

T.C

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ SOSYAL BİLİMLER EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**NEOREALİZM BAĞLAMINDA AZERBAYCAN-İRAN
İLİŞKİLERİNDE TÜRKİYE’NİN ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Didem Burcu DURUK

Danışman: Doç. Dr. Sevil ŞAHİN

TOKAT – 2025

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Sevil Şahin danışmanlığında hazırlamış olduğum “Neorealizm Bağlamında Azerbaycan-İran İlişkilerinde Türkiye’nin Rolü” adlı Yüksek Lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

.../.../...

Didem Burcu Duruk

JÜRİ KABUL VE ONAY

DİDEM BURCU DURUK tarafından hazırlanan “**Neorealizm Bağlamında Azerbaycan-İran İlişkilerinde Türkiye’nin Rolü**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 22.04.2025 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Üye (Başkan): Doç. Dr. Sevil ŞAHİN

Üye: Doç. Dr. İtir ALADAĞ GÖRENTAŞ

Üye: Dr. Öğretim Üyesi Mayada KAMAL ELDEEN

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, yalnızca bireysel bir çabanın ürünü olmayıp, aynı zamanda bu süreçte bana destek veren değerli akademisyenlerin ve sevdiklerimin katkısıyla şekillenmiştir.

Öncelikle çalışmama bilgi ve deneyimi ile yön veren ve değerli katkılarıyla rehberlik eden saygıdeğer tez danışmanım Doç. Dr. Sevil ŞAHİN'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, çalışmamı geliştirmem ve şekillendirmemde kıymetli vakitlerini ayıran ve yorumlarıyla tezimin daha nitelikli bir hâl almasını sağlayarak jüri üyeliğini üstelenen saygıdeğer hocalarım Doç. Dr. İtir ALADAĞ GÖRENTAŞ ve Dr. Öğretim Üyesi Mayada KAMAL ELDEEN'e teşekkür ederim.

Bu sürecin inşa edilmesinde en önemli role sahip olan, hem maddi hem de manevi olarak en büyük destekçilerim olan canım anneme, babama ve kardeşlerime en içten teşekkürlerimi sunarım. Varlıklarıyla bana güç ve motivasyon kaynağı olan aileme, sabırları ve sevgileriyle yanımda hissettirdikleri varlıkları için minnettarım.

Son olarak, tez sürecinde karşılaştığım zorluklarda motivasyonumu korumamı sağlayan, bana inanarak yanımda olan ve akademik yolculuğu benim için daha anlamlı kılan, başta kıymetli arkadaşım Fatma Merve ULAŞER olmak üzere beni destekleyen ve bu zorlu süreci kolaylaştırarak tamamlanmasına katkıda bulunan tüm arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

ÖZET

NEOREALİZM BAĞLAMINDA AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE

TÜRKİYE’NİN ROLÜ

Duruk, Didem Burcu

Yüksek Lisans, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Sevil Şahin

Ocak 2025, v + 196 sayfa

Tarihi, kültürel ve dini açıdan büyük benzerliklere sahip olan Azerbaycan ve İran’ın kurulan ortak bağlara rağmen iki devlet ilişkilerini çatışmaların yoğunluk kazandığı bir zeminde ilerlettikleri gözlemlenmektedir. Soğuk Savaşın son bulmasıyla birlikte yeniden şekillenen uluslararası sistem içerisinde ortaya çıkan ve bağımsızlığını kazanan Azerbaycan’ın yine bu yeni sistem karşısında yeni politikalar üretmek zorunda kalan İran ile kurduğu ilişkilerdeki etkenler ve motivasyonların neler olduğu incelenme konusunu oluşturmuştur. Birçok anlaşmazlığın yaşandığı Azerbaycan-İran ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrasında Orta Asya ve Kafkasya bölgesine yönelik kurulan yeni denklemde önemli bir aktör olmak ve yeni sistemdeki uluslararası pozisyonunu belirlemek isteyen Türkiye’nin Azerbaycan ile kurduğu kültürel-etnik bağlar ve oluşturduğu stratejik ortaklıkların Azerbaycan-İran ilişkilerindeki etkisi mevcuttur.

Bu bağlamda çalışmada, Azerbaycan-İran ilişkilerinin birçok anlaşmazlığın yaşanmasındaki temel motivasyonları ve iki kutupluluğun bitmesi ile oluşan yeni sistemde Türkiye’nin bölgedeki rolü ele alındığında, neorealizmin argümanlarının analiz için açıklayıcı olduğu düşünülmektedir. Neorealizm, analiz seviyesini uluslararası sistemdeki devletlerin davranışlarının nedenlerini anlamak için kullanılmaktadır. Çalışmada, Sistemin devletlerin dış politikasına olan etkisini ve bunun ortaya çıkardığı parametreler ile birlikte Azerbaycan-İran ilişkilerini ve Türkiye’nin rolü ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neorealizm, Uluslararası Sistem, Azerbaycan, İran, Türkiye

ABSTRACT

TURKEY'S ROLE IN AZERBAIJAN-IRAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF NEOREALISM

Duruk, Didem Burcu

Master's Thesis Degree, Political Science and International Relations Scientific

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Sevil ŞAHİN

Ocak 2025, v + 196 sayfa

Despite the historical, cultural, and religious similarities between Azerbaijan and Iran, and the established common bonds, it is observed that the relations between the two states progress on a ground where conflicts intensify. With the end of the Cold War, the factors and motivations of Azerbaijan, which emerged and gained its independence in the reorganized international system, in its relations with Iran, which had to produce new policies in the face of this new system, have been the subject of the study. In the Azerbaijan-Iran relations, which have experienced many disputes, Turkey's cultural-ethnic ties and strategic partnerships with Azerbaijan, aiming to be an important actor in the new equation established for the Central Asia and Caucasus region after the Cold War and to determine its international position in the new system, have an impact on Azerbaijan-Iran relations.

In this context, the study considers the fundamental motivations behind the numerous disputes in Azerbaijan-Iran relations and Turkey's role in the region within the new system that emerged after the end of bipolarity. It is believed that the arguments of neorealism are explanatory for the analysis. Neorealism uses the level of analysis to understand the reasons behind the behavior of states in the international system. The study examines the impact of the system on the foreign policies of states and the parameters it generates, along with Azerbaijan-Iran relations and Turkey's role.

Key words: Neorealism, International System, Azerbaijan, Iran, Türkiye.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Özet	i
Abstract.....	ii
İçindekiler.....	iii
Kısaltmalar Listesi.....	v
 GİRİŞ	 1
BÖLÜM 1: NEOREALİZMİN KURAMSAL/ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	8
1.1. REALİZM KURAMI.....	8
1.1.1. Güç ve Güvenlik Kavramı	13
1.2. NEOREALİZM KURAMI.....	16
1.2.1. Uluslararası Sistem	22
1.2.2. Güç ve Güvenlik Kavramları.....	30
1.2.3. Savunmacı Realizm	34
1.2.4. Saldırgan Realizm.....	36
 BÖLÜM 2: NEOREALİST PERSPEKTİFDEN AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİ.....	 39
2.1. YENİ ULUSLARARASI SİSTEM VE AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL DİNAMİKLERİ.....	39
2.2. ULUSLARARASI SİSTEM VE İRAN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL DİNAMİKLERİ	48
2.3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİ	58
2.3.1. Haydar Aliyev Dönemi İlişkiler	60
2.3.2. İlham Aliyev Dönemi İlişkiler.....	66
2.4. AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN PARAMETRELER	76

2.4.1.	Enerji Alanındaki Farklı Beklentiler ve Hazar'ın Statüsü	76
2.4.1.1.	Hazar'ın Statüsü Sorunun Ortaya Çıkışı ve Tarihçesi	79
2.4.1.2.	Azerbaycan'ın Tezleri.....	83
2.4.1.3.	İran'ın Tezleri	84
2.4.2.	Güney Azerbaycan Meselesi	85
2.4.3.	Din Faktörü	89
2.5.	DEĞİŞEN YAPI SONRASI BÖLGEDE KÜRESEL GÜÇ ETKİSİ	92
2.5.1.	ABD'nin Bölgeye Yönelik Politikası ve İlişkilere Etkisi	92
2.5.2.	Rusya'nın Bölgeye Yönelik Politikası ve İlişkilere Etkisi	100
BÖLÜM 3:	NEOREALİST PERSPEKTİFTEN AZERBAYCAN-İRAN	
	İLİŞKİLERİNDE TÜRKİYE'NİN ETKİSİ	110
3.1.	SOĞUK SAVAŞ SONRASI DEĞİŞEN ULUSLARARASI YAPI.....	110
3.1.1.	Uluslararası Sistemin Türk Dış Politikasına Etkisi.....	110
3.1.2.	Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Azerbaycan İle İlişkileri	116
3.1.3.	Soğuk Savaş Sonrası Bölgedeki Enerji Politikaları ve Türkiye'nin Rolü	126
3.2.	İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI.....	134
3.2.1.	İkinci Karabağ Savaşına Giden Yol.....	134
3.2.2.	İkinci Karabağ Savaşı	137
3.2.3.	İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Tutumu	139
3.2.4.	İkinci Karabağ Savaşında İran'ın Tutumu.....	141
3.5.	TÜRKİYE'NİN BÖLGEDE VE AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE	
	ETKİSİ.....	145
SONUÇ		165
KAYNAKÇA.....		175
ÖZGEÇMİŞ		196

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İş birliği Konferansı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİÖ	: Barış İçin Ortaklık
bkz.	: Bakınız
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BMT	: Birleşmiş Milletler Teşkilatına
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTK	: Bakü-Tiflis-Kars
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum
CIA	: Amerikan Merkezi Haber alma Teşkilatı
çev.	: Çeviren
DKÖB	: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
ed.	: editör
İHA	: İnsansız Hava Aracı
mlf.	: müellif
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
SOCAR	: Azerbaycan Petrol Şirketi

SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi
TAP	: Trans Adriyatik Boru Hattı
TDT	: Türk Devletler Teşkilatı
TİKA	: Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı
SİHA	: Silahlı İnsansız Hava Aracı

GİRİŞ

Uluslararası sistemin ortaya çıkışı, Antik Dönem ve Orta Çağ'a kadar uzanmaktadır. Ancak genel kabul olarak "1648 Vestfalya Barışı" uluslararası sistemin başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. Bu anlaşma devletlerin başat güç olduğu vurgusunda bulunurken ayrıca güç dengesi kavramını da sistemin merkezine yerleştirmiştir. Takip eden süreçte Avrupa kıtasındaki devletler için artık savaşın temel amacını "ulusal çıkar" oluşturmaya başlamıştır. Güç dengesi, devletler arasındaki güç dağılımını ifade ettiği gibi tek başına güçlenen devlete karşı diğer devletlerin bir araya gelmesini de anlatmaktadır. Tarih boyunca devletlerin birincil hedefi olan uluslararası sisteme hâkim olma arzusu, büyük devletlerin küçük devletleri yok etmesi ile toplam devlet sayısını azaltırken, güçlü devlet sayısının artmasına ve dolayısıyla yıkıcılığı büyük olan savaşların yaşanmasına da neden olmuştur. Yaşanan bu büyük savaşlar ile hem uluslararası sistemin yapısı hem de güç dengesi değişmiştir. II. Dünya Savaşı Sonrası yaşanan güç dağılımının oluşturduğu uluslararası ortam, sistemdeki iki devletin süper güç olarak ortaya çıkmasına neden olmuş ve devletleri yeni bir uluslararası sistemin içerisine çekmiştir.

Sistemin yapısı üzerinde en fazla yoğunlaşan ve bunun devlet davranışlarını şekillendirdiği görüşünde olan Kenneth Waltz, yapıyı oluşturanın ve değişiminin de sağlayıcısı olanın yalnızca büyük güçler ve devletler arasındaki kapasite farklılığı olduğunu savunmaktadır. Bunun bir örneği olarak SSCB ve ABD arasında yaşanan güç dağılımındaki farklılık ile iki kutupluluğun son bulması ve sistem yapısının değişmesi karşımıza çıkmaktadır. 1970'ler de Avrasya'da kendini hissettiren değişim 1990'lı yıllara geldiğimizde gün yüzüne çıkmıştır. SSCB'nin Macaristan'da başlayan ve Çekoslovakya'da devam eden güç kaybı Kafkasya ve Orta Asya bölgesinin kaybedilmesi ile son bulmuştur. Değişmekte olan ve uluslararası sistemi beraberinde değiştiren devlet kapasiteleri Soğuk Savaşın son bulmasına neden olmuş ve son bulan iki kutuplu dünya düzeni sonrasında Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde yeni devletler meydana gelmiştir.

Bu bağlamda çalışma, yeni devletlerin ortaya çıktığı ve bir ilgi alanına dönüşen bölgede hem bölgesel hem de küresel devletlerin dış politika davranışlarının nasıl şekillendiği sorusu üzerine gelişmiştir. Bu soru ise Soğuk Savaş sonrası değişen şartların yarattığı ortamın etkilerini sistemin yapısını temel alarak açıklayan, neorealizm teorisinin

önergeleri ile birlikte ele alınmıştır. Neorealizm, devletlerin iki motivasyonu olduğunu kabul etmektedir. Bunlar, sistemin anarşik yapıya sahip olması ve devletlerin önceliği olan güvenlik arayışıdır. Devletlerin dış politikasını şekillendirenin uluslararası yapı olduğunu kabul eden neorealistler, anarşik olan bu yapının değişmeyeceğini ve bu yapının da devletleri güvenlik tehdidi algılamasına, dolayısıyla güç yarışına ve savaşa sürüklediğine inanmaktadırlar. SSCB ve ABD arasında yaşanan güç dağılımındaki değişim sistemdeki değişime neden olmuş ve devlet kapasitelerindeki farklılaşma sonrası son bulan iki kutupluluk yeni bir sistem yapısının başlamasına yol açmıştır. Bu yeni sistemde Orta Asya ve Kafkasya bölgesi ve bölgede ortaya çıkan yeni devletler, sistem değişimlerinin getirilerini doğrudan yaşamıştır.

ABD ve SSCB'nin hâkim olduğu Soğuk Savaş dönemi ile sistem önce iki kutupluluğun hakimiyetine girmiş ardından ise savaşın bitimiyle birlikte tek süper güç haline gelen ABD'nin yeni dünya düzeni adını verdiği yapıya dönüşmüştür. Waltz'ın istikrarlı çift kutuplu sistem olarak adlandırdığı bu dönemin, 1991 sonrasında sona ermesi ile sistem önce tek kutuplu bir hal almış ancak çok geçmeden yeni güçlerin ortaya çıkması ile çok kutupluluk sisteme hâkim olmuştur. Çok kutuplu sistem ise neorealizm için gücün kimde olduğunun bilinmediği, istikrarsızlıkların ve belirsizliklerin yaşandığı bir ortamdır. Soğuk Savaş döneminde dondurulmuş olan sorunlar, SSCB sonrası bölgede kurulan yeni devletlerin istikrarsız ve güçsüz oluşuyla birlikte yeniden ortaya çıkmış ve bölge etnik/dini çatışmalara sahne olmuştur. Bölge, rafa kaldırılmış problemlerin gün yüzüne çıkmasının yanı sıra sahip olduğu zengin kaynaklar ve jeostratejik önemiyle birlikte ilgi odağı olmuş ve hem bölgesel hem de küresel güçler arasında yaşanacak çekişmeli rekabetin alanı olmuştur. Yaşanan bu kargaşa ve güvensizlik dolu ortam yeni kurulmuş olan bölge devletlerini güçlenmeye itmiş ve önce güvenliklerini sağlamak sonrasında ise uluslararası ortamda kendilerini kanıtlayarak bağımsızlıklarını sağlamlaştırmak öncelikli hedefleri olmuştur. Bu doğrultuda ittifak arayışlarına gitmiş ve kurdukları iş birlikleri ile bölgelerinde kurulan mücadelede çıkarlarını korumak üzerine politikalar izlemişlerdir.

İki kutuplu Soğuk Savaş döneminde bölgenin tek başat gücü olan SSCB döneminde bölgesel sorunlar ve yaşanan gerginlikler uzun bir süre rafa kaldırmıştır. Ancak güç dağılımındaki değişim sonrası bölgede ortaya çıkan yeni devletlerle birlikte dondurulmuş tüm sorunlar yeniden gündeme gelmiş ve bu nedenle devletler arasındaki ilişkiler gergin bir zeminde ilerlemiştir. Bu noktada Azerbaycan ve İran, ortak bağların getirisiyle

iyi ilişkiler kurmayı arzulasa da anarşik sistemin güvenlik ve güç kavramları ile şekillendirdiği devlet davranışları buna izin vermemiştir. Ayrıca çatışma zemininde ilerleyen ikili devlet ilişkileri, Soğuk Savaş sonrası ilgi alanına dönüşen bölgede üçüncü devletlerin bölgeye yönelik oluşturdıkları politikalar ve devletlerle kurulan ilişkilerden de etkilenmişlerdir. Yani ikili devlet ilişkileri hem bölgesel anlaşmazlık ve çatışan çıkarların etkisiyle olumsuz ilerlerken hem de diğer devlet etkisine maruz kalmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası Avrasya bölgesinde oluşan güç boşluğu ve ortaya çıkan yeni devletlerin sahip olduğu zengin kaynaklar, bölgenin devletler tarafından bir mücadele alanına dönüştürülmesine neden olmuştur. Oluşan bu rekabet ortamının aktörlerinden biri olan Türkiye, bölgenin iki önemli devleti olan Azerbaycan ve İran'ın 1991 sonrası uluslararası sistemdeki değişimlerin ışığında inşa edilen ilişkilerinde önemli bir role sahip olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan ile ortak çıkarlar çerçevesinde yürüttüğü yakın ilişkiler, Azerbaycan ile birçok alanda gerginlik yaşayan İran'ın bölgede kendisine yönelik bir tehdit algısı geliştirmesine neden olmuştur.

Çalışmanın Konusu

Çalışmada, neorealizm perspektifinden 1991 sonrası değişen uluslararası sistemin Azerbaycan, İran ve Türkiye'nin dış politikalarını nasıl şekillendirdiği ve ilişkilerin hangi parametreler ışığında ilerlediği irdelenmektedir. Ayrıca çalışma, sistemin anarşik yapısının getirisi olan şüphe ve güvenlik kavramlarını dış politikanın temel argümanı haline getiren devletlerin, ortaya çıkan parametreler üzerinde sergiledikleri davranışların ilişkileri nasıl yönlendirdiği ve ortak çıkar ve güç artırma temelini esas alan bu devletlerin kurdukları iş birliklerinin ve çatışma alanlarının neler olduğunu açıklamaktadır. Bu noktada değişen sistem yapısından ayrı ayrı etkilenen Azerbaycan ve İran devletlerinin oluşturdıkları dış politikaların, belirlenen ulusal çıkar ve güvenlik algılarının birçok alanda farklılaşması ikili ilişkilerin çatışma eksenli ilerlemesine neden olmuştur. Öte yanda ise Türkiye, Soğuk Savaş sonrası değişen sistemin etkisi ile yeni bir uluslararası pozisyon kazanmak için dış politikasına eklediği Kafkasya bölgesinde aktif bir dış politika izlemek istemiştir. Yine değişen sistemde kurulan ve bağımsızlığını güvenlik tehdidi ile birlikte karşılayan Azerbaycan da Türkiye ile hem bölgesel hem de küresel alanda belirledikleri dış politika hedeflerinde ortak birçok çıkar noktasında buluşmaktadırlar. Bölgenin önemli üç devleti arasında oluşan bu durum, Azerbaycan-İran ilişkilerinde Türkiye'nin etkisini

ve yeni bir çatışma alanını ortaya çıkarmakta veya var olan tehdit algısını kızıştırmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Neorealist bir çerçevede, 1991 sonrası bağımsızlığına yeni kavuşan devletlerden biri olan Azerbaycan'ın bölgede uzun yıllardan beri hakimiyet kurmuş olan güney komşusu İran ile kurulan ilişkileri incelenecektir. Ayrıca, değişen güç dağılımı ile yeniden şekillenen uluslararası sistem yapısının iki devlet davranışlarına nasıl etki ettiği ve bu etki ile şekil alan dış politika tutumlarının ikili ilişkilerin gidişatını nasıl biçimlendirdiğini irdelemektedir. Azerbaycan ve İran devletlerinin tarihi, kültürel ve dini ortaklıklara sahip olmalarına rağmen iki devlet arasındaki ilişkilerinin çatışma alanlarının gölgesinde ilerlediği görülmektedir. Çatışma alanlarının mevcut olduğu bu ikili devlet ilişkileri ayrıca tarafların sistem etkisi ile yönlendikleri ve üçüncü devletler ile kurdukları ittifaklardan da etkilenmektedir. Bu noktada Batıya açılmak ve ekonomik ve askeri çıkarlar elde etmek isteyen ayrıca uluslararası pozisyonunu belirlemek isteyen Azerbaycan için Batı müttefiki olan Türkiye bölgede Batı'ya açılan bir köprü olmuştur. Azerbaycan ise coğrafi konumu ve zengin yer altı kaynakları ile Soğuk Savaş sonrası rekabet alanı olan Kafkasya'da çıkar elde etmek ve bölgesel rol kazanmak isteyen Türkiye için Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan bir kapı görevi görmüştür. İki devlet arasında oluşan bu ortak amaç çerçevesi birçok alanda kurulacak iş birliklerine ve stratejik ortaklığa dönüşmüştür. Bu bağlamda amaç, Türkiye'nin Azerbaycan ile oluşturduğu ittifaklar aracılığıyla bölgede önemli bir aktör haline gelmesinin İran tarafını rahatsız etmesi ve bu durumun zaten çatışma alanlarının fazla olduğu Azerbaycan-İran ilişkilerine etkisinin ne olduğu ve hangi parametreler olduğunun araştırılmasıdır.

Çalışmanın Önemi

Çalışmada neorealizm teorisinin seçilmesi Azerbaycan-İran ve Türkiye'nin sistemde yaşananlardan nasıl etkilendiklerini gösterirken ayrıca devletlerin güvenlik çıkarları, güç dengesi ve ulusal çıkar çerçevesinde nasıl hareket ettiklerini göstermektedir. Türkiye'nin bölgede artan rolünün Azerbaycan-İran ilişkilerine etkisi ortaya konulmuş ayrıca çalışma bölge ilişkilerinin anlaşılmasına da katkı sağlamıştır.

Ayrıca çalışmada kullanılan neorealist kuramsal çerçeve, Türkiye'nin etkisini salt dış politika tercihleriyle değil, sistemik düzeydeki güç dengesi ve güvenlik ikilemi gibi

kavramlar üzerinden değerlendirmektedir. Bu da çalışmayı yalnızca betimleyici olmaktan çıkarıp, teorik olarak açıklayıcı ve karşılaştırılabilir bir düzleme taşımaktadır.

Literatürde Azerbaycan-İran ilişkileri ile ilgili çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte, bu ilişkileri üçüncü bir aktör olan Türkiye'nin etkisiyle birlikte, sistem düzeyinde değerlendiren analiz sayısı oldukça sınırlıdır. Mevcut literatürdeki önemli örneklerden biri olan Girayalp Karakuş'un 2017 tarihli "Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İran" başlığı ile yayınladığı doktora tezi, yalnızca 1991-2003 dönemini kapsamakta ve Türkiye etkisini güncel gelişmeler ışığında kapsamamaktadır.

Bu tez ise, 2003 sonrası döneme, özellikle de AK Parti hükümetleri ile İlham Aliyev dönemine odaklanarak Türkiye'nin Azerbaycan ile stratejik ortaklığını, İran'ın bu ortaklığa karşı geliştirdiği tutumu ve tüm bu ilişkilerin Karabağ Savaşı gibi somut gelişmelerde nasıl tezahür ettiğini derinlemesine incelemektedir. Bu bağlamda çalışma, Literatürdeki Türkiye etkisi eksiğini tamamlarken ayrıca ilişkilerin stratejik iş birliklerine dönüştüğü ve devletlerin bölgesel aktifliklerinin arttığı en önemli dönemler olan, Türkiye'de AK Parti Azerbaycan'da ise İlham Aliyev yönetiminin başladığı 2003 sonrasının eksikliği ile oluşan boşluğu doldurmaktadır.

Çalışmanın hipotezleri

- 1- Azerbaycan ve İran devletlerinin dış politika hedefleri uluslararası sistem yapısının etkisinde şekil almaktadır.
- 2- Sisteminin doğal sonucu olan anarşi iki devletin de güvenlik tehdidi ve güç arayışı içerisine girmesine ve bu doğrultuda dış politika izleyerek ilişkiler kurmaya itmektedir.
- 3- Uluslararası sistem etkisinin biçimlendirdiği ilişkiler ulusal güvenlik ve bölgesel güç olma gibi parametrelerin etkisi ile çatışma eksenli ilerlemektedir.
- 4- Çatışma alanlarının hâkim olduğu Azerbaycan-İran ilişkilerinde Türkiye'nin rolü ise uluslararası sistemde yaşanan yapısal değişimler ve güç dağılımında meydana gelen farklılaşmaların ortaya çıkardığı sonuçların, devlet davranışlarını etkilemesi üzerine şekillenmektedir.
- 5- Türkiye'nin yeniden kurulan sistemde uluslararası pozisyonunu belirlemek amacıyla yö-neldiği Kafkasya bölgesinde, Azerbaycan ile kurduğu ilişkiler ve ittifaklar zaten gergin

bir zeminde ilerleyen Azerbaycan ve İran ilişkilerinin gidişatını olumsuz etkilemekte ve ikili ilişkilerde yeni çatışma başlıkları oluşturmaktadır.

Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışma giriş ve sonuç hariç üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde kuramsal çerçeve oluşturulmuştur. Bu bölümde, tezin dayandırıldığı teori olan neorealist teorinin temelini oluşturan Realizmin genel kabulleri ve kavramları açıklanmış, sonrasında ise Realizmi dönemin getirilerine uygun olarak geliştirmiş olan ve Neorealizm kuramının öncüsü olan Kenneth Waltz'ın görüşleri üzerinden teorinin merkeze aldığı uluslararası sistemin ve anarşinin devlet davranışlarına olan etkisi incelenmiştir. Son olarak ise neorealizm içerisinde ayrışan saldırgan ve savunmacı realizmin savlarının neler olduğu anlatılmıştır.

İkinci bölümünde, Çalışmanın ana aktörlerinden ikisi olan Azerbaycan ve İran dış politikalarının Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni sistemden nasıl etkilendiği ve gelişmelerin iki devlet davranışlarını nasıl şekillendirdiği ele alınmıştır. Ayrıca 1991 sonrası kurulan ilişkilerin geçirdikleri süreçler ele alınmıştır. Haydar Aliyev ve İlham Aliyev dönemleri ise ayrı başlıklar altında toplanarak bu dönemlerde devletler arası yapılan ziyaret ve görüşmeler anlatılmış ayrıca değişen devlet adamları ile farklılaşan görüşlere değinilmiştir. Tüm bu anlatılarla birlikte iki devlet arası ilişkilerin Azerbaycan'ın bağımsızlığından itibaren günümüze kadar taşınmış ve incelenmiştir. Son başlıkta ise iki devlet arasındaki ilişkilere yön veren ve gergin bir zeminde ilerlemesine yol açan etkenler ele alınmış ve devletlerin bu parametreler üzerinden algıladığı tehlike ve sorunlar belirtilmiştir.

Son olarak üçüncü bölümde ise, uluslararası sistemin Türk dış politikasına olan etkisi ele alınmış ve Soğuk Savaş dönemindeki denge içerisinde kendisini konumlandıran Türkiye'nin değişen güç dağılımı sonrası yeniden oluşturduğu dış politikasının yeni parametreleri anlatılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye'nin sistemin bir getirisi olarak yabancı olduğu Kafkasya bölgesine yönelik oluşturduğu yeni politikalar ele alınmıştır. Türkiye'nin yeni sistemde genel anlamda Kafkasya-Orta Asya özelde ise Azerbaycan ile kurmaya çalıştığı ilişkiler ve iş birlikleri anlatılmıştır. Çok kutuplu sistemin oluşması ile mücadele alanına dönüşen bölgede kendisine yer bulmaya ve güçlü bir devlet rolü oynamaya yönelik tutumlar sergileyen Türkiye'nin bölge politikaları incelenmiştir. Bu noktada dönemin en önemli başlığı olan enerjinin Soğuk savaş sonrası gelişimi ve bölgeye etkisi

irdelenmiş ve enerji üzerinde kurulan oyunda Türkiye'nin etkin devlet rolünün bölgedeki diğer güçler tarafından bir tehdit olarak algılanması ele alınmıştır. Çalışmaya güncelliğin katıldığı bölüm olan İkinci Karabağ Savaşı başlığında ise savaşın tarihsel gelişimi ve gidişatı anlatılıp Türkiye ve İran'ın tutumlarına değinilmiş ve devletlerin dış politika davranışlarının Azerbaycan ile olan ilişkilere ve bölge dinamiklerine olan etkisi anlatılmıştır. Son olarak Türkiye'nin bölgedeki varlığı ve Azerbaycan-İran ilişkilerine olan etkisi 1991 yılından itibaren günümüze kadar ele alınmış ve irdelenmiştir.

Bu çalışma yapılırken “Azerbaycan-İran ilişkilerine Türkiye'nin etkisi nedir?” sorusu çerçevesinden hareketle tarama-inceleme yöntemi uygulanmıştır. Birçok farklı görüşün ele alındığı ve yorumlanarak zenginleştirilen ikincil kaynaklar kullanılmış, Azerbaycan, İran, Türkiye, uluslararası sistem, güvenlik ve güç gibi anahtar kavramların ışığında kitaplar, makaleler, raporlar, resmi internet siteleri, konferans belgeleri ve doğrudan alıntılanan konuşmalardan oluşan kaynaklar incelenmiştir.

Çalışmanın Soruları

- 1- SSCB'nin yıkılışı ile sistemde yaşanan güç dağılımındaki önemli değişim sonrası yeniden şekillenen uluslararası sistem yapısı, Azerbaycan, İran ve Türkiye'nin dış politikalarına nasıl etki etmiştir?
- 2- İki kutupluluğun son bulması ile etkilenen ve değişen dış politika anlayışları, Azerbaycan-İran ve Türkiye ilişkilerine nasıl yansımıştır?
- 3- Azerbaycan ve İran devletlerinin ortak birçok payda içerisinde çatışma temelli ilerleyen ilişkilerinin nedenleri nelerdir?
- 4- Azerbaycan hem İran hem de Türkiye ile ortak tarihi, kültürel, dini birçok faktörü paylaşırken Türkiye ile stratejik ortaklık İran ile ise çatışma eksenli ilerlemesini etkileyen unsurlar nelerdir?
- 5- İran'ın Türkiye ve Azerbaycan'ın kurduğu iş birliğini bölgedeki varlığına tehdit olarak algılamasının nedenleri ve bu algıyı oluşturan etkenlerin ne olduğu?

BÖLÜM 1: NEOREALİZMİN KURAMSAL/ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. REALİZM KURAMI

Realizmin (gerçekçilik¹) 1940'lı yıllarda ortaya çıktığı öngörülse de bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak öğretileri 5. Yüzyıla, Yunan tarihçi ve aynı zamanda Atinalı bir general olan Tukidides'in Atina ve Sparta arasında yaşanan büyük savaşı ele aldığı "Peloponnesos savaşı"² isimli eserine kadar götürülmektedir. Özellikle yazarın savaşı anlatırken vurguladığı güç, güç dengesi (balance of power) gibi kavramlar ve devletlerin davranışlarını ele alış biçimi realizm için destekleyici bir argüman oluşturmuştur. Tukidides'in önemseydiği bu kavramlar her yüzyılda uluslararası toplum ile yakından bağlantılı olmuş ve realist düşünürlerin benimsediği kavramların, uluslararası ilişkiler ve devletler için göz ardı edilemez önemini göstermiştir. Realizmin bir teori olarak kendisini asıl gösterdiği dönem ise XX. Yüzyıl olmuş ve özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında baskın bir teori olarak dünya siyasetinde yer bulmuştur.³ Niccolo Machiavelli, Thomas Hobbes'un E. H Carr, Hans Morgenthau, Kenneth Waltz, Robert Gilpin, John Mearsheimer, Stephen Walt ve Randall Schweller gibi birçok ismin oluşturdukları prensipler ve getirdikleri yeni soluklar ile realizm, uluslararası ilişkiler disiplinine önemli bir teori olarak geçmeyi başarmıştır. Ayrıca Henry Kissinger ve George Kennan gibi önemli isimlerde kendilerini realist olarak tanımlamışlardır.⁴

¹ Türkçe karşılığı gerçekçilik olarak çevrilmekte ve bazı yazarlar tarafından bu şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca ilerleyen dönemlerde getirilen yenilikler ile neo-realizm ve neo-klasik realizm türleri ortaya çıkmış ve realizmin ilk haline klasik realizm adı verilmiştir. Bu tezde ise realizmin ilk hâli realizm olarak kullanılacaktır.

² MÖ 431-401 yıllarında, daha öncesinde perslere karşı ittifak halinde olan Atina ve Sparta arasında yaşanan savaştır. Savaşa bizzat katılan Tukidides'e göre, yaşanan büyük savaşın asıl nedeni; deniz gücü ve ticaret devleti haline gelerek, her geçen gün zenginleşerek güçlenen Atina ve komşuları ile ittifak kurarak, içe kapanık bir dış politika izleyen Sparta başta olmak üzere bölgedeki tüm şehir devletleri tarafından tehdit olarak algılanmasıdır. Güç dengesinde yaşanan değişim ve tehdit algılaması çok geçmeden Atina ve Sparta arasında gerçekleşen bir güç mücadelesine dönüşmüştür. 20 yıl süren savaş, 30 yıllık barış anlaşması ile sona ermiş gibi görünse de sonrasında Korfi ve Korint devletlerinin arasında çıkan savaşta devletlerden birinin Sparta'dan diğerinin ise Atina'dan yardım istemesi ikiliyi savaş sahnesine tekrar itmiştir. Bu savaş ile başlayan "büyük peloponezya savaşı"³ 27 yıl sürmüş ve sonucunda Atina'nın Antik Yunan tarihindeki altın çağına sona ermesine neden olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Kurubaş, "Dünya Politikasının Dönüşümü ve Uluslararası İlişkiler Çağı", *Uluslararası İlişkiler Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular* mlf. Şaban Kardaş - Ali Balcı (İstanbul: Küre Yayınları 2022), 20. Ayrıca bkz. Thukydides, *Peloponnessos Savaşları*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Belge Yayınları, 2010).

³ Jack Donnelly, *Realism and International Relations*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 1.

⁴ Ali Balcı, "Realizm", *Uluslararası İlişkiler Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular* mlf. Şaban Kardaş - Ali Balcı (İstanbul: Küre Yayınları 2022), 119.

Savaşların ve mücadelenin hâkim olduğu uluslararası sistemin teorileri oluşturulurken cevap aranan temel sorular, savaşların nedenleri ve nasıl engelleneceği olmuştur. İki savaş arası döneme hâkim olan idealizm de realizm gibi sorulara verdiği cevaplarda insan doğasını ele almış ancak farklı şekilde yorumlamıştır. İdealizm, insan doğasının iyi olduğuna ve değiştirilebileceğine inanırken realizm ise insan doğasının günahkâr olduğunu ve hiçbir şekilde iyileştirilemeyeceğini savunmaktadır.⁵ Ayrıca realizmin ütopyacılar olarak gördüğü idealizme göre devletler dünya çıkarlarını kendi çıkarlarından önce tutabilir, realizme göre ise bu durum “herkes için çıkar olanın mutlaka birinin çıkarı ile çatışacağı” teorisi ile ters düşmektedir.⁶ Taban tabana zıt düşüncelerde olan bu iki teori-den idealizm iki savaş arası dönemde önemsenirken II. Dünya savaşı'nın başlayacağı anlaşıldığında teori sorgulanmaya ve önemini kaybetmeye başlamıştır. İdealizmin karşısında olan realizm ise sistemdeki gelişmelerin de kendisini desteklemesiyle beraber, II. Dünya savaşı sonrasında uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir yer edinmeyi başarmıştır. Realistlerin düşüncelerini şekillendiren, merkezi otoriteden yoksun olan uluslararası sistemde devletlerin nasıl davranacaklarını ve kendi çıkarlarını nasıl koruyacakları olmuş ve bunları ele alarak teorisinin temel taşlarını oluşturmuşlardır.⁷ Realizm, zamandan ve mekândan bağımsız olarak tarih boyunca insanlık ile ilgili olan tüm konuları; politik, ekonomik, askeri ve sosyal dönüşümler gibi birçok alanda oluşan olayları ele almış ve açıklamaya çalışmıştır.

Realizmin kavramsal çerçevesinin oluşturulmasında önemli yere sahip olan Morgenthau, aynı zamanda realizmin babası olarak tanınmaktadır. 1948 yılında yayınladığı *Politics Among Nations*⁸ isimli kitabı ile realist teorisinin ana kavramlarını ele almış ve devlet davranışlarının nedenlerini açıklamıştır. Morgenthau kitabında, altı prensip belirleyerek realizmin genel çerçevesini çizmiştir.⁹

⁵ Emre Çıtak, “Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik” *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*, mlf. Mehmet Şahin - Osman Şen (Ankara: Kripto Basım Yayın, 2014), 31.

⁶ Edward Hallett Carr, *The Twenty Year Crisis 1919-1939: An Introduction to the study Of International Relations* (London: Macmillan & Co. Ltd, 1946), 75.

⁷ Çıtak, “Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik”, 32.

⁸ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations The Struggle For Power and Peace*, (New York: Alfred A. Knopf, 1948).

⁹ Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika*, çev. Baskın Oran, Ünsal Oskay (Ankara: Türk siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1970), 2-18.

1. Uluslararası Politika nesnel ve kökenini insan doğasının oluşturduğu yasalar ile yönetilmektedir.
2. Çıkar, (güç kavramı ile tanımlanan) uluslararası politikanın yön göstericisidir. Ulusal ve uluslararası politika ancak güç ile tanımlanan çıkar kavramıyla mümkündür.
3. Politikanın temel kavramını güç, özünü ise çıkar oluşturmaktadır. Ancak çıkar düşüncesinin politikanın özünü oluşturması değiştirilemez bir anlam içerdiği görüşünü taşımaz.
4. Evrensel ahlaki değerler uluslararası politikaya süzgeçten geçirilmeden uygulanamaz. Ahlaki değerler devletler için geçerli değildir.
5. Ulusların eylemlerinin, evrensel ahlaki yasalara uygun olup olmadığı tartışılmaz. Bir devletin eylemleri evrensel ahlaki değerler ile tanımlanmaz.
6. Realizm, siyasal alanın özerk bir alan olduğunu kabul eder ve bu özel alanda, realizm diğer düşünce ekollerinden önemli farklarla ayrılmıştır.

Realizmin bir diğer önemli isimi olan Hobbes ise *Leviathan*¹⁰ isimli kitabında siyaseti doğa durumu bağlamında ele almaktadır. Hobbes, “İnsanlar doğuştan eşittir.¹¹” sözüyle doğanın insanları hem fiziksel hem de zihinsel olarak kusursuz bir eşitlikte yarattığını ifade etmektedir. Bu eşitlik öyledir ki birinin diğeri üzerinde bir üstünlüğü olsa bile bu durum kanıtlanamayacak kadar basittir. Bunun nedenini ise, zayıf olanların birleşerek üstün olanla aynı seviyeye gelebileceğini söyleyerek açıklamaktadır. Hobbes’a göre, “Eşitlikten güvensizlik doğar.¹²” Eşit olan iki kişi aynı amaca ulaşmayı arzularsa bu durum düşmanlık oluşturur ve birbirlerine egemenlik kurmaya çalışırlar. “Güvensizlikten savaş doğar¹³” güvensizliğin olduğu bir ortamda, akla uygun olan tek davranış şekli hangi yol ile olursa olsun tehlikenin ortadan kaldırılmasıdır. Varlığına karşı tehdit oluşturacak güçte kimsenin kalmamasını sağlamanın tek yolu ise başkaları üzerinde egemenlik kurmaktır. Hobbes, kavganın sebeplerini insan doğasında bulmuş ve bu sebepleri sıralamıştır. Birincisi, rekabet; ikincisi güvensizlik; üçüncüsü ise şan ve şeref olarak belirlenmiştir. Bütün insanları korku ile bir arada tutacak bir güç olmadığı sürece insanlar

¹⁰ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013).

¹¹ Hobbes, *Leviathan*, 99.

¹² Hobbes, *Leviathan*, 100.

¹³ Hobbes, *Leviathan*, 100.

savaş durumundan çıkamayacak ve böyle bir savaş ortamında adaletten söz edilemeyecektir.¹⁴ Hobbes da Morgenthau da devletleri merkeze alarak incelemeler yapmaktadır. Ancak Hobbes devletin ortaya çıkışına yoğunlaşırken, Morgenthau devletlerin ve devlet adamlarının uluslararası arenada nasıl davranacağına yoğunlaşmıştır. Morgenthau'ya göre rasyonel olan devlet adamı her daim kendi içinde bir amaç olan gücün daha fazlasının peşindedir. Sonuç olarak, çatışma ve savaş insanın doğasından beslenmektedir.¹⁵

Realizmin genel çerçevesi yukarıdaki veriler etrafında çizilmiştir. Ancak sonraki dönemlerde eleştirilerin göz önüne alınmasıyla birlikte eksiklerin tamamlanması ve değişimlerin yapılması, üç realist teori ortaya çıkarmıştır. Realizm kendi içerisinde ayrışmalara gitmiş olsa da farklılıklarına rağmen hepsinin temel taşlarını oluşturan değişmez savlar bulunmaktadır. Tüm realistleri ortak çatı altında buluşturan temel önermeler şunlardır; uluslararası ilişkilerin ana aktörü, ana aktörün amacı ve amaca ulaşmada kullandığı araç, uluslararası ilişkilerin meydana geldiği ortamının özelliği ve uluslararası ilişkilerin tabiatının ne olduğudur.¹⁶ İlk olarak, uluslararası ilişkilerin temel aktörü kimdir sorusuna realizmin cevabı devlettir. Sahnede temel aktör olan devletlerin önemli iki özelliği, egemenlikleri ve çıkarlarını güç çerçevesinde gerçekleştirmeleridir.¹⁷ Realist düşünürler, uluslararası ilişkiler içerisinde insan doğasının yönettiği devlet unsuruna özel vurgu yapmaktadırlar.¹⁸ Gilpin'e göre, siyasal ve sosyal yaşamın özü; liberalizmin öne sürdüğü bireyler veya Marksizm'in sınıfları değil bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu ulus-devletlerdir. Bu nedenle ona göre sosyal gerçekçilik gruplardır.¹⁹

İkinci olarak, ana aktörün amacı ve amaca ulaşmada kullandığı araç; dünya sisteminin aktörü olan devletlerin öncelikli amacı hayatta kalmaktır. Bir devletin varlığını sürdürmesi her daim birincil amacını oluşturmaktadır. Bunun nedeni ise, eğer ki devletin bekası tehlikede ise devlet diğer amaçlarının peşinde koşamayacaktır. Bu nedenle devleti yönetenler, öncelikli olarak toprak bütünlüğünü korumaya ve iç siyasi düzeni sağlamaya

¹⁴ Hobbes, *Leviathan*, 101-102.

¹⁵ Kenneth N. Waltz, "Realist Thought And Neorealist Theory", *Journal Of International Affairs* 44/1 (Spring/Summer 1990), 35

¹⁶ Eyüp Aksoy, "Realizm." *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, mlf. Ramazan Gözen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 161.

¹⁷ Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi* 1/1 (Bahar 2004), 38.

¹⁸ Çıtak, "Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik", 46.

¹⁹ Robert G. Gilpin, "The Richness Of The Tradition Of Political Realism", *International Organization* 38/2 (Spring 1984), 290.

çalışmaktadırlar.²⁰ Realizm için devletlerin hayatta kalmalarını sağlayacak önemli araç “güç” unsurudur. Ancak güç konusunda birtakım ikilikler söz konusu olup, güç konusunu ele alan ve analiz eden Morgenthau, gücü asıl amaç olan varlığın devamını sağlamaktaki öncelikli amaç olarak değerlendirmektedir. Realizme farklı bir bakış açısı getiren ve ileride daha ayrıntılı inceleyeceğimiz Waltz’ın teorisi ise, güvenlik kavramına özel bir parantez açmış ve güvenliğin amaç, gücün ise araç olduğunu savunmuştur. Aslında her iki görüş de güç kavramını bir hedefin sağlanmasında kullanılan araç anlamında kullanmaktadır. Bu nedenle birinde araç diğerkinde amaç olarak görünse de iki görüş de güç kavramının, belirli bir amaç için kullanılan öncelikli araç olduğu görüşündedir.²¹

Üçüncü olarak, uluslararası ilişkilerin meydana geldiği ortamın özellikleri; Realizme göre devletlerin, sorumlu olduğu veya hesap verdiği bir üst otoritenin bulunmaması, uluslararası sistemin anarşik olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Merkezi otoritenin eksikliği devletler için uluslararası sistemi bir kendine yardım sistemi haline getirmektedir. Bu anarşik, kendine yardım sisteminde devletler varlıklarını devam ettirebilmek için sadece kendilerinden yardım bekleyeceklerdir.²² Son olarak ise, uluslararası ilişkilerin tabiatı; Morgenthau’nun ifadesi ile “Uluslararası politika, bütün politikalar gibi, bir güç ve iktidar mücadelesidir”.²³ Realizme göre, uluslararası ilişkilerin temelinde, temel aktör olan devletlerin ulusal çıkarlarını maksimize etme amaçları yatmaktadır. Devletlerin uluslararası arenada giriştikleri bu rekabet, sistemi bir güç mücadelesi alanına dönüştürmektedir.²⁴ Realizmin ana teması, egoizm (insan doğasının bencilliği) ve anarşi (merkezi otorite yoksunluğu) ile oluşan güç siyasetinin zorunluluğudur.²⁵ Realistler için hem uluslararası ilişkiler hem de uluslararası politika, ana aktör olarak kabul ettikleri devletlerin mücadele alanıdır.²⁶

²⁰ John J. Mearsheimer, *The Tragedy Of Great Power Politics*, (New York: W. W. Norton & Company, 2001), 31.

²¹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği* (Bursa: MKM Yayıncılık, 2011), 160.

²² Aydın, “Uluslararası İlişkilerin,” 37-38.

²³ Morgenthau, *Politics Among*, 13.

²⁴ Bilal Karabulut, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (Ankara: Barış Kitabevi, 2022), 54.

²⁵ Jack Donnelly, “Realizm” *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Scott Burchill ve diğerleri, çev. Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 50.

²⁶ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 164.

1.1.1. Güç Ve Güvenlik Kavramı

Realizm, uluslararası ilişkileri ve uluslararası politikayı açıklarken insan doğasını ön plana çıkarmış ve devletlerin de tıpkı insanlar gibi ilişkilerinde çıkarını gözeten, günahkâr ve saldırgan özellikleri olduğunu varsaymıştır. İnsan doğasında bulunan özellikleri uluslararası politika ile doğrudan bağlantılı olarak ele almaları, uluslararası politikayı açıklarken insanın güç arzusu ve hırslarını referans almalarına neden olmuş ve bu nedenle uluslararası politika, realistler tarafından devletlerin çıkarları ve hayatta kalma gayeleri için güç mücadelesinde bulundukları bir alan olarak tanımlanmaktadır.²⁷ Morgenthau'ya göre, uluslararası politikada nihai amaç ne olursa olsun politikanın her daim öncelikli amacı güç kavramıdır. Bir devlet için din, felsefe veya sosyal ideal gibi birçok hedef söz konusu olabilir, ancak bunlar devletlerin iç yeteneklerinde halledebilecekleri konuları oluşturmaktadır. Ancak belirlenen hedeflerin gerçekleşmesi uluslararası politika yoluyla olaksa devletin ilk amacı güç elde etmek olmalıdır. Çünkü realizm için sadece güce sahip olan devletlerin uluslararası alanın temel aktörü olabileceğinin altını çizen realizm, gücün hedeflere ulaşmadaki en önemli amaç olduğunu savunmaktadır.²⁸

Edward H. Carr'a göre, siyaset teriminin içi güç ile doludur. Bir anlamda siyaset, devletin farklı her eylemi için değil sadece güç mücadelesi içeren faaliyetleri için kullanılmaktadır. Yani devletlerin arasında oluşan her konu, siyasi olarak algılanmamalıdır. Bir meselenin siyasi olduğunun anlaşılması için bazı belirleyici kriterler olmalıdır. Örneğin, eylemdeki kişi sayısı, eylemi gerçekleştirenlerin kapasiteleri veya devletler arasında yaşanan siyasi sorunlarda devletlerin güçleri önemlidir. Devletler aralarında birçok iş birliği gerçekleştirmekte ancak bunların hepsi siyasi olarak tanımlanmamaktadır. Mesela, ulaştırma, posta, uyuşturucuyu engellemek veya salgın hastalıklarla mücadele, Carr'a göre bunlar siyasi değil teknik konulardır. Ancak devletler arasında bir güçten bahsedebiliyorsak, konuyu siyasi olarak tanımlayabiliriz.²⁹ Donnelly'e göre ise, gücün uluslararası ilişkilerin merkezinde olmasının nedeni anarşidir. Devletlerin güç mücadelesi içinde bulunmasında insan doğasındaki güç arzusunun yalnızca destekleyici bir unsur olduğunu ve gücün uluslararası siyasetin kalbinde yer almasının asıl nedeninin anarşi olduğu görüşündedir. Anarşi ortamında devletlerin rekabetçi mi yoksa iş birlikçi mi olduğunun bir

²⁷ Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 159.

²⁸ Morgenthau, Uluslararası Politika, 30.

²⁹ Carr, *The Twenty*, 102.

anlamı yoktur. Çünkü anarşi, devletlerin niyetleri her ne olursa olsun onları kendi çıkarlarını maksimize etmek için güç mücadelesinin içine çekecektir.³⁰

Uluslararası ilişkilerin temel aktörü olan devletler, belirledikleri amaçlarda hiyerarşik bir sıralama yapmakta ve bu hiyerarşi sıralamasının zirvesini tartışma götürmez şekilde “hayatta kalmak” almaktadır. Realistler için bu önemli amacın gerçekleştirebilmesinin ön şarttı olan amaç güçtür. Güç amacının önceliğini ise askeri güç olarak belirler ve bunu yaparken ekonomik ve diplomatik gücü göz ardı etmeseler de ikisini de askeri gücün destekleyici unsuru olarak görmektedirler. Realistlerin askeri güce verdikleri önem, askeri gücü salt belirleyici olarak gördüğü anlamına gelmemektedir. İnsan potansiyeli ve askeri güce dönüştürülebilecek ekonomik gücü de yok saymamakla beraber askeri gücün önemine vurgu yapmaktadırlar.³¹ Uluslararası politika için askeri güç kavramı bir *ultima ratio*³² olarak görülmektedir. Politik ilişkilerin devam edemediği noktada ikinci bir yol olarak savaş kullanılmakta ve uluslararası politikanın her döneminde, geçmişteki bir büyük medeniyet veya modern dünyadaki büyük güç sıfatlarını kazanmak için öncelikle önemli bir askeri güç üstünlüğüne sahip olunmalıdır. Son çare olarak görülen savaştan, devlet eğer ki başarı ile çıkmayı başarırsa büyük güç olarak nitelendirilmeye de hak kazanmış olacaktır.³³

Niccolo Machiavelli’ye göre, bir devletin eski, yeni veya karma olmasına bakılmaksızın bütün devletleri ayakta tutan iki önerme mevcuttur. Bunların, iyi ordular ve iyi yasalar olduğunu öne sürerken iyi yasaların olması için önce iyi orduların olması gerektiğinden bahseder. Machiavelli için iyi ordular zorunlu şart iken iyi yasalar ordusuz işlevsizdir. Ayrıca zaten iyi ordunun olduğu yerde iyi yasalar doğal bir zorunluluk olarak oluşmaktadır.³⁴ Ahlaki kurallara bağlı olmayan ve en önemli değeri çıkar olan devletlerin uluslararası politikadaki görevi güçlü iseler egemen olmak, zayıf iseler ittifaklar oluşturmaktır. Eğer oluşan ittifak, egemen olmaya çalışan devlet ile eşit güç oranına gelirse “güç dengesi” oluşacaktır. İnsan doğasının zaten sorunlu olması çatışmacı devlet adamlarını

³⁰ Donnelly, *Realism and*, 49-50

³¹ Balci, “Realizm”, 127.

³² Son çare.

³³ Carr, *The Twenty*, 109.

³⁴ Niccolo Machiavelli, *Prens*, çev. Nazım Güvenç (İstanbul: Anahtar Kitaplar, 1994), 86.

meydana getirmekte ve bu durumu en uzun ve uygun şekilde kontrol altına almanın yolu ise güç dengesinden geçmektedir.³⁵

Kissinger için güç dengesi sisteminin derdi oluşacak krizleri ya da savaşları engellemek değildir. Güç dengesi, sağlandığı ve sorunsuz işlediği sürece devletlerin aşırılıklarının önüne geçecek ve birbirlerine egemenlik kurma duygularını dizginleyecektir. Bu güç dengesi sisteminden rahatsız olan devletler çıkabilir ancak rahatsız olma seviyesi düzeni bozma isteğinin altında kaldığı sürece güç dengesi işlevini görecektir ve kendinden bekleneni gerçekleştirecektir.³⁶ Güç dengesi kavramı, uluslararası ilişkilerin itici gücü olarak insan doğasının etkisinde olan devletleri ele aldığımızda Morgenthau için barış ortamını sağlayacak yollardan birisidir. Ayrıca Morgenthau, güç dengesini güç mücadelesi içinde olan devletlerin kendi kendilerini düzenlemeleri olarak tanımlamaktadır.³⁷ Birçok düşünür tarafından kabul edilen ve önemli bulunan güç dengesi kuramı, doğa durumunun illaki savaş hali olması gerekmediğini ve bunun yerine devletler arasında yaşanan güç mücadelesinin bir denge ortamı da oluşturulabileceği kabul edilmektedir.³⁸ Realistler için güç, politikanın temel taşlarından biri olmaktan ötede politik bir yükümlülüktür. Güç kavramı gibi güç dengesinin de önemine vurgu yapar ve güç dengesinin büyük güç yöneticileri için meşru bir hedef olduğunu savunurlar. Güç dengesi devletlerin uğraşına geçecek bir kavram olarak, büyük güçlerden birinin hegemonik güç olmasını engelleyerek uluslararası barış ortamını sağlayacaktır. Güç dengesinin sağlanmış olması uluslararası politikada barışın ve güvenliğin korunmasına ortam sunacaktır.³⁹

Devletleri her an savaş çıkartabilecek unsurlar olarak gören realistlere göre bir savaş durumunun olmaması, güvenlik ve dolayısıyla barış anlamı taşımamaktadır. Yani durum realizmin ütöpik olarak gördüğü idealizmdeki gibi barış eşittir güvenlik denklemi kadar basit değildir. İdealistlere göre savaşın çıkmaması barış ortamının sağlanması ve dolayısıyla güvenlik ortamının kurulması demektir.⁴⁰ Ancak insan doğasının etkisinde hareket eden devletlerin oluşturduğu dünya sistemindeki temel endişe güç elde etmek ve

³⁵ Henry Kissinger, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000), 67-68.

³⁶ Kissinger, *Diplomasi*, 14.

³⁷ Morgenthau, *Uluslararası Politika*, 29.

³⁸ Aydın, "Uluslararası İlişkiler", 87.

³⁹ Robert Jackson ve George Sorensen, *Introduction to International Relations* (United Kingdom: Oxford University Press, 2013), 76.

⁴⁰ Karabulut, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 44.

bu güç ile güvenliğı sağlayabilmektir.⁴¹ Güvenlik ve güç arasında doğrudan bir bağlantı kuran realistler, güvenlik kavramını gücün bir uzantısı olarak kabul etmektedirler. Birbiri ile bağlantılı olan güç ve güvenlik kavramları realist düşünürler tarafından insan motivasyonu olarak değerlendirilmektedir. Tukidides, insan motivasyonunu; onur, açgözlülük ve korku olarak kabul eder, ancak bu durum diğer etmenleri yok sayarak sadece güvenlik ve gücü önemseydiği anlamına gelmez. Realizmin anlatmaya çalıştığı şey güç mücadelesinin hâkim olduğu gruplar arasında asıl hedefin kendi güvenliğini sağlamak olacağıdır.⁴²

Realist düşünürler, devletlerin birincil amacı olan hayatta kalma güdüsünün daha ilerisinde devletlerin niyetlerinin değişkenliğini ve güvenilmezliğini kabul etmektedirler. Devletler, hayatta kalma amacının ön amacı olan güç artırma (askeri nüfus, silahlanma vb.) girişimleri ile güvenliklerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Ancak bu güç girişimleri diğer devletler tarafından sadece güvenlik amaçlı olarak algılanmamaktadır. Güç artırımında bulunan devlet niyetinin kendi güvenliğı olduğunu dile getirirse dahi diğer devletler için bugün olmasa da yarın, güç bize dönebilir korkusu yaratmaktadır. Dünya siyasetinin anarşi olması devletler arasında birbirlerine karşı güvensizlik getirmekte ve devletler arasında diğer devletin niyetinden hiçbir zaman emin olamama durumu oluşmaktadır.⁴³ Gücünü maksimize ederek güvenliğini artırmak isteyen devlet karşı tarafta bir güvenlik kaygısı oluşturur ve bu durum da uluslararası ilişkilerde karşımıza güvenlik ikilemi (Security Dilemma) olarak çıkmaktadır. Bir devletin güvenliğı için uyguladığı tedbirler diğer devletlerin güvenliğini azaltır mantığını kabul eden realizm, devletlerin karşılıklı olarak güç artırımına gideceğini ve durumun güç dengesi dışında önüne geçilemez bir durum olduğunu savunur.⁴⁴

1.2. NEOREALİZM KURAMI

Soğuk savaş dönemi ile değişen koşullara tanıklık eden uluslararası politika, yaşanan farklılıkları teoriler ile anlamak istese de savaş döneminin ve dolayısıyla eski konjektürün ürünü olarak insan doğasını temel alan idealizm ve realizm teorileri ile bunu

⁴¹ Balci, "Realizm", 121.

⁴² Gilpin, "The Richness Of," 290-291.

⁴³ Ersoy, "Realizm", 163.

⁴⁴ Mearsheimer, *The Tragedy Of*, 35.

başaramamaktadır. İki teorinin de temel prensipleri değişen uluslararası ortamı açıklamada eksik bulunmuş ve eleştirilere maruz kalmıştır.⁴⁵ Waltz’a göre uluslararası politikanın belirli bir dönemdeki, ortam ve şartlar içerisinde düşünülen teorilerin, yaşanan değişimler sonrasında son kullanma tarihleri dolmaktadır. Bu nedenle eğer ki bir teorinin oluşturulduğu şartlar değiştiyse uluslararası ilişkiler için de yenilenmiş veya yeniden oluşturulmuş teorilere ihtiyaç vardır.⁴⁶ II. Dünya Savaşı sonrası yirmi yıllık zaman dilimi, realizmin popüler olduğu hatta neredeyse uluslararası disiplin ile aynı anlama geldiği bir dönem olmuş, ancak 1960 ve 1970’li yıllara gelindiğinde realizm; bilimsel yöntemler kullanmadığı, devletleri rasyonel ve bütüncül ele alması, uluslararası politikada salt aktör olarak devletleri varsayması ve devletleri egemen eşitliği konularında hedef alması gibi farklı konularda hedef alınmış ve eleştirilmiştir.⁴⁷ Bu durum, kökenini realizmden alan yeni bir teorinin Kenneth Waltz tarafından ortaya çıkarılmasına neden olmuş ve Waltz, neo-realizm olarak adlandırılacak yeni teorisinin temellerini *Theory Of International Politics*⁴⁸ (1979) adlı eserinde atmıştır. Bu yeni teori, uluslararası politikada “yapısal gerçekçilik”, “yapısal realizm” veya “yeni gerçekçilik” olarak da adlandırılmaktadırlar.

Waltz, neorealizmin temellerini oluşturduğu kitabının ilk sayfasında kitabı yazmasındaki amaçlarını sıralamıştır. Bu amaçları; ilk olarak, uluslararası politika teorilerini ve belirli bir öneme sahip kuramsal yaklaşımları incelemek; ikinci olarak, uluslararası politikayı açıklamaya çalışan hâlihazırdaki teorilerin eksiklerinin tamamlanacağı bir teori oluşturmak ve son olarak, inşa edilmiş teorinin pratiklerini incelemek olarak belirlemiştir.⁴⁹ Realizme gelen eleştirilerden biri olan bilimsel yöntemlerin kullanılmaması eksikliğini göz önüne alan Waltz, realizmin önermeleri üzerine bina ettiği teorisindeki amacını realizme bilimsellik kazandırmak olarak belirlemiştir.⁵⁰ Ashley’e göre, neorealizm farklı şekillerde tanımlanabilir veya farklı kişiler üzerinden öne çıkartılabilir. Ancak değişmeyecek olan tek gerçek, neorealizmin, realizm için öncü bir bilimsel kuruluş olduğudur.⁵¹

⁴⁵ Çıtak, “Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik”, 46.

⁴⁶ Kenneth Waltz, “Structural Realism After The Cold War”, *International Security* 25/1 (Summer 2000), 5.

⁴⁷ Balcı, “Realizm”, 132-133.

⁴⁸ Kenneth N. Waltz, *Theory Of International Politics* (United States Of America: Addison- Wesley, 1979).

⁴⁹ Kenneth N. Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, çev. Osman / Binatlı (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2021), 7.

⁵⁰ Faruk Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar,” *Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, mlf. Atila Eralp (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 137.

⁵¹ Richard K. Ashley, “The Poverty Of Neorealism”, *Cambridge University Press*, 38/2 (Spring 1984), 230.

Waltz, uluslararası politikayı tamamen farklı bir bakış açısıyla açıklayan bir teori oluşturmamış ve realizmin genel çerçevesini kabul etmiştir. Waltz'ın amacı, yeni bir teori oluşturmak değil, realizme gelen eleştirilerin ve değişen koşulların ışığında teoriyi yeniden yorumlamak ve değişen sisteme uygun hale getirmektir.⁵²

Waltz, kitabında uluslararası siyaseti bilimsel olarak açıklamaya çalışmış ve uluslararası ilişkilerdeki bilimsel bir teorinin ilk ele alması gerekenin “sistem” olduğunu öne sürmüştür.⁵³ Teoriyi, realizmin temel önermelerinden aykırı bir yol izleyerek oluşturmamış olsa da önemli değişiklikler yapmıştır. Bu değişiklikler içerisinde, en önemlisi neorealizmin de özünü oluşturan “sistem” faktörünü teorinin temel taşı olarak sunmasıdır.⁵⁴ Realizmin açıklamalarında bulunan eksiklikler üzerinde çalışmalar yapan Waltz, devleti merkeze alan ve temel aktör olarak değerlendiren realizmi eleştirmiş ve sistem üzerinde yoğunlaşmıştır. Realizm, gelişmeleri devletler ve devlet adamları üzerinden açıklamaya çalışırken neorealizm ise uluslararası sistemin devletlerin davranışlarına olan etkisine vurgu yapmaktadır. Waltz, sistemik değişimlerin, karar alıcılardan daha önemli olduğunu ve bununda ancak büyük güçler arasında yaşanacak bir güç dengesi değişimi ile mümkün olacağını savunur.⁵⁵

Uluslararası ilişkileri açıklarken devletlerin iç yapılarını inceleyen teoriler, Waltz tarafından indirgemeci teoriler olarak tanımlanmaktadır. Ona göre bu tür teorilerin, iç güçlerin dışta oluşan sonuçların nedenini oluşturma iddiası vardır.⁵⁶ Waltz, basit bir ayırma giderek teorileri indirgemeci ve sistematik olarak ayırmıştır. Bu indirgemeci kuramlar, bütüne giderken parçaların özelliklerini ve etkileşimlerini dikkate alır ve savaşın nedenlerini de yine birim ve devlet düzeyinde aramaktadır. Buna karşılık bütüncül kuramlar ise, savaşların nedenini sistem düzeyinde aramakta ve sistemin anarşik yapısına ulaşmaktadır.⁵⁷ Uluslararası ilişkileri açıklarken nedenleri bireysel ve ulusal düzeyde tutan teori-

⁵² Özgür Erler Bayır, “Uluslararası İlişkilerde Neorealist Ekolden Neoklasik Ekole,” *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, mlf. Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu (Bursa: Dora Yayınları, 2015), 49.

⁵³ Jackson ve Sorensen, *Introduction to*, 79.

⁵⁴ Bayır, “Uluslararası İlişkilerde,” 49.

⁵⁵ Karabulut, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 74.

⁵⁶ Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, 77.

⁵⁷ Bayır, “Uluslararası İlişkilerde,” 53.

leri indirgemeci, buna karşın nedenleri uluslararası seviye ile açıklayan teorileri ise sistematik teoriler olarak belirtmiştir. Ona göre, indirgemecilerin esas özelliği, parçaların niteliklerini inceleyerek bütünü anlamaya çalışmalarıdır.⁵⁸

Oysa Steven Forde' a göre, neorealistler de indirgemeye giderek, realizmin önermelerini tek bir ögeye yani yapıya indirgemeye çalışırlar ve bu realizmi gerçekten bilimsel yapabilir. Neorealizmin, yapısal olanı veya sistem düzeyini diğer değişkenlerden izole etmesi teoriye “yapısal gerçekçilik” alternatifini kazandırmıştır. Forde, aynı zamanda neorealistlerin uluslararası politikayı yapısal bileşene indirgemesi ve gündeme getirdikleri konular ile yeni tartışma konuları başlattıklarını ya da var olan tartışmaları yeniden gün yüzüne çıkardıklarını söyleyerek neorealizmin bir katkısına değinir.⁵⁹

Waltz'ın, teorisinin temellerini 1979 yılında yayınladığı eserinde oluşturduğu kabul edilse de ilk büyük eseri, aynı zamanda doktora tezi de olan ve eleştirel bir yaklaşım ile ele aldığı *Man, The State and War*⁶⁰ (1954) kitabıdır. Waltz, bu eserinde aslında yıllar sonra oluşturacağı görüşlerinin temellerini oluşturmuştur. Eserini devletlerin davranışlarının sebebinin birey mi, devlet ve toplum mu yoksa uluslararası sistem düzeyinde mi analiz edilmesi gerektiği soruları üzerine geliştirmiştir. Savaşın nedenleri sorusu ile yola çıkan ve analiz düzeyine odaklanan Waltz, farklı şartlarda bulunan devletlerin neden aynı davranışlarda bulunduğunu incelemiş ve cevabını, uluslararası sistem olarak sunmuştur. Waltz, uluslararası politikanın analizini insan doğası ve devletlerin davranışlarına indirgeyen geleneksel görüşleri reddederek, bu sebeplerle birlikte asıl odak noktasının uluslararası sistem olması gerektiği görüşündedir.⁶¹

Savaşın nedenlerini eleştirel bir dil ile sorgularken, uluslararası politikanın karmaşık analizinden de kurtulmak adına üç analiz düzeyi (imge) belirlemiştir. Bunlar; İnsan doğası, devlet yapısı ve uluslararası sistemdir. Birinci imgede Waltz, savaşların ve çatışmaların nedenini insan doğasının günahkarlığında arayanları ele alır ve bu bölümde insan doğası teorisyenlerini iyimserler ve kötümserler olarak ikiye ayırmaktadır. Kötümserler

⁵⁸ Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, 27.

⁵⁹ Steven Forde, “International Realism And The Science Of Politics: Thucydides, Machiavelli and Neorealism”, *International Studies Quarterly* 39/2 (June 1995), 142.

⁶⁰ Kenneth N. Waltz, *Man, the State and War A Theoretical Analysis* (New York: Columbia University Press, 2001).

⁶¹ Yeldar Barış Kalkan, *Uluslararası İlişkiler Disiplininde Realist Paradigma* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018), 102.

için savaşın değiştirilemez nedeni olan insan doğası böyle kabul edilmelidir. İyimserler ise, korunan güç dengesi ile kötü olan insan doğasının ehlileştirilebileceğini ve savaşların sonlanacağını savunmaktadır. Waltz’a göre kötümserler insanın kötülüğünü kabul edip ondan umudu keser ve çareyi politikada aramaya başlar, iyimserler ise savaşın nedeni olarak gördükleri insana yoğunlaşarak değişimi için çare aramaktadırlar.⁶² Waltz’a göre iki görüşte de açıklar mevcuttur. Çünkü insan hem savaş dönemlerinin hem de barış dönemlerinin nedenidir. Bu durumda insanın doğasını savaşların birincil nedeni olarak ele almak yanıltıcı olur, insanın hem savaşın hem de barışın nedeni olarak ele alınması birbirini takip eden savaş ve barış durumlarını açıklayamamaktadır.⁶³

İkinci imgede ise, Waltz, savaşın nedeninin insan doğasında olduğunu düşünenler ile ilgili fikirlerini anlatıp, neden olarak ulus-devletleri ele alanlara geçiş yapmıştır. Buradaki yönlendirici argümanlar ise bir devletin, politik kurumlarının yapısının özü, üretim ve dağıtım şekilleri, seçkinlerin ve bazen halkın özelliklerinin neler olduğudur. Çünkü savaşların nedenini devletlerde arayanlar için bu etkenler bir devletin savaşçı özelliklerinin mi yoksa barışçıl özelliklerinin mi daha fazla olduğunun belirleyicisidir. Burada Waltz, ele aldığı görüşler sonucunda iyi ve kötü devletler ayrımı yapmış ve iyi devletlerin barışa kötü devletlerin ise savaşa meyilli olabileceğine değinmiştir. Waltz, bu bölümde ayrıca Liberallerin, demokrasinin devletlerin barışçıl hali olduğunu ve tüm devletler demokrasi ile yönetilse savaş ortadan kalkar düşüncesini Marx’ın ise, Sosyalist hükümetlerin işçi sınıfı çıkarlarını ön planda tutacağını ve çıkarına uymazsa savaşmayacakları düşüncelerinden bahsetmiştir. Marx, savaşı kapitalist devletlere özgü bir şey olarak sunmaktadır.⁶⁴ Ancak Waltz için bunlar savaşın nedeni sorusuna verilecek yeterli cevaplar olamamakla beraber salt cevaplar da değillerdir.

Üçüncü imgede ise Waltz, çatışma ve savaşın nedenini uluslararası sistemin yapısında aramaktadır. Egemen devletler arasında uygulanabilecek bir hukuk sisteminin ve devletlerin şikayetlerini ulaştırabilecekleri bir üst otoritenin yokluğu, sadece kendi güçlerine güvenebilecek olan devletler için savaşı kaçınılmaz hale getirmektedir. Bir devlet için başarının vereceği zevk barışın vereceği zevkten daha fazla ise, belirlenen hedefler

⁶² J. David Singer, “International Conflict: three Levels Of analysis” *World Politics* 12/3 (April 1960), 454.

⁶³ Waltz, *Man, the State and War A Theoretical Analysis*, 28-29.

⁶⁴ Singer, “International Conflict,” 457-458.

için güç kullanımı kaçınılmaz olacaktır. Waltz’a göre, tüm devletler her an için güç kullanabilme kabiliyetine sahip olup, aynı zamanda karşılık vermeye de hazır olmalıdır.⁶⁵ Son imgede uluslararası sistemin anarşik yapısını temel alan Waltz, üç imgeyi tanımladıktan sonra; “üçüncü görüntü, dünya siyasetinin çerçevesini tanımlar ancak birinci ve ikinci görüntü olmadan politikayı belirleyen güçler hakkında hiçbir bilgi olmaz”⁶⁶ görüşünü belirtmiştir.

Diğer etkenleri yok saymamakla beraber Waltz’a göre savaş ortamının nedeni uluslararası sistemde hâkim olan yapıdır. Bu yapı ise devletlerin üstünde hâkim olacak bir üst otoritenin eksikliğinin sonucu olan anarşidir.⁶⁷ Savaşın nedeninin iç sistemlerden değil uluslararası sistemden kaynaklandığını öne süren Waltz, bu imgeyi anlatırken savaşların sona erdirilmesi sorusuna verilen cevapları ele almıştır. Kant ve Rousseau’nun fikirlerini karşılaştıran Waltz, savaşın çözümü noktasında Kant’ın, devlet yapılarının değişmesi, Rousseau’nun ise devlet üstü bir egemenlik ile çözümün olacağı görüşünü değerlendirmiştir. Ancak Waltz’a göre savaşın çözümü, devletlerin iç yapısında yapılacak bir değişim ile sağlanamayacak ve anarşik olan uluslararası sistemde devletlerin birbirine güvenmesi ütöpik bir hayal olacaktır. Karşılaştırmada Rousseau’nun görüşünü ön plana çıkarmış⁶⁸ ve sonuç olarak dünya savaşının çözümünün kurulacak bir dünya hükümeti olduğu sonucuna varmıştır. Ancak Waltz’a göre bu çözüm pratikte imkansızdır.⁶⁹ Waltz, bu karşılaştırmalar sonucunda savaşın nedenini genel anlamda uluslararası sistemin anarşik yapısı olarak sunmakta ve birey ve devlet yapısından ayırmaktadır. Ancak Waltz, sunduğu bu genel nedenin özel bir savaşın çıkıp çıkmayacağı noktasında bilgi vermeyeceğinin farkındadır. Bu nedenle Waltz, daha genel bir neden ortaya koymuş ve özel bir savaş ile ilgili tahminlerin yapılmasında birinci imge (insan doğasının değişkenleri) ve ikinci imgenin (devletlerin yapısının) dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁰ Neorealizm spesifik bir savaşın çıkmasındaki nedenleri açıklayamamış ancak bin yıldır devam eden savaşların neden sürekli tekrarlandığını açıklamıştır. Waltz özel olarak savaş tekrarlarına odaklanmış ve bu nedenle dikkat çektiği nokta çatışmalara neden olan insan doğasındaki

⁶⁵ Waltz, Man, The State and War, 159-160.

⁶⁶ Waltz, Man, The State and War, 238.

⁶⁷ Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar,” 150.

⁶⁸ Mehmet Ali Tuğtan, “Güç, Anarşi ve Realizm,” *Küresel siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, mlf. Evren Balta (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 123.

⁶⁹ Singer, “International Conflict,” 459.

⁷⁰ Tuğtan, “Güç, Anarşi ve Realizm,” 123.

kötülükler değil karşılıklı silahlanmaları hızlandıran ve çatışmalara yol açan mevcut yapıdır. Waltz’a göre sıcak savaşların kaynağı soğuk savaşlar, soğuk savaşların kaynağı ise uluslararası sistemin anarşik yapısıdır.⁷¹

1.2.1. Uluslararası Sistem

Anarşi, yukarıda da belirtildiği üzere tüm realistlerin ortak kabul gördüğü bir kavram olmakla beraber neorealizme göre uluslararası sistemin yapısı doğası gereği anarşiktir ve bu anarşi ortamı güç mücadelelerine neden olmaktadır.⁷² Waltz’a göre uluslararası sistemin özel olarak incelenebilir hale gelmesindeki ayırt edici etken anarşidir. Çünkü anarşi, sistemi oluşturan devletlerin davranış biçimlerinden ve sahip oldukları özelliklerden bağımsız yapısal bir ögedir.⁷³ Waltz’a göre realistler yalnızca sonuçlarla ilgilenir ve ulusal davranışların uluslararası sonuçlara neden olduğunu tek yönlü olarak ele alırlar ve bu nedenle varsayımlar ile oluşan etkiler arasındaki ayrımı açıklayamamaktadırlar. Bunun aksine bir uluslararası politika teorisi oluşturmaya çalışan neorealistler ise bunu başarabilmektedirler. Onlara göre realizm ancak yapılan birim düzeydeki açıklamalara yapının eklenmesi ile anlaşılabilir. Bu nedenle neorealistler, etkileşim içerisinde olan birimlerin (devletlerin) doğurduğu sonuçların nedenlerinin tek yönlü değil karşılıklı olduğunu göstermeyi amaçlamışlardır. Yani neorealizmin anlatmaya çalıştığı şey, uluslararası alanda gerçekleşen sonuçların bazılarının nedeni birim düzeyinde olabilir ancak bu durumdan olayların temelini birey olduğu algısının çıkarılmasının yani doğrudan bireye indirgemenin yanlış olduğudur. Çünkü, eğer birim düzeyinde oluşan farklılıklar sonuçlarda da farklılık oluşturmuyorsa o zaman nedenler için uluslararası politikadaki yapı düzeyine bakmak gerekmektedir.⁷⁴ Savaşın nedenlerini açıklamaya çalışan Waltz, insan ve devlet etkenini kabul etmekle beraber uluslararası sistemin yapısının da önemini vurgulamaktadır.

Realizme göre insan doğasında bulunan egoist duygular, ulusal ortamdaki hiyerarşi sayesinde dizginlenebilse de uluslararası ortamdaki anarşi bu duyguların bastırılması

⁷¹ Waltz, “The Origins,” 620.

⁷² Faruk Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi* 8/29 (Bahar 2011), 77.

⁷³ Mehmet Ali Tuğtan, “Güç, Anarşi ve Realizm,” 123.

⁷⁴ Waltz, “Realist Thought And Neorealist Theory”, 33-34.

bir tarafa ortaya çıkması için motivasyon bile oluşturmaktadır.⁷⁵ Anarşinin, aslına bakıldığında realizm ve neorealizm için farklı anlayışlar olmadığı söylenebilmektedir. Güven-sizlik ve korkunun temelini insan doğasında bulan realizmin, arka planına bakıldığında devletlerin bencil davranışlarının anarşiye neden olduğunu söylemektedir. Böylece nedenleri salt insan doğasının dışına çıkararak yapıya da vurgu yapmaktadır. Buradaki fark öne çıkarılan unsurların değişmesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁶ Forde, bunu destekleyici olarak Tukidides'in Peleponnezya Savaşı üzerinden yaptığı analizinin şaşırtıcı şekilde yapısal olduğunu savunmaktadır. Tukidides analizinde doğrudan savaşın ortaya çıkmasındaki asıl nedenin, güç dengesinde oluşan değişim ve Atina'nın güç artışının tehdit olarak algılanması olarak belirtmesi doğrudan yapıya bir atıftır.⁷⁷

Analiz seviyesi olarak kendisine birimleri değil sistemin kendisini belirleyen Waltz, teorisini oluşturduğu kitabında sistem ve yapının tanımlarını yapmıştır. Sistemi etkileşim halindeki birimlerin oluşturduğu bir küme olarak tanımlar ve sistemi iki düzeyde ele alır. Sistem bir düzeyde yapıdan oluşurken başka bir düzeyde etkileşen birimlerden oluşur yani sistemi yapı artı etkileşen birimler olarak formülize etmiştir. Waltz'a göre uluslararası politik sistemin başarılarından biri de uluslararası yapı ve etkileşen birimler arasındaki karşılıklı etkileşimin nasıl olduğunu göstermektir.⁷⁸ Yapıyı ise, sistemi bütünsel olarak düşünebilmemizi mümkün kılan bileşen olarak tanımlamaktadır. Waltz, yapı kavramını, farklı birimlerin bir araya gelerek ve birleşerek birbirlerinden farklı davranmalarına neden olan ve gerçekleşecek etkileşimler de farklı sonuçların ortaya çıkmasını sağlayan etken olarak tanımlamaktadır. Yapı tanımlanırken birimlerin etkileşimlerine değil onların birbirlerine karşı nasıl konumlandıklarına odaklanmak gerekmektedir. Ayrıca Waltz'a göre etkileşimler, birim düzeyinde oluşmakta ve birimlerin birbirlerine karşı nasıl konumlanacağı ise birimlerin özniteliğinden değil sistemin düzenleyici özelliğinden kaynaklanmaktadır. Yapı, devletin gerçekleştirdiği faaliyetlerden ve kuracağı ilişkilerden açıkça ayrılmıştır.⁷⁹

⁷⁵ Donnelly, *Realism and*, 10.

⁷⁶ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 195.

⁷⁷ Forde, "International Realism," 142.

⁷⁸ Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, 53-54.

⁷⁹ Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, 102-104.

Waltz için yapı, kısıtlayıcı bir koşullar kümesi olarak serbest ekonomik piyasa ve uluslararası politikanın oluşumuna benzemektedir. Bu yapı, davranışların gerçekleşmesinde teşvikte bulunmakta, davranışları cezalandırma ve ödüllendirme yetkisine sahip olmamaktadır. Waltz'ın kullandığı bu yapı kavramının sonuçları doğrudan oluşturma özelliği bulunmasa da yönlendirebilmektedir.⁸⁰ Sistemin yapısının altını çizen Waltz, iç politikada yaşanan gelişmelerin önemini azaltmış ve sistemdeki anarşik yapının, devletlerin dış politikalarının çıkar odaklı ve savaşa neden olabilecek politikalar olmasının nedeni olarak sunmaktadır.⁸¹ Waltz, uluslararası sistemi ekonomideki “görünmez ele” benzetmektedir. Görünmez elin pazarda yaptığı kısıtlamalara karşı satıcıların verdiği mücadele ile yapının, anarşik sistemdeki devletlere etkisi aynıdır. Waltz'a göre, devlet davranışlarını kısıtlayıcı bir etki olan yapı kavramı devletlerin davranışlarına etkide bulunmakta ve sınırlamaktadır. Bu bağlamda yapı, kendisini oluşturan ve devletlerin etkileşimlerinin doğurduğu sonuçların hedeflenmeyen şartlarını ifade etmektedir.⁸² Neorealizm, uluslararası politik sistemdeki içsel ve dışsal faktörleri birbirinden ayırarak bir çözüm üretmiş ve bir alanı diğerinden izole etmiştir. Uluslararası politikanın özerkliğine vurgu yaparak onun için bir teoriyi mümkün kılmayı amaçlayan Waltz, uluslararası politik sistemi bir bütün olarak görse de yapı ve birim düzeylerinin aynı anda fakat bağlantı olarak farklı tanımlar.⁸³ Neorealistlere göre iç sistem ile uluslararası sistemin farkını ortaya çıkaran çatışmanın veya çatışma olasılığının varlığı değil çatışmayı engelleyebilecek bir üst otoritenin yokluğudur.⁸⁴

Uluslararası ilişkiler teorisyenlerinin neredeyse tümü anarşiyi kabul etse de algılama biçimleri, kaynağı ve nedenleri konusunda ayrılmaktadırlar. Waltz'ın oluşturduğu neorealizm, uluslararası politika içerisinde anarşi kavramı üzerinde en çok yoğunlaşan ve çalışmalarındaki temel argümanı anarşi olarak belirleyen teoridir. Waltz'ın anarşiye bakışı onun uluslararası sistemin doğası olduğu yönündedir.⁸⁵ Waltz'a göre en ideal olan teori sistemin yapısını ayrıca sistemdeki değişim ve süreklilikleri ve etkileşim halindeki birimleri merkeze alandır. Realizmin aksine neorealizm devlet dışında kalan sistem yapısını, özellikle de güç dağılımını merkeze almaktadır. Güç dağılımının önemi, sistemik

⁸⁰ Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, 112.

⁸¹ Bayır, “Uluslararası İlişkilerde,” 49.

⁸² Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar,” 152.

⁸³ Waltz, “Realist Thought And Neorealist Theory”, 29.

⁸⁴ Karabulut, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 79.

⁸⁵ Kalkan, *Uluslararası İlişkiler*, 118.

değişimlerin yaşanmasındaki salt kriter olması yani sistemdeki değişim ancak büyük güçlerin girişeceği bir savaş sonrası, güç dengesinin değişimi ile sağlanacak olmasıdır.⁸⁶ Realizme yeni bir bakış açısı getiren Waltz, aktörler ve onların rasyonel davranışları yerine sistemik ögelere vurgu yapmıştır.⁸⁷

Waltz'ın amacı uluslararası disipline yapısal bir uluslararası ilişkiler kuramı katmak ve bunu yaparken uluslararası sistemin önemini vurgulamaktır. Waltz, uluslararası politika kuramlarının gelişmemesinin nedenini sistem seviyesinin ayırt edilememesi olarak görmekte ve bu nedenle de ona göre sistem kuramını geliştirmek sistem seviyesi ve sistem yapısını ayırmaktan geçmektedir.⁸⁸ Teorisinde uluslararası sistem yapısını ele alan Waltz, kitabında iç siyasal yapılar için bir bölüm açmış ve üç ilkede tanımlamıştır. Birincisi, düzenleyici ilkedir. Bu ilkede iç siyasal sistem ve uluslararası politik sistem arasındaki ayrımı inceleyen Waltz'a göre iç siyasal sistemde, astlık-üstlük ilişkileri ve birilerinin buyurma ile yükümlü iken birilerinin ise uymakla yükümlü olduğu hiyerarşi ortamı hakimdir. Buna karşılık, uluslararası politik sistem, sistemi oluşturanların şeklen eşit olduğu ve ne emretmenin ne de itaatin olamayacağı âdem-i merkeziyetçi, "hükümet yokluğunda siyaset" olarak tanımlanan anarşik bir ortamdır.⁸⁹ Waltz, savaşın nedenlerini incelediği *Man The State And War* kitabında da sonuç olarak uluslararası sisteme ulaşmıştır. Neorealizme göre son bin yılda gerçekleşen ve sürekli tekrar içerisinde olan savaşların bir nedeni olmalı ve bu nedenler için, bireydeki güç tutkusuna değil mevcut yapıya bakılmalıdır. Waltz için, savaşların kökeni uluslararası sistemin anarşik yapılanmasına dayanmaktadır.⁹⁰ Savaşın nedenini sistemin anarşisinde bulan Waltz, sistemde bir savaş hali olduğunu kabul etmekle beraber bu savaş halini, her daim geçerli olacak bir durum olmaktan ziyade sistemde her an bir savaş çıkabileceği ihtimali olarak ele almaktadır.⁹¹

İkincisi, birimlerin karakteridir. Devletler, uluslararası politik sistemin birimleri olarak işlevsel olarak farklılaşmazlar. Bunun nedeni ise, Anarşinin sistem birimleri arasında sağladığı bağlantı veya düzenin onları benzer hala getirmesidir. Waltz için, anarşi sürdükçe devletlerin benzerliği de devam edecektir. Devletler uluslararası sistemin biricik

⁸⁶ Jackson ve Sorensen, *Introduction to*, 79.

⁸⁷ Balci, "Realizm", 133.

⁸⁸ Yalvaç, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar," 150.

⁸⁹ Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, 112.

⁹⁰ Kenneth N. Waltz, "The Origins Of War In Neorealist Theory", *Journal Of Interdisciplinary History* 18/4 (Spring, 1988), 619.

⁹¹ Karabulut, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 79.

aktörü olmamakla beraber yapıyı oluşturanlar da aktörlerin tamamı değil sadece önemli olanlarıdır. Waltz, burada da birçok konuda olduğu gibi ekonomik analoji ile açıklamayı tercih etmiş ve nasıl ki piyasa yapısını tanımlarken, rekabet içerisinde olan firmaların sayısı önemli ise sistem yapısını da devlet sayısı ile tanımlanmaktadır. Waltz, devletlerin benzer birimler olduğunu söyleyerek onların egemenliklerini ellerinden almaz, bunu sadece devletlerin egemen olduğunu söylemenin başka bir yolu olarak görür ve devletlerin özerk olmakla beraber diğer devletler gibi olduklarını söyler. Devletlerin benzerliği bir görevi yerine getirmedeki kapasiteleri bakımından değil, karşılaştıkları görevler bakımındandır. Uluslararası politika aynı pratikleri gerçekleştiren ancak yetenekleri farklı olan birimlerin oluşturduğu bir yapıdır.⁹² Uluslararası sistemde yaşanacak bir değişim ancak büyük güçler arasında yaşanacak yükseliş ve düşüşlerin sonucunda oluşacak güç dengesindeki değişim ile mümkün olup, böyle bir değişimin de aracı ancak büyük güçlerin girişeceği savaştır. Uluslararası sistem yapısındaki önemli bir değişimi belirleyecek olan, sadece savaşın her daim olasılıklar içerisinde olduğu anarşik sistemdeki büyük güçlerdir.⁹³

Üçüncüsü ise, yeteneklerin dağılımıdır. Waltz, devletleri sahip oldukları siyasal sistemlerden veya ideolojilerinden bağımsız olarak ele alır ve kapasiteleri dışındaki tüm özelliklerini göz ardı eder. Devletler bütüncül aktörlerdir ve aralarında kıstas edilecek tek şey güç kapasiteleridir.⁹⁴ Anarşik sistemin işlevsel olarak benzer olan birimlerinin ayırt edici özelliği, karşı karşıya kaldıkları benzer görevlerdeki farklı yetenekleridir. Bir sistemin yapısı, ancak sistemdeki devletler arasında yaşanacak yetenek dağılımındaki değişimle mümkün olabilecek ve yapıda oluşacak değişimler ise devletlerin davranışlarında ve devletler arası etkileşimlerinin sonucunda oluşacak farklılıkların neler olabileceğini belirler.⁹⁵ Waltz, devletleri yetenekleri dışında kalan tüm sıfatlarından soyutlar ve yalnızca devletler arasında mevcut olan düzen ve bu düzendeki yetenek dağılımı ile ilgilenir.⁹⁶ Anarşi, değişken bir olgu olmaktan uzakken devletler arasındaki kabiliyetin deği-

⁹² Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, 118-123.

⁹³ Jackson ve Sorensen, *Introduction to*, 80.

⁹⁴ Balci, "Realizm", 133.

⁹⁵ Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, 123.

⁹⁶ Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, 125.

şebilmesi mümkündür. Devletlerarasında yaşanabilecek olan bu değişkenin deneysel göstereni büyük güçlerin sayısı olmakta ve sayının azlığı dikkate alındığında ise, uluslararası politikanın mantığı küçük sayılar sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁷

Waltz’a göre dünyadaki devletlerin sayısına bakıldığında sistem, önemli sayıların oluşturduğu bir sistem gibi görünse de devletler arasındaki güç eşitsizliği dikkate alındığında önemli devletlerin sayısı azdır. Devletler arasında oluşan bu güç eşitsizliği hem büyük hem de küçük devletler için tehlike arz etmektedir. Küçük devlet, saldırıya açık hale gelir iken, büyük devlet için ise bazı devletlerin güçlerini artırma gibi hırslarını tetikleyebilmesi açısından tehlikelidir. Waltz’a göre bu eşitsizlik bazı devletler için moral bozucu olsa da eşitsizliğin de erdemleri vardır. Zirvede olan ve neredeyse güç açısından eşit olan devletlerin sayısının fazla olması mümkün olamayacaktır. Waltz, büyük devletlerin sayısının az olmasının kesin olmamakla beraber barış ve istikrarla doğrudan ilişkili olduğunu düşünmektedir.⁹⁸ Waltz için uluslararası sistemin istikrarda olduğu kararı ancak, sistem anarşik olmaya devam ettiğinde ve büyük güçlerin sayısında önemli bir değişim meydana gelmediğinde verilebilir. Sistemin istikrarı anarşinin devamında büyük güçlerin kaderi ile bağlantılı olup bu bağlantı ise, büyük güç sayısındaki değişimlerin sistemdeki dönüşüme oranı ile belirlenir.⁹⁹ Waltz için devletlerin güç kapasitelerindeki ve kabiliyetlerindeki farklılıklara rağmen devletin dış politika çıktısını belirleyen yapı iken, yapıyı ise büyük güçler olan büyük aktörler belirler. Bir bakıma Waltz’ın bu yapısal çözümlemesi uluslararası arenadaki büyük güç hakimiyetine meşruluk getirmektedir.¹⁰⁰ Waltz’a göre uluslararası sistemin anarşik yapısı, devletleri her amaçtan önce egemenlik ve güvenlik gayesine yönlendirir.¹⁰¹

Yapı ve sistem kavramlarını ele alan ve teorisinde bu kavramların altını çizen Waltz, devletlerin davranış şeklinin belirleyicisinin uluslararası yapı olduğunu belirtmektedir. Devletlerin farklı yönetim biçimlerine ve ideolojilerine sahip olmalarına rağmen, davranış şekilleri ve benimsedikleri politikalarda benzer tutumları sergilemelerinin nedeni yapıdır. Uluslararası yapı, devletlerin sahip olduğu özellikler farklı olsa da benzer

⁹⁷ Martin Griffiths - Steven C. Roach - M. Scott Salomon, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, çev. Cesran (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011), 60.

⁹⁸ Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, 166-167.

⁹⁹ Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, 202.

¹⁰⁰ Bayır, “Uluslararası İlişkilerde Neorealist,” 50.

¹⁰¹ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 188.

koşullarda aynı politikaları tercih etmelerinin kaynağıdır. Sistem iki ve çok kutuplu olarak değerlendirilebilir ancak sistemin doğası merkezi otoriteden yoksun bir doğa durumudur.¹⁰² Merkezi otorite eksikliği olarak tanımlanan anarşi aslında neorealistler için bir eksiklik durumu değil aksine sistemin düzenleyici ilkesidir. Waltz'a göre, hiyerarşinin devletlerin iç politikasındaki düzenleyici etkisi ile anarşinin uluslararası politikadaki düzenleyici etkisi aynıdır. Bu düzenleyicilik, doğrudan sistemdeki güç dağılımı ile bağlantılı olup sistemdeki büyük güçlerin etkileşim biçiminin oluşturduğu güç dağılımı ile sistem düzenlenecektir. Anarşik sistemde oluşan bu düzenleyici rol bize iki tür açıklama yapmaktadır. Birincisi, sistemin anarşik olmasının neden daima savaşları ortaya çıkarmadığı ve ikincisi, tek kutuplu, iki kutuplu ve çok kutuplu sistemlerin zemininin ne olduğu. Waltz'a göre gücün devletler arasında nasıl dağıldığı mevzuu uluslararası sistemin karakteristik özelliğini belirlemekte ve dolayısıyla¹⁰³ güç dağılımı kavramı neorealistlerin ana parametrelerinden birini oluşturmaktadır.

Devletlerin sahip oldukları güç hem onların kaderini hem de sistemin yapısını şekillendirmektedir. Devletler arasında oluşan kapasite veya güç dağılımı değişimleri sistemin yapısında da değişimler meydana getirmekte ve devletlerin ellerindeki güç miktarı sistemin yapısını belirlemektedir.¹⁰⁴ Gücün iki devletin mi, yoksa üç veya daha fazlasının mı elinde toplanmış olduğu (iki kutuplu veya çok kutuplu sistem) bize sistemin istikrarı hakkında bilgi vermektedir. Waltz, iki kutuplu sistemin çok kutuplu sisteme nazaran daha istikrarlı ve güvenli olduğunu savunmaktadır.¹⁰⁵ Temel tartışmalardan biri olan hangi sistemin yapısal olarak (iki kutuplu/ çok kutuplu) savaşa daha yatkın olduğu sorusuna, 1648-1945 arasının güç dengesi sistemi, 1945-1989 arasının ise çift kutuplu sistem olarak kabul edildiğinde bu süreçlerdeki gelişmeler göz önüne alındığında, bize çift kutuplu sistemin daha barışçıl olduğu cevabını vermektedir. Bu cevabı sunanlar için argümanlar şu şekildedir. Birincisi, çok kutuplu sistem büyük güçlere çatışma için daha fazla alan sunmaktadır. İki kutuplu sistemde sadece tek bir rakip güç varken çok kutuplu sistemde (büyük güç sayısı arttıkça artan) potansiyel çatışma olasılığı olan devletlerin sayısı artmaktadır. İkincisi ise, güç eşitsizliği konusudur. Sistemdeki devlet sayısı arttıkça zenginlik ve nüfusun eşitsiz dağılımı, güçlü olanın zayıftan faydalanmak istemesine yol açacaktır. Ayrıca

¹⁰² Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 187-188.

¹⁰³ Balcı, "Realizm", 135.

¹⁰⁴ Çıtak, "Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik", 57-58.

¹⁰⁵ Balcı, "Realizm", 135.

çok kutuplu sistemlerde iki devletin bir devlete karşı birleşmesi olağanken, iki kutuplulukta bu durum mümkün değildir. Son olarak, savaşların başlamasında etkisi olan yanlış hesaplamalar (rakip devletlerin güçleri) çok kutuplu sistemler için yüksek ihtimaldir. Bu sistemde devletleri dost düşman olarak veya göreceli güçlerinden ayırmak zordur. Ancak iki kutuplu sistemde iki devletin odaklanması gereken sadece tek bir devlet vardır ve yanlış hesaplama yapmak çok daha düşük bir ihtimaldir.¹⁰⁶

Sonuç olarak, neorealizme göre iki kutuplu sistemin hâkim olduğu durum uluslararası ortamın en güvende olduğu durumdur. Anarşik sistemde egemen olan devletler için güvenlik arayışının çatışma ve savaş ile sonuçlanması kaçınılmaz bir gerçektir. Bu durumu engellemenin tek yolu ise dehşet dengesi zemininde oluşturulmuş caydırıcı bir iki kutuplu sistemdir.¹⁰⁷ Waltz’a göre II. Dünya Savaşı sonrası dönemin en uzun barış olarak değerlendirilmesinin iki ayağı, iki kutuplu sistem ve nükleer silahlardır.¹⁰⁸ II. Dünya Savaşı sonrası barışın uzun sürmesindeki sırlardan biri çok kutuplu sistemin yıkılarak yerini iki kutuplu sisteme bırakması olmuş ancak rakip devletler arasındaki güvensizlik göz önüne alındığında, örneğin ABD ve SSCB arasındaki rakip devlet algısını düşündüğümüzde bu nedenin tek başına yeterli olmayacağı aşikardır. Devletler arasında yaşanan bu güvensiz ortamın, savaşa sebebiyet vermemesinin ikinci bir nedeni ise nükleer silahlardır. Anarşik uluslararası ortamda devletlerin hayatta kalma amacı içerisinde zorunlu eylem ilkesinin kendine yardım olması, her devleti kendi başının çaresine bakmak zorunda bırakmaktadır. Devletlerin kendilerine yardımda (*self help*), barışın en az maliyet ile kazanılması bir ölçü birimi oluşturmaktadır. Çünkü devletler için savaşın bedeli ne kadar artarsa savaş olasılığı da o kadar azalmaktadır. Bu nedenlerle beraber nükleer silahlar devletleri net bir şekilde savaşa girmekten caydırmaktadır.¹⁰⁹

Nükleer bir savaşın yaşanmasının neticesinde, tüm dünyanın yok edebilme ihtimali bile devletleri savaştan vazgeçirmeye yeterli bir neden oluşturmakta ve bu caydırıcılık, yaşanan nükleer yarışın sistemde bir denge meydana getirmesine neden olmaktadır.¹¹⁰ Waltz’a göre nükleer silahlar, geleneksel silahların hâkim olduğu dönemlerden

¹⁰⁶ John J. Mearsheimer, “Yapısal Realizm,” *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, mlf. Tim Dunne - Milja Kurki - Steve Smith, çev. Musa Ceylan, (Ankara: Felix Kitap, 2021), 99-100.

¹⁰⁷ Karabulut, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 80.

¹⁰⁸ Waltz, “Uluslararası Politikanın,” 4.

¹⁰⁹ Waltz, “The Origins,” 624-625.

¹¹⁰ Bayır, “Uluslararası İlişkilerde,” 46.

farklı olarak çatışmalara değil istikrara neden olmaktadır. Nükleer silahları kullanmanın yaşatacağı yıkımı göze alamayan devletler savaştan kaçınmakta ve bu da uluslararası sisteme istikrar getirmektedir. Ancak bu denge durumunun sağlanmasında kritik bir nokta belirleyen Waltz'a göre nükleer silahlar belirli devletlerin değil çatışmaya meyilli olan devletlerin elinde olmalıdır.¹¹¹

1.2.2. Güç ve Güvenlik Kavramları

Neorealizmin getirdiği yeni yorumlar ışığında, nedenler ve sonuçlar arasındaki bağlantı gibi araçlar ve amaçlar da farklı şekilde incelenmeye başlanmıştır.¹¹² Genel olarak uluslararası politika alanında çalışanlar, nedenleri aktörlerin özniteliklerinde aramışlardır. Örneğin liberaller ve marksistler için iktidar yapıları, ideoloji veya sosyal kurumlar gibi devlet özellikleri ile hem savaşların hem de barışların arasında büyük bir ilişki söz konusudur. Ancak bunun karşısında ortaya çıkan önemli gerçek ise farklı özelliklere sahip birçok devletin savaşlara girmiş olmasıdır. Waltz'a göre gerçeklerin değişmesi tekrarlanan savaşları değiştiremiyorsa, devletlerin sahip olduğu özellikler ile sonuçların veya devletler arası etkileşim biçimlerinin bir bağlantısı yoktur. Waltz, devletler arası etkileşimler ile uluslararası alanda oluşan sonuçlar arasındaki ilişkiyi yeniden düzenlemiş ve bu doğrultuda davranışlar ve sonuçlar üzerinde yapının etkisine vurgu yaparak, savaş için gereken motivasyonun insan doğasından kaynaklandığı görüşünü reddetmiştir.¹¹³ Uluslararası arenadaki birkaç devlet için gücün anlamını yalnızca güçlü olma arzusu oluştursa da neorealizm, devletler arası rekabetin kaynağının insan doğasından gelen güç tutkusunda aranmasını yanlış bulmaktadır. Anarşinin hâkim olduğu sistemdeki devlet, güçlenme arzusunda hareket eden devletlere karşı savaş halinde olmak durumunda kalacak ve yine tüm devletlerin güvenlik peşinde olması ile savaş mümkün hale gelecektir.¹¹⁴

Neorealist düşünürler, gücü kendi içinde bir amaç olmaktan ziyade olası yararlı bir araç olarak görmektedirler. Waltz'a göre devletlerin çok fazla ya da çok az güce sahip olması tehlike içermekte olup çok az güce sahip olan devlet, büyük güçlere saldırı için davetiye çıkarırken, devletin kendisini çok fazla güç ile donatması ise diğer devletleri

¹¹¹ Balcı, "Realizm", 140.

¹¹² Waltz, "Realist Thought," 33.

¹¹³ Waltz, "The Origins," 617.

¹¹⁴ Waltz, "The Origins," 620.

silahlanmaya ve ittifaklar kurmaya teşvik edecektir. Bu risklere girmek istemeyen mantıklı bir devlet adamı yeteri kadar güce ulaştığında güç artırımını durduracaktır. Çünkü neorealizm için devletin acil durumlardaki öncelikli amacını güç değil güvenlik oluşturmaktır. Ayrıca bu düşünce, gücü amaç olarak sunan realist teori açısından bir yenilenme içermektedir. Güç, neorealizm için yapının bütünlüğünü sağlayan bir kavram, devletin ise birleşik kapasitesidir.¹¹⁵ Anarşik olan uluslararası sistemde devletlerin nihai amacını güvenlik ve güvenliğin sağlanmasındaki aracın da güç olduğunu savunan neorealistler, gücün önemine de vurgu yapmaktadırlar. Neorealizm için güç sadece askeri güçten ibaret olmamakta sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik alandaki gelişmeleri de gücün bileşenleri olarak görmektedir. Büyük güç olmak sadece büyük ordulara sahip olmakla değil, gücün bütün bileşenlerinde iyi olmakla mümkündür.¹¹⁶ Gücü, devletin güvenliğini artırmak için kullanacağı bir araç olarak ele alan Waltz, gücün aktif ve sürekli olarak değişen bir kavram olduğunu ve bu nedenle devletleri belirli bir güç yelpazesine yerleştirmenin zorluğunu savunmaktadır.¹¹⁷

Neorealizm, devletlerin güç için neden mücadele ettiklerine dair basitçe bir açıklama getirmiş ve bunu uluslararası sistem ile ilgili beş varsayımda yapmıştır. Birincisi, düzenleyici bir ilke olan anarşi, neorealistler için bir üst otoritenin olmaması anlamına gelmekte ve dünya siyasetinin ana aktörü olan büyük devletler, bu anarşik sistemde faaliyet göstermektedirler. İkincisi, güç kapasitesi devletlerarasında ve süreç içerisinde farklılık gösterse de her devlet başka bir devlete saldıracak bir güce sahiptir. Yani devletler az ya da çok saldırgan bir askeri güç ile donanımlıdır. Üçüncüsü, hiçbir devlet diğer bir devletin niyetinden veya karar alıcının düşüncesinden (politik açıklamalar olsa dahi) emin olamaz. “Bir devlet, mevcut güç dengesinden memnun olan statükocu bir devlet mi?” yoksa “güç dengesini değiştirme niyetinde olan ve güç artırımına gidecek revizyonist bir devlet mi?” bunu bilmek imkansızdır. Ayrıca, bir devletin bugün sahip olduğu düşünce veya niyet yarın için geçerli olmayabilir. Dördüncüsü, devletlerin temel amaçlarının beka olmasıdır. Devletler, ulusal düzenlerini ve topraklarının bütünlüğünü korumak ve diğer amaçlarının peşinden koşmak için öncelikli olarak hayatta kalma amaçlarını gerçekleştirmek isterler. Bu nedenledir ki neorealizm için öncelikli amaç güvenliktir. Son olarak ise,

¹¹⁵ Waltz, “Realist Thought,” 36.

¹¹⁶ Kalkan, Uluslararası İlişkiler, 125.

¹¹⁷ Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 165-166.

devletler bazı dönemlerde yanlış hesaplamalar yapsalar da genel anlamda rasyonel aktörler olarak bekaları için stratejiler geliştirmektedirler. Bu varsayımların hiçbirisi tek başına devletleri güç mücadelesi için teşvik etmeyecektir, ancak varsayımların bir araya gelmesi ile rekabet ortamı mümkün olacaktır.¹¹⁸

Uluslararası sistem, devletlerin niyetlerinden bağımsız olarak doğal bir çatışma alanıdır. Çatışmaları engelleyecek bir üst otoritenin eksikliğinde savaş, kaçınılmaz bir gerçek olmaktadır. Bu bağlamda anarşinin mantığı, “kendine yardım” ve güç politikası” kavramlarını uluslararası politikaya özgü hale getirmektedir.¹¹⁹ Bu anarşi ve karşılıklı güvensizlik ortamında her devlet neorealizme göre öncelikli amacı olan güvenliğini sağlama meselesinde sadece kendisine güvenebilmektedir. Yani hayatta kalma gayesinde olan devletlerin askeri güçlerini artırmalarının nedeni, kendi başlarının çaresine bakabilmektir. Waltz’a göre bireyler, devletler veya şirketler belirledikleri hedefe ulaşmak ve güvenliklerini sağlamak için sadece kendi araçlarına güvenmelidirler.¹²⁰ Merkezi otoritenin olmadığı bir uluslararası sistemde, kendine yardım esasıyla güvenliklerini sağlamak ve varlıklarının devamını amaçlayan devletler için güç hayati önem taşımaktadır. Bu açıdan güç sadece askeri olarak değil ekonomik, teknolojik, sosyal ve kültürel olarak geniş kapsamlı tanımlanmaktadır.¹²¹

Waltz’a göre sistem seviyesindeki unsurlar, devletler arası etkileşimlerin doğurduğu sonuçları belirlemektedir. Bu bağlamda Waltz’a göre güç dengesi kuramı da insan doğası veya devlet etkileşimlerinden değil sistemin anarşik yapısından kaynaklanmaktadır. Tüm devletler için öncelikli gaye olan güvenlik, anarşik olan yapı tarafından sınırlandırılarak devletlerin tutumlarını birbiri ile ilişkilendirmektedir. İşte bunun sonucu olarak güç dengesi kuramı karşımıza çıkmaktadır.¹²² Aslına bakılırsa, güç dengesi kavramı anarşinin, yani bir üst otoritenin sistemde neden olamayacağını açıklar çünkü anarşinin nedeni farklı güç dağılımlarından kaynaklanmaktadır. Dönemsel olarak güç dağılımında farklılıklar görülse de sistem hiç değişmemiştir. Bu nedenle dünya tarihi de hiç değişime uğra-

¹¹⁸ John J. Mearsheimer, “Structural Realism”, *International Relations Theories Discipline and Diversity*, mlf. Tim Dunne - Milja Kurki - Steve Smith, çev. Musa Ceylan, (Oxford University Press 2013), 78-79.

¹¹⁹ Kalkan, Uluslararası İlişkiler, 124.

¹²⁰ Waltz, Uluslararası Politika Teorisi, 140.

¹²¹ Kalkan, Uluslararası İlişkiler, 125.

¹²² Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar,” 154.

mayan bir sistem ile açıklanmalıdır. Sistemde yaşanacak bir değişim ancak anarşinin yerini hiyerarşiye bırakması, yani bir dünya hükümeti kurulması ile sağlanacak bir durum olarak hiç gerçekleşmemiştir.¹²³

Waltz için devletlerin dış politikalarının belirleyicisi uluslararası sistemin anarşik yapısı olmakta ve bu denklem içerisinde devletlerin iç yapılarının ve politikalarının önemi en aza indirgenmektedir. Çünkü uluslararası arenada devletler birbirlerine karşı izleyecekleri dış politikayı, çıkarlarına göre ve farklı güç odaklarına karşı bir denge kurma amacı ile oluştururlar.¹²⁴ Güç dengesi kavramı, uluslararası arenada ki bir devletin, aşırı güçlenmesinin diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanması ve bu devletlerin, dengeyi bozan devlete karşı ittifaklar ve silahlanma yoluyla yeniden dengeyi sağlama çabası anlamına gelmektedir. Aslına bakıldığında dengeleme olgusu, uluslararası alanda düzeni bozan devlete karşı tehdit algılayan devletlerin iç ve dış dengeleme (çabalar) yöntemleri ile oluşturdukları bir politikadır.¹²⁵ Waltz’a göre güç dengesi kuramı, devletlerin kararlarını bağımsız olarak aldıklarını varsayarsa devletlerin ittifaklar içerisinde zayıf olanı tercih edeceğini öngörmektedir. Bunun nedeni ise devletlerin kendilerine tehdit olarak zayıf tarafı değil güçlü olan tarafı algılamalarındandır.¹²⁶ Waltz’a göre doğru bir güç dengesi anlatımı devletler ile ilgili varsayımlar ile başlamalıdır. Güç dengesi kuramı, minimum düzeyde varlığını korumak isteyen, maksimum düzeyde ise dünya hakimiyeti arzusunda hareket eden ve parçalanmaz aktörler olan devletlerin ya da karar alıcıların belirlenen hedefler doğrultusunda en kolay ulaşılan araçları en akıllıca kullanmayı amaçlamalarının bir sonucudur. Bu araçlar iç ve dış çabalar olmak üzere iki şekildedir. İç çabalar; devletin ekonomik kapasitesi, askeri gücünü artırma kabiliyeti ve akıllıca yürüttüğü hamleler iken dış çabalar ise; devletin bulunduğu mevcut ittifakını güçlendirmesi veya düşman ittifaklara yönelik zayıflatıcı girişimleridir.¹²⁷

Güç kavramına daha yoğun bir anlam yükleyen Mearsheimer’a göre, Uluslararası sistemde ki büyük güçlerin tamamı eğer mevcut güç dengesinden memnun ise barış or-

¹²³ Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar,” 156.

¹²⁴ Bayır, “Uluslararası İlişkilerde Neorealist,” 49.

¹²⁵ Karabulut, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 81.

¹²⁶ Kenneth Waltz, “Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi* 5/17 (Bahar 2008), 34.

¹²⁷ Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, 148.

tamı mümkün olabilir, fakat yukarıda da değindiğimiz üzere devletlerin birbirlerinin niyetlerinden emin olması imkansızdır. Devletler statükocu gibi görünen revizyonistler veya bugün statükocu olup yarının revizyonistleri olabilirler. Üst otoritenin olmadığı anarşik bir sistemi de göz önüne aldığımızda devletler, her zaman için diğer devletlerin niyetinin kötü olduğunu varsaymak ve sonuçta güç yarışına girmek zorundadır. Bu durum, büyük güçlerin siyasetindeki trajedidir. Aynı zamanda bahsedilen bu olay örgüsü, “güvenlik ikilemi” olgusunda da karşılık bulmaktadır. Güvenlik ikilemi, bir devletin gücünü artırmak amacı ile yaptığı faaliyetlerin diğer devletin gücünü azaltması olarak tanımlanmaktadır.¹²⁸ Devletlerin karşılıklı olarak güç artırımına gitmesi uluslararası sistemin güvenliğinin istikrarsız hale gelmesine neden olmakta ve bu durum bir kısır döngü gibi karşılıklı olarak devam etmektedir. Anarşinin hâkim olduğu sistem, devletlerin güvenlik arayışına gitmelerine neden olurken karşılıklı oluşan şüphe ise silahlanma yarışını başlatmaktadır. Bu olay örgüsündeki esas mesele ise birinin gücünü artırırken diğerinin bunu tehdit olarak algılaması ve bunun sonunca kendini güvende hissetmek için onun da silahlanma çabalarına girişmesi sonucu oluşan güç artırma yarışıdır.

Güvenlik ikilemi, devletlerin birbirlerinin niyetlerinden emin olamamaları ve anarşinin hâkim olduğu sistemde kötü niyetin engellenememesi durumunun ürettiği bir kavramdır. Bir devlet karşı tarafın hangi motivasyon ile beslendiğinden veya girişimlerinin önlem için mi olduğundan emin olamaz. Bu nedenle her daim en kötü durumu varsayarak hareket etmek zorunda kalır.¹²⁹ Bu bağlamda neorealizm, güvenlik ikilemi kavramını anarşinin egemen olduğu sistemde ortaya çıkan güvensizlik ortamı, çatışma ve savaş ile tanımlamaktadır.¹³⁰ Ayrıca anarşik ortamın yarattığı güvenlik ikilemi kuramı, neorealistlere göre devletlerin silahlanmalarının nedenlerinden birini oluşturmaktadır.¹³¹

1.2.3. Savunmacı Realizm

Devletler için ne kadar güç yeterlidir? Bu soruya verilen cevap, neorealist düşünürler arasında bir ayrımı ortaya çıkarmaktadır.¹³² Güç ve güvenlik kavramlarının öne-

¹²⁸ Mearsheimer, “Structural Realism”, 80.

¹²⁹ Balcı, “Realizm”, 131-132.

¹³⁰ Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 193-194.

¹³¹ Karabulut, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 79.

¹³² Mearsheimer, “Structural Realism”, 78.

mine tüm realistler vurguda bulunsa da yükledikleri anlam farklılığı nedeni ile ayrılmaktadırlar. İki yaklaşımın da temelinde bu iki kavram mevcuttur, ancak ulaştıkları sonuçlar farklılık göstermektedir.¹³³ Waltz, önderliğindeki savunmacı realistler, devletlerin uluslararası politikada sahip oldukları güç payının azami dereceye çıkarılmasını akıllıca görmemektedirler. Dünya sistemine hâkim olma çabasının aptalca olduğunu ve bunu yapmaya çalışırlarsa sistemin onları cezalandıracağını savunurlar.¹³⁴ Savunmacı realistlere göre anarşinin önemi kabul edilmeli ancak bu durum aşırıya varmamalıdır. Devletlerin önceliğini güvenlik oluşturmakta ve çıktılar bu güvenlik duygusu üzerinden alınmaktadır. Savunmacı realistlere göre eğer ki devletler, güç artırımında aşırıya kaçarak düşmanlığa yol açmazlarsa güvenlik zaten mevcut haldedir. Devletlerin güç artırmaya yönelik arzularını yerel yönetimler ile ilişkilendiren savunmacı realizm, uluslararası sistemin anarşik yapısının devletleri ölçülü olmaya ve önlemler almaya yönlendirdiğini savunmaktadır. Güvenlik ikilemi kavramı, doğru anlaşıldığında devletleri her daim ve bir süreklilik halinde güç artırma zorunluluğunda bırakmamaktadır.¹³⁵

Savunmacı realistler, uluslararası sistemin mevcut düzeni koruyan (statükocu) devletleri ödüllendireceğini, bu nedenle sisteme hükmetmenin devletlerin sonunu getireceğini savunmaktadır. Bu bağlamda savunmacı realizme göre, devletler statükocu dış politika izleyerek sistemde işgal ettikleri konumu tehlikeye atmamış ve böylece oluşan güç dengesi içerisinde güvenliklerini korumuş olacaklardır.¹³⁶ Bazı savunmacı realistler, saldırgan ve savunmacı özelliklere sahip devletler arasında bir “saldırı-savunma” dengesinden bahsederler. Bu dengeye göre, büyük oranda savunmacı bir devlete karşı saldırgan devletin bir savaş başlatmasında avantaj, savunmacı devletin tarafındadır. Bu nedenle, saldıran devlet gücüne güç eklemek amacı ile girdiği savaşta kendisini kaybedecek ve önünü alamayacağı birçok savaşın içerisinde kalacaktır. Sonuç olarak, devlet saldırının anlamsızlığını ve kendine verdiği zararı anlayarak, politikalarını güç dengesi içerisindeki konumunu devam ettirmek için yoğunlaştıracaktır.¹³⁷

¹³³ Kalkan, *Uluslararası İlişkiler*, 131.

¹³⁴ Mearsheimer, “Structural Realism”, 78.

¹³⁵ Kalkan, *Uluslararası İlişkiler*, 131.

¹³⁶ Bayır, “Uluslararası İlişkilerde Neorealist,” 57.

¹³⁷ John J. Mearsheimer, “Yapısal Realizm,” *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, mlf. Tim Dunne, Milja Kurki - Steve Smith, çev. Musa Ceylan, (Ankara: Felix Kitap, 2021), 94-95.

1.2.4. Saldırgan Realizm

Waltz'ın defalarca vurguladığı, teorimi devletlerin hayatta kalması motivasyonu üzerine kurduğum ifadeleri tek gayenin hayatta kalmak olduğu varsayımı, savaşı muhtemel olan ve açıklanmayan bir duruma getirmektedir. Tüm devletler için tek motivasyon hayatta kalmak ise anarşi içerisinde çatışma ve savaşı yaratmaya meyilli olan ve güvenlik ikileminin oluşmasına sebebiyet veren devletin motivasyonu açıklanamayacak ve bu durum teorinin eksikliğine yol açacaktır.¹³⁸ Bu bağlamda sağlam bir teori oluşturan Waltz, tüm devletlerin hayatta kalma güdüsünde olduğu sistemde mevcut hali değiştirmek adına girişimlerde bulunan devletlerin motivasyonu nedir? sorusuna yeterli bir cevap sunmamıştır. Waltz'ın teorisinde yetersizlik oluşturan bu noktayı John Mearsheimer tamamlamış ve Waltz'ın teorisini savunmacı realizm, kendisini ise saldırgan realizm olarak tanımlamıştır. Mearsheimer'e göre güç dengesi kuramı, devletler için bir hayatta kalma garantisi sunmamakta ve bu nedenle de her devlet güvenliğini tehlikeye atmamak ve başka bir devletin hakimiyetine girmemek adına en güçlü olmaya çalışacaktır. Bir devlet ya egemen gücü ortadan kaldırarak dengeyi kurmaya çalışacak ya da egemen güç olmaya odaklanacaktır.¹³⁹

Mearsheimer, Waltz'ın savaş nedenleri hakkında fazla bir fikir beyan etmediğini ve sadece akıllıca davranan devletlerin savaşa girismeyerek güç dengesini korumaya çalışacaklarını söyleyerek statükocu devletlerin varlığı ile savaşın önleneceğini söylemektedir. Buna karşılık saldırgan realistler, uluslararası sistemde statükocu devlet sayısının çok az olduğunu, bunun nedeninin de uluslararası sistemin devletleri güç kazanmak yönünde motive etmesi olduğunu ifade ederler. Saldırgan realizm için nihai gaye, sistemin egemen gücü olmaktır.¹⁴⁰ Mearsheimer, neorealizm bünyesinde geliştirdiği saldırgan realizm yaklaşımının temellerini oluşturduğu, “büyük güç siyasetinin trajedisi” isimli eserinde daha iyi anlaşılması açısından oluşturduğu tablo ile klasik realizm, savunmacı ve saldırgan realizm arasındaki aynılıkları ve farklılıkları belirlemiştir. Tabloda, devletlerin güç için rekabet etmesine neyin neden olduğu sorusuna; saldırgan ve savunmacı realizmde, sistemin yapısı olarak karşılık verilirken, klasik realizmde devlet doğasındaki güç

¹³⁸ Donnelly, *Realism and*, 53-54.

¹³⁹ Mearsheimer, “Yapısal Realizm,” 137-138.

¹⁴⁰ Mearsheimer, *The Tragedy Of*, 21.

arzusu verilir. Devletler ne kadar güç ister sorusuna ise; klasik realizm ve saldırgan realizm, devletlerin hedef olarak egemen güç olmayı belirlediklerini ve amaçlarının göreceli gücü maksimum seviyeye çıkarmak olduğunu, savunmacı realizm ise; devletlerin ihtiyacı olan gücün, güç dengesini korumaya yetecek kadar olmasının kâfi olacağını, fazlasının ise zarar getireceğini öne sürmektedir.¹⁴¹ Mearsheimer’a göre devletlerin güçlerini azami seviyeye çıkarmaya çalışmaları, amaca ulaşmada kullanılan bir araç olmaktan öte tek başına bir amaçtır. Bu değerlendirmesi nedeni ile gücün, nedenini insan doğasında bulan ve bir amaç olarak ele alan Morgenthau’yu anımsatsa da neorealist olan Mearsheimer, gücün nedenini uluslararası sistemin yapısının bir getirisi olarak kabul etmesi ile Waltz’a katılmaktadır. Neorealistler arasındaki ayrışmanın nedeni, ne kadar güç sorusu olmuş ve neticesinde neorealizm içerisinde iki grup ortaya çıkmıştır. Mearsheimer’a göre, “kara gücü belirleyici bir askeri araçtır. En güçlü devlet, en güçlü orduya sahip olan devlettir.”¹⁴²

Gücü, güvenlik hedefindeki bir araç olarak gören Waltz için devletlerin hareket noktası, “Güvenlik Maksimizasyonu” olmalıdır. Devletlerin hareket noktasını güç olarak ele alan Mearsheimer’a göre ise “Güç Maksimizasyonu” olmalıdır. Yani ayrışmanın temelinde devletlerin hangi hedef ile harekete geçtiği sorusu yer almaktadır.¹⁴³

Sonuç olarak, Neorealizmin ortaya çıkışı ele alındığında, realizm teorisinin oluşturduğu önermelerin değişen koşullara uygun olmaması, teorinin eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur. Revizyon ihtiyacı doğan teoriyi, değişen uluslararası ortama uygun hale getirmek isteyen Waltz, sistemik teori olarak adlandırdığı ve realizmin devamı olarak kabul edilen neorealizm yaklaşımını oluşturmuştur. Bu yeni teorinin realizmden ayrıldığı en önemli noktası ve odağı, “uluslararası sistem” etkisi olmuştur. Sistemin yapısal özelliklerini ve uluslararası sistemin doğasının anarşik olduğunu kabul eden teori, bu anarşinin de devletlerin davranışlarını şekillendiren temel unsur olduğunu savunmaktadır. Sistemin etkisi ile dış politikalarını biçimlendiren devletlerin temel amacı, anarşinin bir getirisi olarak “güvenliklerini sağlamak” ve “hayatta kalmak” olmuştur. Ayrıca, uluslararası sistem yapısının tüm devletlere etki etmesi ve rasyonel olan devletlerin güç mücadelesine girmesi nedeniyle sistemdeki tüm devletlerin benzer olduğuna vurgu yapılmaktadır.

¹⁴¹ Mearsheimer, *The Tragedy Of*, 22.

¹⁴² Mearsheimer, *The Tragedy Of*, 84.

¹⁴³ Kalkan, *Uluslararası İlişkiler*, 132.

Yani neorealizm için, anarşi var olduğu sürece tüm devletler güvenlik kaygısı yaşayacak, diğer devletlere şüpheyile yaklaşacak ve güç kazanma amacıyla hareket edecektir. Bu nedenle, karşılaşılan görevin aynı olması, devletlerin benzer davranışlar göstermesine neden olacak ve bu da devletleri benzer konuma getirecektir. Devletleri birbirinden ayıran tek özellik ise güç kapasitesini artırmak amacıyla hareket eden devletlerin sahip olacakları ekonomik, askeri ve teknolojik güçlerin toplamı olacaktır. Teori, tam da bu noktada devletlerin sahip olduğu gücün sistemdeki dağılımının, devletlerin davranışlarını etkilediğini söylemektedir. Büyük güçler arasındaki güç dengesini inceleyen güç dağılımı, sistemin istikrarını ve devletlerin dış politikada alacakları stratejik kararları da belirleyen bir unsur olmaktadır.

BÖLÜM 2: NEOREALİST PERSPEKTİFDEN AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİ

2.1. YENİ ULUSLARARASI SİSTEM VE AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL DİNAMİKLERİ

Neorealizm, yapıyı büyük oranda büyük güçler ve devletler arasındaki kapasite farklılığıyla şekillendiren bir teori olarak görülmektedir. Bunun bir örneği olarak SSCB ve ABD arasında yaşanan güç dağılımı farkı ve buna bağlı olarak değişen sistemin yapısı karşımıza çıkmaktadır. Değişmekte olan ve uluslararası sistemi beraberinde değiştiren devlet kapasiteleri, Soğuk Savaş'ın son bulmasına neden olmuş ve sonlanan iki kutuplu dünya düzeniyle Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde yeni devletler meydana gelmiştir.

Bu bağlamda, güç dağılımında yaşanan değişimin bir sonucu olarak bölgenin egemen gücü olan SSCB'nin çöküşü ile Kafkasya bölgesinde oluşan değişim sonrası ortaya çıkan yeni devletler uluslararası sistemden etkilenmiş ve yeni devletlerini kurarken bunu temel alarak politikalar oluşturmuşlardır. Öte yandan, süper güç olarak ortaya çıkan ABD'nin bölgeye hâkim olmak üzere kurduğu politikalar hem yeni kurulan devletlerin hem de var olan devletlerin bölgeye yönelik izleyecekleri politikalarını yeniden belirlerken ayrıca yeni güvenlik sorunlarını ve güç kazanma arzusunu tetiklemiştir. Bağımsızlığını yeni kazanmış olan Azerbaycan ve bölgede uzun yıllara dayanan tarihi ve kültürel birikime sahip olan güçlü bir aktör olarak İran da oluşan yeni uluslararası sistemden etkilenmiş ve dış politika davranışlarını bunun üzerine şekillendirmiştir. Anarşinin etkisi ile çatışma eksenli ilerleyen Azerbaycan-İran ilişkilerine etki eden güvenlik ve güç kazanma temelli birçok parametre bulunmaktadır. Bu doğrultuda, bu bölümde hem devletlerin uluslararası sistemden etkilenmeleri ve uluslararası sistemi etkilemeleri, hem de ilişkileri anlaşmazlığa yönlendiren çatışma alanları ele alınacaktır.

Mevcut uluslararası sistemin yapısının ortadan kalkması ile oluşan belirsizlik ortamı uluslararası sistemin yapısı hakkında farklı fikirlerin ortaya çıkmasına neden olsa da birçok düşünür Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni uluslararası sistemin yapısının, ABD'nin

yumuşak liderliğindeki çok kutupluluk veya çok merkezlilik olduğu yönünde anlaşılmaktadır.¹⁴⁴ Bu yeni uluslararası sistemin yapısı hakkında görüş bildirmeyi zorlaştıran neden ise, artık uluslararası sistemin yapısının tek aşamada yani sadece askeri, ekonomik ya da siyasal olarak ele almanın imkânsız olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ABD, büyük güçler mücadelesinden en güçlü devlet olarak ayrıldığını kabul ettirmiş olsa da bu durum onun her alanda uluslararası sistemin hiyerarşisinin en üstünde olduğunu göstermemektedir. Bu ancak uluslararası sistemin, askeri/stratejik olarak yumuşak bir piramit olarak düşünüldüğünde söylenebilir. Bu söylemin destekleyicisi olarak ise, 1991 Körfez Krizi ve 2003 Irak işgali gibi önemli hareketlerin askeri güç kapasitesi olarak sadece ABD tarafından gerçekleştirilebileceği ve yine Bosna krizinde yaşanan çatışmaların da ancak ABD'nin askeri müdahalesi ile durdurulabileceği şeklinde ifade edilmektedir.¹⁴⁵

Uluslararası sistemin iki yapısı arasında ki geçiş dönemi ise 1990 yılındaki Kuveyt'in işgali ile oluşan Körfez Krizidir. Bunun nedeni, George Bush'un bu kriz sonrasında kullandığı "Yeni Dünya Düzeni" kavramıdır.¹⁴⁶ Bush'un bu kavramı kullanmasında özellikle Kuveyt işgali sonrasını tercih etmesinin önemli nedenleri vardı. Başta SSCB olmak üzere hiçbir devletin Kuveyt'in işgalini desteklememesi ve öte yandan işgalin başlamasından itibaren BM Güvenlik Konseyinin işgalin sonlandırılması yönünde aldığı kararların nadir görülecek bir uluslararası kamuoyu oluşturması önemli bir iş birliği fırsatı doğurmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda,¹⁴⁷ Baba Bush'un hayali olan yeni dünya düzeni, hazırlanan zemin üzerinde, uluslararası kurallar ve ahlak değerlerine dayandırılarak kurulmaya başlanmıştır. Bu yeni uluslararası sistemin; anlaşmazlıkların barışçıl çözümü, askeri silahlanmanın kontrol altına alınması ve insan haklarına saygı gibi savları bulunmaktadır.¹⁴⁸ Bu önermeler yeni uluslararası sistemin daha barışçıl olacağını düşündürse de sonrasında yaşanan gelişmeler durumun böyle olmayacağını kanıtlamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönem yeni dünya düzeni olarak adlandırılrsa da bu yeni dünyanın istikrarı meçhuldür. Amerikan Merkezi Haber alma Teşkilatı (CIA) eski başkanı James Woolsey, Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerin davranışları öngörülebilirdi ancak mevcut küresel

¹⁴⁴ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* (İstanbul: Der Kitabevi, 2014), 899.

¹⁴⁵ Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika*, 901-902.

¹⁴⁶ Arı, *Uluslararası İlişkiler*, 173.

¹⁴⁷ Ferhat Pirinççi, "Amerikan Dış Politikasında Dinamizm ve Başkanlar: Retorik ve Uygulama," *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası Teori Ve Pratik*, mlf. Cenap Çakmak, Cengiz Dinç ve Ahmet Öztürk (Ankara: Nobel Yayınları, 2011), 85.

¹⁴⁸ Heywood, *Siyaset*, 185.

uluslararası sistemin, küçük büyük birçok sorunu beraberinde getirdiğini ve bu sorunların akıbetinin kestirilmesinin mümkün olmadığını dile getirmektedir. İki kutuplu sistemde her bloğun kendi etki alanı belli ve her blok kendi alanı ile ilgilenirken diğer bloğun alanına karışmamaktadır. Bu da iki kutuplu sistemin istikrarı sağlamasındaki önemini göstermektedir.¹⁴⁹ Neorealist perspektifte öngörüldüğü gibi her daim iki kutuplu sistemde var olan devletler arası güç dağılımı, uluslararası sistemdeki istikrarı getirmektedir. Bunun sebebi ise, çok kutuplu sistemlerde tehlikenin nerde olduğu veya düşmanın kim olduğunun kestirilememesine karşılık iki kutuplu dünya düzeninde karşı karşıya olan güçlerin birbirlerine karşı şüphesiz ve açık olmasıdır.¹⁵⁰

Uluslararası sistemin Azerbaycan dış politikasında yaptığı etkinin incelenmesi ancak Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak dünya siyasetinde kendisini gösterdiği dönemde mümkün olmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve egemen bir devlet olarak kendi belirlediği çıkarlar ve öncelikler ile dış politikalarını belirlemesi, Azerbaycan'ın uluslararası sisteme entegre olmaya başlamasını ve aynı şekilde uluslararası sistemin de Azerbaycan dış politikasını etkilemesini sağlamıştır. Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali ile önceliğini askeri güç olarak belirleyen Azerbaycan, bu doğrultuda sahip olduğu enerjiyi bir ekonomik silah olarak kullanmış ve yaptığı anlaşmalar ile sağladığı ekonomik kazanç ile güçlendirdiği ordusu ve kazandığı uluslararası pozisyon ile Azerbaycan uluslararası sisteme entegre olmuştur. Bağımsız Azerbaycan'ın uluslararası sisteme dahil olduğu bu dönem, yeni devletlerin ortaya çıktığı ve uluslararası sistemin yapısal değişimler yaşadığı bir dönem olmuştur.¹⁵¹ Aynı zamanda bu yeni uluslararası sistemin, iki kutuplu süper güç döneminin sona ermesi ile birlikte ABD hakimiyetinde olan tek kutuplu bir uluslararası sistem mi, yoksa çok kutuplu bir dünya düzeni mi olacağı belirsizliğini taşımaktadır.¹⁵² Bu belirsizlik ortamı Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin yapısı hakkında tartışmalara neden olmuş ve uluslararası sistemin tek kutuplu, çok kutuplu ve kutupsuz olarak farklı birçok yapıda adlandırılmasına neden olmuştur. Uluslararası sistem, 2000'lerin başında tek kutuplu olarak geniş kabul görmüş ancak Irak krizi sonrası farklı küresel güçlerin ortaya çıkması ile tek kutupluluk görüşü yerini çok kutuplu

¹⁴⁹ Arı, Uluslararası İlişkiler, 174-175.

¹⁵⁰ Balci, "Realizm", 135.

¹⁵¹ Erkan Yılmaz, Uluslararası Sistem Bağlamında Azerbaycan- İran İlişkileri (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 135.

¹⁵² Andrew Heywood, *Siyaset* (2012), 185.

uluslararası sistemin genel kabulüne bırakmıştır.¹⁵³ Bu yeni uluslararası sistemin yapısını ilk defa bloksuzluk (nonpolarity) olarak nitelendiren ise Richard Haas olmuştur. Haas, uluslararası sistemin yapısının, ilk bakışta çok kutuplu gibi görünse de bunun yanıltıcı olduğunu söylemektedir. Ona göre klasik çok kutuplu uluslararası sistem, kural koyma yetkisi olan blok liderlerin hakimiyetindedir. Ancak büyük güçlerin yanı sıra kural koyma yetkisine sahip olmayan birçok ulus-devlet, sivil toplum kuruluşları ve şirketlerin bulunması uluslararası sistemi bir bloksuzluk sistemi haline getirmektedir.¹⁵⁴

İki kutuplu sistemin son bulmasının diğer bir ifade ile yeni dünya düzeninin getirilerinin yansması tüm devletlerde görülse de özellikle bağımsızlığını yeni kazanmış ve jeopolitik olarak önemli bir noktada bulunan Azerbaycan için bu etki daha fazladır. Yeni uluslararası sistemin yapısı ile birlikte uluslararası sistem çatışma alanına dönüşmüş ve bölgesel güç boşlukları oluşmuştur. Yaşanan bu güç boşluğu iki kutuplu sistemin, döneminde dizginlenen etnik ve dini çatışmaların tekrarlanmasına neden olurken özellikle Güney Kafkasya bölgesindeki etnik çatışmalar yeniden canlanmıştır. Öte yandan Azerbaycan-Ermenistan arasında uzun yıllara varan sorunlu ilişkiler ve çatışmalar yeniden gün yüzüne çıkmış ayrıca bu sefer yeni uluslararası sistemin getirisi olarak bu çatışma alanları üzerinde yeni aktörlerde anarşik uluslararası sistem içerisinde kendi ulusal çıkarları doğrultusunda politikalar izlemeye başlamışlardır.¹⁵⁵ Kenneth Waltz'ın öne sürdüğü üzere, uluslararası sistemin anarşik yapısı, devletleri her amaçtan önce egemenlik ve güvenlik gayesine yönlendirmektedir.¹⁵⁶

Azerbaycan, Sovyet hakimiyeti sonrası kendisini bağımsız bir devlet olarak tanımlamış ve uluslararası siyasete egemen bir devlet olarak ilk girişini yapmıştır. Ayrıca bölgesel ve uluslararası kuruluşlara katılarak bağımsızlığını güçlendirmiş¹⁵⁷, özellikle 1992'de Birleşmiş Milletlere üye olarak uluslararası alanda kendisini tanıtmaya ve uluslararası politikalar üretme şansı yakalamıştır.¹⁵⁸ Uluslararası sistemin Azerbaycan için önem arz etmesi kadar Azerbaycan da sahip olduğu konum ve özellikler ile uluslararası

¹⁵³ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika* (Bursa: Alfa Akademi, 2017), 172.

¹⁵⁴ Richard N. Haas, "The Age Of Nonpolarity: What Will Follow U.S Dominance, *Foreign Affairs* 87/3 (May- Jun 2008), 45. <https://www.jstor.org/stable/20032650>

¹⁵⁵ Yılmaz, *Uluslararası Sistem Bağlamında*, 138.

¹⁵⁶ Arı, *Uluslararası İlişkiler*, 188.

¹⁵⁷ Ayça Ergun, "Azerbaycan'da Sovyet Sonrası Dönemde Değişim ve dönüşüm," içinde *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III*, mlf. Mustafa Aydın (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012), 34.

¹⁵⁸ Reha Yılmaz, *Azerbaycan Dış Politikası ve Türkiye*, (Çankırı: Çavsam, 2012), 41.

sistem için kritik bir noktada bulunmaktadır. Bu noktada, Zbigniew Brzezinski Azerbaycan'ın konumunu bir jeopolitik eksen olarak görmekte ve "Orta Asya'nın ve Hazar havzasının zenginliklerinin bir şişede olduğunu varsayarsak bu şişenin tıpası Azerbaycan'dır"¹⁵⁹ demektedir.

Bir ülkenin dış politikasındaki en temel gayesini ulusal çıkar oluşturmaktadır. Ancak bunun dışında devlet, oluşturacağı dış politikalarda barış ve istikrarın sağlanması ve uluslararası ekonomik ilişkilerin göz önüne alması ile bölgedeki güç dengesini de sağlamalıdır. Bu bağlamda özellikle Azerbaycan gibi yeni bağımsızlığını kazanmış bir devletin ulus devlet kurma sürecinde en hassas olduğu konulardan biri de dost ve düşman ülke algılarının oluşmasıdır. Azerbaycan bu algısını ise bağımsızlığından itibaren en kritik güvenlik meselesi olan Karabağ sorunu ve Ermenistan ile ilişkileri üzerine kurmuştur. Dış politikadaki önceliklerini, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve egemenliğinin inşası için gerekli olan bağımsız dış politika olarak belirlemiştir.¹⁶⁰ Türkiye bu noktada Azerbaycan'ın yanında bir duruş sergilemiş Ermenistan ile olan diplomatik ilişkilerini Karabağ sorununun çözümüne bağlaması Azerbaycan tarafından Türkiye'nin algılanışını belirlemiştir.¹⁶¹ Azerbaycan'ın, bağımsızlık sonrası hem iç hem de dış politikasında en fazla yoğunlaştığı konular Karabağ sorunu ve enerjinin uluslararası pazarlara ulaştırılması olmuştur.¹⁶² Ancak ulusal güvenlik stratejisinin en önemli gayesinin toprak bütünlüğü olması Karabağ sorununu Azerbaycan için birincil mesele haline getirmiş ve bu sorunu barışçıl yollarla çözme çabaları dış politikaların da belirleyicisi olmuştur. Azerbaycan her platformda toprak bütünlüğüne karşı yapılan saldırıyı dile getirmiş ve dost düşman algısını da diğer devletlerin Karabağ sorununa bakış açılarına göre belirlemiştir.¹⁶³

Etnik çatışma sorununu çözüme kavuşturamayan ve özellikle Muttalibov ve Elçibey dönemi izlenen politikalar sonrası beka sorunu ile karşı karşıya kalan Azerbaycan'ın dayanağı bu dönemde Türkiye olmuştur. Ermenistan karşısında Azerbaycan'ı destekle-

¹⁵⁹ Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri, çev. Yelda Türedi (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2005) 179.

¹⁶⁰ Ergun, "Azerbaycan'da Sovyet Sonrası," 35.

¹⁶¹ Ergun, "Azerbaycan'da Sovyet Sonrası", 37.

¹⁶² Kasım, Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, 18.

¹⁶³ Ergun, "Azerbaycan'da Sovyet Sonrası", 37.

yen Türkiye, Azerbaycan'ın uluslararası sisteme entegre olmasında köprü rolünü oynamıştır.¹⁶⁴ Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası hem ilk cumhurbaşkanı olan Ayaz Muttalibov'un Rusya yanlısı politikalar izlemesi hem de daha sonrasında seçilen Ebulfez Elçibey'in Batı ve Türkiye odaklı politikaları, Azerbaycan dış politikasının tek yönlü olmasına neden olmuştur. Bu tek yönlü dış politikalar Azerbaycan'ın uluslararası sistemdeki değişimleri değerlendirmesine ve dış politikasını yönlendirmesine engel olmuştur. Uluslararası sistemin getirilerine uygun hareket etmeyen iki lider de bunun bedelini iktidarı kaybederek ödemişlerdir.¹⁶⁵ Ayrıca Muttalibov ve Elçibey'in izlediği dış politikalar bağımsızlığını yeni kazanmış olan ve sorunlarla boğuşan Azerbaycan'ın çözümler bulmakta zorluk yaşamasına neden olmuştur. Yaşanan sorunların çözülmemesi ve güç dengesinin dayatmalarının yansması iç siyasetteki değişiklikler olmuştur. Sonuç olarak, uluslararası sistem yapısının değişim gösterdiği dönemde bağımsız olan Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk dönemlerinden itibaren Ermenistan ile yaşadığı güvenlik bazlı sorunlar hem iç hem de dış politikasını etkilemiştir.¹⁶⁶

İki kutuplu sistemin son bulması, bazı bölgelerde klasik güç dengesinin hâkim olduğu anarşik yapının ortaya çıkmasına neden olurken Kafkasya bölgesi anarşik yapının uluslararası sistemde en fazla hissedildiği ve önlenemez bölgesel çatışmaların yaşandığı bir bölge haline gelmiştir.¹⁶⁷ Anarşinin aktifleştiği bu uluslararası sistem Waltz'ın da öne sürdüğü gibi "Anarşik bir düzlemde eylem ilkesi zorunlu olarak kendine yardımdır." Azerbaycan da anarşik uluslararası sistem içerisinde kendisine yardım etmek amacı ile ittifaklar kurmayı ve sahip olduğu kaynakların aracılığı ile gücüne katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda ve neorealist bakış açısından Azerbaycan'ın motivasyonunu, güvenlik kaygısı ve hayatta kalma gayesi oluşturmuştur.¹⁶⁸ Bu motivasyon ile hareket eden Azerbaycan sadece güç artırmak için değil savunma amacıyla da silahlanmaya yönelmektedir. Ermenistan ve Azerbaycan'ın karşılıklı olarak silahlanma yarışı olağanüstü bir hal almıştır. Silahlı kuvvetlerini modernleştirmek ve kendi silahlı kuvvetlerini oluşturmak amacı ile politikalar izleyen Azerbaycan 2000'li yıllardan itiba-

¹⁶⁴ Yılmaz, Azerbaycan Dış Politikası, 14.

¹⁶⁵ Yılmaz, Uluslararası Sistem Bağlamında, 118.

¹⁶⁶ Yılmaz, Uluslararası Sistem Bağlamında, 138-139.

¹⁶⁷ Kasım, Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, 161.

¹⁶⁸ Yılmaz, Uluslararası Sistem Bağlamında, 138.

ren Azerbaycan askeri harcamalarını istikrarlı olarak yükseltmektedir. Öyle ki 2011 yılındaki askeri harcama 2010 yılına oranla %90 artmıştır.¹⁶⁹ Bu doğrultuda Azerbaycan, enerjisini uluslararası arenaya taşıyarak elde ettiği maddi güç ile askeri kuvvetlerini güçlendirmeyi hedefleyerek, izlediği iki politikayı bu noktada birbirine bağlamıştır.

Uluslararası sistemin Azerbaycan dış politikasına olan etkisi ele alınırken önemli bir diğer konuyu ise enerji oluşturmaktadır. Uluslararası sisteme entegre olma aşamasında olan bağımsız Azerbaycan için enerji en önemli faktörü oluşturmuştur. Sahip olduğu kaynaklar ile hem devletlerin bölgesine yönelik izleyecekleri dış politikalarda dikkate alınacak bir aktör haline gelmiş hem de sahip olduğu zengin doğalgaz ve petrol kaynakları ile göz ardı edilemez önemini göstermiştir. Bu enerji kaynaklarının uluslararası alana sağlıklı bir şekilde taşınması ise süper güç ABD'nin bu bölgedeki en önemli dış politikasını oluşturmuştur.¹⁷⁰ Uluslararası sistem içerisinde 19. yüzyılda kendisini göstermeye başlayan petrol ve doğalgaz, 20. Yüzyıla gelindiğinde siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda önemini kanıtlamıştır. Enerji kaynaklarının uluslararası sistemde önemli bir başlık oluşturması hem zengin enerji kaynaklarına sahip olan hem de Hazar Havzasının enerjisinin Batı'ya taşınmasında önemli rolü olan Kafkasya bölgesi için uluslararası arenadaki konumunu güçlendirmesinde kritik bir fırsat doğurmuştur.¹⁷¹ Bu bağlamda enerji hem büyük bir ihtiyaç hem de güvenlik sorunu olarak devletlerin dış politikasındaki yerini almıştır.

Enerjinin uluslararası alanda kritik bir hale gelmesi ile ABD, enerjiye olan yoğun ihtiyacı nedeni ile Basra körfezine bağımlı hale gelmiştir. Ancak bu bağımlılığı azaltmak amacıyla yeni enerji politikasına alternatifler oluşturmayı eklemiştir. Bu alternatifi ise Kafkasya'da bulmuş ve 1990'lı yıllardan itibaren Hazar'ın enerjisini güvenli şekilde uluslararası pazarlara taşımayı hedefleyen ABD, bu amaç doğrultusunda Rusya'nın bölgedeki ve enerji üzerindeki etkisini kırmak üzere politikalar izlemeye başlamıştır.¹⁷²

ABD, uluslararası sistem açısından stratejik önem arz eden Hazar Havzasındaki enerjinin aktarımına yönelik proje oluşturmaya ancak 1991 sonrası başlamıştır. ABD'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca "Önce Rusya" politikasını izlemesi Hazarın enerjisinin

¹⁶⁹ Elnur İsmayilov, "Güney Kafkasya'da Silahlanma Yarışı", *Bilgesam Analiz*, 1179 (Ocak 2015), 2.

¹⁷⁰ Kamer Kasım, "ABD'nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleşme Denklemi," içinde *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası*, mlf. M Turgut Demirtepe (Ankara: USAK Yayınları, 2008), 119.

¹⁷¹ Hasan Oktay ve Ufuk Cerrah, *Uluslararası Politikada Kafkasya* (Ankara: Hitabevi, 2018), 173.

¹⁷² Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63/1 (Ocak 2008), 212.

Rusya Federasyonu üzerinden taşınmasını engelleyememesine neden olmuştur. Sovyetlerin yıkılmasından sonra Moskova'nın politikasını "Yakın Çevre Doktrini" olarak değiştirmesi ABD'nin de politikasını değiştirmesini sağlamıştır.¹⁷³ Bu doğrultuda aktif politikalara başlayan ABD, enerjinin farklı yollardan aktarımına çabalamış ve daha fazla maliyet çıkarmasına rağmen Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını ısrarla desteklemiştir. Bu alternatif boru hatları ile ABD, Rusya'nın tekeli kırılabilecek ve enerji kaynakları üzerindeki Rus nüfuzunu azaltacaktır.¹⁷⁴

Soğuk Savaş sonrası süper güç olarak dünya siyasetindeki yerini alan ABD için neredeyse tüm bölgelere etki etme zorunluluğu doğmuş ve bunların içinde Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin etkisi altında olan bölge yeni bir alan oluşturmuştur. Bu durum süper güç ve SSCB hakimiyetinden kurtulmuş olan bölge devletleri arasında karşılıklı etkileşimin doğmasına neden olmuştur. Öyle ki küresel bir güç olan ABD, yeni bağımsız olmuş Azerbaycan için hem yaşadığı çatışmaları önleyebilecek güce sahip olması hem de uluslararası sisteme entegre olmasında önemli bir etken oluşturabilecek bir güç iken Azerbaycan ise ABD için sahip olduğu jeostratejik konumu ve özellikle enerji kaynakları açısından ilgi odağındadır.¹⁷⁵

Enerji'ye olan ihtiyacın ve dolayısıyla ilginin artmasının doğurduğu enerji güvenliği Azerbaycan'ın dış politikasının temel taşlarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan enerji aktarımı için oluşturulan projelere ABD'yi ve Batıyı dahil etmektedir. Bu noktada Azerbaycan için kilit ülkelerden biri de ABD tarafından desteklenen ve petrol tedarikinde ikinci sırada olan İsrail'dir. İsrail'in Azerbaycan'ın enerjisinden yararlanması ve aktarımında bulunması Azerbaycan için ABD'nin buradaki güvencesi anlamına gelmektedir. ABD'nin enerji güvenliği için izlediği politikalardan biri de NATO'nun genişlemesi politikasıdır. Rus tekeli kırılabilecek Azerbaycan NATO ile Barış İçin Ortaklık Programı (BİO)¹⁷⁶ adı altında iş birliklerine yönelmiş ve bu iş birlikleri ile beraber Azerbaycan hem Doğu-Batı nakil hatlarının güvenliğini sağlayacak hem de NATO'dan askeri

¹⁷³ Oktay ve Cerrah, *Uluslararası Politikada*, 181-182.

¹⁷⁴ Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında", 212.

¹⁷⁵ Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, 161.

¹⁷⁶ NATO tarafından 1994'te Brüksel'de gerçekleştirilen NATO Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde oluşturulmuş bir programdır. Bu program bünyesi ile üye devletler NATO ile iş birliği fırsatını yakalamaktadırlar. Bu iş birlikleri savunma, sivil asker ilişkileri, savunma politika ve planlama, askeri iş birlikleri ve planlamaları, eğitim çalışmaları, çevre üzerine iş birlikleri ve planlamaları gibi çok geniş alanları kapsamaktadır. Berna Akbay-Sevil Şahin, *Soğuk Savaş Sonrası NATO: Dönüşüm, Genişleme Ve Balkanlar* (Ankara: Orion Kitabevi, 2022), 117. Bu doğrultuda NATO'nun başlattığı bu program, Soğuk Savaş sonrasında

ve güvenlik noktalarında faydalanacaktır.¹⁷⁷

Güvenlik kavramını bağımsızlığından itibaren en temel politikası olarak benimseyen Azerbaycan, en büyük askeri ittifak olan NATO ile iş birliği çerçevesinde kurulacak ilişkilere büyük önem vermiştir. Bu doğrultuda, Haydar Aliyev 3 Mayıs 1994 tarihinde BİO (Barış İçin Ortaklık) programına katılmış ve çerçeve belgesini imzalamıştır. Azerbaycan-NATO iş birliğinde hedeflenen amaç ve ilkeler; 1996 BİO sunum belgesinde, 1997 Planlama ve Analiz Süreci'nde ve 2004 Bireysel Ortaklık Operasyonu planında belirlenmiştir. Belirlenen bu planlamalar arasında, Azerbaycan'ın savunma ve güvenlik alanlarında reformların gerçekleştirilmesi, NATO operasyonlarına katılım sağlanması, Azerbaycan askeri kuvvetlerinin NATO standartlarına uygun hale getirilmesi, enerji güvenliğinin sağlanması, güvenlik sorunlarının çözümü, çevre ve kamu diplomasisinde yapılacak iş birlikleri yer almaktadır.

BİO programı kapsamında çeşitli tatbikatlara ve eğitimlere katılan Azerbaycan, 2001 yılında "Kararlı İşbirliği-2001" askeri tatbikatına, 2003 yılında ise NATO desteği amacıyla Afganistan'a asker göndermiştir. Bu gelişmelerle Azerbaycan, NATO ile oluşturduğu iş birliğini ve bölgesel güvenliğini artırmıştır. 2020 yılına gelindiğinde, NATO Azerbaycan-Ermenistan arasındaki çözilemeyen konuları ele almış; 2021 yılında ise Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, NATO Kuzey Atlantik Konseyi'ne ziyarette bulunmuştur. Hem Azerbaycan hem de NATO, kurulan ortaklıkları önemsemekte ve ilişkilerin sürdürülmesine özen göstermektedir.

Bu bağlamda, Azerbaycan hükümeti Avrupa-Atlantik kuruluşlarına olan ilgisini ve bu yapılarla birleşme arzusunu bir dış politika stratejisi haline getirmiştir. NATO'nun Kosova ve Afganistan'da oluşturmak istediği yapılara destek vererek politik ve askeri iş birliklerinin gelişmesini amaçlamaktadır.¹⁷⁸

genişleme politikası ile doğrudan bağlantılı olarak NATO'nun Avrupa ülkeleri ve SSCB'nin çöküşüyle bağımsızlığını kazanabilmiş olan yeni devletler ile güvenlik ve ittifak temelli ilişkiler kurulmasını amaçlamaktadır. Akbay-Şahin, *Soğuk Savaş Sonrası NATO: Dönüşüm, Genişleme Ve Balkanlar*, 121.

¹⁷⁷ Yılmaz, Uluslararası Sistem Bağlamında, 146-147.

¹⁷⁸ Yıldız Deveci Bozkuş, "NATO'nun Genişleme Politikası, Kafkasya ve Türkiye ile İlişkiler", *Journal of Balkan and Black Sea Studies* 6/10 (June 2023), 65-66.

2.2. ULUSLARARASI SİSTEM VE İRAN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL DİNAMİKLERİ

İran, sahip olduğu tarihsel birikimi, önemli komşuları, stratejik bölgelere olan yakınlığı ve zengin enerji kaynakları ile Avrasya'nın kilit noktası olarak değerlendirilmektedir.¹⁷⁹ İran'ın sahip olduğu bu özellikler ona uluslararası sistem içerisinde stratejik bir önem sağlasa da aynı zamanda uluslararası sistemdeki güçlü devletler tarafından sömürülmesine neden olmuştur. 1800'lü yıllardan itibaren Rusya, İngiltere ve ABD tarafından işgal ve müdahale altında kalan İran, tüm bu süreçlerin getirisi olarak milliyetçilik ve bağımsızlık duyguları ile 1979 yılında İslam Devrimini gerçekleştirmiştir.¹⁸⁰

Devrimi oluşturan süreç; uzun yıllara, gerçekleşen birçok devrime, farklı görüş ve sınıfa dahil olan insanların bir amaç doğrultusunda bir araya gelmesine dayanmaktadır. Devrim sonrasında İslamcı grubun ön plana çıkarak devrime "İslam devrimi" adını vermiş olmasına karşın 1979 devriminin ses getiren ve başarılı bir devrim olmasının nedeni katılımcıların tek bir kesimden değil, Marksist, Sosyal demokrat (sol kesim) ve halkın mücahitleri (İslami kesim) gibi birçok farklı tabakadan oluşması ve bu karma topluluğun ekonomik, toplumsal ve ideolojik amaçlarda birleşmesi olmuştur. Tüm bunların yanında halkın bir araya gelmesindeki en önemli etken İran halkının Batı'ya ve onun ülkedeki maşası olarak gördükleri Şah Muhammed Rıza Pehlevi'ye karşı duydukları öfke olmuştur.¹⁸¹

Halkın öfkesinin altında yatan hikâyeye ise, Ekonomisi enerjiye bağlı olan İran'da petrol fiyatlarındaki artışa rağmen halkın refahında bir gelişme olmaması ve halkın siyasal katılım arzusu karşısında yönetimi elde tutan ve merkezi otorite anlayışına sahip olan Şah'ın, halkın isteklerine kulak tıkaması yatmaktadır. Şah'ın halkı görmezden gelmesi daha ileri giderek, 1977'de muhalefet partilerine siyasi yasak getirmesi ile tek partili sisteme geçmesi olmuş ve bu durum iç siyasette halkın tepkisine yol açmıştır.¹⁸² Devrim, Şah'ın hem iç hem de dış politikasındaki uygulamalarına karşı halkın ayaklanmasının bir

¹⁷⁹Barış Doster, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz* 4/44 (Ağustos 2012), 45.

¹⁸⁰ Mehmet Bora Sanyürek, "Devrim sonrası İran Dış Politikası", *The Journal Of Academic Social Science* 6/86 (Aralık 2018): 200.

¹⁸¹ Hasan Onat, "İran İslam Devrimi ve Şiilik", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* VI/2 (Güz 2013), 227.

¹⁸² Tayyar Arı, *Irak, İran ve ABD Önleyici savaş, Petrol ve Hegemonya*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2004), 347-348.

sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Değişim fikrinin halkın tamamını kapsaması yani devrim öncesi toplumsal dinamiklerin, sınıfsal ve ideolojik ortamın oluşmasındaki asıl etkenin temelleri bazıları için, milliyetçi ve bağımsızlıkçı düşüncede olan ve bu vaatler ile Başbakan seçilen Muhammed Musaddık hükümetinin 1953'te "Ajax Operasyonu" ile devrilererek İran'da ki ulusçu düşüncelerin önünün kapatılması¹⁸³ iken bazıları için ise Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin liderliğini yaptığı ve Şah'a karşı gerçekleştirdiği İslamcı kökenli 1963 devrimine dayanmaktadır.

Ramazani'ye göre ise devrim, halkın Şah ve ABD'ye karşı sürekli artmakta olan yabancılaşmasının yansımasıydı. Şah'ın yönetime geçtiği günden itibaren, ABD ile yakınlaşma çabasının sonucu olarak İran, 1972-77 yılları arasında ABD'nin fiili müttefiki haline gelmiştir. Ayrıca İran'ı dünyanın beşinci konvansiyonel askeri gücü yapma isteğinin ABD tarafından karşılık bulması ile Şah, önce 6 milyar dolarlık silah satın almış ve ardından da 12 milyar dolarlık silah siparişi vermiştir. ABD'nin Şah'ın bu isteklerine karşılık vermesi İran'ı körfezdeki müttefiki ve iyi bir "jandarma" olarak görmesinden kaynaklanmaktaydı. Ancak Şah ve ABD arasındaki bu ikili "iyi ilişkiler" halk nazarında aynı duyguları uyandırmamakta ve İran halkı bunları bağımsızlıktan ödün verilmesi ve ülkenin ABD'ye bağımlı hale getirilmesi olarak değerlendirmekteydi. Sonuç olarak halkta oluşan bu algı zamanla Ramazani'nin söylemi ile yabancılaşmaya dönüşmüş ve devrimin alt yapısını oluşturmuştur.¹⁸⁴

Tüm bu oluşum süreçleri ve ortak amaçlar doğrultusunda gerçekleşen Devrim sonrasında yeniden kurulan siyasi dinamiklerde devrim lideri ve son karar verici olan Ayetullah Humeyni, artık İran dış politikasına görüşleri ve düşünceleri ile yön verecek olan isim olmuştur. İran İslam Cumhuriyeti'nin izleyeceği yeni dış politika da her devlette olduğu gibi, ülkenin, milli çıkarlarının ve onurunun, toprak bütünlüğünün, siyasi yapısının ve birliğinin korunması; milli güvenliğin ve ekonominin gelişiminin sağlanması ile hem bölgede hem de uluslararası arenada etkin rol oynamak olmuştur. Ancak bu hedefler dışında İran dış politikasına hem İslam Cumhuriyeti rejiminin getirileri hem de gerçekleşen devrimin temel hedefleri yansımaktadır. Bunlar ise; büyük güçlerin devlet üzerindeki her

¹⁸³Doster, "Bir Bölgesel Güç Olarak", 45.

¹⁸⁴ R.K. Ramazani, "Iran's Foreign Policy: Contending Orientations", *The Middle East Journal* 43/2 (Spring 1989), 203.

türlü hegemonyasını engellemek, Emperyalizme karşı bir duruş sergileyerek ezilenlerin yanında olmak ve İslami değerleri korumak oluşturmaktadır.¹⁸⁵

Devrim sonrası oluşturulan İran dış politikasının parametreleri tam bağımsızlık, bağlantısızlık ve devrim ihracı olarak üç başlıkta oluşmaktadır.¹⁸⁶ Devrim sonrası geçici başbakan olan Bazargan ilk olarak ABD ile olan ittifakı sonlandırmış ve iki ülkenin eşitlik ilkeleri çerçevesinde ilişki yürütmesi kararını açıklamıştır. “Bağlantısızlık” vurgusunu dile getiren başbakan, bu noktada Musaddık’ın dış politika anlayışını örnek almış ve İran’da var olan ABD hakimiyetini sonlandırmak amacı ile CENTO’dan ayrılmıştır. Ayrıca, 1959’da imzalanan ABD-İran Savunma anlaşmasını feshetmiş ve 1921 Sovyet İran dostluk anlaşmasının 5. ve 6. Maddelerini ise tek taraflı olarak iptal etmiştir. Bu doğrultu gerçekleşen önemli bir diğer gelişme ise tarihe “Rehineler Krizi” olarak giren, Şah’ın ABD’ye sığınması üzerine Tahran’daki Amerikan elçilik görevlilerinin 444 gün rehin alınmasıdır. ABD’nin birçok girişimine rağmen rehineleri kurtaramaması büyük bir etki yaratırken kriz ancak İran’ın yaklaşan Irak savaşını hissetmesi ve ABD’nin İran’ın dondurulmuş mal varlığını serbest bırakması üzerine son bulmuş ve ABD-İran ilişkilerini sert bozulmaya götürmüştür.¹⁸⁷

Devrim’den bir yıl sonra İran kendisini ABD’nin isteği ile başlayan ve 8 yıl süren İran-Irak savaşında bulmuştur. Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak’ın başlattığı bu savaş İran için ekonomik olarak bir yıkılış olsa da öte yandan devrim sonrası oluşan toplumsal ayrışmaların bitirilip birlikteliğin oluşmasına katkıda bulunmuştur.¹⁸⁸ İran, nasıl bir dış politika izleyeceğini devrim sonrasının sloganı haline gelen “ne doğu ne batı, sadece İslam” söylemi ile göstermiştir. Böylece iki kutuplu sistemden izole olmayı hedefleyerek sadece “büyük şeytan” ABD (kapitalizm) ile değil “küçük şeytan” SSCB’nin de (Komünizm) karşısında durarak devrime anti-emperyalist bir temel kazandırmıştır.¹⁸⁹ Bu slogan İran’ı yalnızcılık politikası izleyecek bir imaja büründürse de aslında İran bu iki büyük

¹⁸⁵ Sinkaya Bayram, “Yeni Ruhani Hükümetinin Dış politikası”, *Ortadoğu Analiz* 9/82 (Eylül-Ekim 2017), 25.

¹⁸⁶ Sanyürek, “Devrim sonrası İran”, 201.

¹⁸⁷ Arı, Irak, İran ve ABD, 364.

¹⁸⁸ Yalçın Sarıkaya, “Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür”, *TASAV*, Rapor No.2 (Kasım 2012): 17.

¹⁸⁹ Bayram Sinkaya, “Devrimden Günümüze İran Dış Politikasının Dönüşümü”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi* 247, /5-6 (Nisan ve Mayıs 2005): 28.

gücün hakimiyetinden başka bir yolun olduğunu göstermeye çalışmış ve uluslararası alandan soyutlanmanın aksine bağımsız bir devlet olarak etkin olmayı hedeflemiştir.¹⁹⁰ İki kutuplu dünya düzeninin hâkim olduğu Soğuk Savaş sürecinde gerçekleşen devrim, İran'ın iç politikasında olduğu kadar dış politikasında da söylevler ve tutumlar ile mevcut yapının dışında olan devrimci bir yaklaşım sergilemiştir.¹⁹¹

1991 yılında Soğuk savaşın sonra ermesi ve uluslararası sistemin iki kutupluluğunun bitmesi ABD'nin kendisini tek başına hegemonya ilan etmesi ile sonuçlanmış ve bu durum İran dış politikasını doğrudan etkilemiştir. Ayrıca bu dönem, İran'da Hamaney'in dini lider olması ve Rafsancani döneminin başlaması ile aynı zamana denk gelmiş ve bu iki yeni lider ve anlayış, devrim sonrası oluşan ABD karşıtı ve İslami devrimci söylemlerin yerini daha pragmatist yaklaşımlar almıştır. Soğuk Savaşın bitimi ile dış politikasında değişim başlatan İran'ın pragmatist yaklaşımı, ABD'nin baskı politikaları karşısında bölgesel ilişkileri geliştirmeye ve uluslararası politikanın her alanında ittifaklar kurmaya çalışması şeklinde kendini göstermiştir.¹⁹²

Bu tarihe kadar uluslararası sistemden tek taraflı olarak etkilenen İran, devrim sonrasında belirlediği politikalar ile artık uluslararası sistemi aktif olarak etkilemeye başlamıştır. Anarşinin hâkim olduğu uluslararası sistemin, devletlerin dış politikasında oluşturduğu güvenlik önceliği, İran'ın ABD'ye karşı olan güvensizliğini tetiklemiştir. Süper güce karşı yeterli güç kapasitesine sahip olmaması nedeniyle, ittifaklar kurarak güç dengesini oluşturmayı ve böylece istikrarı sağlamayı hedeflemiştir. Uluslararası sistemin anarşik yapısının etkisi ile karşı karşıya kalan İran, devrim sonrası oluşturduğu dış politika anlayışının, değişen güç dağılımı sonrası ortaya çıkan yeni düzende gerçekleştiremeyeceğini fark etmiştir. Dahası, ideoloji temelli bu politikaların ülkesine verdiği zararları görmüş ve uluslararası sistemde varlığını sürdürebilmek, bölgede yeniden söz sahibi bir ülke olabilmek adına gücünü artıracak akıllıca yaklaşımları benimsemiştir. Bu yolu ise, neo-realizmin savlarından biri olan "güç dengesinde yerini almak isteyen küçük devletlerin, diğer devletlerle ittifaklar kurarak büyük güçleri dengelemeye çalıştığı" anlayışına yönelerek çizmiştir.

¹⁹⁰ Abdullah Yegin, "Devrimim 35. Yılında İran Dış Politikası", *Seta Perspektif*, /32 (Şubat 2014): 2.

¹⁹¹ Yegin, "Devrimim 35. Yılında, 1.

¹⁹² Yılmaz, *Uluslararası Sistem Bağlamında*, 167.

Hamaney ve Rafsancani yönetimi bölgede ve uluslararası alanda izleyecekleri politikalarda “ideolojisizleşme” kavramını ön planda tutmuş ve Humeyni döneminin kutsallarında büyük değişikliğe gitmişlerdir. Öte yandan İran, Soğuk Savaş’ın ardından dünyayı saran küreselleşme rüzgârının da etkisi ile her ne kadar dış politikasında değişimler yapmaya çalışsa da bu reformist hareketlerinde İslam devriminin özünü korumuştur. Ancak devrim sonrasının temel düşüncesi olan dünyayı iki kutup olarak görme anlayışını terk etmiş ve ülke yararı adına diğer kutuptan da yarar sağlanması gerektiği fikri ile hareket etmiştir. Bu doğrultuda İran, İslam Konferans Örgütü ve BM gibi hem bölgesel hem de küresel kuruluşlara katılarak uluslararası sisteme entegre olmayı hedeflemiştir.¹⁹³ Ayrıca, ekonomik açıdan da İran’ın uluslararası sistemde akılcıca davranması gerekiyordu. İran’ın ekonomisinin enerjiye bağımlı olması nedeni ile devrim sonrasında oluşturulan izolasyon dönemi ekonomik açıdan da İran’ı zorlamıştır. Uluslararası sistemden dışlanmanın ülke için zararının farkına varan Tahran yönetimi, politika değişikliğine giderek uluslararası sistem ile bütünleşme üzerine siyaset geliştirmiştir.¹⁹⁴

Humeyni’nin “İslam ihracı” merkezli dış politika anlayışı ile hareket etmesi, İran’ı Irak ile uzun süren ve yıkıcılığı büyük olan bir savaşa sürüklemiş, uluslararası toplumdan dışlanmasına ve savaş sonrası ekonomisinin harap olmasına neden olmuştur. Özellikle Humeyni’nin devrimin ve savaşın ilk yıllarında İranlı kadınlardan kendisine bir ordu kurmasını istemesi sonucunda artan genç nüfus ve çöken ekonomi, çok sayıda gencin işsiz kalmasına yol açmıştır.

Böyle bir İran’ı devralan pragmatist Rafsancani’nin önceliği ise ekonomik refahı sağlamak olmuş ve bu doğrultuda ekonomide reformlar gerçekleştirmiştir. Uluslararası sistem ile bütünleşme çabası içerisine giren Rafsancani, sekiz yıllık görev süresi boyunca İran ekonomisini rayına oturtmayı başarmış ve stratejik çıkarları ideolojik çıkarlarının önüne koymuştur. Rafsancani’nin ekonomide yaptığı değişimlerle birlikte, ekonomide liberalleşmeye gidilmiş, devlet müdahalesi azaltılmış ve bakanlık sayıları düşürülerek devlet harcamalarında tasarruf sağlanmıştır.

¹⁹³ Aziz Balcı, *Türkiye, Rusya ve İran Arasındaki İkili-Bölgesel Güvenlik İlişkileri*, 1. Basım. (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 155.

¹⁹⁴ Yılmaz, *Uluslararası Sistem Bağlamında*, 163.

Özellikle, nüfustaki aşırı artışın önüne geçmek için doğum kontrolünü sağlamak amacıyla köylere kadar ulaşan eğitimler verilmiş ve nüfus artışı azaltılmıştır. Bu başarı, İran'ın Birleşmiş Milletler tarafından övgüyle bahsedilmesine neden olmuştur. Ayrıca, bu dönemde Batı ile ekonomik ilişkileri geliştirmeye özen gösteren Rafsancani, tüm sorunları çözememiş olsa da İran'ın bakış açısının değiştirilmesinin ülke çıkarı açısından doğru olduğunu göstermiştir.¹⁹⁵

Pragmatist yaklaşımı benimseyen İran, Sovyetlerin dağılmasını da ılımlı-sakin bir tavırla karşılamış ve “bekle-gör” politikası izlemiştir. Bunun nedenleri ise, SSCB'nin Kafkaslarda oluşacak bir dini ayaklanmadan İran'ı sorumlu tutacak olması ve ABD'nin oluşacak boşluk ve kargaşadan yararlanarak bölgede nüfuzunu ve etkisini artırmasındansa mevcut statükonun korunmasının İran için daha iyi olmasıdır.¹⁹⁶ Öte yandan Sovyetlerin dağılması İran için heyecan verici bir gelişme olmuş ve İran, Kafkasya ve Orta Asya bölgesinde siyasi ve ekonomik olarak aktif rol oynamayı hedeflemiştir. Ancak İran bu hedefine, kültürel farklılıklar, rejim güvenliği endişesi, ekonomik ve politik olarak iç sorunlar yaşaması gibi içsel ve Sovyetlerin bölgeden çekilmesi ile bölgede yeni aktörlerin ortaya çıkmasıyla bölgenin ABD, Batı, Türkiye ve Rusya'nın etkisinde kalması nedeni ile dışsal faktörlerin etkisi ile ulaşamamıştır. Ayrıca İran'ın bölgeye yönelik olan rejim güvenliği endişesi ve kültürel farklılıklar da İran'ın bölgeye yönelik politikalarını engellemekteydi.¹⁹⁷

İran için SSCB'nin yıkılışı kuzeyindeki Sovyet tehdidinden kurtulmak ve dahası burada ortaya çıkan yeni devletlerle kuracağı tarihi ve kültürel yakınlık sayesinde bu bölgeye siyasi-ekonomik olarak nüfuz edebilme ve Batı'nın izolasyon politikasından kurtulabilme fırsatı anlamına geliyordu. Ancak kuzeydeki tehdidin ortadan kalkması yeni tehditler doğurmuş ve bölge istikrarsız ve güvensiz bir hal almıştır.¹⁹⁸ Bu da İran için tek bir “süper gücün” değil birçok belirsizlik ve istikrarsızlığın ortaya çıkması yani tehdidin yerini tehditlerin alması demektir.¹⁹⁹ Neorealizmin, iki kutuplu uluslararası sistemi daha gü-

¹⁹⁵ Hatice Doğan “İran Siyasi Tarihi” içinde *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, mlf. Soyalp Tamçelik (Ankara: Gazi Kitabevi, 2014),

¹⁹⁶ Yalçın Sarıkaya, “Dış Politika ve Türkiye-İran İlişkileri,” içinde *İran Toplum, Devlet ve Siyaset* mlf. Burak Tangör (Ankara: TODAİE Yayın, 2016), 554.

¹⁹⁷ Sarıkaya, “Geçmişten Günümüze İran”, 18.

¹⁹⁸ Sinkaya, “Devrimden Günümüze İran”, 34.

¹⁹⁹ Sarıkaya, “Dış Politika ve Türkiye-İran İlişkileri,” 556.

venli bulmasının sebeplerinden biride iki kutuplu uluslararası sistemde bölgelerin haki-miyetinin kime ait olduğunun bilinmesinin savaş çıkma olasılığını azaltmasıdır. Çok ku-tuplulukta ise devletler güçlenmeye ve bölgelerde etkin olmaya başladıkça kargaşa ve tehlike artar ve tehlikenin kimden ya da nerden geleceği belirsizleşir.

Sovyetlerin dağılması İran'a hem fırsatlar hem de tehditler sunmuş, İran ise bunun karşısında Kafkasya'ya yönelik proaktif bir politikadan uzak, savunmacı bir tavır sergi-lemiştir. İran'ın Kafkasya devletleri için kilit önemi coğrafi konumunda yatmaktadır. Bü-yük oranda karaya bağlı olan Ermenistan ve Azerbaycan için açık denize ulaşılacak bir kapı oluştururken ayrıca Karabağ sorunu nedeni ile Azerbaycan ve Türkiye kapılarının Ermenistan'a kapalı olması ve Azerbaycan'ın Nahçıvan'a olan kara bağlantısının İran üzerinden olması İran'ın Kafkas ülkeleri için önemini oluşturmaktadır. Ayrıca petrol zen-gini olan İran, enerji yoksulu Kafkas ülkeleri için alternatif oluşturmuş ve Hazar'ın hid-rokarbon kaynaklarının da piyasaya taşınmasında önemli rol oynamıştır. İran tüm bu avantajları ile Batı'ya karşı kendi hakimiyetini oluşturmak istese de Batı ile ilişkilerinin bozulmasını istemeyen Kafkas ülkeleri İran'ın istediği etkiyi kurmasına izin vermemiş-leridir.²⁰⁰

1997 yılına gelindiğinde ise İran'da gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerini Sey-yid Muhammed Hatemi kazanmış, seçimlerden önce ve sonra barışa vurgu yapan konu-şmaları ile Hatemi, barışçıl ve ılımlı bir dış politika izleyeceğinin ve Rafsancani dö-ne-minde oluşturulan faydacı bölgesel yumuşamayı da devam ettireceğinin sinyallerini ver-miştir. Hatemi aynı zamanda medeniyetler çatışmasını reddederek toplumsal, kültürel ve ekonomik olarak karşılıklı bağımlılığın gerekliliğini desteklemektedir. Bu doğrultuda Ha-temi'nin önerisi üzerine BM, 2001 yılını "Medeniyetler Arası Diyalog yılı" ilan etmiş-tir.²⁰¹ Ancak bu olumlu havalara aksine bu dönemdeki Dünya'nın gündemine oturan ve özellikle Ortadoğu ülkelerini doğrudan etkileyecek olan 11 Eylül ikiz kuleler saldırısı gerçekleşmiştir. Bu saldırı sonrasında ABD'nin uluslararası sistemdeki liderlik rolündeki etkisi kırılmış ve hem Orta Doğu'da hem de Orta Asya'da oluşan boşluk sonrası İran bölgelerdeki nüfuzunu artırmayı hedeflemiştir. İdeolojik bakıştan vazgeçerek pragmatist

²⁰⁰ Bayram Sinkaya, "İran'ın Kafkasya Politikası" içinde *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III*, mlf. Mustafa Aydın (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012), 236-37.

²⁰¹ Sarıkaya, "Dış Politika ve Türkiye-İran İlişkileri," 560-61.

yaklaşımı benimseyen İran bu fırsatı değerlendirmek istemiş ve bölgede ulusal çıkarları doğrultusunda politikalarla hareket etmiştir.

11 Eylül’ün hemen ardından ABD, El Kaide destekçilerini yok etmek ve örgütü yıkmak adına Afganistan’a saldırı düzenlemiştir. Bu durum İran için, İran’a düşman olan uluslararası sistemin ortadan kalkması, istikrarsız olan Afganistan’dan İran’a kaçan mültecilerin evlerine dönmeleri ve uyuşturucuya merkez sağlayan Afganistan’ın düzene girmesi gibi birçok tehdidin ortadan kalması anlamına gelmektedir. Ancak tüm bu faydalara ve İran’ın bu süreçte teröre karşı ABD’ye verdiği desteğe rağmen İran’ın, Orta Asya ve Kafkaslarda ortaya çıkan yeni devletler üzerinde etki oluşturmaya çalışması, devrimden kalan rejim ihracı politikasını ve Şii mezhebi üzerinden Orta Doğu’da yaratabileceği kargaşalar ve Orta Asya’dan Hint Okyanusunu ve Kızıl Denize kadar olan geniş bir alanda etki sahibi olabilme ihtimali nedeni ile ABD için tehlike oluşturmaktadır.²⁰²

Bush yönetiminde saldırgan bir dış politika izleyen ABD, İran’ı Irak ve Kuzey Kore ile birlikte “şer eksen” olarak ilan etmiştir. Bu durum hem ABD-İran arasında oluşan olumlu havanın son bulmasına hem de artan ABD askerleri nedeni ile İran için “kuşatılma-çevrelenme” algısı yaratmıştır.²⁰³ ABD’nin Afganistan ve Irak müdahaleleri sonrası sıranın İran’a geldiği algısı ve söylemleri ayrıca ABD’nin artan askeri hareketliliği İran için bir güvenlik tehdidi oluşturmuş İran ise buna karşılık Kafkas ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmak adına aktif dış politika izleyerek Batının etkisini kırmak istemiştir.²⁰⁴

11 Eylül sonrası İran dış politikasında oluşan yeni bir başlık ise, ABD’nin nükleer faaliyetler konusunda yaptığı baskılar olmuştur. Oysa İran, nükleer çalışmalara SSCB’nin gücünü kırmak ve Şahı güçlendirmek amacıyla ABD’nin desteği ile başlamıştı ancak ilerleyen dönemde İran’da gerçekleşen devrimle ABD’ye karşı politikalar üretmesi ve çıkarlarını olumsuz etkilemesi nedeniyle ABD, nükleer çalışmalar üzerinde İran’a baskı kurmuştur. ABD’nin uyguladığı bu baskı politikasının meyvesi ise 2010 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin İran’a ambargo kararı çıkarması olmuştur.²⁰⁵ Nükleer çalışmalar İran için birer güvenlik politikası haline gelmiş, özellikle Irak işgali ile birlikte

²⁰² Arı, Irak, İran ve ABD, 271.

²⁰³ Sinkaya, “Devrimden Günümüze İran”, 35.

²⁰⁴ Sinkaya, “İran’ın Kafkasya Politikası” 239.

²⁰⁵ Hümeýra Coşar, “İran’ın Bölgesel Güç Paradigması Açısından Bekâ Sorunu”, içinde *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, mlf. Soyalp Tamçelik (Ankara: Gazi Kitabevi, 2014), 116-17.

İslam dünyasına karşı ötekileştiren ve saldırgan söylemler sonrası Tahran yönetimi nükleer programına hız kazandırmıştır. İran'ı uluslararası sistemde bir tehdit unsuru olarak ilan eden ABD'ye karşı nükleer programı bir güvenlik önlemi olarak gören İran, çalışmalarına ağırlık vermiştir.²⁰⁶ İran'ın güvenlik tehdidi karşısında Nükleer silahları artırmasını neorealizmin nükleer silahların olduğu Soğuk Savaş dönemini istikrarlı ve barışçıl bulması ile anlayabiliriz. Neorealizm, nükleer silahların varlığının barışın temini ve dolayısıyla istikrarın varlığını sağlayan önemli bir araç olarak görmektedir. Nükleer sayesinde Soğuk Savaş döneminde iki süper güç savaştan kaçınmıştır. Bu bağlamda İran da nükleer silaha sahip olarak güç dengesi kurarak süper güç öncülünde ortaya çıkacak bir savaşın önüne geçmeyi hedeflemektedir.

Uluslararası sistemin İran'a olan etkisinde önemli unsurlardan biri de enerjidir. İran'ın enerji zengini bir ülke olması onun hem bölgesel bir güç olmasında hem de dış politikasını şekillendirmesinde önemli bir parametredir. İran'ın sahip olduğu başlıca iki doğal kaynak petrol ve doğalgazdır. İran, 208 milyar varil petrol rezervi ile dünyanın üçüncü büyük rezervine ve 34 trilyon m³ doğalgaz rezervi ile de dünyanın ikinci zengin rezervine sahip ülkesidir.²⁰⁷ Ayrıca İran enerji alanında sadece doğal kaynaklarının değil stratejik konumunun da avantajını iyi değerlendirmektedir. Dünya petrollerinin büyük bir oranına sahip olan Ortadoğu enerjisinin taşınması noktasında Hürmüz Boğazının kullanılması bağlamında İran önemli bir rol oynamaktadır.²⁰⁸ Birçok konuda olduğu gibi burada da avantajlarla beraber riskler meydana gelmekte ve ABD'nin İran'ı hedef olarak belirlemesinde İran'ın teröre destek verdiği veya nükleer silahlara sahip olduğu gerekçelerinin yanında İran'ın sahip olduğu enerjilere ulaşma arzusu da vardır. Bu nedenle ABD'nin amacı İslam Devrimi ile denetiminden çıkan İran'da kendine müttefik bir rejim oluşturarak İran'ı uygun bir pazar haline getirecek ve buradaki petrol-doğalgaz kaynaklarını denetimi altına alarak enerji piyasasında önemli bir güç haline gelecektir.²⁰⁹

Petrol, İran için Şah döneminde de devrim sonrasında da dış politikasında önemli bir araç olmayı sürdürmüştür. Şah'ın petrol üzerindeki hedefi, petrolü stratejik açıdan İngiltere ve SSCB'ye karşı kullanmak ve petrolün geliri ile ABD'den silah alarak İran'da

²⁰⁶ Balcı, Türkiye, Rusya ve İran, 157.

²⁰⁷ T.C Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, *İran Ülke Profili* (T.C Ticaret Bakanlığı, 2024). 4.

²⁰⁸ Doster, "Bir Bölgesel Güç Olarak", 46.

²⁰⁹ Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2007), 56.

güçlü bir ordu kurmak olmuştur. Devrim sonrasında ise İran petrol kartını hem ABD'nin yaptırımlarına karşı kullanmış hem de bu kart ile ekonomik açıdan Avrupa ülkeleri ile askerî açıdan ise Rusya ve Çin ile iş birliği yolunu açmıştır.²¹⁰ Soğuk Savaş'tan galip çıkarak küresel hakimiyeti ele geçiren ABD'nin bu hakimiyeti enerji kaynakları üzerindeki egemenliği ile doğrudan bağlantılı hale gelmiştir. Bu bağlamda ABD, belirlediği dış politikasında Avrupa, Doğu Asya ve Basra körfezine karşı politikalar geliştiren Rusya, İran ve Irak'ı "hayati çıkarlarına" karşı tehlike olarak belirlemiştir.²¹¹ ABD'nin petrolü kontrol altına alması için Irak'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmesi bir fırsat olmuştur. SSCB'nin baskısından sıyrılan ABD, Körfez'e ordusunu yerleştirerek bugün neredeyse tüm körfez ülkelerinde asker bulundurma olanağının önünü açmıştır. Böylece ABD, Ortadoğu'nun petrolüne hâkim olma fırsatını yakalamıştır.²¹² Bu doğrultuda ABD'nin 11 Eylül saldırıları ile birlikte güvenlik tehdidinin öncelik kazanmasına kadar Kafkasya'ya yönelik dış politikasında enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması önceliklidir.²¹³

ABD'nin baskı ve yaptırımlarına rağmen İran ile enerji ilişkilerini yürüten iki ülke mevcuttur. Bunlarda biri Sovyetlerin dağılmasından sonra toparlanmak ve uluslararası sistemde yeniden aktifleşmek isteyen Rusya olmuştur. Rusya bu dönemde kendisi gibi petrol ihracatçısı ve nükleer güç olan İran'a desteğini göstermiş hatta en büyük destekçisi olmuştur diyebiliriz. İran'ın destekçisi olarak piyasada kendisini gösteren diğer bir ülke ise Çin'dir. Çin büyümekte olan ekonomisi ile petrol ve doğalgaz ihtiyacı duymakta ve bu noktada İran'ı destekleyerek petrole ulaşmak istemektedir.²¹⁴ Bu doğrultuda İran'ın uluslararası sistemdeki yerini bir yandan ABD'nin ambargoları diğer yandan İran'ın kaynaklarından ve konumunun getirilerinden yararlanmak isteyen güçler oluşturmaktaydı. Ancak İran, uluslararası sistem içerisinde sahip olduğu enerji kaynakları ile dünya listelerinin başında yer almakta ayrıca nükleer çalışmaları ile küresel güçlere göz dağı ver-

²¹⁰ Ünal Gündoğan, "1979 İran İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi", *Ortadoğu Analiz* 3/30 (Haziran 2011), 70.

²¹¹ Yılmaz, *Uluslararası Sistem Bağlamında*, 162.

²¹² Gündoğan, "1979 İran İslam Devrimi'nin", 71.

²¹³ Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, 168.

²¹⁴ Emre Çıtak, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Dış Politika Aracı Olarak Enerji Politikası," içinde *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, mlf. Soyalp Tamçelik (Ankara: Gazi Kitabevi, 2014), 176.

mektedir. Bu nedenle İran'ın enerjide uygulayacağı politikalar ve dış politika seyri uluslararası siyaset açısından önem arz etmekte ve bu bağlamda belirlediği pozisyon ile hem bölgesinde hem de küresel ölçekte kurulacak dengelerin belirleyicisi olmaktadır.²¹⁵

2.3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİ

1991' de Sovyetlerin dağılmasıyla bağımsızlıklarını ilan eden bu yeni devletler, 1989'dan bu yana yaşanan değişimlerin bir sonucu olmuş ve Avrasya'nın siyasi coğrafyasını büyük oranda değiştiren bu gelişme hem bölge halkını hem de uluslararası sistemi hazırlıksız yakalamıştır. SSCB'nin dağılmasından ve ortaya çıkan devletlerin uluslararası sistemi yeniden oluşturmasından önce bu bölge uluslararası sistem içerisinde bir yandan SSCB'nin arka bahçesi olarak görülmekte bir yandan ise ABD tarafından denetim altına alınmak ve “ileri karakol” haline getirilmek istenmekteydi. Ancak bölge 1991 öncesinde olduğu gibi sonrasında da üzerinde kurulan devletlerin sahip oldukları zengin doğal kaynaklar ve soğuk savaş döneminde rafa kaldırılmış olan sorunlarının yeniden gündeme gelmesiyle hem önemini korumuş hem de bu gelişmeler ile zaten uluslararası güvenliğin ve politikanın merkezindeki yerini almıştır.²¹⁶

Uluslararası sistem içerisinde göz ardı edilemeyecek öneme sahip olan bu bölgede bağımsızlığını kazanan ve uluslararası sisteme entegre olmak isteyen devletlerden biri de Azerbaycan'dır. Azerbaycan, bağımsızlığına kavuşan Kafkasya devletleri arasında en zengin doğal kaynağa ve nüfusa sahip olan devlettir. Daha önce de değindiğimiz üzere bağımsız olan bu yeni devletler uluslararası sisteme dondurulmuş problemlerle birlikte entegre olmuşlardır. Azerbaycan'ın da ilk günden itibaren hem iç hem de dış politikada en fazla uğraştığı iki konu başlığı, Ermenistan ile yaşanan Karabağ sorunu ve enerjinin uluslararası pazarlara taşınması olmuştur.²¹⁷

Yeni devletlerin ortaya çıkması bölgede uzun yıllardır hüküm süren İran için de önemli olmuş ve bu yeni dönem yeni politikaların izlenmesini gerektirmiştir. İran

²¹⁵ Çıtak, “İran İslam Cumhuriyeti'nin”, 184.

²¹⁶ Mustafa Aydın, “Geopolitics Of Central Asia And The Caucasus; Continuity And Change Since The End Of The Cold War”, *The Turkish Yearbook Of International Relations*, 32 (Mayıs 2001), 168.

²¹⁷ Kasım, Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, 18.

SSCB'nin varlığını ABD'nin bölgeye yönelik politikaları için bir engel olarak görmekte ve bu durumun korunmasından taraf duruş sergilemekteydi. Ancak 1991 sonrası değişen dengeler İran'ın da bölgeye yönelik tutumunun değişmesini sağlamıştır. Öncelikle İran daha önce de bahsettiğimiz üzere 1979'da gerçekleştirdiği devrim sonrasında revizyonist bir dış politika benimsemiş ancak bunun uluslararası sistem içerisindeki zararının farkına vararak 1989 sonrasında dış politikasında pragmatist bir değişikliğe gitmiştir. Özellikle Humeyni sonrası dış politika anlayışını değiştiren İran, yeni devletlere karşı da ideolojiden uzak durarak, temelini ulusal çıkar ve güvenliğin oluşturduğu bir yol izlemiştir.²¹⁸ Zaten yeni devlet yönetimlerindeki laik anlayış nedeni ile İran bu devletlere karşı İslami yaklaşımını düşük tutmuştur. Ayrıca Rafsancani bölgede hem Sovyetler Birliği ile hem de Rusya ile ilişkisine özen göstermiş ve bu nedenle Azerbaycan'ın bağımsızlığını Sovyetler dağılana kadar tanımamıştır.²¹⁹ Ayrıca, Sovyetlerin dağılması ile popülerleşen milliyetçilik akımı İran'ın çok-etnikli olan yapısı için birincil güvenlik tehdidini oluşturuyordu.²²⁰

Bu nedenle Kafkasya'daki devletler içerisinde Azerbaycan'ın bağımsızlığı İran açısından çok daha dikkatli olunması gereken bir başlık oluşturmıştır. Öncelikle, İran nüfusunun %30'unun Azerbaycan türkü olması ve yanı başında kurulan bağımsız Azerbaycan'ın bu bölgeye yönelik Güney Azerbaycan söylemlerinde bulunması İran için bir güvenlik sorunu haline dönüşmüştür. Diğer bir başlık ise Azerbaycan'ın bağımsızlığı itibarıyla kendisini Dağlık Karabağ çatışmasında bulması ve bunun İran dış politikasını da etkilemesidir. İran daha önce de değindiğimiz üzere ideolojiden uzak bir politika benimsemiş ve tüm beklentilerin aksine Azerbaycan'ın güçlenmesini tehdit olarak görmüş ve Hristiyan Ermenistan'ın yanında olarak pragmatist bir davranış sergilemiştir.²²¹ Ayrıca İran bu dönemde ekonomik olarak sorunlar yaşamakta ve bağımsız Azerbaycan ise "Kafkasya'nın Kuveyt'i" olarak nitelendirilmekteydi. Zaten içerisindeki Türklere karşı bir irredantizm korkusu yaşayan İran için ekonomisi güçlü bir Azerbaycan daha fazla tehdit oluşturmaktaydı.²²²

²¹⁸ Atay Akdevelioğlu, "İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası", *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*, mlf. Mustafa Aydın (Ankara: Nobel Yayın, 2005), 153.

²¹⁹ Sarıkaya, "Dış Politika ve Türkiye-İran İlişkileri," 558.

²²⁰ Sinkaya, "Devrimden Günümüze İran", 34.

²²¹ Kasım, Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, 143.

²²² Svante E. Cornell, "Iran And The Caucasus," *Middle East Policy* V, No. 4 (January 1998): 55.

Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası ilk devlet başkanı Sovyet yanlısı olan ve Sovyetler ile ortak politikalar yürüten Ayaz Muttalibov olmuş ve Azerbaycan dış politikasında bir etki bırakmadan 1992'de istifa etmiştir. Onun yerine ise Rusya karşıtlığı ile tanınan Ebulfeyz Elçibey Devlet başkanı seçilmiştir.²²³ Aslında İran için Azerbaycan'a yönelik oluşturulan tehdit varsayımları kendisini Elçibey dönemi ile göstermiştir. Çünkü Elçibey, tam bir Türk yanlısı, laik eğilimli, birleşik Azerbaycan fikrini destekleyen ve İran karşıtı bir duruşa sahipti. İran için tam da korktuğu türden bir hükümet yapısı oluşmuş ve Elçibey her seferinde Azerbaycan'ın beş yıl içerisinde birleşeceğini ve İran'ın sonunun bir hezimet olacağını dile getirerek bu korkuyu perçinlemiştir. Ancak Elçibey yönetimi, Karabağ savaşıyla başa çıkamaması ve İran kadar Rusya'yı da rahatsız eden politikaları neticesinde 1993 yılında yapılan bir darbe ile devrilmiş hatta bazı komplo teorisyenleri bu darbenin Rus-İran ortak yapımı olduğunu iddia etmişlerdir.²²⁴ Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya devletleri ile temaslar kurması ve özellikle Elçibey'in Güneşli, Azeri ve Çırac petrol sahalarında Türkiye lehine tutum sergilerken Rusya ve İran'ı dışlamış, ayrıca güzergahların Türkiye'den geçmesine öncelik tanımıştır. Tüm bu gelişmeler Rusya ve İran'ın Elçibey iktidarına karşı olmalarını da desteklemiştir.²²⁵

2.3.1. Haydar Aliyev Dönemi İlişkiler

Elçibey'in Türkiye, Batı ve ABD'ye yakın duruş sergileyip uygun politikalar oluştururken Rusya ve İran'ı bypass etmesi, bu iki ülkenin rahatsızlık duymasına neden olmuş ve Elçibey iktidarının son bulmasını memnuniyetle karşılamışlardır. Aliyev, Elçibey yönetimi döneminde Rusya ve İran'ı yok sayarak yalnızca Türkiye, Batı ve ABD'yi önemseydiği Türk birliği söylemlerine ve dış politika anlayışına son vermiştir. Zaten Elçibey hükümetini devre dışı bırakıp Nahçıvan üzerinden Haydar Aliyev ile ilişki kuran İran için Aliyev hükümeti olumlu bir gelişme olmuştur. Aliyev, tek bir tarafa yönelerek sürdürülen dış politika anlayışını terk etmiş ve büyük güçler ile komşu devletlerle "çıkar" odaklı ilişkiler kurmayı amaçlayarak, bölgenin önemli güçleri olan Türkiye, İran ve Rusya arasında bir denge üçgeni kurmayı hedeflemiştir. Bağımsızlık öncesi ve sonrasında devlet yönetiminde önemli bir konuma sahip olan Haydar Aliyev, daha kuruluş aşamasında olan

²²³ Kasım, Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, 21.

²²⁴ Cornell, "Iran And The Caucasus", 57.

²²⁵ Ömer Göksel İşyar, "Azerbaycan ve Dış Politikası" içinde *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*, mlf. Tayyar Arı (Bursa: MKM Yayıncılık, 2010), 75.

Azerbaycan'ın iki devlet başkanı değiştirmesi, siyasi düzenini oturtamaması ve Karabağ Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılması gibi nedenlerle halkın tecrübeli ve güvenilir bir lider istemesi sonucunda yönetime gelmiştir.

Elçibey sonrası yönetime gelen Aliyev ile birlikte, devlet kurma sürecinde artık nomenklatura liderlerinin tecrübeleri esas alınmıştır. Aliyev, Azerbaycan yönetiminde bulunduğu sürece devletlerle kuracağı ilişkilerde ideolojik ve kimliksel bakış açısından uzak durmuş; küresel iki güç olan ABD ve Rusya arasında dengeyi gözetirken, bölgenin iki önemli gücü olan Türkiye ve İran arasında ise istikrarı korumaya özen göstermiştir.²²⁶

Aliyev yönetime geldiğinde Azerbaycan'ın hem iç hem de dış siyasetinin yeniden kurulmaya ihtiyacı olduğunu biliyordu ancak ilk önce Ermeniler ile savaşın bitirilmesi gerektiğinin de farkındaydı. Yeniden yaşanacak bir yıkıcı savaşın içerisinde Azerbaycan'ın diğer problemlerinin bir çözümü de olmayacaktır. Ermenistan, Aliyev için en önemli sorunu teşkil etmekteydi, çünkü Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmiş ve stratejik öneme sahip olan Nahçıvan da Ermeniler tarafından saldırıya uğramıştı. Ermenistan'ın Nahçıvan'a saldırısına Türkiye ve İran'dan da sert tepkiler gelmiş hatta İran, Nahçıvan'a girildiği takdirde savaşa katılacağını ve sınırını temizleyeceğini ilan etmişti. Bölgede bu gelişmeler yaşanırken, Aliyev ise bir yandan iç siyasette otoriter ve baskıcı bir rejim kurarken dış ilişkilerde ise özellikle Karabağ sorununun çözümün Rusya'dan geçtiğini düşünerek Rusya ile ilişkileri iyileştirmek istemiş ve bu doğrultuda Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) yeniden katılmıştır.²²⁷ Öte yandan Aliyev, Karabağ sorununda destek alabilmek için sadece Rusya ile değil Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkeleri ile de diplomatik ilişkiler geliştirmeye çalışmış ve böylece bağımsızlığını da güçlendirmeyi amaçlamıştır.²²⁸

Aliyev'in dış siyasetinde Elçibey sonrası ilişkileri rayına koymasına gereken hem izleyeceği politikalarda hem de bölge açısından kilit önemde olan İran'dı. Aliyev ile beraber İran-Azerbaycan ilişkilerinin iyileşme süreci başlamış ve Aliyev, ileride dış politi-

²²⁶ Brenda Shaffer, "Foreign Policies of the States of the Caucasus: Evolution in the Post-Soviet Period," *Uluslararası İlişkiler* 7/26 (Summer 2010), 57.

²²⁷ Gürbüz, Kafkasya'da Siyaset, 81.

²²⁸ Yılmaz, Azerbaycan Dış Politikası, 32.

kasının temeli haline gelecek olan “denge siyaseti” mantığını pratiğe dökmeye başlamıştır. Elçibey’in siyasetinden kalan, Türkiye ile olan ileri yaklaşmanın önüne geçerek Azerbaycan’ın güvenliği açısından önemli olan komşusu İran ile iyi ilişkileri başlatmak ve Azerbaycan dış politikasını İran ile uyumlu hale getirmek üzerine bir politika belirlemiştir. Aslına bakılırsa Aliyev ve İran’ın yakın ilişkisi daha öncesine dayanmaktadır. Aliyev, Nahçıvan’ın lideri olduğu dönemde İranlı yetkililer ile kişisel ilişkiler kurmuş hatta Elçibey’in onayını almadan İran ile anlaşmalar yapmıştır. Bunlar Aliyev yönetiminde Azerbaycan’ın İran ile yaklaşmasına katkı sağlamaktadır.²²⁹ Aliyev iktidarı ve İran arasındaki bu yakın ilişki düzeyi diplomatik zemine de yansımış ve İran, 26-28 Ekim 1993 yılında Azerbaycan’a resmi ziyarette bulunarak 22 maddeden oluşan bir muhtıra imzalanmıştır. Bu ziyaret ve imzalanan belgeler ikili ilişkilerin gerginlikten normale dönüşü için kilit öneme sahip olmuştur. 1994 yılına gelindiğinde ise Azerbaycan, İran’a resmi ziyaret gerçekleştirerek dış politikadaki iyileştirmeyi güçlendirmek istemiş ve bu ziyaretin bir sonucu olarak İran, Ermenistan’ı saldırıları nedeni ile kınamış ve Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’a ait olduğunu söylemiştir.²³⁰ İran, Aliyev ile hem geçmişten gelen iyi diyalog hem de yeni dış politikanın Tahran ile uyumlu hale getirilmesi sonrası Azerbaycan’a sosyo-ekonomik sorunlarda kullanılmak üzere 1,5 milyar ve Karabağ’da yurdundan çıkarılan insanlara iş fırsatı yaratılması için ise karşılıksız 500 bin dolar yardımda bulunmuştur. 1993-1994 yıllarında gerçekleşen karşılıklı ziyaretler ile ilişkilerde adeta “bahar havası” yaşanmıştır. Bu iyi ilişkilerin Azerbaycan için en önemli geri dönüşü İran’ın Karabağ konusundaki politikasını değiştirmesi olmuştur. Azerbaycan topraklarına yönelik gerçekleşen Ermenistan işgallerine tepki gösteren İran, Türkiye ile birlikte bu saldırıların kınanması için BMGK’ya başvurmuştur. İşgal edilen topraklarında yaşayan insanlar, İran’ın olumlu tepkilerine ve Azerbaycan-İran arasındaki iyi ilişkilere güvenilecek İran’a sığınmak istemişlerdir. Ancak Azerbaycan ile kurulan iyi ilişkilere rağmen İran, ülkesinde varolan Türk nüfusunun artması ile oluşabilecek milliyetçilikten korkmuş

²²⁹ Cornell, “Iran And The Caucasus”, 58.

²³⁰ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, “Azərbaycan-İran Münasibətləri,” 15 Eylül 2024 tarihinde erişildi, [a1.pdf \(preslib.az\)](http://a1.pdf(preslib.az))

ve bu insanları sınırına almayarak maliyeti çok yüksek olan kampları İran sınırına kurmuştur.²³¹ Aliyev'in değişen politikasına rağmen İran ile kurulan ilişkiler istenilen noktaya gelememiş ve İran'ın Azerbaycan'a yönelik tehdit algısının pek değişmediği görülmüştür.

1994 yılında Aliyev, Ulusal çıkar doğrultusunda Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara taşınması için Batılı ve ABD'li şirketlerin düzenlediği "Asrın Antlaşması" adlı anlaşmayı imzalamıştır. Aliyev bu anlaşmada İran'ı saf dışı bırakmamış ve %5'lik bir pay vermişti ancak ilerleyen zamanda ABD'nin İran'ı çevreleme politikaları ve Batılı şirketlerin de istememesi üzerine pay verilmemiştir.²³² ABD'nin isteği ve zorlaması ile Azerbaycan'ın İran'ı yok sayması İran tarafından öfkeyle karşılanmış ve İran devrim sonrası söylevlerine geri dönerek Aliyev'i "büyük şeytan'ın maşası" olmakla suçlamıştır.²³³ İlişkilerin gerginleşmesi sonrası İran, Rusya ile iş birliğine gitmiş ve birlikte 1995 yılında bir bildiri yayınlayarak Hazar'ın statüsünün uluslararası konsorsiyuma uygunluğunu tartışmaya açmışlardır. İran ve Rusya bildiride ayrıca, Hazar'ın rezervinin tek bir kıyıdaş ülke tarafından yararlanılmasını kabul etmeyeceklerini, kaynakların tüm kıyıdaş devletlerin ortak kararı olan uluslararası sözleşmeler çerçevesinde kullanılmasını sunmuşlardır. Ancak İran, Hazar'daki kaynakların taşınmasındaki güzergahın kendisinden geçmesinin en uygun ve kısa yol olduğu konusunda ısrarcı olsa da Batı'nın İran'a yönelik bypass'ı burada da sürmüş ve çizilen güzergâh İran'dan geçirilmemiştir.²³⁴

İkili ilişkilerin hezimetle sonuçlanmasını kurtarmak isteyen Aliyev, 1995 yılında Şahdeniz isimli petrol sahasında çıkarılan petrolden %10 pay vermek istemiş ancak İran başta ciddiyetsiz bularak reddetse de sonrasında akılcı davranarak kabul etmiştir. Aliyev'in çabaları ile Azerbaycan-İran ilişkileri belirli bir seviyede tutulmaya çalışılsa da İran'ın Azerbaycan'a karşı olan tehlike ve tehdit anlayışı değişmemektedir.²³⁵ Denge siyasetini devam ettirmekte kararlı olan ve başarılı olarak da nitelendirebileceğimiz Aliyev, Batı ve Ortadoğu ile olan ilişkilerini geliştirme arzusu ile bir yandan Ortadoğu ülkelerine ziyarette bunuyor diğer yandan ise NATO'nun Barış için Ortaklık projesinde gözlemci olmaya hak kazanmıştır. Ancak bu gelişmeler zaten Azerbaycan'a karşı gergin olan İran'ı

²³¹ Yılmaz, Uluslararası Sistem Bağlamında, 126.

²³² Yılmaz, Uluslararası Sistem Bağlamında, 127.

²³³ Cornell, "Iran And The Caucasus", 58.

²³⁴ Sinkaya, "İran'ın Kafkasya Politikası" 246.

²³⁵ Cornell, "Iran And The Caucasus",

daha fazla kızdırmış ve İran, bu gelişmelere bir karşılık olarak 1995 yılında Ermenistan ve Türkmenistan ile ortak ekonomik iş birliği anlaşması imzalamış ve İran, bu anlaşmanın ekonomik bir anlaşmadan daha fazlasını ifade ettiğini açıklamıştır. İran ile Ermenistan yakınlaşması sonrası İran ile ilişkileri iyileştirmekten vazgeçerek, yönünü Rusya, Türkiye ve Batı'ya çevirmiştir.²³⁶

“Asrın anlaşması” ile kopmaya başlayan ilişkiler toparlanamamış ve İran Azerbaycan'ın Batı'ya olan yakınlığına bir cevap olarak Ermenistan ile ilişkilerini zirveye çıkarmış ve Azerbaycan'a karşı rejim ihracını artırmıştır. 1995 yılında ticaret hacmini en yüksek seviyeye çıkararak İran'ın ithalatı 40 milyon dolar iken Ermenistan'a ihracatı ise 63 milyon doları bulmuştur. Batı ile yakınlaşması sonrası Azerbaycan'a karşı ise rejim ihracını artıran İran, din adamlarını kullanarak Azerbaycan halkı üzerinde etkili olmaya ve din üzerinden kontrol sağlamaya çalışmıştır. Bu dönemde İran'ın Azerbaycan politikası hem iç hem de dış politikasında sorunlar yaratarak istikrarsızlaştırmak olmuştur.²³⁷ İran, bu rejim ihracına aslında bağımsızlık itibarıyla başlamış ve 1991'de “Azerbaycan İslam Partisini” kurmuş bu parti 1995'te yasaklansa da çalışmalarına teşkilat yapısında devam etmiş ayrıca birçok farklı isimde kurulan örgütler ile de resmi olarak faaliyetler yürütmüştür. Bunlara karşılık hükümet, ülkede gerçekleşen din temelli etkinlikleri sıkı kontrol altında tutarken laik devlet anlayışında katı tutum sergilemiş ve İran'a mesafe koymuştur.²³⁸ Yine bu tarihte Azerbaycan-İran ilişkilerinin gerginleşmesine katkı sağlayan diğer bir olay ise Haydar Aliyev'e karşı darbe girişiminde bulunan Ruşen Cavadov'un kardeşi olan Mahir Cavadov'un İran'da saklanmasıdır.²³⁹

İran'ın bir diğer hamlesi ise hem Azerbaycan'ın politikalarından hoşlanmayan hem de enerji alanında ortak çıkarlara sahip olduğu Rusya ile müttefiklik olmuştur. Dahası Rusya, ABD'nin karşıtlığına rağmen İran ile nükleer alanda da iş birliğine gitmiştir. Rusya ve İran daha öncede değindiğimiz üzere Hazar'ın statüsünü tartışmaya açmış ve Hazar'ın kıyıdaş ülkeler tarafından ortak kullanıma sunulmasını istemişlerdir. Aliyev, bu konuda sert bir duruş sergilemiş ve Rus baskısına boyun eğmeyerek topraklarında Rus

²³⁶ Gürbüz, Kafkasya'da Siyaset, 83.

²³⁷ Yılmaz, Uluslararası Sistem Bağlamında, 129.

²³⁸ Sinkaya, “İran'ın Kafkasya Politikası” 249.

²³⁹ Yılmaz, Uluslararası Sistem Bağlamında, 129.

askerinin olmadığı tek Transkafkasya ülkesi olmuş ve ortak kullanım için de olumlu bir sinyal vermemiştir.²⁴⁰

2000’li yıllara geldiğimizde ise Rusya ile karşılıklı adımlar atarak ılımlı siyaset izlemeye başlayan Azerbaycan, Hazar Deniz’i konusunda Rusya’nın önerisi olan “orta hat çizgisi ile ikiye ayırma” teorisini kabul edeceklerini bildirmiştir.²⁴¹ Hazar meselesinde hem Azerbaycan hem de Kazakistan ile anlaşma sağlayan Rusya, İran’ı yalnız bırakmış ancak İran bu konudaki düşüncesinden vazgeçmemiştir. Bu durum İran’ın Hazar’daki belirsizliğine ve Azerbaycan ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Azerbaycan’ın kendi bölgesi olarak tanımladığı Araz-Alev-Şark petrol sahasında (İran ise bu bölgeyi Elburz adında kendi bölgesi olarak kabul etmektedir.) Azerbaycan tarafından ruhsatlı olan BP/Amaco araştırma gemisini bölgeden uzaklaştırmaya ve arama yapmamaya zorlamıştır. Bu durum Azerbaycan-İran arasında bölge ihlali nedeni ile gerginliğe sebep olmuştur. Artan bu gerginlik diğer tarafta Azerbaycan- ABD arasında güvenlik temeline dayalı bir yakınlığa neden olmuş, zaten bu dönemde yaşanan 11 Eylül saldırıları da buna zemin hazırlamıştır. Teröre savaş açan ABD’ye destek vererek, hava sahasını NATO ve ABD operasyonlarına açan ve askeri birlik ile destek sağlayan Azerbaycan’ın bu davranışları İran tarafından endişe ile karşılanmıştır. Tüm bu gelişmeler İran’a Afganistan ve Irak’tan sonra ABD’nin Azerbaycan toprakları üzerinden kendisine saldıracağı senaryosunu düşündürmüştür.²⁴²

Haydar Aliyev, iktidarı boyunca İran ile ilişkileri “denge siyaseti” çerçevesinde ilerletmek istemiş ve bu doğrultuda Güney Azerbaycan ve Hazar’ın statüsü konularını gündeme getirmekten kaçınmıştır. Ancak Aliyev’in bu tutumu sorunların İran ile ilişkileri olumsuz etkilemesini engelleyememiştir. Bu nedenle 2002 yılında gerçekleşen İran ziyareti de bu sorunların gölgesinde geçmiştir.²⁴³

²⁴⁰ Cornell, “Iran And The Caucasus”, 59.

²⁴¹ İşyar, “Azerbaycan ve Dış Politikası”, 100.

²⁴² Sinkaya, “İran’ın Kafkasya Politikası”, 247.

²⁴³ Kamer Kasım, “İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri” içinde *Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, mlf. Çağrı Erhan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013), 136.

2.3.2. İlham Aliyev Dönemi İlişkiler

2003 yılında vefat eden Haydar Aliyev'den sonra oğlu İlham Aliyev cumhurbaşkanı seçilmiştir. İlham Aliyev'in nasıl bir yol izleyeceği ve babasının politikalarını sürdürüp sürdüremeyeceği soruları merak konusu olmuştur. Haydar Aliyev, 1993'te iktidara geldiğinde iç ve dış sorunların var olduğu bir Azerbaycan mevcuttu, bu nedenle hem iktidarını güçlendirmek hem de iç savaş çıkma riskini tamamen ortadan kaldırmak için bu dönemde diplomatik manevralarda bulunduğu bir politika izlemiş ancak daha sonrasında dış politikasını denge politikası olarak belirlemiştir. İlham Aliyev de tıpkı babasının yaptığı gibi iç ve dış sorunların karmaşasında göreve gelmiş ve seçildiği ilk dönemden belirli şartlar oluşana kadar farklı bir politika sunarken daha sonrasında ise izleyeceği dış politikayı değiştirmiştir.²⁴⁴

İlham Aliyev, göreve geldiğinde önceliğini Karabağ sorununa vermiş ve bir süredir duraklama döneminde olan barış görüşmelerini yeniden başlatmıştır. Bu durum Aliyev'in Karabağ konusunda babasının duruşunu devam ettireceğinin işaretlerini vermiştir. Aslında genel anlamda baktığımızda İlham Aliyev'in izlediği strateji en baştan başlayıp yeni politikalar uygulamak yerine babasının uyguladığı politikaları kaldığı yerden devam ettirmek olmuştur.²⁴⁵ Aliyev ile birlikte Karabağ sorununda önemli adımlar atılmıştır. 2004 yılından itibaren Minsk Grubu eş başkanları ve taraflar bir araya gelmişler ve çözüm için yoğun görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. 2007'de ise belirlenen Madrid ilkeleri Karabağ çözümünde önemli rol oynayacak bir gelişme olmuş ve müzakereler bu ilkeler üzerinden ilerlemiştir.

İlham Aliyev'in, Haydar Aliyev'in dış politika anlayışını devam ettirmesi yazarlar tarafından iki liderin dönemlerinin birlikte ele alınmasına neden olmuştur. Shaffer da bunlardan biri olarak Haydar ve İlham Aliyev döneminin dış politika özelliklerini birbirinden ayırmamış ve şu şekilde sıralamıştır. Birincisi, önemli ve özel ittifakların içinde olmaksızın, küresel ve bölgesel güçlerle dengeli ilişkilerin kurulması; ikincisi, devletin kuraacağı ittifak ve iş birliklerinde din veya etnik kimliğin belirleyici unsur olmaması; üçüncüsü, tam bağımsızlıktan vazgeçmeme ve hiçbir güce hizmet etmemek; dördüncüsü, yürütülecek politikaların Azerbaycan etnik kökenine sahip olanlara değil, Azerbaycan'ın

²⁴⁴ Araz Aslanlı, "Azerbaycan Dış Politikasında Ekonomi-Güvenlik İlişkisi," Yayınlanmamış Doktora Tezi., (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2023).

²⁴⁵ Yılmaz, Azerbaycan Dış Politikası ve Türkiye, 49.

kendi vatandaşlarına yönelik olması; beşincisi, ulaştırma ve ulaştırma üzerine yapılacak olan anlaşmalar devletin dış politikasının bir parçası olarak kabul edilmeli ve araç olarak kullanılmalı; altıncısı, Dağlık Karabağ sorunun çözümü için varılacak anlaşmada güvenli olan ve kabul edilmiş sınırlar korunarak bu yönde politikalar izlenmelidir.²⁴⁶

İlham Aliyev döneminde dış politikada yaşanan önemli gelişmelerden biri de İran’la yaşanan sorunlu ilişkiler olmuştur. Haydar Aliyev’in iyileştirmeye çalıştığı ancak uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerden etkilenen ve özellikle 1995 sonrası gerilen ve Hazar statüsü meselesi ile devam eden Bakü-Tahran ilişkilerinde dikkate değer anlamda yumuşama 2004 yılında İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi’nin resmi ziyareti ile başlamıştır. Ziyarete Hazar meselesinin çözümünün tartışmaya açılmasının yanı sıra güvenlik, ulaştırma, enerji ve kültür gibi birçok farklı alanda iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır. Ayrıca bu ziyaret ve anlaşmaların bir neticesi olarak uzun süredir gündemde olan Azerbaycan’ın Tebriz’de Konsolosluk açmasına da izin verilmiştir.²⁴⁷ İlişkilerdeki önemli iyileşmenin ana nedenlerinden biri de yukarıda sıraladığımız maddelerin dördüncüsünde Azerbaycan’ın toprakları dışında yaşayan Azerbaycan Türklerine yönelik bir politikasının olmamasını garantiler nitelikteki açıklamaları olmuştur. Elçibey döneminde artan milliyetçilik söylemleri ve “birleşik Azerbaycan” vurguları sonrasında baba Aliyev ve Oğul Aliyev’in İran’a karşı olan bu tutumu kıymetli olmuştur.

George W. Bush, ABD başkanı seçildikten sonra “şer eksen” ilan etmiş ve bu eksene İran’ı da dahil etmiştir. ABD’nin dış politikasında Afganistan ve Irak müdahaleleri sonrasında öncelik, İran’ın nükleer programı olmuş ve bu nedenle ABD’nin İran’a karşı askeri müdahale düzenleyeceği konusu sürekli gündeme gelmiştir. ABD, bir yandan İran’a karşı askeri bir müdahalenin işaretlerini verirken öte yandan ise ekonomik ve diplomatik yaptırımlar ile İran’ı köşeye sıkıştırmakta ve bunu da İran’ın komşuları üzerinden yapmaktadır. Bu noktada Azerbaycan, ABD’nin İran politikasında önemli bir konuma sahip olmuştur.²⁴⁸ Bu nedenle, İran açısından tüm bu anlaşmaların içinde en önemlisi iki

²⁴⁶ Shaffer, “Foreign Policies of the”, 56.

²⁴⁷ Əli Həsənov, “Müasir Beynəlxalq Münasibətlər Və Azərbaycanın Xarici Siyasəti”, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, (Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı, 2005), 574.

²⁴⁸ Cavid Vəliyev və Çağrı Erhan, “Azerbaycan İç Siyasetinde Dış Müdahale Olgusu”, içinde *Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, mlf. Çağrı Erhan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013), 169-70.

ülke arasında 2005 yılında imzalanan savunma ve güvenlik anlaşması olmuştur. Bu anlaşma ile taraflar topraklarını birbirlerine karşı oluşacak saldırılar için üçüncü ülkelere açmayacaklarını taahhüt etmiş ve böylece İran'ın Azerbaycan üzerinden ABD'nin kedisine saldırıda bulunabileceği endişesi bitirilmiştir.²⁴⁹

Bu anlaşmalar ve ilişkilerdeki yakınlaşma, 24-26 Ocak 2005 tarihinde Aliyev'in İran'a resmi ziyarette bulunması ile devam etmiştir. Aliyev dini lider dahil birçok yetkili ile görüşmeler gerçekleştirmiş ve ziyaret sırasında yine birçok anlaşma yapılmıştır. Bunlardan bazıları; sınır bölgesindeki vatandaşlar için sınır geçişlerinin kolaylaştırılması, Eğitim ve Sağlık bakanlıkları arasında iş birliklerinin yapılması, Aras Nehri'nin hidroelektrikliğin ortak kullanımıdır. Böylece iki ülke son altı ayda 20'ye yakın anlaşmaya imza atmış ve bu durum Hatemi tarafından, Haydar Aliyev'in çizdiği dış politikanın İlham Aliyev döneminde de devam etmesi olarak değerlendirilmiştir.²⁵⁰ Ayrıca aynı yıl içinde gerçekleşen önemli bir diğer gelişme ise yeni seçilen İran cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın İran'dan Nahçıvan'a inşa edilen gaz boru hattının açılışına katılması ve gaz sorununa çözüm getirilmesi olmuştur. Burada bir araya gelen Aliyev ve Ahmedinejat iki ülke arasında enerji iş birliği üzerine bir deklarasyon da imzalamışlardır. Tüm bu anlaşma ve ziyaretlere rağmen Bakü-Tahran hattındaki daimî sorunlara çözüm bulunamamıştır. İran ABD'nin Azerbaycan ile sürdürdüğü askeri iş birliğini, ayrıca Batı ve İsrail ile olan yakın ilişkilerini kendisi için tehdit edici bulurken Azerbaycan da İran'ın ülkesindeki devrim ihracı gibi faaliyetlerini hoş karşılamamaktadır.²⁵¹

İran'ın ABD'ye yönelik korkuları, 2006'da ABD'ye ziyarette bulunan İlham Aliyev'e Bush'un Azerbaycan'a üs kurmayı teklif etmesiyle doğrulanmıştır. İran ile yapılan anlaşmayı hatırlatan Aliyev, bunu sadece İran ile olan ilişkilerin bozulmasını istemediği için değil, ayrıca ülkesinin çıkarı için de reddetmiştir. Aliyev, İran ile gergin ilişkilere rağmen İran'ın, kendi ülkesinin güvenliği ve çıkarı için de öneminin farkındaydı. Özellikle Ermenistan işgalinde olan Nahçıvan'a sadece İran üzerinden yardım gönderilebilmekteydi. Batı ile olan yakınlıktan rahatsız olan İran'ın Azerbaycan tarafından bir de bu tehditle karşılaşması onu Rusya-Ermenistan hattına daha fazla yaklaştıracığının farkında

²⁴⁹ Hakan Boz, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-İran İlişkilerinde İşbirliği ve Çatışma Alanları (1991-2013)," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (Atılım Üniversitesi, 2014).

²⁵⁰ Həsənov, "Müasir Beynəlxalq Münasibətlər", 574.

²⁵¹ Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, 150-151. Ve Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, "Azərbaycan-İran Münasibətləri," 6.

olan Aliyev, ulusal çıkarını ön planda tutan anlayışı neticesinde ülkesine üs kurulmasına izin vermemiştir.²⁵²

Ahmedinejad, 2007 yılında Azerbaycan’a ilk ziyaretini gerçekleştirmiş ve yeni belgelere imza atılmıştır. Ayrıca en önemlisi cumhurbaşkanlarının ortak açıklaması ile Ermenistan-Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ mevzusuna özel parantez açılarak İran tarafından, çözümün uluslararası hukuk kurallarına ve Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne uygun yapılması gerektiği vurgusu yapılmıştır.²⁵³ Bu olumlu atmosfer sonrası Aliyev, 2007’de Tahran’da gerçekleşecek olan Hazar zirvesine katılmıştır. 2002 tarihinden itibaren kıyıdaş ülkelerin katılımı ile düzenlenen zirvelerde, İran ve Azerbaycan farklı beklentileri nedeni ile uzlaşmamaktadırlar. 2007 tarihindeki zirvede ise bildiri imzalanmıştır. Bildirinin içeriğinde ise, Hazar’ın egemenlik haklarının kıyıdaş 5 ülkede olduğu, kıyıdaş ülkelerin diğer kıyıdaş ülkelere yönelik saldırı amacıyla olan üçüncü ülkelerin topraklarına girmesine ve saldırıda bulunmasına izin vermeyecekleri, Hazarda sadece kıyıdaş olan 5 ülkenin bayraklarını taşıyan gemilerin bulunabileceği ve asıl amacın kıyıdaşlar arası ekonominin geliştirilmesi olacağı şeklinde maddeler bulunmaktadır. Bir sonraki zirve ise 2010’da Bakü’de gerçekleşmiş ancak statü meselesinde bir çözüme yine varılamamıştır.²⁵⁴ Bu zirve öncesinde İran’ın yeni müzakerecisinin, “İran’ın amacının %20 sınırının ötesinde pay almak olduğunu” açıklaması ve sonrasında Ahmedinejad’ın da bunu desteklemesi İran’ın statü meselesindeki uzlaşılmaz tavrını göstermektedir. Ayrıca Bildiri, Hazar denizinin güvenliğini kıyıdaş devletlerin sorumluluğuna verirken İlham Aliyev’in “Hazar’ın enerji güvenliği, ekolojik güvenliği ve paylaşımı sadece Hazar’a kıyısı olan ülkelerin değil daha geniş anlamda birçok ülkeyi rahatsız eden bir sorundur” şeklinde bir açıklamada bulunması, Azerbaycan’ın Hazar meselesinde, enerjinin üretimi ve naklindeki bakış açısını göstererek dış politikasında ABD ve Batı’ya yer verileceğinin ve önemli bir rol oynayabileceğinin göstergesi olmuştur.²⁵⁵ Bu bağlamda Hazar meselesi iki ülkenin farklı görüş ve beklentilerinin olduğu bir konu olarak çatışma alanı oluşturmaktadır.

²⁵² Veliyev ve Erhan, “Azerbaycan İç Siyasetinde Dış Müdahale Olgusu”, 171-72.

²⁵³ Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, “Azərbaycan-İran Münasibətləri,” 7.

²⁵⁴ Mithat Çelikpala, “İlham Aliyev’in Dış Politikası”, içinde *Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, mlf. Çağrı Erhan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013), 291.

²⁵⁵ Yılmaz, Uluslararası Sistem Bağlamında, 228.

2013 yılında İran'ın yeni Cumhurbaşkanı seçilen Hasan Ruhani, Azerbaycan-İran ilişkilerinin gerginliklerden arındırılması ve üst düzey seviyeye çıkarılması gerektiği açıklamalarını yaparak Azerbaycan'a yönelik olan dış politikasını açıklamış, bu doğrultuda karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilerek ortak adımlar atılmıştır.²⁵⁶ İran ve Azerbaycan ilişkileri ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda geliştirilmeye ve ileri seviyelere taşınmaya çalışılmış ve farklı alanlarda birçok anlaşma yapılmıştır. Aliyev ve Ruhani 2014 yılında İsviçre'nin Davos şehrinde gerçekleşen Uluslararası Ekonomi Forum toplantısında bir araya gelerek, iki devlet arası ilişkilerin ve aynı zamanda bölgesel iş birliklerinin geliştirilmesinin ve daha net hedeflerin belirlenmesi ile birlikte hareket edilmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Aynı yıl içerisinde Aliyev'in üçüncü İran ziyareti gerçekleşmiş ve hidroelektrik istasyonlarının yapımının da olduğu yeni anlaşmalar imzalanmıştır.²⁵⁷ Ruhaninin benimsediği dış politika, uluslararası sistemde yapıcı anlayış, ulusal güvenlik, İran'ın coğrafi konumunu ve önemini artırmak gibi hedefler üzerine kurulmuş ve bu doğrultuda Ruhani dönemi dış politikada "yumuşama" ve "ihtiyatlı ılımlılık" olarak tanımlanmış ve İran için çatışmadan diyaloga geçişin yaşandığı bir dönem olmuştur.²⁵⁸ Ruhaninin dış politikaya getirdiği bu yeni anlayış İran için en önemli devletlerden olan Azerbaycan ile kurulan ilişkilerde hissedilmiş ve ilişkiler olumlu yönde gelişme göstermiştir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığı ile başlayan ilişkilerdeki ticari ilişkilerin gidişatına baktığımızda ise ithalat ve ihracat hacminin seyrinin 1991 sonrasında 2018 tarihine kadar uzun bir süre dalgalı seyrettiği görülmektedir. İki devlet arasında yaşanan olumsuzluklar, yönetimlerdeki değişimler ile birlikte farklılaşan ekonomik ilişkiler ithalat ve ihracat rakamlarının artıp azalmasına neden olmuştur. İlham Aliyev dönemine kadar ciddi azalma gösteren Azerbaycan'ın İran'a olan ihracatı İlham Aliyev sonrası yaşanan ilişkilerdeki olumlu gelişmeler ile ticaret hacminde çapıcı bir artış yaşanmıştır. 2010 yılına kadar Azerbaycan'ın ihracatının üstünlüğü ile süren ticari ilişkilerde 2011 sonrasında ise denge İran'ın lehine dönmüştür.²⁵⁹

²⁵⁶ Azərbaýcan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, "Azərbaycan-İran Münasibətləri," 7.

²⁵⁷ Elçin Neciyev - Teymur Gasımlı, "Azerbaycan-İran İlişkileri (1991-2018)", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/4 (2020), 1270.

²⁵⁸ Ahmet Sapmaz, "İran'ın Azerbaycan'a Yönelik Dış Politikası: İkinci Karabağ Savaşı'nın Belirleyiciliği", *SDE Akademi* 2/4 (OCAK 2022), 17.

²⁵⁹ İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), "İran- Azerbaycan Ekonomik ilişkileri", 8.

2020 yılına kadar karşılıklı olarak devam eden resmi ziyaretler, telefon görüşmeleri ve hem bölgesel hem de uluslararası toplantılarda bir araya gelen Aliyev ve Ruhani birçok görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerin hepsinde iki devlet arası ve bölgesel iş birliklerine vurgu yapılmış ve ilişkilere ivme kazandırılarak önemli ortak ekonomik projeler oluşturulmuştur. Ruhani döneminde yakınlaşma ve normalleşme adımları atılmış ve bir süreliğine iyi ilişkiler kurulmuş olsa da 1991-2019 yılları baz alınarak bir ilişki analizi yapıldığında genel anlamda Azerbaycan ve İran yönetimlerinin birbirlerine karşı uzun vadeli güven eksikliği, askeri ve siyasi ilişkiler nedeni ile dalgalı bir yapı mevcut olmuştur.²⁶⁰

2020 yılında gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşı hem Güney Kafkasya jeopolitiği hem de İran'ın Güney Kafkasya'ya ve Azerbaycan'a yönelik izleyeceği dış politikalar için önemli etkilere neden olmuştur. Azerbaycan'ın savaştan zaferle ayrılması ve Azerbaycan'ın askeri-ekonomik gücünün geldiği nokta İran için beklenmedik bir gelişme olmuş ve Azerbaycan, işgal altındaki topraklarını Ermenistan'dan kurtardıktan sonra İran'ın tüm sınırını yeniden kontrol altına almıştır. Bu savaşta tepkisi en çok merak edilen ülke olan İran, her ne kadar Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne yönelik açıklamalarda bulunsada hem açıklamalarını savaşın seyrinin belli olmasına göre şekillendirmiş hem de bir etkinlik göstermemiştir. Bu nedenle İran'ın tutumu bekle-gör politikası olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bir çok düşünürün de öngördüğü üzere bazı haber kanallarında da İran'ın Ermenistan'a silah yardımına yönelik görüntüleri yayınlanmıştır.²⁶¹

2020 yılı, yaşanan İkinci Karabağ Savaşı nedeni ile ikili ilişkiler için önemli bir nokta olmuştur. İran'ın savaş sırasında ve sonrasındaki tavrı ve belirlediği dış politikası iki devlet arasındaki ilişkileri etkilemiş ve bu etkiler ise hem iç hem de dış faktör ile belirlenmiştir. İç faktörlerden ilki İran İslam Devletinin nüfusunun büyük bir kısmının Azerbaycan Türkünden oluşmasından dolayı oluşan etno-politik ve İran'ın Şiilik üzerinden Azerbaycan'a yönelik yaptığı baskılardan kaynaklanan dini-ideolojik etkenlerdir. Dış faktörlerde ise öncelikle Türkiye'nin Kafkasya-Hazar bölgesinde artan rolü ve jeopolitik

²⁶⁰ Mirmehdi M. Aghazada, "Azerbaijani-Iranian Relations After the Second Karabakh War: Features and Trends", *Vestnik RUDN. International Relations* 23/4 (Aralık 2023), 724.

²⁶¹ Sapmaz, "İran'ın Azerbaycan'a Yönelik Dış Politikası: İkinci Karabağ Savaşı'nın Belirleyiciliği", 30.

süreçlere dahil olması İran'ın politikalarını etkileyen en önemli etkidir. Ayrıca Azerbaycan-İsrail ilişkilerinde rahatsız olan İran'ın Ermenistan ile kurduğu iş birliği de yine süreci gerginleştirmiştir.²⁶²

İran'ı rahatsız eden ve dolayısıyla ilişkilerin de etkilenmesine neden olan bir diğer husus ise savaşı bitiren ateşkes döneminde yaşanmıştır. Bölgede barışın sağlanmasını desteklediğini ve bu süreçte aktif rol almak istediğini açıklayan İran'ın bu isteği göz ardı edilmiş ve ateşkesin uygulanmasında saf dışı bırakılmıştır. İran, bölgede gerçekleşen bu önemli gelişmelerden dışlanırken bu süreçte Rusya'nın yanında Türkiye'nin aktif bir rolde bulunması İran için endişe verici bir gelişme olmuştur. İran için endişelerin arttığı bir diğer nokta ise "Zengezur koridoru" olarak adlandırılan ulaşım bağlantısı olmuştur. Bu koridor ile İran ve Ermenistan'ın bağlantısı kopacak ve sınırlar iki devletin isteği dışında değiştirilecekti. Bu nedenle bu konu İran için kırmızı çizgi olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda 2022 yılında düzenlenen "Astana Zirvesi" aracılığıyla Erdoğan ile bir araya gelen Hamaney, Zengezur koridorunun ne amaçladığını ve İran için yaratacağı olumsuzlukları açıkça belirterek bu koridor ile eğer İran-Ermenistan sınırının bloke edilmesi politikası söz konusu ise İran'ın buna karşı çıkacağını dile getirmiştir.²⁶³ Azerbaycan ve İran arasında devam eden gergin ilişkiler Azerbaycan'ın İsrail ile olan yakın ilişkisinden olumsuz etkilenmekteydi. 2023 yılında Azerbaycan'ın İsrail'de büyükelçilik açması ve İsrail dışişleri bakanı Eli Cohen'nın İran'a karşı birleşik cephe söylemlerinde bulunması gerginliği tırmandırmıştır. İran'ın Azerbaycan tarafından güvenlik tehdidi algısı sürerken aynı yılı içerisinde Azerbaycan Devlet Güvenlik Servisinin yürüttüğü İranlı ajanlara yönelik olan operasyon sonrası İran büyükelçiliğindeki dört kişi istenmeyen kişi olarak ilan edilmiştir.²⁶⁴

Azerbaycan ve İran arasında yaşanan gergin ve çatışma temelli ilişki düzeyinde bazı olumlu gidişatlar yaratılmaya çalışılsa da uluslararası sistemin en önemli etkisi olan güvenlik unsuru iki devletin de algısını ve politikalarını farklı açılarda belirlemekte ve iki

²⁶² Aghazada, "Azerbaijani-Iranian Relations After the Second Karabakh War: Features and Trends", 725-726.

²⁶³ Bayram Sinkaya, *Azerbaijan-Iran Relations under the Shadow of Pan-Turkist Challenges*, The Arab Center for Research and Policy Studies (May 2024), 6-7.

²⁶⁴ Bayram Sinkaya, *Azerbaijan-Iran Relations after the Second Karabakh War*, The Arab Center for Research and Policy Studies (May 2024), 9.

devlet ilişkilerinde çıkarlar çatışmaktadır. Ruhani'nin oluşturmak istediği ılımlı dış politika, bir dönem kendisini hissettirse de uzun sürememiş ve yine dalgalı bir ilişki söz konusu olmuştur.

19 Mayıs 2024 tarihinde İlham Aliyev, İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi ve diğer yetkililer le Azerbaycan-İran sınırında bulunan Kız Kalesi ve Hudaferin barajlarının açılışı için bir araya gelmiştir. Aliyev ve Reisi bu proje kapsamında olumlu bir hava oluşturmuş hatta Reisinin açılış konuşması, ilişkilerin gerginliklerden kurtulduğunu göstermekteydi. Reisinin açıklaması şu şekildedir.

“Bu Projeler, İran ile Azerbaycan’ın bu gibi çok önemli büyük projeleri hayata geçirebileceğinin göstergesidir. Bazıları bizim bir araya gelmemizi ve ortak başarılarımızı hoş karşılamıyor, fakat bunlar bizim için önemli değil. Önemli olan ülkelerimiz, devletlerimiz ve halklarımız için iyi olanı hep birlikte hayata geçirmiş olmamız.”

Aliyev ise bu iş birliğini Azerbaycan ve İran’ın güçlü ortak iradesi olarak değerlendirmiş iki devlet ilişkilerinin bölgesel istikrar için olan önemine vurgu yaparak devam edeceği sinyali vermiştir. Bu olumlu hava sonrası Aras nehri üzerine Azerbaycan ve İran devletlerinin ortak yapımı olan baraj projesinin açılışı yapılmıştır.²⁶⁵

Ancak verilen bu sıcak mesajlar ve ikili ilişkilerdeki yumuşama sonrasında Reisi ve beraberindeki heyet, üç farklı helikopter ile İran’a geri dönerken Reisinin bulunduğu helikopterin kaybolduğu ve sert iniş yaptığı bilgisi verilmiştir. Reisi ve diğer yetkililere saatlerce ulaşılamamış ve İran, Türkiye’den gece görüşlü arama kurtarma helikopteri talep etmiştir. Akıncı İHA ile arama kurtarma çalışmalarına katılan Türkiye 3 saatlik bir çalışma sonrasında enkazın yerini tespit etmiş ve İranlı makamlara koordinatları ulaştırmıştır.²⁶⁶ Helikopterde Reisi ile birlikte Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan, Doğu Azerbaycan Valisi Malik Rahmeti ve Tebriz Cuma İmamı Seyyid Muhammed Ali Haşimi hayatını kaybetmiştir.

Yaşanan bu can kayıpları İran’ın geleceğinin, iç ve dış siyasetinin nasıl olacağı ve ne yönde ilerleyeceği sorularını beraberinde getirmiştir. Hem Reisi hem de Abdullahiyan,

²⁶⁵ Ruslav Rehimov, “Aliyev Ve Reisi, Azerbaycan-İran Sınırında Kız Kalesi Ve Hudaferin Barajlarının Açılışını Yaptı”, *Anadolu Ajansı* (20.05.2024).

²⁶⁶ İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), “Reisi’nin Ölümü ve Sonrasında Yaşananlar”, (Erişim 05 Şubat 2025).

Devrim'in Rehberi olarak bilinen Hamenei'nin izinde olan ve emir konuta zincirinde önemli mevkilere sahip olan iki isimdir. İran'da bulunan siyasi çevrenin görüşüne göre Reisi, Hamenei'nin yerine geçebilecek en güçlü adaylardan biriydi ve böyle bir durumda ise Abdullahiyan'ın ise Cumhurbaşkanı olacağı konuşulmaktaydı. İran devletinin ve devrimin devamının sağlanmasında önem arz eden bu iki ismin vefat etmesi İran'ın iç siyasetini derinden etkileyeceği kesindi ancak dış siyaset konusunda farklı görüşler mevcuttu. Bir taraf kritik politik ve güvenlik kararlarının devrim rehberinin elinde olduğunu ve bu nedenle dış siyasette gözle görünür bir değişimin yaşanmayacağını söylerken bir kesim ise dış siyasetinin değişime uğrayacağını savunmaktaydı. Yani işin kilit noktası devrim rehberinde saklıydı. Çünkü Reisi ve Abdullahiyan İran dış politikasını şekillendirirken Hamenei'nin görüşünü ve emirlerini dikkate almaktaydılar.²⁶⁷

Tam da bu noktada Reisi'nin ölümü iki kat önem taşımaktaydı, yerine gelecek olan yeni cumhurbaşkanının kim olacağı ve izleyeceği politikalar ve Devrim Rehberiyle olan ilişkisi merak edilmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası genel anlamda radikal değişimlere kapalı ve esnek olmayan bir anlayışa sahiptir. Hamenei'nin İran dış politikasına olan güçlü etkisi ve bu nedenle yönetime gelen hükümetlerin hareket alanları kısıtlanmaktadır. Yapılan ani seçimler ile Cumhurbaşkanı olan Mesud Pezeşkiyan verdiği mesajlarda aykırı bir tutumda olacağı izlenimi vermemiştir.²⁶⁸ Pezeşkiyan'ın dış politika hedeflerinde slogandan öte pratik ve halk çıkarı ön plana koyulmuş ve bu bağlamda nükleer anlaşmasının yeniden müzakere edilmesi ve Batı ile gergin ilişkilerin azaltılmasına yer verilmiştir. Pezeşkiyan, dış politikada diplomasi ve müzakere hedefi koymuştur. Bu hedefler Komşularla ortak çıkar temellinde iyi ilişkiler geliştirmek, bölge güvenliği ve kalkınmasını gerçekleştirmek, tek yanlı dış politika benimsenmeyecek, Rusya ve Çin ile stratejik dengeli ilişkiler geliştirilecektir.²⁶⁹

Azerbaycan-İran ilişkileri Reisi döneminde tatlıya bağlanmakta gibi görünürken yaşanan ani ölüm ve yeni bir İran yönetiminin ilişkilere nasıl yansıtacağı merak konusu

²⁶⁷ Watheq Al-Sadoon, Reisi'nin Ve Abdullahiyan'ın Vefatından Sonra İran'ın Irak Politikası Değişecek Mi?, (ORSAM 2024), 2.

²⁶⁸ Kriter, "Mesud Pezeşkiyan'ın Muhtemel Dış Politika Yaklaşımı", (Erişim 5 Ocak 2025). <https://kriterdergi.com/dis-politika/mesud-pezeskiyanin-muhtemel-dis-politika-yaklasimi>

²⁶⁹ İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), "Mesud Pezeşkiyan'ın Dış Politika Söylemleri", (Erişim 5 Ocak 2025).

olmuştur. Ancak daha öncede değindiğimiz gibi Devrim Rehberinin ülke üzerindeki hakimiyeti gelecek hükümetlerin çok aykırı bir yol izlemesine zaten müsaade etmemektedir. Bu bağlamda Pezeşkiyan da gerilimden uzaklaştırılmaya yönelik izlenilen Azerbaycan ilişkilerini aynı noktadan devam ettirmek istemiştir. 3 Şubat 2025 tarihinde Pezeşkiyan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı yardımcısı Hikmet Hacıyev ile gerçekleştirilen görüşmede Pezeşkiyan, İran ve Azerbaycan'ın komşuluk ilişkilerinden öte akrabalık ve kardeşlik bağlarının olduğuna ve İran'ın ekonomik, siyasi, kültürel ve güvenlik çeşitli alanlarda iş birliğine istekli olduklarını vurgulamıştır. İran'ın komşu ülkeler ile ve özellikle Müslüman ülkeler ile ilişkilerini geliştirmek istediğini söyleyen Pezeşkiyan Müslüman devletler arasındaki ayrışmanın düşmanlar için fırsat oluşturduğunu söylemiştir.²⁷⁰ İkinci Ruhani olarak anılan Pezeşkiyan, ılımlı ve pragmatik bir dış politika benimsemiş ve Azerbaycan'ın hem İran hem de bölge için öneminin farkında olarak Hamenei'ye bağımlı bir dış politika yürütecek görünmektedir.

İki ülke ilişkileri Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla beraber başlamış ve hem iki ülke arasındaki Güney Azerbaycan, Hazar statüsü ve Din üzerinden kurulan baskılar gibi farklı meseleler hem de ülkelerin diğer devletlerle kurduğu İran-Ermenistan, Azerbaycan-ABD ve Azerbaycan-İsrail ilişkileri nedeni ile dönem dönem gerginliğe sürüklenmektedir. Özellikle, İran'ın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü karşısında Ermenistan'ı desteklemesi, Azerbaycan'a yönelik rejim ihracı politikası yürütmesi ve İran sınırlarında yaşayan çok az bir azınlık olan Ermenilere ana dilde eğitim hakkı varken İran'ın en büyük etnik topluluğu olan Azerbaycan Türklerinin bu hakka sahip olmaması Azerbaycan için İran'a karşı olumsuz bir algı yaratmıştır. Aynı şekilde ABD ile yakın ilişkiler içerisinde olan Azerbaycan'ın ise Batı'yı bölgedeki aktif güç haline getirmesi ve bu bağlamda Türkiye ile kurulan yakın ilişkiler de İran'ı rahatsız etmektedir.²⁷¹ Karşılıklı çatışma ve uzlaşmazlık üzerinde ilerleyen ilişkilerin bu şekli almasında ele alacağımız önemli üç başlık bulunmaktadır.

²⁷⁰ “Pezeşkiyan: Azerbaycan'la ilişkilerimizi geliştirmek istiyoruz”, *MEHR Haber Ajansı*, (6 Ocak 2025). <https://tr.mehrnews.com/news/1924038/Peze%C5%9Fkiyan-Azerbaycan-la-ili%C5%9Fkileri-mizi-geli%C5%9Ftirmek-istiyoruz>

²⁷¹ Sadık, “Azerbaycan Tarihi I”, 89.

2.4. AZERBAIJAN-İRAN İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN PARAMETRELER

2.4.1. Enerji Alanındaki Farklı Beklentiler ve Hazar'ın Statüsü

Petrol ve doğalgaz, 19.yüzyılla birlikte uluslararası sistemin merkezine oturmuş ve 20.yüzyıla gelindiğinde ise artık uluslararası sistemdeki siyasi, ekonomik ve askeri alanları şekillendirmeye başlamıştır. Stratejik önemini kanıtlayan bu enerji kaynakları, 21.yüzyılda da değerini korumaktadır. Bu bağlamda Kafkasya'yı jeostratejik olarak değerli kılan da hem sahip olduğu zengin enerji kaynakları hem de Hazar havzasından elde edilecek enerjinin Batı pazarlarına taşınmasında, sahip olduğu coğrafi konumudur.²⁷² Kafkasya'nın dünyanın artan enerji ihtiyacına karşı zengin enerji rezervlerine sahip olmasının yanında hem Doğu-Batı hem de Kuzey-Güney hatlarının üzerinde yer alması onu kurulacak ticaret ilişkilerinin de merkezi haline getirmekte ve Kafkasya'yı jeoekonomik çıkarların kilit noktası yapmaktadır. Hazar bölgesinin sahip olduğu değerler bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik durumunu etkilemesinin yanında, hem bölge ülkelerinin birbirlerine ve diğer devletlere karşı oluşturacakları dış politikayı doğrudan etkilerken, hem de dış devletlerin bölgeye yönelik etki etme, güç kurma ve çıkar odaklı politikalar üretmesine neden olmaktadır.²⁷³

Hazar'ın enerji alanındaki tarihçesini incelediğimizde, keşfi ve kullanımı milattan önce-sine dayanmakta olan petrol, ilk defa 16.yüzyılda çıkarılmıştır. Bu dönemden itibaren Azerbaycan sahillerinden çıkarılan petrol aktif olarak üretilmiş ve dünya piyasasına sunulmuştur. 19.yüzyıla gelindiğinde ise Hazar, tek başına dünyadaki petrol üretiminin yarısına sahip olurken, SSCB'nin Hazar'ı işgali sonrasında ise yine ilk petrol çıkarımı Azerbaycan kıyılarında yapılmış ve devamındaki süreçte Azerbaycan, SSCB'nin çıkardığı toplam petrolün %60'ını sağlayacak bir duruma gelmiştir.²⁷⁴

²⁷² Oktay ve Cerrah, Uluslararası Politikada, 173.

²⁷³ Ali M. Hasanov, Hazar-Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Jeoekonomik Karakteristiği Ve Azerbaycan'ın Yeni Petrol Politikası: Cilt II, çev. Azad Ağaoğlu ve Fuad Şammedov (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 10-11.

²⁷⁴ Sinan Oğan, "Yeni Küresel Oyun ve Hazar'ın Statüsü", *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (Asam)*, [YENİ KÜRESEL OYUN VE HAZAR'IN STATÜSÜ \(altayli.net\)](http://yenikureseloyunvehazarinstatusu.altayli.net), Erişim: 07.10.2024, 3-4.

SSCB dağılmadan önce Hazar havzasında yaşanan gelişmeler, SSCB'yi ve bir noktada da İran'ı ilgilendirmekteydi. Ancak 1991 sonrası bölgede yeni devletlerin ortaya çıkması, bu yeni devletlerin oluşturduğu ve izlemek istediği politikalar ile bölgeye ilgi duyan devletlerle kurdukları ilişkiler, bölgeyi küresel anlamda ilgi odağı haline getirmiştir. Bölge üzerinde geçmişten gelen varlığını sürdürmek isteyen Rusya, Rusya ve Ortadoğu'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak isteyen AB ülkeleri hem enerji ihtiyacını karşılamak hem de küresel bir güç olarak bu bölgede de etkin olmak isteyen ABD ve bölgede aktif rol alarak çıkar sağlamayı amaçlayan Türkiye, İran, Çin ve Japonya gibi ülkelerde dış politikalarında Hazar'a önemli bir yer vermişlerdir.²⁷⁵

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni devletler Hazar'ın kendi bölgelerinde kalan kısımlarının yer altı ve yer üstü kaynaklarının sahibi olmuşlardır. Azerbaycan, Hazar'ın petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip en zengin ülkelerinden biri olarak SSCB döneminde de ilk keşif, arama ve üretme çalışmalarını tek yapan ülke olmuştur. Azerbaycan'ın petrol üretimi ve dağıtımındaki aktifliği bağımsızlık sonrasında da devam etmiş ve Hazar'ın kaynaklarının dünyaya açılması, bağımsız hatlar oluşturarak ticaret ilişkilerinin kurulması, bölgesel ve küresel güçlerin ilgisinin bölgeye çevrilmesi ve Hazar'ın jeopolitik olarak değerinin artmasında en önemli rolü Azerbaycan üstlenmiştir.

Bağımsızlık sonrası Dağlık Karabağ sorunu başta olmak üzere, iç çekişmeler, toplumsal, ekonomik ve siyasi krizlerin yaşandığı Azerbaycan'da çözümün başlangıç noktasının ekonomi olduğu açıktı.²⁷⁶ Asırlar boyu Rus işgalinde kalan ve zayıf bir ekonomisi ile yeni bir devlet kurmaya çalışan Azerbaycan için kalkınmanın ve güçlü bir bağımsızlık kazanmanın yolu yer altı kaynaklarıydı. Bu doğrultuda Azerbaycan'ın dış politikası Batı ile kurulacak ittifaklara yönelmek ve bu sayede hem Rus etkisini kırmak hem de ekonomisini güçlendirerek uluslararası sistemde etkin bir rol oynamak olmuştur. Ayrıca Azerbaycan'ın bir diğer planı ise bölgede sahip olacağı politik ve ekonomik kazançların, bağımsızlığından itibaren en önemli sorunu olan Dağlık Karabağ meselesinde elini güçlendirerek kendi lehine sonuçlar elde edebileceği yönündeydi. Tüm bu hesaplar ile ulusal çıkarı merkeze alan Haydar Aliyev, 1994 yılında Batılı şirketler ile “Asrın Anlaşmasını”

²⁷⁵ Ali M. Hasanov, *Güney Kafkasya, Hazar-Karadeniz Havzaları Ve Azerbaycan'ın Jeopolitiği Cilt I* Çev. Azad Ağaoğlu ve Fuad Şammedov (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 311-312

²⁷⁶ Hasanov, *Hazar-Karadeniz Havzalarıyla*, 58-59.

imzalamıştır.²⁷⁷ Haydar Aliyev'in tutumu oğul Aliyev'de de devam etmiş ve 2003 itibarıyla petrol ihracatı, ülkenin toplam ihracatının %70'ini oluşturmakta, ayrıca petrolden elde edilen gelir ise toplam gelirin %50'sine tekâmül etmektedir.²⁷⁸

Jeopolitik çerçevede, bir ülkenin enerji güvenliği o ülkenin ulusal güvenliğinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.²⁷⁹ Bu anlayışa sahip olan Azerbaycan, bağımsızlığı itibarıyla aralarında çok sayıda yabancı firmaların bulunduğu birçok anlaşma imzalamıştır. Ayrıca İran ile Rusya'dan bağımsız olarak enerjisini dünyaya açmıştır.²⁸⁰ Doğu-Batı koridorunda yer alan Hazar'ın zenginlikleri Azerbaycan topraklarında Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) ile de doğal gaz hatlarının aracılığı ile dünyaya ulaşmaktadır.²⁸¹ SSCB'den kalan ve yenilenen Rusya üzerinden geçerek boğazlar aracılığıyla dünyaya açılan güzergaha alternatif olarak oluşturulan BTC, Rusya ve İran'ı bypass etmekte ABD tarafından, ekonomik açıdan avantajlı olmamasına rağmen Rusya'nın enerjideki egemenliğini azaltmak amacıyla büyük destek görmüştür. Bir alternatif güzergâh ta İran üzerinden geçmekte ancak başta ABD-İran arasındaki gerginlik ve İran'ın pozisyonundan dolayı uluslararası aktörlerin tedirgin olması nedeni ile destek görmemiştir. Buna karşılık BTC, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin Batı yanlısı tutumu bu projenin desteklenmesi ve hayata geçirilmesindeki en önemli etken olmuştur.²⁸²

Sovyetlerin dağılmasıyla değişen bölge denklemi, İran'ını da etkilemiş ve oluşan yeni düzende kendisini konumlandırmaya çalışmıştır. Ancak, bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, diğer alanlarda olduğu gibi enerji alanında da izlediği politikalar ile İran'ı rahatsız etmiştir. Bu noktada özellikle 1994'te Azerbaycan'ın Batılı şirketlerle imzaladığı anlaşmada İran'ın ABD baskısı nedeni ile Azerbaycan tarafından saf dışı bırakılması İran'ın duruşunu belirleyen en önemli gelişme olmuştur. Ayrıca BTC ile oluşturulan

²⁷⁷ Burak Çalışkan, *Hazar Denizi Raporu Enerji Havzasında Mücadele*, (İstanbul: İNSAMER, 2020), 13.

²⁷⁸ Leyla Melike Koçgündüz, "Hazar Bölgesi Enerji Politikaları" içinde *1. Cilt Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri Ve Konuları* mlf. Kemal İnät, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016), 495.

²⁷⁹ Əli Həsənov, *Azərbaycan Respublikasının Milli İnkişaf Və Təhlükəsizlik Siyasətinin Əsasları*, (Bakı: "Zerdabi LTB" MMC, 2016), 133.

²⁸⁰ Mert Bilgin, "Orta Asya Ve Kafkasya'da Enerji Stratejileri: Rekabet, İşbirliği Ve Bölgesel Sorunlar" içinde *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*, mlf. Tayyar Arı (Bursa: MKM Yayıncılık, 2010), 166.

²⁸¹ Nesrin Sarıahmetoğlu, "Hazar'ın Stratejik Önemi Ve Bölgesel Güvenlik Tehditleri" içinde *Hazar'dan Karadeniz'e Stratejik Bakış* mlf. Okan Yeşilot, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), 15.

²⁸² Oktay ve Cerrah, *Uluslararası Politikada*, 183-84.

doğu-batı enerji hattı, kuzey-güney ekseninde yer alan İran'ın bölgede konumu ile sağladığı stratejik önemi kaybetmesine neden olmuştur.²⁸³ Enerjini aktarımı, ABD, Rusya, Türkiye ve İran arasında farklılaşan beklentiler ve çıkar çatışmalarının merkezi haline gelmiştir. Bu noktada Azerbaycan'ın enerjinin Batıya aktarılması hedefine karşılık Hazar bölgesinin yabancı aktörlere ve özellikle İslam Devrimi itibarı ile gerginlik yaşadığı ve bölgede aktif rol oynamasını tehdit olarak algıladığı ABD'ye kapalı olması ise İran'ın bu bölgeye yönelik politikasını oluşturmaktadır. Hazar'a yönelik çıkar ve politikalarında ayrılan Azerbaycan ve İran ayrıca Hazar'ın kullanımı ve paylaşımı noktasında da farklı tezler savunmaktadırlar.²⁸⁴

2.4.1.1. *Hazar'ın Statüsü Sorunun Ortaya Çıkışı ve Tarihçesi*

Bugün Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve İran'ın kıyıdaş ülkeleri olduğu Hazar, doğal okyanus bağlantısı olmayan en büyük tuzlu su kütlesidir. Dünya'ya Don Nehri ve Volga Kanalı ile açılan Hazar'ın, hukuki statüsü ile ilgili ilk antlaşma 18.yüzyılın başında Rus ve Pers imparatorlukları arasında yapılmıştır. Hazar, SSCB dağılana kadar Rus ve Pers imparatorlukları ve daha sonra devamı olan Sovyet Rusya ve İran arasındaki bir mesele olagelmış ve birçok antlaşma ile paylaşımı yapılmıştır.²⁸⁵ Petersburg (1723), Reşt (1729), Gülistan (1813), Türkmençay (1828) antlaşmaları bu meselelerin ilk antlaşmaları olarak tarihe geçmiş ve bu antlaşmaların sonucu genel olarak Rusya'nın Hazar'a tamamen egemen olması ile sonuçlanmıştır. Yani bu dönemlerde Hazar'ın bir deniz olarak mı, yoksa göl olarak mı değerlendirileceği sorunları söz konusu değildi. Çünkü Hazar, Rusya'nın iç denizi olarak görülmekteydi. Sonrasında Sovyet-İran arasında imzalanan 1921, 1935 ve 1940 antlaşmaları ile diğer antlaşmalardan farklı olarak Sovyet Rusya'nın tek başına kurduğu hakimiyet bitmiş ve artık Hazarda eşit haklar belirlenmiştir. Bu da Hazar'ın uzun bir süre "Sovyet-İran Denizi" olarak tanımlanmasına neden olmuştur.²⁸⁶ 1921 ve 1940 yılları arasındaki antlaşmalar, Hazar'ın gemi bulundurma, yüzme ve balık avlama faaliyetleri için sadece Rusya ve İran'ın kullanımına açık olduğu ve antlaşma gereği Hazar'ın %86'sının SSCB'ye, %14'ünün de İran'a ait olduğu kabul

²⁸³ Çalışkan, Hazar Denizi Raporu Enerji Havzasında Mücadele, 12.

²⁸⁴ Boz, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-İran", 81-82.

²⁸⁵ Shamkhal Abilov, "Hazar'ın Hukuki Statüsü", *Hazar strateji Enstitüsü (Hasen)* (İstanbul, Hazar Raporu, 2013), 47-48.

²⁸⁶ Sarıahmetoğlu, "Hazar'ın Stratejik Önemi", 31-32

edilmiştir. Azerbaycan'ın bugünkü toprakları ve Hazar'ın statüsü ise, 20.yüzyılda İngiliz ve Rus İmparatorlukları tarafından oluşturulan bir Konvansiyon ile Kuzey-Güney olarak ayrılmış ve Kuzey kısım Rusya'ya verilirken Güney Kısım ise İngilizlerin nüfus alanına girmiştir. Daha sonrasında ise Rusya Hazarın Güneybatı ve Kuzey kıyılarını SSCB'nin dağılmasına kadar nüfuzu altına almıştır.²⁸⁷

Sovyet döneminde SSCB ve İran arasında problem yaratmadan ilerleyen Hazar statüsü, SSCB'nin dağılması ile hem bölgede ortaya çıkan yeni devletler hem de Hazar konusunda belirlenmiş bir anlaşmanın bulunmaması sebebiyle bölgeyi tartışmaya ve belirsizliğe sürüklemiştir. Artık daha fazla devletin ortaya çıkması farklı görüşlerinde ortaya çıkmasına neden olarak, ittifakın kurulmasını zorlaştırmış ve Hazar'ın hukuki statüsü konusu da uluslararası sistemin gündeminde yer almaya başlamıştır. SSCB sonrasında, Hazar'a kıyıdaş üç Türk Cumhuriyetinin bağımsızlık ilan etmesi ve bu devletlerin yeni kurulan devletler olarak ekonomilerinin kötü olması ve yanı başlarında zengin kaynaklara sahip olan Hazar'ı kullanmak istemeleri, Rusya ve İran için bir problem oluşturmuştur. Ayrıca, asıl petrol ve doğalgaz rezervlerinin Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan kıyılarında kalmış olması da sorunun Rusya ve İran açısından daha fazla önemsenmesine sebep olmuştur.²⁸⁸

SSCB'nin dağılması, Hazar bölgesinin ekonomik, politik ve güvenlik alanlarında jeostratejik bir boşluğun oluşmasına neden olmuştur. Hazar'da gerçekleşen jeopolitik değişim ve jeostratejik boşluk, Hazar'ın zengin enerji kaynakları ve önemli konumuyla birleşince bölge bir güç mücadelesi alanına dönüşmüştür. Hidrokarbon rezervlerine sahip olan Hazar; ABD, Rusya, Çin ve AB için alternatif oluşturmakta ve bu da aktörlerin bölgedeki enerjinin aranmasından aktarılmasına kadar süren tüm aşamalarda aktif rol oynama rekabetine neden olmaktadır. Bu rekabet bölgenin egemenliği açısından uzun vadede küresel güçleri kapsarken, kısa vadede ise bölgesel güçlerin mücadelesini içermektedir.²⁸⁹ Bölgedeki değişimle birlikte kurulan Azerbaycan, kendi alanındaki enerji kaynaklarını Batılı şirketlerin çıkarması ve işletilmesi yönünde anlaşmalar yapmış ve enerji politikasında bu yolu izlemiştir. Bu politikanın gereği olarak Hazar statüsünün belirlenmesinde “ulusal sektörlere bölünmeyi” desteklerken, İran ise, Hazar'ı göl olarak kabul

²⁸⁷ Hasanov, Hazar-Karadeniz Havzalarıyla,39.

²⁸⁸ Koçgündüz, “Hazar Bölgesi Enerji Politikaları”, 491.

²⁸⁹ Koçgündüz, “Hazar Bölgesi Enerji Politikaları” 489.

ederek, kıyıdaş ülkeler arasında %20 prensibine uygun olarak “ortak paylaşımı” savunmuştur. Dalgalı ve çoğu zaman gerginlik yaşanan Azerbaycan-İran ilişkisine, yeni bir çatışma alanı olarak “Hazar statüsü” eklenmiştir.²⁹⁰

Bu yeni denklemde 5 devletin ortak malı olan ve zengin hidrokarbon kaynakları ile dolu olan bu devasa su havzasından her devlet yararlanmak ve payını almak istiyordu. Bu nedenle bağımsızlık sonrası harekete geçen yeni devletler, ilk somut adım olarak “Alma-Ata Deklarasyonu’nu” imzalamış ve bu deklarasyon ile kendilerini SSCB’nin ortak mirasçısı ilan etmişlerdir. Bu ilan içerisinde bir paylaşımı zaten barındırmaktaydı ve bu doğrultuda çok geçmeden ilk toplantı 1992’de Tahran’da yapılmıştı. Daha sonrasında ise, 1996’da Aşkabat’ta kıyıdaş devletlerin dışişleri bakanlarının gerçekleştirdiği bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantı ile Hazar Statüsünün belirlenmesine kadar mevcut rejimin korunması yönünde bir karar alınmıştır.²⁹¹ Tahran’da gerçekleşen 1992 görüşmesinde İran, kıyı ülkelerinin yeni bir anlaşma yapmasını ve bu anlaşma ile havzadaki tüm ekonomik faaliyetlerin kıyı ülkelerinin ortak rızası ile gerçekleşmesi önerisinde bulunmuştur. Bu öneri en başta ülkeler içerisinde en güçlü nitelikte olan Rusya’nın desteğini alamamış ve diğer ülkelerin de dikkatini çekmemiştir. Çünkü zaten daha yeni bağımsızlığını kazanan devletlerin (Azerbaycan hariç) bu tarz çalışmalar yapacak ekonomik güçleri bulunmamaktaydı. 1992-1993 yıllarında ise Azerbaycan, Hazar’da çokuluslu şirketlerin dahil olduğu enerji projelerinin yürütülmesi isteğini belirtmiş ancak bu istek itiraz ile karşılaşmıştır.²⁹²

Görüşme ve toplantı sayılarının sürekli artmasına karşılık ortak bir çözüm bulunamamış ve Hazar’ın beşlisi olarak anılan kıyıdaş ülkelerin her geçen gün beklenti ve fikir farklılıkları büyüyerek devam etmiştir. Bu görüş ayrılıkları ile uzlaşmak imkansızlaşırken, öte yandan bir coğrafi olguya dönüşen tartışmada Hazar’ın deniz mi, yoksa göl mü olduğu çatışması da gündemdeki yerini almıştır. Literatüre dünyanın en büyük gölü olarak geçen Hazar, 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne (BMDHS) bakıldığında ise iç deniz olarak tanımlanmaktadır. Bu da anlaşmazlığın temelini oluşturmaktadır.²⁹³

²⁹⁰ Yılmaz, Uluslararası Sistem Bağlamında, 220.

²⁹¹ Oğan, “Yeni Küresel Oyun ve Hazar’ın Statüsü”, 7.

²⁹² Hasanov, Hazar-Karadeniz Havzalarıyla, 44.

²⁹³ Oğan, “Yeni Küresel Oyun ve Hazar’ın Statüsü”, 7.

Kıyıdaş ülkeler açısından, Hazar’ın göl veya deniz olmasındaki fikir ayrılığının altında yatan asıl neden Hazar’ın kazanacağı coğrafi statüden çok Hazar’ın deniz statüsü kazanarak Birleşmiş Milletlere dahil edilip edilmemesi ve bu durumun doğuracağı sonuçların kıyıdaş ülkelerin çıkarları ile ne derecede uyduğuudur. Deniz kabul edilmesindeki hukuki standartlar; açık deniz için doğrudan Dünya okyanusa dökülmesi, yarı kapalı deniz için farklı bir denizin aracılığı ile Dünya okyanusuna dökülmesi, kapalı deniz için, doğal dar geçit ile Dünya okyanusuna dökülmesidir.²⁹⁴ Hazar’ın deniz olduğu yönündeki senaryo, BMDHS’nin 122. Maddesine dayanılarak oluşturulmaktadır. Maddeye göre, “Kapalı veya yarı kapalı deniz; iki veya daha fazla devlet tarafından çevrelenen, dar bir çıkış yoluyla başka bir denize veya okyanusa bağlanan yahut tamamen veya büyük ölçüde iki ya da fazla kıyı devletinin karasuları ve Münhasır ekonomik bölgelerinden meydana gelen bir körfez, havza veya deniz anlamına gelir” ancak bu madde ile Hazar’ın uyuşmadığı bir nokta söz konusudur. O da Hazar’ın deniz’e “doğal” yolla bağlanmamasıdır.²⁹⁵

Kıyıdaş ülkelerin Hazar konusunda farklı görüşleri olduğu gibi zaman içerisinde devletlerin savunduğu görüşler de değişime uğramıştır. Bu değişen fikirler sürerken Hazar’ın yasal statüsüne dair üç görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüş Hazar’ın nevi şahsına münhasır bir bölge olduğunu ve ne diğer göllere ne de diğer denizlere benzemediğini öne sürerek Hazar’ın uluslararası kural ve uygulamalara dahil edilemeyeceğini savunmaktadır. Bu nedenle bu görüşe göre statüsünün belirlenmesinde yeni ve farklı bir yaklaşımın geliştirilmesi yani bir özel statünün belirlenmesi gerekmektedir. İkincisi ise, 1982 BMDHS’yi esas almakta ve Hazar’ın deniz kabul edilerek deniz yatağının kıyı ülkelere bağlı kısımlarının eşit olarak bölünerek tüm kıyıdaş ülkelerin karasularının, MEB’lerinin ve kıta sahanlıklarının belirlenmesi ve kalan bölgenin ise tüm kıyıdaşların ortak kullanımına sunulması görüşünü sunmuştur. Üçüncü görüşte ise, Hazar bir sınır göl olarak tanımlanmalı ve bu doğrultuda Hazar tüm kıyı devletler arasında eşit olarak paylaşılmalıdır. Bu görüşte ısrar eden ve Hazar’ın %20 prensibi ile beş eşit parçaya bölünmesini isteyen

²⁹⁴ Koçgündüz, “Hazar Bölgesi Enerji Politikaları”, 491.

²⁹⁵ Erdal Tanas Karagöl, Mehmet Kızılkaya ve Salihe Kaya “Statü Sorunu İkileminde Hazar’da Enerji Denklemi” *Seta*, 155 (Nisan 2016), 16.

ülke İran olmuştur. Bu görüş kabul edilme ihtimali en az olandır çünkü Rusya ve Kazakistan zaten Hazar'ın neredeyse yarısına sahipken hâkim olacakları alanı azaltmak isteyeceklerdir.²⁹⁶

2.4.1.2. *Azerbaycan'ın Tezleri*

1991 sonrasında Azerbaycan, Hazar'ın yeniden şekillenen politik ve ekonomik yapısında kıyıdaş ülkeler içerisinde hem en aktif olan hem de merkezinde yer alan ülke olmuştur. Azerbaycan'ın özellikle bölgedeki enerji kaynaklarını kullanarak Batı'yı ve sermayesini bölgeye çekmesi onu Hazar'ın önemli kıyıdaş haline getirmekte ve statü konusundaki tutumu da hem Hazar'ın konumu hem de kıyıdaş ülkeler açısından önem arz etmektedir.²⁹⁷ Azerbaycan'ın Hazar statüsü konusundaki ilk görüşü Hazar'ın “ortay hat” prensibi üzerinden ulusal sektörlere bölünmesi yönünde olmuştur. Azerbaycan 1995 yılındaki anayasasında da Hazar'ın statüsünü “göl” olarak geçirmiş ve Hazar üzerindeki hakkını, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin topraklarının iç suları, Hazar gölünün Azerbaycan'a bağlı olan kısmı ve Azerbaycan'ın üzerinde bulunan hava sahası olarak belirtmiştir.²⁹⁸ Azerbaycan'ın siyasi görüşü bu doğrultuda gelişmekteyken Rusya ve İran ise “ortak kullanım” için ısrar etmekteydi. Rusya ve İran'ın, Hazar'ın göl olarak değerlendirmek istemelerinin altındaki sebep Hazar'ı 1982 BMDH sözleşmesine yani 122. Maddeye ve kapalı deniz ile ilgili olan kısma tâbi olmasını engelleyerek, statünün belirlenmesinde 1921 ve 1940 anlaşmalarını tek seçenek haline getirmektir. Bu durum Azerbaycan'ın izlediği politikada değişikliğe gitmesine neden olmuş ve Hazar'ın deniz olarak kabul edilerek BMDHS'ye uygun olarak her bir devletin münhasıran egemenliğini kullanabilmesi ve ulusal sektörlere bölünmesi üzerine yeni bir politika ortaya koymuştur.²⁹⁹

Azerbaycan'ın sınır gölü statüsüne daha yakın olmasının nedeni bu şekilde her ülkenin kendine ait bir alanının olabileceği ve uluslararası hukuka uygun olarak bu böl-

²⁹⁶ Oğan, “Yeni Küresel Oyun ve Hazar'ın Statüsü”, 7-8. Ve Karagöl, Kızılkaya ve Kaya “Statü Sorunu İkiliminde”, 15.

²⁹⁷ Oğan, “Yeni Küresel Oyun ve Hazar'ın Statüsü”, 10.

²⁹⁸ Mehmet Ögütçü, “Hazar Enerji Kaynakları: Jeopolitik Dengeler, Yatırım Gereksinimi ve Hukuki Uyuşmazlıklar” içinde *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*, mlf. Mustafa Aydın, Aydın (Ankara: Nobel Yayın, 2005), 303.

²⁹⁹ Samir Quliyev, “Hazar'ın Hukuki Statüsü Ve Güvenliği Konusunda Azerbaycan'ın Tutumu” Conference: Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin anadan olmasının 87-ci ildönümünə həsr olunmuş “Hüquq elminin müasir problemləri” II beynəlxalq konfransı, Bakı Dövlət Universiteti-Qafqaz Universiteti, Bakı 8. Nisan 2010

gedede çalışmalarını yürütebilecek olmalarıdır. Oysa Rusya ve İran'ın savunduğu göl statüsü, Azerbaycan'ın sahalarını paylaşımına açarak Azerbaycan'ın Hazar'da bulunan alanını bölmektedir. Bu anlayış ile Rusya ve İran dönem dönem Azerbaycan'ın sahalarından hak talep etmektedirler. Bu nedenle statü konusundaki tutumunu değiştirmiştir. Statü konusunda oluşan anlaşmazlık Azerbaycan'ın bağımsız bir şekilde petrol ve doğalgaz rezervleri üzerinde söz sahibi olma ve faaliyete geçme olanağının önünde bir engel oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın, Hazar'ın meselesinde önceliği onun deniz ya da göl statüsü kazanması değil, ulusal egemenlik alanlarına göre paylaşılması ve kıyıdaş devletlerin kendi alanlarını işletebilmesi olmuştur. Bu nedenle ilk önce sınır gölü olarak kabul ettiği Hazar'ı daha sonrasında ise 1982 BMDHS bağlamındaki deniz statüsünü kabul etmiştir.³⁰⁰

2.4.1.3. *İran'ın Tezleri*

İran'ın Hazar'a olan bakışı ve düşünceleri Rusya ile aynı noktalarda birleşmektedir. Rusya ve İran Hazar'ın statüsü için bir çözüm arayışında olduklarını gösterecekleri de aslında her ikisi de Sovyet-İran anlaşmalarına bağlılık göstererek yeni bir anlaşma yapılmasından taraf değillerdir.³⁰¹ 1921 ve 1940 anlaşmaları ile Hazar, "ortak Sovyet-İran denizi" olarak kabul edilmiş ve Rusya da İran da ortak olarak alınacak bir karara kadar bu anlaşmaların geçerli olmasını savunmuşlardır. İran, ayrıca Azerbaycan'ın petrol arama çalışmalarına ABD baskısı nedeni ile karşı çıkamasa da hem Azerbaycan'ın tek başına arama yapmasından hem de ABD'nin bu bölgeye girmesinden oldukça rahatsız olmaktadır. Azerbaycan'ın aksine İran resmi olarak Hazar'a yönelik olarak göl ya da deniz ifadelerini kullanmaktan kaçınmıştır. İran Ulusal Petrol Şirketi Hazar'ı açık deniz olarak tanımlanmamış bir iç deniz olarak tanımlarken İran dışişleri bakanı Velayeti ise "dünyanın en büyük iç denizi" olarak ifade etmiştir. İran için Hazar, kendine özgü bir denizdir.³⁰²

İran, Hazarda bulunan enerji rezervlerinin sınırlı olması nedeni ile statü için %20 prensibine dayalı olarak eşit paylaşımı önermiştir. Değerli rezervlerden yoksun olan İran, kendisi için en yararlı bölüşümün bu olduğunu bilmektedir. Bu nedenle statüdeki tavrını da korumuş ve ayrıca çözüm için hiçbir devlet ile anlaşma yapmamıştır. İran'ın önerdiği bu paylaşım onun Azerbaycan'ın zengin yataklarından olan Araz-Alov-Şark sahasında

³⁰⁰ Çalışkan, Hazar Denizi Raporu Enerji Havzasında Mücadele, 14.

³⁰¹ Sariahmetoğlu, "Hazar'ın Stratejik Önemi", 36.

³⁰² Ögütçü, "Hazar Enerji Kaynakları:", 304-305.

hak talep edebilmesine imkân vermektedir. Bu nedenle İran, Azerbaycan'ın bu yataklarda arama faaliyetlerinde bulunmasını istememekte ve bu durum iki ülke arasında anlaşmazlıkların yaşanmasına neden olmaktadır.³⁰³ Batı'nın bölge ile enerji anlaşmaları yapması İran'ı rahatsız eden bir durum olsa da engelleyemediği bu ilişkilerin içinde pragmatist bir tavır sergileyerek yer almak istemiştir. Azerbaycan'ın 1994'te imzaladığı Asrın Anlaşmasında da %5'lik bir pay almak istemiş ancak ABD'nin baskıları nedeni ile bu talep Azerbaycan tarafından reddedilmiştir. İran'ın bölgede gerçekleşen enerji ilişkisinde ideolojiden uzak bir tavırla çıkarına uygun olarak akıllıca davranmasına rağmen saf dışı bırakılması zaten çözüm için çok fazla istekli olmayan İran'ı çözümsüzlüğe daha fazla itmiştir.³⁰⁴

Hazar'ın statüsünün belirlenmesi için 2002 yılında Türkmenistan'da başlayan toplantılar yıllarca sürmüş ve 2018 yılına kadar elliden fazla görüşme yapılmıştır. Ancak bunca yıl kıyıdaş beş ülke arasında bir sonuç elde edilememiştir. 12 Ağustos 2018 tarihinde bölge için dönüm noktası olan bir gelişme yaşanmış ve Kazakistan'da "Hazar Deniz Sözleşmesi" kabul edilmiştir. Bu sözleşme ile Hazar, deniz ya da göl olarak adlandırılmamış ve "özel hukuki statü" konumuna getirilmiştir. Bu özel statüye göre, Hazar artık Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne (BMDHS) tabi olamaz ve kıyıdaş devletler arasında da eşit olarak bölünmemiştir.

Bu durum, "göl" ve "deniz" tartışmalarını sonlandırmış, ancak kesin bir tanım verilmesi gelecekte yeniden yorumlanabileceği anlamını taşımaktadır. Bu çözüm ile her devlet en fazla 15 deniz mili karasuları ve en fazla 10 mil balıkçılık bölgesi olarak kendi alanını belirleyecek; diğer kısımlar ise uluslararası su alanı olarak kabul edilecektir.³⁰⁵

2.4.2. Güney Azerbaycan Meselesi

Güney Azerbaycan, İran Azerbaycan'ı olarak da adlandırılan bu bölge; İran sınırları içerisinde yer alan ancak Azerbaycan coğrafyasını anlatmak için kullanılan siyasi bir

³⁰³ Karagöl, Kızılkaya ve Kaya "Statü Sorunu İkileminde", 19.

³⁰⁴ Bülent Aras, Avrupa Birliği Ve Hazar Bölgesi Jeopolitik Araştırma Raporu (Tasam, 2005), 16.

³⁰⁵ Firdes Şeyda Kahraman – Ali Samir Merdan, "Hazar Denizi'nin hukuki statüsü" *KAÜİİBFD* 11/21 (Nisan 2020), 455-456.

kavramdır. Azerbaycan'ın bölünmüşlüğüne vurgu yaparak bu kavramı ilk defa bir kitabında kullanan ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mehmet Emin Resulzadedir.³⁰⁶ Bölgenin; Azerbaycan, Hindistan, Anadolu, Kafkasya ve İran yollarının üzerinde olması ona stratejik bir bölge özelliği kazandırmaktadır. Denizden uzak ve yüksek bir yayla olan Güney Azerbaycan bölgesi, hem tarıma uygun iklim yapısı ve yeterli yağış miktarı ile İran'daki en verimli sahaya sahip olarak İran'ın tahıl ambarı olarak bilinmekte hem de önemli bir alanda hayvancılık da yapılmaktadır. Tüm bunların yanında gelişmiş bir sanayiye sahip olan bölgenin 28 şehri bulunmaktadır. Ancak İran, 1906 yılındaki seçim yasası ile bu şehirlerden sadece 19 tanesini kabul etmiştir. Bu şehirler ise; Tebriz, Urmiye, Hoy, Deylemgan, Makü, Marağa, Binab, Miandoab, Sovucbulak, Dehargan, Merend, Eher, Erdebil, Meşkin, Astara, Halhal, Serab, Miyane ve Saingaladır.³⁰⁷

Bu önemli özelliklere sahip olan Güney Azerbaycan'ın tarihçesine baktığımızda ise, Osmanlıdan kurtularak bir imparatorluk kuran Rus Çarı I. Petro'nun dış siyasetinin ana amacı haline getirdiği sıcak denizlere inme politikası gereği Güney Kafkasya'yı ele geçirerek, Hazar'ı bir iç deniz haline getirme amacını görüyoruz. Bu amaç I. Petro'yu bölgenin aktif gücü olan İran ile karşı karşıya getirerek 1721'de Petro'nun "İran'a Yürüyüş" adlı seferini gerçekleştirmesine neden olmaktadır. Bu sefer sırasında Bakü ve Derbent şehirlerinin Rusya'nın eline geçmesi ile İran, uzlaşmak zorunda kalmış ve anlaşma imzalamıştır. İmzalanan bu anlaşma ile İran, birçok şehrini Rusya egemenliğine bırakmıştır. I. Petro'nun ölümü ile bölgeden ilgisini uzun bir süre çeken Rusya'nın yeniden Güney Kafkasya'ya inışı ise I. Aleksandr döneminde kalıcı hale gelmiştir.³⁰⁸ Azerbaycan'ın Güney ve Kuzey olarak ikiye ayrılması ve Güney Kafkasya'nın bugünkü şeklini alması ise İran'ın ilk önce büyük bir bölümünü Rusya'ya bıraktığı 1813 Gülistan Antlaşması daha sonrasında ise Kafkasya'nın tamamından çekildiği 1828 Türkmençay Antlaşması ile olmuştur. Bu anlaşmalar sonrasında Azerbaycan topraklarının Aras Nehri'nin kuzeyinde kalan kısmı Rusya'nın egemenliğine girerken Güney kısım ise (Güney Azer-

³⁰⁶ Yılmaz, Uluslararası Sistem Bağlamında, 190.

³⁰⁷ Gün Taş, "İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler- Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan", *Akademik Perspektif*, (31 Temmuz 2013), 7-8.

³⁰⁸ Ramin Sadık, "Azerbaycan Tarihi I" içinde *Azerbaycan* mlf. Tuğba Eray Biber (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2022), 43-44.

baycan) İran'ın hakimiyetinde kalmıştır. Yani bugün İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin Kaçarlar döneminde gerçekleşen bu Antlaşmaların bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz.³⁰⁹

Güney Azerbaycan'daki Türk nüfusu, İran'da Farslardan sonra ülkedeki en büyük etnik topluluk olma özelliğine sahiptir.³¹⁰ Ancak Türkler dışında da etnik gruplar mevcuttur. Bunlar; Kürt, Lor, Teberi, Gilek, Arap, Beluç, Sistani, Tacik ve Türkmenlerdir. Ülkenin büyük bir kısmını Farslar ve Güney Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu bilinse de İran yönetiminin çeşitli siyasi ve güvenlik sebeplerini öne sürerek bugüne kadar etnik bir sayım gerçekleştirmemiş olması nedeni ile resmi bir sayı bulunmamaktadır. Genel kabul olmamakla beraber birçok Yazar'a göre İran'daki Türk nüfusu %25 ile %33 arasında değişmektedir.³¹¹ Shaffer, ise İran'daki Azerbaycan Türklerinin sayısının 26-29 milyon olduğunu ve bunun 10 milyonluk Azerbaycan nüfusundaki 9 milyon Azerbaycan Türkü nüfusunun üç katı olduğunu kabul ederken, Nassibi ise Azerbaycan Türklerinin İran'ın %40'ını oluşturduğunu ve bunun da dünyadaki toplam Azerbaycan Türklerinin %75'i olduğunu söylemektedir.³¹² Güney Azerbaycan bölgesinin stratejik ve coğrafi özelliklerinin yanında önemli bir Türk nüfusuna da sahip olması İran için bu bölgenin önemini artırmaktadır.

İran ve Azerbaycan arasında gelişen ilişkilere etki eden birçok faktörden biri olan Güney Azerbaycan meselesi, İran için sınırları içerisindeki güvenlik sorunu olarak belirlenmektedir. Hatta Nassibi, bu meselenin Azerbaycan-İran arasında ki ilişkilerin gidişatını etkileyen en önemli etken olduğunu ve eğer ki İran'ın sınırlarında bulunan bir bölge "Azerbaycan" olarak kabul görmeseydi iki ülke ilişkisinin bugünden çok farklı bir noktada olacağını düşünmektedir.³¹³ Bu meselenin kritik bir noktada olması İran'ın yeni kurulan Azerbaycan devletine karşı temkinli hatta çekimser davranmasının altında yatan asıl etkenlerden biri olmuştur. Hatta İranlı uzmanlar, bağımsızlığını kazanan bu devletin

³⁰⁹ Hamza Yavuz, "İran'ın Etnik Kompozisyonu ve Siyasal Güç Açısından Etkileri" içinde *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Soyalp Tamçelik (Ankara: Gazi Kitabevi, 2014), /87.

³¹⁰ Taş, "İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler /2

³¹¹ Taş, "İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler /4-5.

³¹² Brenda Shaffer, *Iran is Than Persia, Ethnic Politics in Iran* (Berlin: De Gruyter, 2023), 14. Ve Nassibli, "Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects".

³¹³ Nasib L. Nassibli, "Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects", (November 30, 1999), [Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects | The Belfer Center for Science and International Affairs](https://www.belfercenter.org/publications/azerbaijan-iran-relations-challenges-and-prospects).

İran'ın hem bölgedeki varlığını hem de ülke içindeki askeri ve jeostratejik oluşumlarına karşı tehlike oluşturacak bir yapı olarak sunmaktadırlar.³¹⁴

Güney ve Kuzey arasında 1980'li yıllardan 90'lara kadar sınırlı bir seviyede ilerleyen ve kısıtlı süren ilişkiler Azerbaycan devletinin bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte yoğunlaşmaya başlamıştır. Sınırın iki yanında bulunan aileler arasında artan ziyaretler ve ticari gelişmeler, İran Dışişleri Bakanlığının Tebriz'de bir ofis açmasına neden olmuştur. Açılan bu ofis Azerbaycan Türklerinin yoğunlukta olduğu Doğu Azerbaycan- Batı Azerbaycan ve Erdebil vilayetlerinde tüm işlemlerin yapımını yerinde kolaylaştırmıştır. Bağımsızlığın bu ilk yıllarında İran ilişkilere destek vererek iletişim ve ulaşımı kolaylaştıracak gelişmelerde bulunmaktaydı.³¹⁵ Ancak bu durum fazla sürmemiş ve Rusya yanlısı olarak bilinen Muttalibov'un İran'ın bütünlüğüne yönelik koruyucu tavrı sonrasında iktidara gelen Elçibey döneminde sona ermiştir. İran karşıtı olan ve Pantürkizm anlayışını açıkça belli eden Elçibey'in iki Azerbaycan'ın kısa bir süre içerisinde birleşeceğini her fırsatta dile getirmesi ile İran'daki Türk milliyetçiliğini tetiklemekte ve İran'ın algıladığı "Azerbaycan tehdidini" kısa bir süre için de olsa gerçek anlamda hissettirmiştir. İran'ın bu tehdit algısı onu Şii Azerbaycan karşısında Hristiyan Ermenistan'ı desteklemek gibi şaşırtıcı bir tavır sergilemesine bile neden olmuştur.³¹⁶ Elçibey sonrası İran, bu etkileşimin İran'da yükselecek bir Azerbaycan kimliğine yol açabileceği endişesi ile 1992 yılının sonlarında artan ilişkileri kısıtlamaya başlamıştır. Dahası bu durumu Elçibey sonrası daha ılımlı bir siyaset izleyen Haydar Aliyev döneminde bile sürdürmüş ve Aliyev'in Tebriz ziyareti isteğini defalarca çeşitli bahaneler ile geri çevirerek ertelemiştir.³¹⁷ Aliyev iktidarı gerginleşen Azerbaycan-İran ilişkilerini düzeltmeye ve normal seviyeye çekmek amacıyla olsa da İran'ın bu iktidarda da rahatsız olduğu bir tutum söz konusuydu.

Shaffer, her ne kadar Azerbaycan Türklerinin Fars kültürünü benimsediğini ve burada asimile olduklarını iddia etse de bir yandan da İran'da yaşayan Türk nüfusunun

³¹⁴ Həsənov, Azərbaycan Respublikasının, 385.

³¹⁵ Brenda Shaffer, *Borders and Brethren Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity* (Cambridge: MIT Press, 2002), 190-191.

³¹⁶ Emil Souleimanov ve Ondrej Ditrych, "Iran And Azerbaijan: A Contested Neighborhood.", *Middle East Policy* XIV, / 2 (Summer 2007): 103-104.

³¹⁷ Shaffer, *Borders and Brethren*, 195.

İran'ın iç siyaseti açısından göz ardı edilmeyecek bir unsur olarak değerlendirilmesi gerektiğinin de altını çizmektedir.³¹⁸

2.4.3. Din Faktörü

İran, farklı etnik grupların hâkim olduğu bir bölge olarak Fars kimliğinin etkisini daha yoğun olarak yaşamış ve Fars kültürü, İran kimliğini oluşturmuştur. Ayrıca, güçlenerek resmi din haline gelen Şiilik ise İran'da oluşan milliyetçiliğin temelini oluşturmuştur. Din ve milli kimlik tartışmalarında farklı görüşler hâkim olsa da 1979'da İslam devrimi ile ülkenin gidişatındaki başat aktör olan Humeyni, İran'da oluşan kimlik ve kültürün İslam'dan etkilendiğini söyleyerek Şiilik ve Fars kültürünün birleşmesinin “İranlılığı” oluşturduğunu savunmaktadır. Bu anlayış aynı zamanda İran İslam Cumhuriyeti'nin iç ve dış siyasetindeki temel anlayışı olmuştur.³¹⁹ Kuzey komşusu olan Azerbaycan ise, Şii mezhebinin hâkim olduğu bir devlet olarak laiklik ilkesini benimsemiş, din ve devlet işlerini birbirinden ayırmıştır. Din etkisi Azerbaycan siyasetinde İran'da olduğu kadar aktif bir rol oynamamaktadır.³²⁰ Azerbaycan nüfusunun etnik kökeninin neredeyse tamamı Türk ve büyük oranı Şii Müslüman, İran ise etnik yapı olarak Fars ve Türklerden oluşmakta ve tamamına yakını Şii'dir. İran Şiiliği bir politika aracı haline getirmek ve diğer Şii devletler üzerinde bir etki alanı oluşturmak niyetindedir. Azerbaycan ise hem Pantürkizm hem de Şii İslamcı retorikten kendisini uzak tutmak doğrultusunda bir politika amaçlamaktadır.³²¹

Şii mezhebini temel alan bir devlet yapısı oluşturan İran, Azerbaycan ile mezhep (Şiilik) üzerinden bir ortaklıkları bulunmakta ve bu da ikili ilişkileri etkileyen unsurlardan birini oluşturmaktadır. İran, dini radikalizm denilen yani dinin siyasi bir role bürünmesini kullanarak Azerbaycan'a yönelik bir politika izlemek ve bir etki oluşturmak niyetinde olmuştur. Bu durum belirli dönemlerde ilişkilerde sorunlara neden olmuş ve Azerbaycan tarafından tehdit olarak algılanmış olsa da önemli bir kriz yaşanmamıştır.³²²

³¹⁸ Shaffer, *Borders and Brethren*, 217.

³¹⁹ Mehmet Seyfettin Erol, “İran'ın Orta Asya Politikası” içinde *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*, mlf. Tayyar Arı (Bursa: MKM Yayıncılık, 2010), 452-53.

³²⁰ İşyar, “Azerbaycan ve Dış Politikası”, 68.

³²¹ Boz, “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-İran”, 93.

³²² Nazrin Alizada ve Mehmet Seyfettin Erol, “İran'ın Güney Azerbaycan Eksenli Azerbaycan Stratejisi” *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 5, / 1 (May 2021): 359.

Bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan, oluşan güç boşluğundan yararlanmak isteyen dış güçlerin hedefi olmuş ve bunlardan biri de “İslam İhracını” amaçlayan İran olmuştur. Bu doğrultuda İran, Azerbaycan’ın çeşitli bölgelerinde Şiiliği daha fazla benimsetmeyi amaçlayan çalışmalar yürütmüş ve bu faaliyetleri daha fazla İran sınırına yakın olan muhafazakâr bölgelerde yoğunlaştırmıştır. Bu nedenle Azerbaycan’ın Güney sınırında bulunan illerde bu amaçla kurulmuş grup ve mescitler çokça bulunmaktadır.³²³ İran bu faaliyetlerde uzun yıllar İranlı mollaları ve camileri kullanmış ve bu tehlikeyi fark eden Haydar Aliyev, camilerde İranlı mollaların vaaz vermesini yasaklayarak mollaları sınır dışı etmiştir. 90’lı yılların sonun gelindiğinde İran vatandaşı olan 13 kişinin casusluk yaptığı ortaya çıkmıştır. Kendi vatandaşlarını casus olarak Azerbaycan’a gönderen İran, ayrıca İran özel servisi aracılığı ile Azerbaycan vatandaşlarını gizli iş birliğine ve casusluğa teşvik ederek onları suça sürüklemiştir. Azerbaycan bu casusları yakalayıp cezalandırırken öte yandan ise Azerbaycan’da kurulan ve İran ile bağlantısı olduğu bilinen İslam Partisini de feshetmiştir.³²⁴ Ancak Azerbaycan’ın aldığı bu önlemler İran’ın yürüttüğü dini faaliyetleri durduramamıştır. Azerbaycan’da nüfuz artırmak amacıyla farklı yolların arayışına giren İran, maddi durumu olmayan mahallelerdeki insanları hedef alarak önemli dini günlerde büyük yemekler vermek, insanlara yardım etmek gibi sosyal faaliyetler ile Azerbaycan vatandaşlarını manevi olarak etkilemiş daha sonrasında ise İran sempaticizmine yönlendirmiştir. Öte yandan bir diğer hedef ise, Kur’an-ı Kerim öğrenmek amacı ile medreselere giden küçük çocuklar olmuş ve Kur’an öğretirken aynı zamanda İran rejiminin doğruluğu ve yüceliğini de anlatarak küçük yaşta çocuklara İran’a karşı bağlılık ve Şiiliğin önemi aşılanmıştır.³²⁵ Bu faaliyetler ile Azerbaycan halkı üzerindeki etkisini ve nüfuzunu artırmak isteyen İran, Türklük algısı karşısında fars kültürü ve Şiilik bilincini artırarak Azerbaycan tehdidini azaltmayı hedeflemiştir.

İran’ın Şiiliği temel alan faaliyetlerinin nedeni, Azerbaycan ile kurulan ilişkilerde ortak kültür ve tarihinden daha çok ortak din algısının güçlü olduğuna inanılmasıdır. Yani Şiilik üzerinden oluşturulacak bir bağın Azerbaycan’ı İran’a yaklaştıracak ve ortak poli-

³²³ Alizada ve Erol, “İran’ın Güney Azerbaycan Eksenli Azerbaycan Stratejisi”, 360.

³²⁴ Nassibli, “Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects”, [Azerbaycan-İran İlişkileri: Zorluklar ve Beklentiler | Belfer Bilim ve Uluslararası İlişkiler Merkezi \(belfercenter.org\)](http://www.belfercenter.org/publications/azerbaijan-iran-relationships). Erişim: 28.10.2024.

³²⁵ Svante E. Cornell, *The Politicization of Islam in Azerbaijan*, SILK ROAD PAPER October 2006, 43-44.

tikaların kurulmasına neden olacağı inancı mevcuttur. Bu nedenle Azerbaycan Cumhuriyeti'nde hedeflediği İslam ihracı için çalışmalar yürütmektedir. Ancak bu çalışmalar umulduğu kadar başarı getirmemiştir. Nassibli'ye göre bunun nedeni ise, çok uzun yıllar egemenliğinde kaldığı SSCB ve Rusya'nın Azerbaycan üzerinde yürüttüğü din karşıtı politikalar ve bunun halkın bir kısmını ateist duygulara yöneltmesi olmuştur.³²⁶ İran'ın bağımsızlıktan itibaren dini ideoloji üzerinden Azerbaycan'da yürüttüğü provokasyonun altında yatan asıl neden, özellikle 1992'de iktidara gelen Elçibey yönetimi döneminde artışa geçen milliyetçi tavırların yarattığı ve toprak bütünlüğüne karşı güvenlik tehdidi olduğu düşüncesi olmuştur.³²⁷

İran ve Azerbaycan arasında var olan tehdit algısı iki ülkeyi de karşı devletin zayıf noktalarını bulmaya ve bunlar üzerinden dış politikalar üretmeye yönlendirmektedir. İran'ın din faktörünü bir araç olarak kullanması, sınırlarında Azerbaycan milliyetçiliğinin oluşmasını tehdit olarak görmesinden kaynaklanırken aynı zamanda Azerbaycan'ın da milliyetçiliği kullanmasına yol açmaktadır. Bu da iki devletin birbirini tetikleyen faaliyetlere ve tehdit algısına neden olmaktadır. Neorealizm için devletlerin öncelikli amacı ülkenin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini sağlamaktır. Güvenliğini tehdit altında hissedilen bir devlet diğer hiçbir sorunu ile ilgilenmeyecek ve güç aracını kazanarak öncelikle güvenliği için çabalayacaktır.

Bu bölümünde anlattığımız, Azerbaycan-İran arasındaki sorunların güvenlik temelli olması devletlerin birbirine yönelik geliştireceği politikaların da güvenlik temelli ilerlemesine neden olmaktadır. Dünya sisteminin aktörü olan devletlerin öncelikli amacı hayatta kalmaktır. Bir devletin varlığını sürdürmesi her daim birincil amacını oluşturmaktadır. Bunun nedeni ise, eğer ki devletin bekası tehlikede ise devlet diğer amaçlarının peşinde koşamayacaktır. Bu nedenle devleti yönetenler, öncelikli olarak toprak bütünlüğünü korumaya ve iç siyasi düzeni sağlamaya çalışmaktadırlar.

³²⁶ Nassibli, "Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects", [Azerbaycan-İran İlişkileri: Zorluklar ve Beklentiler | Belfer Bilim ve Uluslararası İlişkiler Merkezi \(belfercenter.org\)](https://www.belfercenter.org/publications/azerbaijan-iran-relationships-challenges-prospects). Erişim: 28.10.2024.

³²⁷ Cornell, *The Politicization of Islam in Azerbaijan*, 42.

2.5. DEĞİŞEN YAPI SONRASI BÖLGEDE KÜRESEL GÜÇ ETKİSİ

2.5.1. ABD'nin Bölgeye Yönelik Politikası ve İlişkilere Etkisi

ABD için Kafkasya ve Orta Asya bölgesi Soğuk Savaş dönemi boyunca oluşturulan dış politikalarda hayati önemdeki bölgeler arasında yer almamaktaydı. Ancak 1991 tarihine gelindiğinde 21. yüzyılın uluslararası sisteminin en büyük gücü olduğunu kanıtlayan ABD, Soğuk Savaş sonrası ön plana çıkan Avrasya bölgesinde uluslararası sistemin belirleyicisi olarak rol almak ve dengeleri kendi çıkarı doğrultusunda belirlemek için stratejiler üretmiş ve geliştirmiştir. ABD, bu dönemde ekonomik ve askeri güç olarak rakip devletler ile arasında önemli farklar yaratmış, uluslararası konumu ve kapasitesini en üst seviyeye çıkarmıştır. Soğuk Savaş sonrası Körfez harekâtları, Balkan Harekâtları ve Afganistan Harekâtı ile güç kapasitesini desteklemiştir.³²⁸

Soğuk Savaş sonrasında Doğu Avrupa ve Atlantik'te gücünü ve etkinliğini artırmaya yoğunlaşan ABD, SSCB'nin yıkılmasından kısa bir süre sonra kendisini toplayan Rusya'nın Kafkasya-Orta Asya bölgesindeki aktif rolünü geri kazanmak için faaliyetler yürütmesine izin vermiş ve alan tanımıştır. Bu dönemde ABD, hem diğer önceliklerine yönelmiş (Orta Doğu ve Balkanlar) hem de Rusya'nın istikrarlı bir yapıya kavuşmasına izin vererek bölgede yaşanacak yeni bir dağılmanın ABD'yi de etkileyebilecek büyüklükte bir soruna yol açacağına inanmıştır. Rusya'nın bölgedeki aktifliğine Avrupa da tepki göstermemekte ve bunun karşılığında da kendisi Doğu Avrupa'ya nüfuz etmekteydi. Atlantik güçleri olarak adlandırılan ABD ve Avrupa, Kafkasya-Orta Asya bölgesinde güç kapasitesi ABD'den daha büyük olmayan ve ABD karşıtı ittifaklara girişmeyen bir merkezi gücün varlığına izin vermektedir.³²⁹ SSCB sonrası oluşan belirsiz ve çatışmaya meyilli ortam ABD'yi tedirgin etmekte ve ABD, Rusya'yı bölgedeki istikrarın kurucusu olarak görmekteydi. Bunun nedeni ise bölgedeki devletlerin içerisinde yaşayan nüfusun önemli bir oranının Rus azınlık olmasıdır. Bu nedenle ABD, Rusya'nın bölgede yeniden aktifleşmesine sınırlı bir süre ve ölçüde ses çıkarmamıştır.³³⁰

³²⁸ Oktay ve Cerrah, *Uluslararası Politikada*, 84-85.

³²⁹ Oktay ve Cerrah, *Uluslararası Politikada*, 86-87.

³³⁰ Faruk Sönmezoğlu, *Son On Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015* (İstanbul: Der Kitabevi, 2016), 370.

Ancak 1996 sonrasında ABD, bölgeye yönelik bu tavrından vazgeçmiş ve özellikle dışişleri bakanlığına getirilen Madeline Albright, Rusya'nın kendisini bölgenin mirasçısı olarak algılamasının ve boşluğu doldurmaya yönelik elde ettiği kazanımların önüne geçilerek bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan devletlerin egemenliklerinin sağlamaştırılmasının önemini vurgulamıştır.³³¹ Bu noktada Kafkasya ve Orta Asya'da yeni kurulmuş olan ülkeler ile ilişkiler geliştirmeyi hedefleyen ABD, 25 Aralık 1991 tarihinde tüm yeni devletleri tanımıştır. ABD dışişleri bakanı, 1992'de Orta Asya ziyareti gerçekleştirmiş ve bu ziyarette bölgede oluşacak devrimci ve radikal düşüncelerin önem kazanmasının önüne geçmek istediklerini ve bu nedenle bölgedeki İran faktörünü tehlikeli gördüğünü söylemiştir. ABD için bu yeni kurulmuş devletlere ulaşım ise batı yanlısı politikalar izleyen ve NATO müttefiki olan Türkiye'den başkası değildi. Ancak ilerleyen dönemde ABD, her ne kadar Türkiye'yi bölgeye ulaşmadaki köprü olarak görüyor olsa da Ermenistan gibi ülkeler üzerinde oluşturamadığı etkileri ve Türkiye'nin etki alanının sınırlılığını düşünmeye başlamıştır.³³² Ayrıca, Rusya'nın ABD'nin tanıdığı zaman zarfında fırsatı iyi değerlendirerek Kafkasya'da askeri üsler oluşturduğu göz ardı edilmemelidir. Rusya'da Putin devrinin başlaması ile yeni askeri ve dış politika doktrinleri açıklanmış ve Moskova'nın Kafkasya'ya yönelik aktif bir rol izleyeceği anlaşılmıştır. Ayrıca 2001 yılında ABD bir casusluk olayı yaşamış ve 50 Rus diplomat sınır dışı edilmiştir. ABD, Rusya'nın eski gücünü kazandığının ve etkin bir güç olma arzusu ile faaliyetlerde bulunduğunun farkına varmış ve Rusya'ya karşı dikkatli olması gerektiği anlamıştır.³³³

Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni dönemde ABD için “en önemli jeopolitik ödül Avrasya'dır” görüşünde olan Brzezinski, yerkürenin en büyük kıtası olan Avrasya'nın jeopolitik bir eksen olduğundan bahseder ve Avrasya'ya hâkim olan gücün Dünya'nın önemli üç bölgesinden ikisinin egemen gücü olacağının altını çizmektedir.³³⁴ Brzezinski, ABD'nin küresel bir güç olarak devam edebilmesinin Avrasya bölgesine olan hakimiyetinden geçtiğini savunmaktadır. 11 Eylül 2001 saldırılarına kadar ABD'nin Orta Asya'ya

³³¹ Çağrı Erhan, “ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri”, 131.

³³² Richard Kauzlarich, “US Policy toward the South Caucasus Reform, Prosperity, Democracy,” içinde *The New Geopolitics of the South Caucasus* mlf. Shireen T. Hunter, (London: Lexington Books, 2017), 103.

³³³ Tayyar Arı, Ferhat Pirinççi, “ABD'nin Kafkasya Politikasında Rusya İle Ortaklık Ve Rekabet Paradoksunun Olası Gelişmelerini Anlamak” içinde *Orta Asya ve Kafkasya Rekabette İşbirliğine*, mlf. Tayyar Arı (Bursa: MKM Yayıncılık, 2010), 297.

³³⁴ Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri,

yönelik temel önceliği enerji güvenliği ve ekonomi başlıklarında oluşan sınırlı bir düzeydeydi. Ayrıca ABD için bu yeni kurulmuş devletlerin sağlam altyapıya sahip olması ve demokratik anlayışı benimsemeleri de önemli noktaları oluşturmuştur.³³⁵ Ayrıca bu saldırı sonrası Güney Kafkasya coğrafyasının önemi farklı bir noktaya taşınmış ve artmıştır. 2021 yılında Afganistan'da Batının askeri varlığı sona erene kadar Güney Kafkasya bir geçiş koridoru rolüne sahip olmuştur.³³⁶

ABD'nin bölgeye yönelik belirlediği hedefleri ana stratejiler üzerinde ele alırsak bunlar; küresel güç olma rolünü eline almış olan ABD'nin bölgedeki önemli iki güç olan Rusya ve Çin'in etkinliğinin önüne geçmek, bölgedeki zengin enerji kaynaklarına erişimin kolay sağlanması ve İran'ın bölgedeki etkisinin önüne geçilerek özellikle enerjinin taşınması için inşa edilecek olan boru hatlarında rol almasını engellenmek olmuştur. Temel stratejilerini bu iki ayak üzerinde belirleyen ABD, oluşturacağı politikaları bu stratejilerden üretmiştir. Ayrıca ABD'nin belirlediği bölgesel hedeflerin oluşturduğu küresel stratejiler ile aynı zeminde bulunduğu görülmektedir. Bu noktada ABD, Rusya ve Çin'i bölgesel güvenlik için kontrol altında tutmak istemekte ve bu bağlamda bölgedeki devletler ve büyük güçler ile askeri ve ticari iş birliklerine yönelmektedir. Ancak 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD bölgedeki güvenliğin sadece enerji temelli algılanmaması gerektiğini ve bölgede oluşan istikrarsızlığın küreselleşen dünyada kendisini de etkileyebileceğini görmüş ve askeri alanda da güç kazanmak üzerine de politikalar geliştirmeye başlamıştır.³³⁷

ABD'nin bölgeye yönelik enerji dışında gelişen güvenlik temelli politikası W. Bush'un yönetime gelmesi ile başlamıştır. 11 Eylül sonrasında devletleri bir tercih yapmaya zorlayan veya ABD ile olursunuz ya da terörist sayılırsınız, açıklamaları ABD'nin öncelikli politikasının terörle mücadele olacağını göstermiştir. ABD'nin 11 Eylül öncesinde oluşmaya başlayan küresel anlamdaki hedefleri (kitle imha silahları, demokrasi, Uluslararası terörizm, serbest ticaret) 11 Eylül saldırıları sonrasında netleşmiş ve açık bir politika haline dönüşmüştür. Ekonomik çıkarlar doğrultusunda yöneldiği bölgede Rusya

³³⁵ Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63/1 (Ocak 2008), 209.

³³⁶ Avdaliani, *New World Order and Small Regions The Case of South Caucasus*, 194.

³³⁷ Murat Yılmaz (ed.), *Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikaları* (Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2011), 34. ve Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, 163.

ve Çin'den kaynaklanan kaygılarla birlikte ABD'nin bölgedeki politikaları güvenlik, strateji ve enerji üzerine oluşturulmuştur.³³⁸

Bölgeye yönelik öncelikli ilgisini enerji kaynaklarına erişim olarak belirleyen ve 1994'te yapılan anlaşma ile bunu resmi hale getiren ABD, bölgedeki enerjinin taşınmasında boru hatlarının güzergahlarını bölgedeki Rusya, Çin ve oyun dışı bırakmak istediği İran'dan bağımsız olacak şekilde olmasına özen göstermiştir. ABD'nin oluşturduğu enerji temelli politikalar sadece ekonomik bir çıkar gütmemekte ayrıca bölgede enerji üzerine kurulan siyasi bir rekabet alanı da oluşturmaktadır. Bunun en somut örneği ayrıntılarını önceki bölümlerde anlattığımız üzere BTC boru hattıdır. Bu güzergâh sayesinde enerjiyi Rusya ve İran'ı atlayarak Türkiye üzerinden pazarlara taşınmasını desteklemiştir.³³⁹ Türkiye üzerinden çizilen Bakü-Ceyhan boru hattının maliyetin yüksek olması şirketleri projeye karşı isteksizliğe sevk etse de ABD tercihini yapmış ve bu yolun en iyi yol olduğu konusunda ısrarcı davranmıştır. ABD'nin bu ısrarcılığının sebebi, bölgedeki Rusya gücü ve İran etkisinin karşında Batı yanlısı devletleri güçlendirmek ve bölgede denge sağlayabilmektir. Ayrıca bu projenin hayata geçirilmesi doğrudan ABD'nin bölge politikalarında başarının doruğu olmuştur.³⁴⁰

ABD'nin Kafkasya'ya yönelik olarak amaçladığı dış politikada Azerbaycan en önemli ülkeyi oluşturmaktadır. Bu nedenle Azerbaycan ile ortak çıkarlarda buluşarak Batı yanlısı bir Azerbaycan'ı bölgede tutmak ABD için hayati bir önem taşımıştır. Burada ABD'nin Azerbaycan'a karşı olan ihtiyacı kadar karşısında da ABD ile iş birliği kurmak ve elindeki enerjiyi göndermek isteyen ayrıca küresel bir güç olan ABD'nin yaşadığı bölgesel sorunlarda destek olmasını bekleyen bir Azerbaycan vardır. Bu doğrultuda Azerbaycan, ABD'nin 11 Eylül sonrası başlattığı terörle mücadelede tam destek sağlamış, Afganistan'ın işgalinde hava sahasını kullanıma açmış, Irak'a asker göndermiş ve Kosova'da yine Batının destekçisi olmuştur. Ekonomik, güvenlik ve ticari alanlarda birçok ortak çıkarda birleşen ABD ve Azerbaycan, Ermenistan noktasında ayrılığa düşmüştür.

³³⁸ Arı, Pirinççi, "ABD'nin Kafkasya Politikasında Rusya İle Ortaklık Ve Rekabet Paradoksunun Olası Gelişmelerini Anlamak", 298.

³³⁹ Mehmet Akif Okur, "Amerikan Dış Politikası ve Orta Asya: Dünya Düzeni Değişirken İlişkilerin Geleceği Üzerine Düşünceler," içinde *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya* mlf. M. Savaş Kafkasyalı (Ankara-Türkistan, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2012), 253.

³⁴⁰ Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri", 135.

Azerbaycan'ın birincil önceliğini oluşturan Ermenistan meselesinde ABD'nin etkisiz kalması Azerbaycan için ilişkileri olumsuz etkileyen bir unsur olmuştur. Bu noktada ABD'nin Azerbaycan ile olan ilişkilerdeki garantisi Türkiye'dir. Azerbaycan ile dostluk ve ortak hedefler üzerinde gelişen iyi ilişkiler ABD için son derece önemlidir. Türkiye-Azerbaycan arasında oluşacak bir gerginlik ABD'nin bölge siyasetini ve hedeflerini tetpetaklak edebilirdi.³⁴¹ ABD'nin 11 Eylül sonrası bölgede daha aktif bir rol oynaması bölgenin diğer aktörleri olan ve Rusya, Çin ve İran tarafından rahatsızlıkla karşılanmış ve Güney Kafkasya bölgesinde kurulan rekabeti kızıştırmıştır.

Güney Kafkasya bölgesinde bağımsızlığından itibaren Batı yanlısı ve liberal bir politika izleyen Gürcistan, Osetya ve Abhazya sorunları ile uğraşmış ve otorite sahibi bir hükümet yoksunluğu nedeni ile sağlam bir devlet oluşturamamanın getirilerini yaşamıştır. Bu durum Gürcistan'ı hem çatışmaların merkezi hem de Rusya'ya karşı müdahaleye açık bir hale getirmiştir. Sonuç olarak bu kargaşayı ve Gürcistan'ın otorite yoksunluğunu fırsat bilen Rusya zaten Batı yanlısı tutumundan rahatsız olduğu Gürcistan'a 2008 yılında Rus birliklerini konuşlandırmıştır. Rusya daha sonrasında ise Osetya ve Abhazya'ya destek vererek Batı ile ittifak kurmak isteyen Gürcistan'ı iç sorunlar ile kargaşaya sürüklemiş ayrıca devletler üzerindeki etkisini göstererek bölgedeki yerini de sağlamlaştırmıştır. Rusya, SSCB sonrasında kurulan yeni devletler üzerinde gösterdiği tutum ile ABD'nin bölge politikalarının, bölge devletlerinin NATO'ya üye olmasının ve Batı ile ilişkiler kurmasının önündeki en büyük engel olmuştur.³⁴² Rusya, zaten 2007 yılında toplanan Münih Güvenlik Konferansı'nda NATO'nun genişleme ve Rusya sınırlarına yaklaşması konusunda açıkça uyarı vermiş, ABD ve müttefiklerinin Rusya topraklarında etkisinin artmasına sessiz kalmayacağını ortaya koymuştur. Rusya-Gürcü savaşı sonrası Rusya'nın sert tutumlarına karşı ABD'nin bölgeye yönelik politikası fiili eylem ya da yeni girişimler değil mevcut statükoyu korumak ve yönetmek olarak tanımlanmaktadır. ABD, bölgedeki hedefi Rusya-Gürcistan veya Azerbaycan-Ermenistan, Azerbaycan-Türkiye arasında barışın ve değişimler yerine mevcut olanın korunması olmuştur.³⁴³

³⁴¹ Kasım, Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, 181.

³⁴² Koca, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya Politikaları", 26.

³⁴³ Eugene Rumer - Richard Sokolsky - Paul Stronski, *U.S. Policy Toward The South Caucasus Take Three* (Carnegie Endowment for International Peace 2017), 19.

2001-2009 yılları arasında görev yapan Bush, güç dengesi ve küresel rekabet anlayışını benimsemiş ve politikalarını bunun üzerine kurmuştur. Ancak 2009 yılında yönetime gelen Obama, dış politikada müttefikliğe, sivil toplum kuruluşlarına ve özel sektörün gerekliliğine vurgu yapmıştır. Uluslararası toplumu dikkate alan Obama yönetimi Bush'un sert politikaları yerine kolektif güvenlik, iş birliği ve diplomasiyi benimsemiştir. Azerbaycan'a yönelik politikasında da güvenlik ve enerjiyi geri planda bırakıp demokrasiyi önelediği görülmüş ancak uzun vadede bakıldığında Azerbaycan'da demokrasinin gelişmesi ile ABD'nin bölgedeki güvenlik ve enerji çıkarlarını da korumayı amaçlamıştır.³⁴⁴ Obama yönetimi, Clinton ve Bush dönemlerinde oluşturulan enerji geliştirme, terörle mücadele, barışçıl çözüm getirme, İran'ın çevrelenmesi ve "Yeni İpek Yolu" stratejileri gibi değişimleri onaylamıştır. Bunlarla beraber Obama, 2008 Gürcistan-Rusya savaşı sonrası gerginleşen ABD-Rusya ilişkilerinin iyileştirilmesine yönelik girişimlerde bulunmuş ve ABD-Rusya ilişkilerini yeniden başlatmayı amaçlayan "sıfırlama politikasını" öne sürmüştür. Ancak bu girişim başarısız olmuş ve Rusya'nın bölgedeki saldırgan tutumunun bir örneği olan 2014 yılındaki Kırım'ın ilhakı ile ilişkiler yeniden gerginleşmiştir.³⁴⁵

Rusya, Kırım'ı ilhak etmesinin ardından eski Sovyetler Birliği devletleri için NATO ve AB gibi Batılı kurumlar ile kurulacak ilişkilere karşı net bir çizgi çekmiştir. Bu durum ABD'nin Güney Kafkasya politikasını etkileyen önemli bir diğer gelişme olmuş ve ilişkilerdeki gerginliği tırmandırmakla beraber ABD ve AB'nin Rusya'ya karşı yaptırımlar uygulamasına neden olmuştur. Bu tavır sonrası aynı yıl içerisinde tetiklenen ve yine Batı ile iyi ilişkilere girişmek isteyen Ukrayna'nın AB ile Kasım 2013'te imzalamak üzere anlaştığı Ortaklık Anlaşmasını reddetmesi, Ukrayna Hükümeti'nin Batı yanlısı Ukraynalıların protestoları ile karşılaşmasına ve Ukrayna krizinin yaşanmasına neden olmuştur. Rusya'nın bölge devletlerinin ABD ve Batı ile kurulacak ilişkilerine ve Batı'nın bu devletler aracılığı ile bölgeye girişine izin vermeyeceğini tekrarladığı bir olay halini almıştır.³⁴⁶ Moskova'nın baskısı ile Ermenistan, daha önce AB ile düzenlenmiş olan Ortaklık Anlaşmasını imzalamaktan vazgeçmiş ve bunun yerine Rusya'nın önderlik ettiği Avrasya Ekonomik Birliğine (AEB) katılmıştır. Bölgede yaşanan Rusya nüfuzunun etkisi devam

³⁴⁴ Seray Ekinci, "Küresel / Bölgesel Güçlerin Orta Asya Ve Güney Kafkasya Siyaseti", *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, mlf. Necati İyikan (İstanbul: Hiperlink, 2011), 506.

³⁴⁵ Kauzlarich, "US Policy toward the South Caucasus Reform, Prosperity, Democracy", 115.

³⁴⁶ Rumer, Eugene - Sokolsky, Richard - Stronski, Paul. *U.S. Policy Toward The South Caucasus Take Three*, 19.

ederken Gürcistan, Batıcı tutumundan vazgeçmemiş ve Rus baskısına rağmen 2014 yılında AB ile Ermenistan'ın vazgeçtiği anlaşmayı imzalamıştır. ABD ve Rusya ilişkilerinin iş birliğinden uzaklaşıp Soğuk Savaş dönemlerini andırması bölgedeki küçük devletleri etkileyen bir unsurdur.³⁴⁷

Soğuk Savaş sonrasında çatışmaların merkezi haline gelen bölgede Azerbaycan ve Ermenistan arasında sürekli olarak aktif olan bir çatışma olan Dağlık Karabağ, Ermenistan'ın defalarca ateşkesi bozması ile birçok kez kısa süreli çatışmalara sahne olmuştur. Ancak 2016 yılında 2-5 Nisan tarihleri arasında yaşanan çatışma diğerlerinden daha farklı bir anlam taşımış ve meselenin kırılma noktasını göstermiştir. 4 gün savaşı olarak bilinen çatışma, Karabağ meselesinde büyük ölçüde sessiz kalan Batı'nın hareketlenmesine ve endişelenmesine neden olmuştur. Bölgenin hassasiyetinin farkında olan ABD, çatışmanın bölgeye yayılmasından ve bölge çıkarlarının zarar görmesinden endişe duymuştur. ABD, AGİT Minsk grubu aracılığı ile barışçıl bir çözüm arayışına girmiş ve ateşkesin sağlanmasını istemiştir. Ayrıca bu Azerbaycan-Türkiye arasındaki müttefiklik dolayısıyla bölgede oluşacak Türkiye-Rusya karşıtlığının NATO-Rusya haline dönüşmesi de ABD için bir diğer endişe kaynağı olmuştur. 5 Nisan'da Rusya arabuluculuğu ile ateşkes sağlanmış ve ABD tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.³⁴⁸

Bölgenin en kırılma bölgesi olan Dağlık Karabağ Ermenistan'ın ateşkesi uymaması nedeni ile bölgenin denklemlerini etkileyecek niteliğe sahiptir. 2016 çatışmaları sonrasında 2020 yılında Tovuz bölgesine saldıran Ermenistan İkinci Karabağ Savaşını başlatmış ve bu gelişme bölge aktörleri için rekabetin bir parçası olarak görülmüş ve süreçte yer almak için yarışmışlardır. Ancak ABD'nin bu süreçteki tutumu bilinçli bir pasiflik olmuştur. ABD, İkinci Karabağ Savaşı sırasında veya sonrasındaki barış görüşmelerinde de sessiz kalmayı tercih etmiştir. Bu davranışı ile Rusya'ya hareket alanı açan ABD'nin ateşkes görüşmelerinde Rusya'nın aldığı aktif rolden de memnun olduğunu açıklamıştır. ABD'nin bu dönemde 2020 başkanlık seçimleri ve Afganistan'dan çekilmek gibi farklı öncelikleri vardı. Ayrıca, bu savaş sırasında Türkiye ve Rusya'nın aktif rol üstelenmiş

³⁴⁷ Liana Fix, Georgia Knocking on Europe's Door Russia, Georgia, and the EU Association Agreement, (DGAP 2014), 2.

³⁴⁸ Turgut Kerem Tuncel, *Güney Kafkasya'da 2-5 Nisan 2016'da Yaşanan 4 Gün Savaşı* (Avrasya İncelemeleri Merkezi 2016), 308-309.

olması ve Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik sınırsız birçok alandaki desteği ABD'nin bölgedeki rolünü sınırlandırmıştır.

İkinci Karabağ Savaşından itibaren ABD'nin Güney Kafkasya'daki öncelikleri Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu azaltmak ve etkisini engellemek, İran'ı bölgede siyasi ve askeri olarak dengelemek, Türkiye'nin bölgedeki politikalarını ılımlı ve iş birlikçi bir zemine oturtmak ve Azerbaycan'da otoriter yönetim eğilimini engellemek olmuştur. Ancak Biden yönetimi, belirlediği ulusal güvenlik stratejisi politikası gereğince büyük güçler ile stratejik rekabete odaklanmış ve Güney Kafkasya'nın rekabet ortamındaki önemini göz ardı etmiştir. ABD açısından Güney Kafkasya'nın önemlerinden biri de Afganistan operasyonları için bir geçiş koridoru oluşturmasıdır. Ancak ABD'nin 2021 yılında Afganistan'dan çekilmesi ile bu bağ kopmuş ve güney Kafkasya'nın önceliğini oluşturan parametreler zayıflamaya başlamıştır.³⁴⁹

24 Şubat 2022 tarihinde başlayan Rusya-Ukrayna savaşının yeniden alevlenmesi 2013'te Çin "Bir Kuşak Bir Yol" girişimi ile yeniden ilgi alanı olan doğu-batı transitinin önemini azaltmıştır. Bu durum Çin'i Rusya üzerinden Avrupa'ya bağlayan Kuzey Koridorunun ve güvenirliliği sorgulanmış ve Rusya'ya uygulanan yaptırımlar nedeniyle Kuzey Koridoru boyunca ticaret hacimleri 2023 yılında yarı yarıya düşmüştür. Zaten Rusya ile ekonomik bağımlılığını azaltmak isteyen Avrupa için bu koridor cazibesini kaybetmiştir. Bu gelişmeler Kazakistan'ın önerisi ile başlayan ve Çin'den Avrupa'ya Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, Hazar Denizi ve Orta Asya üzerinden bağlayan "Orta Koridor" hattının ABD tarafından desteklenmesine ve ABD'nin Kafkasya politikasının yeni ayağının oluşmasına neden olmuştur. Orta Koridor, daha kısa ve hızlı bir koridor olması ayrıca Rusya ve İran gibi sorunlu ilişkilerin yaşanabileceği ve yaptırımlara maruz kalan ülkelerden bağımsız bir güzergâh olması ile dikkat çekici olmuştur.³⁵⁰ Orta Koridor, bir dönem bölgeden ilgisi azalan ABD'nin yeniden enerji güvenliği ve ticaret gibi konuları gündemine almasına ve bölge üzerindeki stratejik rekabette aktif rol izlemesine yeni bir fırsat yaratmıştır.

³⁴⁹ Jeffrey Mankoff, The New Geopolitics of the South Caucasus (CSIS 2024), 8.

³⁵⁰ Mankoff, The New Geopolitics of the South Caucasus, 10.

2.5.2. Rusya'nın Bölgeye Yönelik Politikası ve İlişkilere Etkisi

SSCB, çift kutuplu Soğuk Savaş dönemindeki pozisyonunu ve tüm güvenlik politikalarını uluslararası sistemin süper gücü olarak, diğer süper güç olan ABD karşısında konumlandırmıştır. Dönemin uluslararası sistemine uygun olarak nükleer silahını ve askeri gücünü artırmaya gitmiş ve ABD ile mücadeleyi sürdürmüştür. 1991 yılına gelindiğinde ise ABD karşısında gücünü ve etkisini büyük oranda kaybetmiş bir SSCB karşımıza çıkmıştır. ABD, iki kutuplu sistemden tek süper güç olarak çıkarken SSCB ise yeni uluslararası sistemde yeni güvenlik politikalarını oluşturmak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda ilk birkaç yıl Batı ile iyi ilişkileri gözetirken ABD'nin belirlediği dış politika ve güvenlik yaklaşımlarından uzaklaşmamaya özen göstermiştir.³⁵¹ SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'da iki tür düşünce tipi ortaya çıkmıştır. Bunlar Atlantikçiler ve Avrasyacılar olarak adlandırılan gruplardır. Atlantikçiler, Rusya'nın yüzünü Batı'ya dönmesi gerektiğini ve çıkarlarının burada olduğunu savunurken Orta Asya ve Kafkasya'ya yoğunlaşmasının Batının ekonomik sistemine entegre olmasını geciktireceğini öne sürmüşlerdir. Dağılma sonrası 1993'e kadar bu görüş ile ilerleyen Rusya, başarı elde edememiş ve Kafkasya-Orta Asya bölgesini de ihmal etmiştir. Ancak 1993 sonrası Avrasyacı görüş güç kazanmış ve eski Sovyet cumhuriyetlerindeki Rus nüfuzunu göz ardı etmeyerek bölgeye gerekli ilginin verilmesini ve doğru politikaların izlenmesini öngören "yakın çevre" doktrini geliştirilmiştir.³⁵²

1993 yılının başında Rusya açısından Kafkasya'ya bakıldığında karamsar bir manzara vardı. Rusya öncüllüğünde kurulan BDT'ye Gürcistan da Azerbaycan da üye olmamış ayrıca iki ülke de Batı çizgisinde hareket etmekteydi. Gürcistan, Batıcı politikasında tam destek bulamamış olsa da Azerbaycan Batı'ya açılan kapı olan Türkiye tarafından karşılık bulmaktaydı. Bu durumu önemli bir güç kaybı ve tehdit olarak gören Rusya, Gürcistan ve Azerbaycan'a karşı politikalarını yoğunlaştırmış ve 1993 yılında Gürcistan, Abhazya'da yaşanan çatışma sonrası iç istikrarını kaybetmiş ve durumu kontrol altına almak için Rusya'dan destek istemiştir. Ülkesindeki iç karışıklığa son vermek amacıyla BDT'ye katılmıştır. Gürcistan'ın bölgede yaşadığı krizi ve Rusya etkisini gören Azerbaycan da Gürcistan'ın ardından BDT'ye üye olmuştur. Rusya, Azerbaycan ve Gürcistan'ın

³⁵¹ Balcı, Türkiye, Rusya ve İran Arasındaki İkili-Bölgesel Güvenlik İlişkileri, 127.

³⁵² Kasım, Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, 120.

kendisine yöneldiğinin sevincini yaşasa da Azerbaycan Batı ile ilişkilerini her alanda artırmaya ve devletin bağımsızlığını sağlamlaştırmaya başlamış ve hızla geliştirmiştir.³⁵³

Rusya'nın yakın çevre politikası sonrası belirlediği birincil amacı, ulusal güvenliğinin sağlanması olmuş ve yakın çevresi olarak belirlediği bölgedeki her gelişmeyle yakından ilgilenmiştir. Ulusal güvenliğini temel amaç olarak algılayan Rusya bu doğrultuda, ülkelerin sınırlarının korunması, bölgedeki istikrarın sağlanması ve bu tarz gelişmelerin Rusya'yı etkilememesini dış politika hedefi haline getirmiş ve bu çerçevede Orta Asya-Kafkasya bölgesini kendi güvenliği için bir tampon bölge olarak görmüştür.

Bölgeye yönelik politikasını ulusal güvenlik temelinde ele alan Rusya, bu doğrultuda da başta askeri alan olmak üzere uluslararası örgütler ile bölgede istikrarı sağlarken etkinliğini de artırmak istemiştir. Örneğin, sınırları içerisinde tehdit algıladığı Çin ile Şanghay İşbirliği üzerinden ittifaklar oluşturarak sorunları çözmeye çalışmış ayrıca Bağımsız Devletler Topluluğu ve Kolektif Güvenlik Örgütü çerçevesinde bölge devletleri ile ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirmiştir.³⁵⁴ Atlantikçiler ve Avrasyacılar arasında görüş farklılıkları Türkiye'nin konumu için de geçerliydi. Atlantikçiler, Türkiye'yi radikal İslam tehdidinden (İran) daha az zararlı görürken, Avrasyacılar ise Türkiye'nin İran'ın mevcut isteklerinin Rusya ile uyumlu hale getirilebileceğini ancak Orta Asya ve Kafkasya halklarıyla dilsel ve etnik bağlar üzerinden ilişki kuran ve sürekli olarak askeri gücünü artıran Türkiye'nin bölgedeki varlığının sağlamlaşmasının asıl tehlike olduğunu savunmaktaydılar.³⁵⁵

Güney Azerbaycan devletleri arasında sahip olduğu yeraltı kaynakları ile en önemli devlet Azerbaycan'dır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Rusya bu kaynakların taşınmasında by-pass edilmiştir. Hazar'ın enerjisine hâkim olmak isteyen Rusya, zaten SSCB döneminde topraklarına yapılan ihraç yollarına sahipken enerjinin aktarımını sağlayarak birçok alanda önemli çıkarlar elde etmek istemekteydi. Ancak SOCAR'ın 1992 yılında imzaladığı konsorsiyum hem Rus hem de İran petrollerini devre dışı bırakmış olması Rusya'yı harekete geçirmiştir. Rusya, Azerbaycan'a yönelik olan politikasını da bu veri üzerinden oluşturmuştur. Buna örnek olarak, Azerbaycan iç işlerine müdahalesi ve

³⁵³ Cornell, *Small Nations And Great Powers A Study Of Ethnopolitical Conflict In The Caucasus*, 348.

³⁵⁴ Aydın Aydın, "Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya'da Rusya, ABD ve Çin," *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* 6/13 (2015), 6.

³⁵⁵ Cornell, *Small Nations And Great Powers A Study Of Ethnopolitical Conflict In The Caucasus*, 331.

Birinci Karabağ savaşında Azerbaycan topraklarının işgalinde Ermenilere karşı gösterdiği destek ve sorunun çözümünün bölgenin başat devleti olan Rusya tarafından çözülmesi beklenirken çözümsüzlüğe ilerlemesi verilebilir. Rusya, Azerbaycan kamuoyunda büyük tepkiler almış ayrıca BDT'ye üye olsa da topraklarına askeri üs yapılmasına izin vermeyen Azerbaycan, Rusya'nın kendisine hâkim olmasına ve kontrolü altına almasına da karşı koymuştur.³⁵⁶

İran ve Rusya'nın bölgedeki enerji transferlerinde saf dışı bırakılmış olması iki devletin de hem ekonomik hem de siyasi çıkarlarını olumsuz etkilemiştir. Her iki devlet de bölgesel ve küresel bağlamda etkin bir rol izlemek üzere kurdukları politikalarının işlevsiz hale gelmesiyle birlikte ABD ve müttefiklerine karşı çıkar odaklı iş birliği kurmuşlardır. Bu doğrultuda 1995 yılında ilişkileri normalleştirme doğrultusunda enerji politikalarını uyumlaştırma üzerine anlaşmışlardır. Bu iş birliğinde İran, ABD'nin uyguladığı izolasyon nedeni ile Rusya ile ortak hareket etmeyi zaten arzulamaktaydı.³⁵⁷

Güney Kafkasya, Rusya için güvenlik ve ekonomi gibi çeşitli alanlarda çıkarlara sahip olduğu bir bölgedir. Kafkasya bölgesi yaklaşık 16. Yüzyıldan itibaren Rus yönetiminin altında olan bir bölge olarak Güney Kafkasya iki yüzyıl kalmış, Kuzey Kafkasya ise hala Rus hakimiyetindedir. Bölgeyle uzun yıllara dayanan ilişkiler ve etkileşimler Rusya için bölgeyi vazgeçilmez kılmaktadır. Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya bölgesindeki bazı etnik grupların örtüşmesi ve bağlarını sürdürmeleri Güney Kafkasya'yı Rusya için bir iç güvenlik meselesi haline getirmekte ve güvenlik tehdidi algısı oluşturmaktadır. Ermenistan-Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ ve Gürcistan ile Abhaz ve Osetya azınlıkları arasındaki rafa kaldırılan birçok çözümsüz sorun Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte yeniden bölgenin gündemini oluşturmuştur. Bu çatışmalar ve çözüm arayışları Rusya için tehdit ve fırsatı birlikte getirmektedir. Rusya etnik gruplar arasında yaşanacak çatışmaların, Rusya'ya göçün başlamasından ve ülke içerisinde olumsuzluklara neden olmasından endişe etmektedir. Ayrıca bu çatışmalar ile Rusya, bölge üzerinde etki alanı oluşturabilmekte ve koruyabilmektedir.³⁵⁸ Gürcü birlikleri tarafından saldırıya uğrayan Osetya ve Abhazya halklarını koruma amacını güttüklerini ileri süren Rus askerleri

³⁵⁶ Aydın, "Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya'da Rusya, ABD ve Çin," 7.

³⁵⁷ Cornell, "Iran And The Caucasus", 60.

³⁵⁸ Sergey Markedonov, "Russian Policy toward the South Caucasus Security, Unity, and Diversity", içinde *The New Geopolitics of the South Caucasus* mlf. Shireen T. Hunter, (London: Lexington Books, 2017), 128-129.

2008 yılında Gürcistan'ın içlerine kadar girmişlerdir. ABD ve AB'nin dahil olması ve arabuluculuk yapması sonrası Gürcistan'dan askerlerini çeken Rusya, iki bölgede de askeri üsler kurarak ayrılmıştır. Böylece NATO üyeliği arzulayan Ukrayna ve Gürcistan'a göz dağı vermiş ve bölge devletleri üzerindeki etkisini artırmıştır. Gürcistan, 1992-1993 yıllarında Abhazya'da başlayan çatışmalar sonrası destek arayışıyla katıldığı BDT'den Rusya'nın 2008 yılında Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanıması ile ülke birliğine karşı tehdit algılamış ve ayrılmıştır.³⁵⁹

Rusya'nın yıkılan SSCB'nin yerine kısa sürede inşa edilmesi ve Kafkasya'da Soğuk Savaş sonrası oluşan güç boşluğunu doldurulma arzusu ile rekabete dahil olması, Rusya'nın Kafkasya bölgesine geri dönmesine ve yerini geri kazanmak üzerine politikalar üretmesine neden olmuştur. İki kutuplu sistemin hâkim olduğu dönemde SSCB'nin kendi alanı olarak tanımladığı bölge ABD, Türkiye ve İran devletlerinin ilgisini çekmiş ve güç mücadelesi yürüttükleri bir rekabet alanı olmuştur. Rusya'nın bölgedeki kontrolü ele almak adına bulduğu etkili yöntemi, bölgede sorun yaşayan ve gelişmesi istenmeyen devletlerin etnik çatışmalarından yararlanmak ve hükümetlerine karşı askeri darbeler gerçekleştirmek olmuştur. Rusya'nın Güney Kafkasya'da kurmak istediği askeri üsler, bölgenin kontrolünü sağlarken ayrıca Kuzey Kafkasya'daki milliyetçi ayaklanmaları bastırmış ve Türkiye faktörünün Güney Kafkasya'dan Orta Asya'ya doğru ilerleyişini engellemiş olacaktır.³⁶⁰

2010'lu yıllara geldiğimizde ise bölgede Rusya'nın giderek artan etkisini görmekteyiz. Bu durum İran'ın bölge ile olan etkileşimini azaltmakta ve bölgesel rekabette Türkiye ve Rusya'nın gerisine itmektedir. Türkiye'nin enerjide artan rolü ve Azerbaycan ile güçlenen bağları Türkiye'nin bölge ile olan temasını sıcak tutmaktadır.³⁶¹ Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ın Batı ile ilişkilerini geliştirme arzularındaki destekleyicisi olmuş ve bu durum Rusya'nın bölgede pekiştirmeyi amaçladığı nüfuz alanını engellemiştir. İran ve Rusya'nın Kafkasya politikaları genel anlamda uyumlu olsa da İran, Rusya Kuzey Kafkasya bölgesi başta olmak üzere radikal İslam'ın temsilcisi olarak endişe teşkil etmektedir. İran Kuzey Kafkasya'da yaşanan hiçbir etnik çatışma veya din temelli sorunda

³⁵⁹ Ergin Güneş, "Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya'nın Yakın Dönem Kafkasya Ve Orta Asya Politikası", Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi 13/27 (September 2013), 189.

³⁶⁰ Ashot Manucharyan, *Russia's Policy in the Southern Caucasus*, (Konrad Adenauer Stiftung, 2007), 1.

³⁶¹ Samuel J. Brannen, *The Turkey, Russia, Iran Nexus*, (CSIS, 2013), 13.

taraf olmayarak Rusya tarafından memnuniyetle karşılanmış ancak İran'ın sahip olduğu kapasite yine de Rusya'yı bölgede İran konusunda tedirgin etmektedir.³⁶² Rusya ve İran arasında oluşan gerginlik Rusya ve Türkiye arasında ilişkilerin çok boyutlu bir boyut kazanmasında “stratejik iş birliği” olarak tanımlanan bir noktaya gelmesine katkıda bulunmuştur. Türkiye ile Rusya arasında derinleşen iş birliği geniş anlamda Avrasya dar anlamda ise Güney Kafkasya bölgesindeki denklemde kendisini göstermiştir. Türkiye'nin bölgesel sorunlara karşı olan ilgisinden ve denklemdeki önemli yerinden rahatsız olan Rusya, ilerleyen süreçte Türkiye ile iş birliğine yakınlaşmış ve bölgesel meselelerde ortak hareket etmek için iş birliğine yönelmiştir.³⁶³

Rusya'nın Güney Kafkasya'daki ekonomik çıkarlarından en önemlisini enerji oluşturmaktadır. Rusya, başta Azerbaycan olmak üzere bölgenin enerjisinin Türkiye ve Avrupa'da kendisine rakip olmasını engellemek istemekte ve enerjinin ulaştırılmasında oluşturulan alternatif rotaları sınırlandırmayı hedeflemektedir.³⁶⁴ Bu doğrultuda, Rusya'nın Kafkasya bölgesine yönelik oluşturduğu iki önemli politika vardır. Birincisi Hazar'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının dünya pazarına açılmasında kilit ülke rolünü üstlenmek, ikincisi ise Hazar kıyısında en verimli enerji bölgesine sahip olan Azerbaycan ve bu enerjinin taşınmasında sahip olduğu coğrafi konumu ile Gürcistan üzerindeki etkisini artırabilmek ve bununla birlikte bu devletlerin Batı'ya olan ilgi ve yönelimlerini engelleyebilmektedir. Bu doğrultuda Rusya'nın dış politikadaki birincil aracı olan Enerji'yi (özellikle bu dönemde doğalgazda tekel olması) her alanda kullanmaktadır. Ülkelerin kendisine olan enerji bağımlılığının azalmasından veya bitmesinden çekinen Rusya, bölgedeki ilk hedefine balta vuran BTC boru hattına karşı çıkmış ve enerjinin Avrupa'ya taşınmasında kendi topraklarının kullanılması ve bu sayede enerji ulaşımında aktif rol oynaması için hem Azerbaycan hem de Gürcistan'a baskılar kurmuştur. Bu doğrultuda Gürcistan'ın doğalgazını kesmiş hatta enerji krizine girme noktasına kadar getirmiştir.

³⁶² Samuel J. Brannen, *The Turkey, Russia, Iran Nexus*, (CSIS, 2013), 12.

³⁶³ TÜRKSAM, “Karabağ Zaferi Sonrası Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Türkiye” (Erişim 16 Mart 2025).

³⁶⁴ Sergey Markedonov, “Russian Policy toward the South Caucasus Security, Unity, and Diversity”, 130.

Aynı şekilde zaman zaman bu enerji tehditlerini Azerbaycan'a da uygulamıştır. Bu gelişmelerde Rusya için Hazar'ın enerjisinin ve bölge devletlerinin enerjideki tutumlarının ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz.³⁶⁵

Rusya'nın sahip olduğu enerji, ona dış politikada uygulayabileceği bir araç sunmuştur. Bu güç aracı ile devletlerin dış politika davranışlarına etki etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, bölgenin sahip olduğu yeraltı zenginliklerinde etkili olmak ve fayda sağlamayı amaçlamaktadır. Çünkü enerji hem Rusya'ya büyük bir ekonomik kazanç sağlamak ve bu ekonomik kazanım, askeri ve teknolojik güç anlamına gelmektedir. Bu etkenler ile enerjideki üstünlüğü ile kendisini vazgeçilmez bir güç haline getirmek istemektedir.

Rusya'nın bölgeye yönelik olan çıkarları bölgede etkin rol oynayan Türkiye ve İran devletlerine karşı olan yaklaşımına ve ilişkilerine de yansımaktadır. Rusya miras olarak gördüğü bu bölgede kendisine rakip çıkmasından rahatsız olmakta ve bu nedenle iki devletin de bölgede varlık ve nüfus kazanmasını istememektedir. Örneğin, Rusya bölge devletlerinin ezeli rakibi olan Batı ile ilişkiler kurmasından özellikle askeri alanda iş birliğine gidilmesinden rahatsızlık duymaktadır. NATO, Rusya için bölgeden uzak tutması gerek bir yapı olmuş ve bu noktada NATO üyesi ve müttefiki olan Türkiye tehlike oluşturur mu şüphesi doğmuştur. Ancak, Türkiye ve Rusya dengeleri korumuş ve uzun süre ekonomik ilişkilerini yürütmüş ve Türkiye, Rusya'nın güvenlik endişelerine karşı hassas ve dikkatli davranmıştır. Hatta İran'la kıyasla Rusya için modern ve laik Türkiye bölgede daha kabul gören bir model olmuştur. 2015 yılında yaşanan Türk F-16 uçağının Rus uçağını düşürmesi gelişmesine kadar Türkiye ve Rusya ilişkileri ihtiyatlı devam etmekteydi, ancak bu tarihten sonra gerginlik artmış ve soğukluğun hâkim olduğu Rusya-İran ilişkilerinde yakınlaşma gözlemlenmiştir.³⁶⁶

Türkiye'nin Rusya'ya karşı olan hassas yaklaşımı ve tehdit oluşturmaktan kaçınması ilişkileri normal seviyede ilerletmekteydi ancak 2015 yılında yaşanan kriz sonrası Rusya'nın sert tepkileri ve karşılıklı artan gerginlik Rusya'yı bölgede İran ile ilişkileri

³⁶⁵ Meryem Koca, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya Politikaları", *Anadolu Strateji Dergisi*, 1/1 (2019), 26-27.

³⁶⁶ Sergey Markedonov, "Russian Policy toward the South Caucasus Security, Unity, and Diversity", 131.

iyileştirmeye itmiştir. Rusya ve İran ABD'ye karşı olan ortak görüşleri ve enerji politikalarında Azerbaycan'a yönelik bakış açıları ile zaten ortak birçok noktada buluşmaktadırlar. Ancak her ne kadar uluslararası siyaset ele alındığında İran ve Rusya'nın aynı tarafta yer aldığı görülse de Rusya, İran'ın bölgede fazla güçlenmesini ve etkinlik kazanmasını istememektedir. Bu da İran'ı daha küçük devletleri rakip olarak görmeye ve çıkarlarını bu devletler üzerinden maksimize etmeye yönlendirmektedir.

İran'ın nükleer silah krizi nedeni ile yaptırımlara maruz kalması ve bu nedenle dış politikada yaşadığı sınırlılık 2015'te çözülmüş ve İran yeniden dış politikada aktiflik kazanmıştır. Bu durum Rusya ve Azerbaycan'ın İran ile olan ilişkilerinde ilerleme sağlamıştır. 8 Ağustos 2016 tarihinde Azerbaycan-İran-Rusya liderlerinin bir araya gelmesi ile ilişkiler kurumsal nitelik kazanmıştır. Çeşitli alanlarda yapılması planlanan iş birliklerine vurgu yapılmış ve bölgedeki çatışma alanlarının kurulacak iş birliklerini engellediği bu nedenle bu sorunların bir an önce çözülmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu bağlamda bölgenin en önemli çatışma konusu olan Hazar'ın hukuki statüsü meselesi için bir ortaklığa varılması gerektiğine karar verilmiştir.³⁶⁷ Verilen bu karar sonrası uzun yıllar bölgenin çözülemeyen sorunu olan ve devletler arasında çatışma alanı oluşturan Hazar'ın statüsü meselesi hakkında bölge devletleri 2018'te ortak bir çözüme kavuşmuştur.

Rusya'nın bölgede ve devletlerle olan ilişkisini etkileyen önemli bir gelişme olan İkinci Karabağ Savaşı 2020 tarihinde Ermenistan'ın Tovuz bölgesine yaptığı saldırı ile başlamıştır. Rusya bu 44 günlük savaş esnasında ve sonrasındaki tutumunu dört madde üzerinden belirlemiştir. Bunlar, Ermenistan'ın statüsünü korumak, çatışmanın çözümünde arabulucu rolünü sürdürmek, Azerbaycan ile özel olarak kurulan stratejik ortaklık ilişkisine dikkat etmek ve Türkiye ile son yıllarda kazanılan çok boyutlu ilişkilerin bozulmamasıdır. Rusya'nın Ermenistan odaklı olan Güney Kafkasya politikası Putin'in iktidara gelmesi sonrası rasyonel temellere oturtulmuş ve bölgesel dengenin bozulmaması üzerine kurulmuştur. Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik olan politikasında yaşanan değişim ile Putin döneminde kurulan Rusya-Azerbaycan ilişkileri çok boyutluluk olarak nitelendirilmiştir. Bu noktada Putin'in İkinci Karabağ Savaşı sırasında ve sonrasında gösterdiği davranışlar denge politikasının korunması anlayışının bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Rusya, Türkiye ile olan ilişkilerin hassasiyetine de gerekli özeni göstermiş ve

³⁶⁷ Tv Musavat, "Bakü Deklarasyonu'nun Metni Viral Oldu", (Erişim 15 Şubat 2025).

çatışmadan kaçınmıştır. Rusya için bu savaştaki en önemli kazanım savaş sonrası yapılan ateşkes anlaşmasında aktif rol almak ve ateşkes sonrasında Karabağ bölgesinde Rus barış güçlerini konuşlandırması olmuştur.³⁶⁸

2010 sonrası bölgede etkisini ve nüfuzunu artıran Rusya, bu etkiyi uzun süre sürdürememiş ve zamanla Ermenistan'ın Batı yanlısı Nikol Pashinyan'ın yönetimine girmesi ve Azerbaycan'ın giderek güç kazanması sonrası Rusya'nın ikna çabalarını dikkate alması gibi etkenlerle etkisi azalmıştır. Bölgedeki Azerbaycan-Ermenistan çatışmasına Rusya'nın bir çözüm getirememesi Rusya'nın bölge devletleri üzerindeki etkisini kaybettiğini göstermekteydi. Nitekim 2020 Karabağ Savaşında Rusya'nın birkaç kez ateşkes için girişimde bulunması ancak başarısız olması bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.³⁶⁹ Ayrıca Rusya'nın bu on yıllık süreçte kaybettiği etki alanı karşısında Türkiye'nin bölgedeki aktifliğini arttırdığını ve özellikle Azerbaycan üzerinden bölge gelişmelerinde yönlendirici bir rol oynadığını göz ardı etmemeliyiz. Tabi Türkiye'nin varlığının bölgede dengelenmesi için Rusya'nın çıkış kapısı çoğu zaman olduğu gibi yine İran olmuştur.

İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Dağlık Karabağ bölgesine konuşlanan Rus askerleri için 2025 yılına kadar kalacaklarına yönelik anlaşma yapılmıştır. Ancak Rusya'nın bölgeyi terk etmek istemediği gözlenmektedir. Azerbaycan ise Rus birliklerinin bölgeden çıkması yönünde baskı yapamayacak ancak bu durumdan da memnun olmayacaktır. Bu noktada Azerbaycan, Rusya'nın hem bölgedeki hem de toprakları üzerindeki etkisini dengelemeyi en doğru politika olarak görmüştür. Azerbaycan'ın bölgede yaşanan gelişmeler üzerine geliştirdiği bu politikada Türkiye, Azerbaycan için doğal bir seçenek haline gelmektedir.³⁷⁰

Sonuç olarak, uluslararası sistemin Azerbaycan ve İran dış politikalarındaki etkisini ele aldığımız bu bölümde, iki devletin ilişkilerinin, Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası sistemden büyük ölçüde etkilendiği ve dış politikanın bu çerçevede şekillendiği görülmektedir. Neorealizm, devlet davranışlarının ve dış politikalarının belirlenmesinde göz ardı edilmeyecek bir öneme sahip olan uluslararası sistemin rolünü vurgulamaktadır.

³⁶⁸ Nazim Jafarov - Araz Aslanlı, "Russia's Policy During the 44-Day Karabakh War", *Insight Turkey* 23/4 (Fall 2021), 224-225.

³⁶⁹ Emil Avdaliani, *New World Order and Small Regions The Case of South Caucasus*, (Singapur: Palgrave Macmillan, 2022), 210.

³⁷⁰ Avdaliani, *New World Order and Small Regions The Case of South Caucasus*, 219.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Azerbaycan ve İran, uluslararası sistemdeki değişiklikler ve bölgesel denklemlerdeki farklılaşmalara doğrudan yanıt veren politikalar benimsemiştir. Bu iki devletin davranışları ve politikaları uluslararası sistemin bir sonucu olan güvenlik endişeleri, beka ve güç kavramlarıyla şekillenmiş; bu da dış politikalarının çatışma zeminine kaymasına neden olmuştur.

Azerbaycan ve İran'ın yaşadığı sorunlar, uluslararası sistemin yarattığı baskı nedeniyle her iki devlette de güvenlik endişeleri doğurmuştur. Azerbaycan için Karabağ sorunu, İran için ise Güney Azerbaycan meselesi birincil beka sorunları olarak öne çıkmıştır. Bu durum, her iki devletin güvenlik kaygılarının temelini oluşturmuş ve ikili devlet ilişkilerinin güvenlik temelli yürütülmesini beraber getirmiştir. İki kutuplu uluslararası sistemin sona ermesiyle gözde bir bölge haline gelen Kafkasya, sahip olduğu yeraltı zenginlikleri nedeniyle hem bölgesel hem de küresel güçlerin hedefi olmuş ve yeni bir rekabet ortamı doğurmuştur. Uluslararası sistemin belirleyicisi olan güçlü devletler açısından yeni bir alan olan enerji konusu, yalnızca bölgesel bir sorun olmakla kalmamış, aynı zamanda iki devlet arasında da uzlaşamayan bir konu haline gelmiştir. Ayrıca Azerbaycan, İran tarafından bir güvenlik tehdidi olarak algılanan dini baskılarla karşı karşıya kalmış ve bu durum iki devlet ilişkilerinin çatışma temelli ilerlemesinde etkili olan faktörlerden biri olmuştur.

Uluslararası sistem, Soğuk Savaş döneminde hâkim olan iki kutuplu yapının sona ermesi ile çok kutuplu bir sistem yapısına evrilmiştir. Bu süreçte, Güney Kafkasya bölgesi enerji kaynakları ve stratejik konumu ile birlikte yalnızca bölge devletlerinin değil, aynı zamanda büyük güçlerin de ilgisini çeken bir rekabet alanı haline gelmiştir. 1991 sonrasında değişen yapı içerisinde küresel güç olarak ortaya çıkan ABD ve bölgeyi SSCB'de kendisine kalmış bir miras olarak gören Rusya ise bölgeye yönelik değişen bakış açıları ve politikaları ile birlikte bu rekabetin önemli bir oyuncusu olmuşlardır. İki kutuplu sistemin hâkim olduğu dönemde uzak kaldığı bir bölge olan Güney Kafkasya, ABD için hem yeraltı zenginlikleri hem de jeopolitik önemi ile yeni bir ilgi alanı olmuştur. Süper gücün bölgeye yönelik ürettiği politikalar, bölge devletlerinin dış politikaları ile birlikte bölge dengelerinin de şekillenmesinde etkili olmaktadır. Bu kapsamda, ABD'nin politikalarında Türkiye, bölge ile kurulacak ilişkilerde ve özellikle de Azerbaycan'ın kaynak-

larına ulaşım için bir köprü görevi görmüştür. ABD kendisini büyük şeytan olarak tanımlayan ve bölgenin bir diğer önemli devleti olan İran'a yönelik ise bölgedeki gücünü ve etkisini sınırlama üzerine bir tutum benimsemiştir.

Rusya ise, iki kutuplu sistemden yenik olarak ayrılmış ve uzun yıllar hüküm sürdüğü bölgedeki etkisini bir dönem kaybetmiştir. Bu durum bölgede güç boşluğu oluşmasına ve ABD gibi büyük güçlerin yanı sıra İran ve Türkiye gibi bölgesel aktörlerin nüfuz artırma ve oluşan boşluğu doldurma üzerine politikalar üretmesine ve bir güç yarışının başlamasına neden olmuştur. Ancak beklenenden kısa bir sürede kendisini toparlayan Rusya, Güney Kafkasya denklemine yerini yeniden almıştır. Rusya'nın bölgede yeniden nüfuz kazanmak için kullandığı öncelikli yöntem ise bölgenin çatışma odaklı yapısı olmuş ve oluşan ayrılıkçı bölgeler üzerinde nüfuz kazanarak bölgede yeniden aktif bir rol kazanmak olmuştur. Daha sonrasında ise Rusya, önce Türkiye ile daha sonra ise İran ile kurduğu ilişkiler doğrultusunda bölge üzerinde denge siyaseti izleyerek ABD'nin bölgedeki etkisini dengelemeyi amaçlamıştır.

BÖLÜM 3: NEOREALİST PERSPEKTİFTEN AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE TÜRKİYE’NİN ETKİSİ

3.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DEĞİŞEN ULUSLARARASI YAPI

3.1.1. Uluslararası Sistemin Türk Dış Politikasına Etkisi

Türkiye, Azerbaycan ve İran, komşu devletler olarak aynı dine ve kültüre mensup olup Avrasya jeopolitiğinde yer almaktadır. Ortak birçok faktöre sahip olmalarına rağmen, uluslararası sistemin anarşik doğasının etkisiyle farklılaşan çıkarlar ve güç artırma arzuları, devletlerin güvenlik ve güç arayışına girmesine, dolayısıyla ilişkilerinin çatışma eksenli bir yapıya bürünmesine neden olmaktadır. Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD’nin ileri karakolu olarak iki kutuplu sistemin güvencesinde kendisine bir alan bulan Türkiye, SSCB’nin yıkılması ile birlikte mevcut konumunu kaybetmiş ve yeni uluslararası sistemde kendisine bir yer arayışına girmiştir. ABD ve NATO’nun uzun yıllardır müttefiki olan Türkiye, sahip olduğu coğrafi konum avantajını kullanarak yeniden ABD için önem arz eden bir ülke olmak istemiştir.

Bu noktada, SSCB’nin yıkılışıyla yeni bir ilgi alanı olan Kafkasya bölgesi, Türkiye için hem ABD’nin bölgeye ulaşmasında coğrafi bir köprü görevi üstlenebileceği hem de etnik bağları sayesinde yeni politikalar üretebileceği bir alan olmuştur. Türkiye’nin bu bölge devletleriyle kuracağı ilişkiler ve bölgedeki etkinliği, değişen uluslararası sistemde yeniden uluslararası pozisyonunu belirlemesinde önemli bir faktör haline gelmiştir. Soğuk Savaş sonrasında Türk dış politikası için yeni bir alan olan Kafkasya bölgesinde Türkiye için şüphesiz en önemli ülke Azerbaycan olmuştur. Azerbaycan, yalnızca coğrafi yakınlığıyla değil, sahip olduğu zengin kaynakları Batı’ya taşımak istemesi ve Batı ile yakın ilişkiler kurarak ekonomik, askeri ve teknolojik alanlarda kendini geliştirmesiyle bölgenin parlayan yıldızı olarak tanınmıştır.

Bu bağlamda, Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrası yeni uluslararası sistemden etkilenecek Kafkasya bölgesine yönelik politikalarını belirlemesi ve Azerbaycan ile kurulan özel bağların stratejik bir ortaklığa dönüşmesi önemli bir konu olmuştur. 1991 yılından itibaren günümüze kadar sürekli ve istikrarlı bir şekilde gelişen Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, bölgenin köklü bir medeniyeti ve jeopolitik öneme sahip bir devleti olan İran’ın

dış politikasını da etkileyen bir faktör olmuştur. Özellikle komşusu olan Azerbaycan ile ilişkilerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir.

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte uluslararası sistemin yapısında yaşanan değişim, yeni coğrafi mekânların ortaya çıkmasına ve yeni devletlerin kurulmasına yol açmıştır. Bu devletlerden biri olan Azerbaycan, Güney Kafkasya'da ortaya çıkarak bölgesel ve küresel anlamda önemli bir ülke haline gelmiştir. Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak uluslararası sistemde kendini göstermesiyle başlayan ikili ilişkilerde, Türkiye Azerbaycan'ı tanıyan ilk devlet olmuş ve bağımsızlığını her daim desteklemiştir. Türkiye ve Azerbaycan, birbirleriyle kurdukları yakın ilişkiler sayesinde bölgesel ve küresel anlamda karşılıklı fayda sağlamışlardır. Yeni kurulmuş bir devlet olan Azerbaycan, Karabağ sorunuyla karşılaşmış ve toprakları işgal edilmiştir. Uluslararası sistemin anarşik doğasının kaçınılmaz bir gerçeği olan güvenlik tehdidi, Azerbaycan'ı güç arayışına itmiş ve zengin yeraltı kaynaklarını Batı'ya ulaştırarak ekonomik ve askeri olarak gelişim gösterme çabası içine sokmuştur. Bu durum, Türkiye'yi Azerbaycan için Batı'ya açılan kapı konumuna getirmiştir. Aynı şekilde Kafkasya ve Orta Asya ile ilişkiler kurarak bölgede aktif bir rol oynamak isteyen Türkiye için Azerbaycan bir köprü görevi görmüştür. İki devlet, etnik, kültürel ve dini birliktelikleriyle kardeşlik bağlarını geliştirmiş, bu bağları ortak çıkarlar doğrultusunda stratejik iş birlikleriyle pekiştirerek bölgenin önemli ittifaklarından biri haline gelmiştir.

Ancak diğer yandan, uluslararası sistemin Azerbaycan ve İran dış politikalarını şekillendirmesi nedeniyle çatışma temelli ilerleyen Azerbaycan-İran ilişkileri, Türkiye'nin Azerbaycan ile kurduğu ortaklıklardan ve bölgedeki rolünden etkilenmiştir. Türkiye'nin enerji naklinde önemli bir role sahip boru hatlarının topraklarından geçmesiyle enerji üzerinde sahip olduğu avantaj, İran'ı saf dışı bırakmıştır. İran'ın "büyük şeytan" olarak nitelendirdiği ABD'nin Türkiye'nin bölgedeki aktifliğine destek vermesi ve Türkiye aracılığıyla kendi etkinliğini artırması söz konusu olmuştur. ABD'nin Soğuk Savaş'tan süper güç olarak çıkması ve uluslararası sistemin yönlendiricisi olması, İran'ı bölgesel gelişmelerden dışlayarak Batı yanlısı politikalar izleyen Azerbaycan ile ilişkilerindeki gerginliği artırmıştır.

Türkiye'nin Azerbaycan ve İran ilişkilerine etkisini gördüğümüz güncel bir gelişme olarak İkinci Karabağ Savaşı'na da bu bölümde değinilmiştir. Birinci Karabağ Savaşı'nda, Azerbaycan ve Türkiye ekonomik, askeri ve teknolojik güç yetersizlikleri ile uluslararası pozisyonlarının belirsizliği nedeniyle herhangi bir etkinlik gösterememişlerdir. Ancak 2020 yılına gelindiğinde Azerbaycan, her alanda kendisini güçlendirmiş ve başta Ermenistan ve İran olmak üzere herkesi şaşırtan bir tutumla işgal altındaki topraklarını geri kazanmıştır. Bu zaferde, Türkiye'nin savaş öncesi, sırası ve sonrasındaki destekleri büyük bir rol oynamıştır. İran ise, sınırları içinde yaşayan çok sayıda Azerbaycan Türkü'nün bu zaferden etkilenerek milliyetçi ayaklanmalara yol açmasından korkmuş ve bu güvenlik tehdidi nedeniyle bölgedeki Azerbaycan-Türkiye ittifakı karşısında Ermenistan ile iş birliğine yönelmiştir.

Bu bölümde, Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası sistemin Türk dış politikasını nasıl şekillendirdiği, bu doğrultuda yapılan Avrasya açılımı kapsamında geliştirilen Kafkasya ilişkilerinde Azerbaycan'ın yeri ve önemi ele alınmıştır. “İki devlet bir millet” anlayışında kurulan ilişkilerdeki stratejik iş birliklerinin bölgesel yansımaları incelenmiştir. Ayrıca, anarşik uluslararası sistemin etkisiyle çatışma temelli ilerleyen Azerbaycan-İran ilişkilerinin artan Türkiye rolünden nasıl etkilendiği ve İran dış politikasının bu bağlamda nasıl şekillendiği, enerji meselesi ve İkinci Karabağ Savaşı başta olmak üzere ele alınmıştır.

Batı'nın ekonomik-sosyal-askeri tüm alanlarda tartışmasız bir şekilde rakipsiz kalmasını anlatan “soğuk savaş sonrası” kavramının, uluslararası sistemdeki karşılığı dengenin son bulması olmuştur. Bu mücadeleden tek başına zaferle ayrılan Batı, bu zamana kadar oluşan denge ortamını bitirmiş ve bu dengeden yararlanan devletleri de yeni politikalar oluşturacakları ve dış politika yollarını çizicekleri bambaşka bir döneme sokmuştur. Baskın Oran, tam da neorealizmin öngördüğü gibi bu dengenin son bulmasını son derece riskli ve istikrarsız bir dönemin başlangıcı olarak yorumlamıştır. Soğuk Savaş dö-

nemi her ne kadar riskli olarak sunulsa da -aslında pek bir risk durumundan bahsedilemez-stabil ortamın verdiği düzenin hakimiyeti söz konusuydu. Ancak Soğuk Savaş sonrası ortam, artan ve öngörülemez çatışmaların bölgeyi sardığı bir dönemi başlatmıştır.³⁷¹

Türkiye, Soğuk Savaş döneminde oluşan Doğu ve Batı bloğu arasındaki stratejik öneminin farkındaydı ve bu durumu da kullanmaktaydı. Ancak Doğu bloğunun çökmesi ile birlikte Batı ittifakının da son bulması, Batı'nın elinde tutmak için çaba gösterdiği önemli ülke Türkiye'nin, bu önemi yitirmesi fikrini ortaya çıkarmış ve bu da Türk dış politikası için en elzem konuyu oluşturmuştur.³⁷² Çünkü Türkiye, İkinci Dünya Savaşı itibarıyla Batı için "Komünist SSCB tehlikesinin" önündeki bariyer görevini görmekteydi.³⁷³ Ancak bu durum da savaşın bitmesiyle ortadan kalmıştır. Soğuk Savaş sürecinde jeopolitik bir avantaj içerisinde olan ve bu doğrultuda politikalar izleyen Türkiye, mevcut düzenin bozulması ile jeopolitik konumunu yeniden önemli kılacak stratejik bir yeni dış politika geliştirmek zorunda kalmıştır. Türk politikacıları, Türkiye'nin artık ABD için stratejik bir öneminin azaldığı görüşündeydi, ayrıca AB (Avrupa Birliği) 'ye tam üyelik başvurusunun da reddedilmesiyle Batı için öneminin kalmadığı endişesine kapılan Türkiye, yeni dış politika arayışına girişmiştir.³⁷⁴

Sonuç olarak, Türkiye'nin acil yeni bir dış politikaya ihtiyacı vardı, çünkü Davutoğlu'na göre konumunun getirisi olan jeopolitik önem tek başına bir değer kazanmamaktadır. Önemli olan devletlerin bu özelliği ön plana çıkaracak politikalar belirlemesi ve uluslararası alanda yaşanan değişimlerde varlığını koruyabilmesidir.³⁷⁵ Türkiye'nin bu noktada avantajlarını değerlendirip doğru politikalar belirlemesi gerekiyordu. Ancak Türkiye'nin yeni düzene uygun politikalar üretmesi kolay olmamış, Soğuk Savaşın sunduğu ortama odaklanan Türkiye, değişimin getirilerine hazırlıksız yakalanmış ve hızla ayak

³⁷¹ Baskın Oran, "1980-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye" içinde *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. (Cilt II 1980-2001)*, mlf. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 209-10.

³⁷² Abdulkadir Baharççek, "Soğuk Savaşın Anlamı ve Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, mlf. İdris Bal (İstanbul: ALFA Basım, 2001), 42.

³⁷³ Oran, "1980-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye", 210.

³⁷⁴ Oran, "1980-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye", 210. ve Bülent Aras, "Turkish Policy toward Central Asia" *SETA Policy Brief*, 1/12 (April 2008): 1.

³⁷⁵ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2001), 117.

uydurmaya çalışsa da bu durum aktiflik kazanan bölgeye yönelik çalışmaların gecikmesine neden olmuştur.³⁷⁶

Soğuk Savaş döneminin bitişi, zorluklar ve fırsatlar döneminin başlangıcı olmuş ve bölgedeki aktif güçlerle birlikte küresel anlamda güç kazanmış devletlerin de bu ikilemden kendilerine yeni roller oluşturmalarını zorunlu kılan, yeni bir yapı oluşturmuştur. Soğuk Savaş dönemi boyunca Batı'nın "ileri karakol" veya "tampon bölge" rollerini biçtiği Türkiye, kendisini hızlı değişimlerin yaşandığı Avrasya jeopolitiğinin merkezinde yeni bir role sahip olarak bulmuştur. Türkiye'ye verilen bu yeni rol, SSCB sonrası oluşan boşluğu radikal İslam ile doldurmayı arzulayan İran tehdidine karşı Batı'nın tam desteğini almıştır. Batı, dengeleri değişen ve güç boşluğunun olduğu hassas bölgede, manipülasyona açık zayıf devletler için radikal İslam'ı öngören İran modeli karşısında, liberal ekonominin ve laik demokrasinin benimsendiği "Türkiye modelini" sunmuştur.³⁷⁷ Batının atfettiği rol dışında Türkiye'nin bölgeye karşı zaten ortak din, dil ve kültürün getirisi olan ilgi ve bağı mevcuttu. Bunun karşılığında yeni bağımsızlığını kazanan devletler de uluslararası sisteme entegre olmak, bağımsızlıklarını güçlendirmek ve statü kazanabilmek amacı ile ilk zamanlarda Türkiye'yi örnek olarak görmekteydiler.³⁷⁸

Ancak Türkiye'nin bu görevi üstlenirken ele aldığı Laiklik, Demokrasi ve Liberal pazar yaklaşımlarından hiçbiri için uygun ortam bulunmamaktaydı. Laiklik, İslam devrimini gerçekleştirmiş olan İran ile çakışmaktayken Demokrasi ise hala eski komünist liderlerin var olduğu yeni devletlerde mümkün değildi. Zaten yeni kurulmuş ve zayıf ekonomi ile mücadele eden ülkeler için liberal ekonomiden söz edilemezdi. Bu görüşlerin benimseneceği ortamın yokluğu³⁷⁹ ve ilerleyen zamanlarda önce yaşanan ekonomik kriz ve ülke içi siyasi huzursuzluklarla birlikte Türkiye'nin, yeni kurulan devletlerin mevcut ihtiyaçlarını karşılayacak ekonomik ve teknolojik imkanlara sahip olamaması bölgede aktif rol oynamasının önüne geçmiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin bağlarına güvenerek açılmak istediği ve güçlü bir aktör olarak var olacağına inandığı ayrıca Batı'nın teşvikini aldığı Orta Asya-Kafkasya macerası hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Böylece Türkiye

³⁷⁶ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin*, 128.

³⁷⁷ Mustafa Aydın, "Turkey's Caucasus Policies", *UNISCI Discussion Papers*, /23 (Mayıs 2010): 178.

³⁷⁸ Mustafa Aydın, "Türkiye'nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası" içinde *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*, mlf. Mustafa Aydın, 102.

³⁷⁹ Oran, "Türkiye'nin Balkan Ve Kafkas Politikası", 275.

bölgedeki “model” olma rolünde başarısız olmuş ve SSCB’den kalan boşluğu yine onun devamı olan Rusya doldurmuştur.³⁸⁰

Uluslararası sistemde yaşanan değişim, birçok ülkeyi etkilemekte ve önemli sonuçlara yol açmaktaydı ancak Türkiye ve Almanya gibi kilit noktada bulunan ülkeler için bu durum hayati bir önem taşımaktadır. Öncelikle SSCB’nin dağılması; artan milliyetçi duygular, sınır anlaşmazlıkları, azınlık sorunları ve devletleşme sürecini tamamlayamayan yeni bağımsız devletler gibi problemleri de beraberinde getirmekte ve bu sorunların yaşandığı ülkeler Türkiye’yi çevreleyen coğrafyada yer almaktaydı. Bu da Türkiye’yi uluslararası sistemdeki genel değişimin yanında bir de çevresinde oluşan değişikliklere ve sorunlara karşı önlemler almaya ve yeni politikalar üretmeye mecbur bırakmıştır.³⁸¹ Soğuk Savaş’ın değişkenlerinin son bulması ile Türkiye, jeopolitik rolünü mevcut statükocu anlayışını terk ederek yeniden yorumlamak durumunda kalmıştır. Çünkü hem bölgede hem küresel ölçekte oluşan sürekli değişim içerisinde Türkiye’nin statükocu dış politika anlayışını devam ettirmesi jeopolitik kazanımlarının işlevsiz hale gelmesine yol açacaktır. Bu nedenle Türkiye, sahip olduğu bu avantajı doğru dış politika stratejilerini kullanarak etkin bir araç haline getirmeli ve değişen uluslararası sistemde yeniden anlamlı bir yer kazanmalıdır.³⁸²

2002 yılında iktidara gelen AK Parti yönetimi ile birlikte Türkiye’nin Kafkasya politikası komşu bölgelere karşı belirlenen birkaç ilke üzerinde ilerlemiştir. Bu ilkeler, yüksek düzeyde siyasi diyalogların kurulması ve toplumsal ilişkilerin geliştirilmesi, karşılıklı faydaya dayalı ekonomik bağımlılıklar, tüm bölge ülkelerinin dahil edildiği bölgesel politikalar oluşturmak ve barış ve hoşgörüyü temel almaktır.³⁸³ Soğuk Savaşın son bulmasıyla değişen uluslararası sistemin yapısı içerisinde yeniden şekillenen Türk dış politikasında, on yıllık bir süreçte komşu bölgelere karşı “istikrarsızlık ve kaos” anlayışın-

³⁸⁰ Bülent Aras, Pınar Akpınar, “The Relations between Turkey and the Caucasus”, *Perceptions* XVI, /3 (Autumn 2011): 53-54 ve Aydın, “Türkiye’nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası” 102.

³⁸¹ Baharççek, “Soğuk Savaşın Anlamı”, 43.

³⁸² Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye’nin*, 117.

³⁸³ Aras, Akpınar, “The Relations between Turkey and the Caucasus”, 55.

dan “sıfır sorun” anlayışına geçişte AK Parti yönetiminin katkısı söz konusudur. Türkiye’nin bu barış ve istikrar için bölgesel gelişimlerin yeniden dizaynını öngören anlayışı bölgede barışın teşvikçisi olarak adlandırılmasına da neden olmuştur.³⁸⁴

3.1.2. Türkiye’nin Kafkasya Politikası ve Azerbaycan İle İlişkileri

SSCB’nin dağılmasıyla birlikte Kafkasya bölgesinde ortaya çıkan yeni Türk devletleri, Türkiye’ye bölgeye yönelik nüfuz artırma ve aktivist davranış şansı sunmuştur. Bölgede oluşan güç boşluğu ve yeni kurulacak Türk devletleri, Türkiye’ye bölgesel rolünü artırma fırsatını tanırken öte yandan da zorluk ve riskleri de beraberinde getirmiştir. Bu fırsatlar ve riskler ikilemi Türkiye’nin oluşturulacak yeni dış politikasına şeklini veren parametreler olmuştur.³⁸⁵ Eski Türkiye’nin bölgeye ve komşularına karşı tedirginlikle yaklaşması bilinçli bir şekilde bölgeye yabancılaşmasına neden olmuştur.³⁸⁶ Kafkasya bölgesinin Türkiye için tanınmayan ve daha önce üzerinde planlamaların yapılmadığı bir alan olması ve 50 yıllık uzaklığın bölgenin etnik ve dini yapısının bilinmemesine ve doğru okunamamasına neden olmuştur.³⁸⁷ Türkiye’nin bölgeyle ortak kültür ve etnik yapıya sahip olmasına rağmen bu kadar yabancı olmasının nedeni ise Pantürkizm korkusunda Moskova’nın yönetimindeki Türkleri, Türkiye’den ve Türkçülükten uzak tutmak istemesi ve bu doğrultuda Türk halkaları arasındaki iletişimi en az seviyeye indirmesidir. Ayrıca bu durum, Türkiye’nin Atatürk döneminde belirlenen “ulusal kimliği sınırlar içerisinde yaşamak” politikasını devam ettirmesi ve ortak Türk kimliğini öne sürerek bu bölgeye karşı irredantizm politikasını izlememiş olmasının da bir sonucudur.³⁸⁸ Türkiye’nin bölgeye yönelik bilgisiz, ilgisiz ve hazırlıksız olması bölgeye yönelik yeni politikaların oluşturulmasına dezavantaj oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye, 1992’de TİKA’yı (Türkiye İşbirliği ve Kalkınma) kurmuştur. Bu kuruluşun amacı, gelişmekte olan ülkeler ile sosyal, kültürel, ekonomik, ticari ve eğitim alanların oluşturulacak projeler ile kurulacak iş bir-

³⁸⁴Bülent Aras, Hakan Fidan “Turkey and Eurasia: Frontiers of a new geographic imagination”, *New Perspectives on Turkey*, / 40, (March 2009), 198.

³⁸⁵Sabri Sayarı, “Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism”, *Journal of International Affairs* 54, / 1 (Güz 2000): 169.

³⁸⁶Aras, Fidan “Turkey and Eurasia: Frontiers of a new geographic imagination”, 197.

³⁸⁷Oktay ve Cerrah, *Uluslararası Politikada*, 202.

³⁸⁸Sayarı, “Turkish Foreign Policy”, 173.

likleri sayesinde ülkeler ile olan ilişkileri geliştirmektir. Ayrıca kurulan ilişkiler ile Türkiye'nin ülkelere yönelik bilgi birikimi ile oluşturacağı stratejileri belirlemesine de yardımcı olmaktadır.³⁸⁹

Ancak değişen uluslararası sistem, coğrafya ve Türkiye'nin iç politikası ile artık kalıplaşan fikirler de değişmiş ve bölgenin istikrarının iç istikrar ve huzurla eş değer olduğu anlayışı benimsenmiş ve bu doğrultuda dış politikanın çerçevesi değişmiştir.³⁹⁰ SSCB'nin çöküşü ile "bölgesel güç" olma şansını yakalayan Türkiye'nin Kafkasya politikasının temelini ilk önce bu yeni Türk devletlerinin bağımsızlıklarının sağlanması ve toprak bütünlüklerinin korunması olmuştur. Türkiye, bu dönemde hem yeni devletlere karşı istekli ve heyecanlıyken hem de temkinli davranmayı sürdürmüştür. Ancak sonraki süreçte tüm yeni devletleri tanımış ve Ermenistan dışında tüm devletler ile diplomatik ilişkilerin önemini gözeterek büyükelçilikler açan ilk devletlerden olmuştur. Soğuk Savaş süresince Batı'nın çıkarları ile şekillenen Türk dış politikası, Soğuk Savaş sonrasında Kafkasya'ya yönelik politikalarda da devam etmiştir. Batı ve Türkiye'nin bölgedeki çıkarlarının kesişmesi nedeni ile Türkiye buradaki dış politikasını ABD'nin politikalarına entegre bir şekilde yürütmüştür.³⁹¹ Bu durum aynı zamanda yeni Türk Devletlerinde Türkiye'ye karşı ortak bağlar dışında ABD'nin desteğini alarak uluslararası politik ve ekonomik sisteme entegre olabilmelerinde Türkiye'yi bir aracı olarak görmelerine ve Türkiye'nin bölgeye daha kolay nüfuz etmesini sağlamıştır. Pragmatik bir dış politika belirleyen Türkiye'nin hedefi, bölgesel gücünü artırmak, Rusya ve İran'ın etkisini artırmasının önüne geçebilmek ve artan enerji ihtiyacını en büyük tedarikçi konumuna yükselen Hazar'dan karşılayarak Rusya olan bağımlılığı kırmaktır.³⁹²

Her ne kadar Türkiye Soğuk Savaş dönemine alışmış ve getirilerinden faydalananıyorsa da SSCB'nin çökmesi, bir noktada Türkiye'yi rahatlatmıştır. Hemen yanı başında güçlü bir küresel güç yerine yeni bağımsız olmuş zayıf devletler oluşmuş ve SSCB ile kara bağlantısı kalmamıştır. Güçlü SSBC'den kurtulmuş olmak, hegemon güç olan ABD'nin desteğini almak ve oluşan boşluğu dolduracak gücü, Türkiye'nin kendisinde

³⁸⁹ Kasım, Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, 94.

³⁹⁰ Aras, Fidan "Turkey and Eurasia: Frontiers of a new geographic imagination", 197.

³⁹¹ Mitat Çelikpala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", *Uluslararası İlişkiler* 7/25 (Bahar 2010): 95.

³⁹² Sayarı, "Turkish Foreign Policy", 173.

görmesi dönemin liderleri tarafından tarihi bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve “Adriyatik’ten Çin Denizine kadar Türk Dünyası” söylemlerine neden olmuştur. Ancak Türkiye’nin hevesleri çok geçmeden kırılmış ve hem SSCB sonrası hızla toparlanan Rusya, kendisini göstermeye başlamış hem de Türkiye’nin boşluğu dolduracak yeterliliğe sahip olmadığı ortaya çıkmıştır.³⁹³

1991 sonrası ortaya çıkan bu yeni Türk devletleri, Türkiye için ilişkilerin yeniden başlamasındaki dönüm noktası olmuştur. Hem fikirsel anlamda hem de pratik anlamda Türk dış politikasını yönlendiren Davutoğlu’nun Türkiye’nin yakın kara havzası olarak ele aldığı üç bölgeden biri olan Kafkasya bölgesinde,³⁹⁴ bölgesel güçler dışarıda bırakıldığında Türkiye için Kafkasya’daki en önemli ülke şüphesiz Azerbaycan’dır. Azerbaycan, Türkiye açısından hem etnik ortaklık ile kurulan manevi bağın getirisi hem de zengin kaynaklara sahip olması ve Batıya açılma isteğinde Türkiye’nin jeopolitik konumunu artırması ile önem arz etmektedir.³⁹⁵ Türkiye’nin Kafkasya hedeflerinden biri olan Hazar gazının Batı’ya taşınmasında oluşturulacak Doğu-Batı koridorunun merkezinde yer alarak Batı için stratejik bir önem kazanmada Azerbaycan, Türkiye için bu hedefin ana karakteri olmuştur. Bu noktada Azerbaycan enerjiyi Batı’ya taşımak istiyor ve Türkiye de buna aracı olmak istiyordu, yani Azerbaycan için Türkiye Batı’ya açılan köprü iken Türkiye için de Azerbaycan Orta Asya’ya açılan köprü rolünü görmekteydi. Ortak çıkarların getirisi olarak gelişen diplomatik ilişkiler Türkiye-Azerbaycan arasındaki stratejik ortaklığı başlatmıştır.³⁹⁶

Türkiye ve Azerbaycan ilişkilerinde olduğu gibi devletlerin stratejik ortaklık kurmalarının temel nedeni belirlenen hedefe tek başına ulaşamamasıdır. Tam da bu nedenle Türkiye ve Azerbaycan, 1991 sonrası oluşan uluslararası sistemin yapısı içerisinde karşılaşılan fırsatların da tehditlerin de üstesinden tek başlarına gelemeyeceklerinin farkındalardır. Ortaya çıkan uluslararası sistemin getirileri iki ülkenin de küresel boyutta ve bölgesel anlamda çıkar ve beklentilerinin kesişmesine neden olmuş ve devletlerin iş birliği

³⁹³ Baskın Oran, “Türkiye’nin Balkan Ve Kafkas Politikası”, (Institut de Relations Internationales et Strategiques, Paris, Kasım 29 1994), 274.

³⁹⁴ Davutoğlu, Stratejik Derinlik Türkiye’nin, 119.

³⁹⁵ Kamer Kasım “Türkiye’nin Kafkasya Politikası: Fırsatlar ve Güvenlik Problemleri” içinde *Türk Dış Politikası Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri* mlf. Sedat Laçiner, Hacı Necefoglu ve Hasan Selim Özütem, (Ankara: USAK, 2009), 62.

³⁹⁶ Sayarı, “Turkish Foreign Policy”, 174.

kurmasını zorunlu kılmıştır.³⁹⁷ Devletler her ne kadar anarşinin hâkim olduğu uluslararası sistemde birbirlerine güvenmemeleri gerektiğini bilseler de “hayatta kalma” amacı doğrultusunda güç kapasitelerini artırmaları gerektiğinin farkındadırlar. Bu da devletlerin çıkar temelli ittifaklar kurmalarını zorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle devletler, uluslararası sistemin getirisi olarak ortaya çıkan düzende ortak çıkarda buluştukları devletler ile gidilen iş birliklerinden kaçınmamalıdırlar. Türkiye ve Azerbaycan da Haydar Aliyev döneminde oluşturulan “bir millet iki devlet” temelinde bir ilişki yürüttükleri görünse de devletleri bir araya getirenin ve ortak politikalarda hareket ettirenin, bölgede herhangi bir güvenlik tehdidi yaşamadan ilerlemek ve bu doğrultuda güç artırıcı iş birliklerine gitmek istemeleri olmuştur.

Azerbaycan’ın Türkiye için önemini, Kafkasları Orta Asya’ya açılan kapı olarak gören Davutoğlu’nun Azerbaycan için söylediği “Kafkaslarda Azerbaycan, Balkanlarda ise Arnavutluk istikrarlı ve güçlü bir bölgesel konum kazanmadıkça, Türkiye’nin her iki bölgedeki ağırlığını artırabilse de, yakın deniz havzası içinde olmakla birlikte sınır-ötesi etkinlik alanları içinde kalan Adriyatik ve Hazar’a yönelik politikalar geliştirebilmesi de mümkün olamaz”³⁹⁸ sözlerinde görebiliyoruz.

Türkiye için stratejik önem arz eden Azerbaycan ile yakın ilişkiler kurmayı amaçlayan Türkiye, Azerbaycan’ın bağımsızlığından itibaren hem istikrarsızlık sorunu hem de Dağlık Karabağ sorununun yaşanması Türkiye’nin hedeflediği politikaları uygulamasında zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Dağlık Karabağ çatışması Türkiye’nin bölgesel bir çatışmada izleyeceği politikanın ilk sınavı olmuştur. Türkiye, Kafkasya’da önemli bir güç olmak istese de askeri bir çatışmadan kaçınmıştır. Bunun yerine Azerbaycan’ın uğradığı işgali uluslararası mecralara taşıyarak hukuki zeminde çözülmesini sağlamaya çalışmıştır. Ancak bu bir işe yaramamıştır.³⁹⁹ Azerbaycan’ın Türkiye’den resmi olarak askeri yardım istemediğini de belirtmek gerekir. Türkiye’ye göre Azerbaycan’ın isteği Batı ile temas kurarak bölgeye dikkat çekmek olmuştur. İhtiyatlı bir politika izleyerek bölgesel bir çatışmadan kaçınan Türkiye bu dönemde Türk diplomatlar aracılığı ile

³⁹⁷ Cavid Veliyev, Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı Tarihi ve Güncel Boyutlar, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020), 129.

³⁹⁸ Davutoğlu, Stratejik Derinlik Türkiye’nin, 127-128.

³⁹⁹ Kasım, Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya, 95-96.

sıkı diplomatik ilişkiler kurmuştur.⁴⁰⁰ Öte yandan Azerbaycan, bu meselede Türkiye'nin tutumunu, kurulacak ilişkilerin gidişatının geleceği için önemli bulmuştur. Bu nedenle Türkiye-Ermenistan ilişkileri sağlıklı bir şekilde kurulup ilerleyememiştir. Azerbaycan topraklarının işgal altında olması, Ermenistan ile kurulacak tüm alanlardaki ilişki ve ortaklıkların gidişatının belirleyicisi olmuştur.⁴⁰¹

Türkiye'nin Orta Asya-Kafkasya macerası 1991 sonrasında heyecan ve istekle başlayıp zamanla yeni politikalar oluşturma yolunda hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. 2009 yılına kadar her ne kadar girişimler ve yeni politikalar oluşturulmaya çalışılsa da ilişkiler durgun ilerlemiştir. Bu durum, Türkiye'de AK parti hükümetinin dış politikasını oturtması ve Azerbaycan'da ise İlham Aliyev döneminin çakışmasına kadar devam etmiştir.⁴⁰² Bağımsızlık sonrası ikili ilişkilerde ticari ilişkileri ele aldığımızda ise 1998 Rus krizi önemli bir etki oluşturmaktadır. Bu kriz sonrası Rus malları Azerbaycan pazarında fiyat avantajı elde etmiş ve halkın gelirinin düşük olması fiyatların bu etken üzerinden belirlenmesine neden olmuştur. Bu durum Azerbaycan'ın Türk mallarına olan ilgisini azaltmış ve 1996, 1997 ve 1998 yıllarında Azerbaycan'ın ithalat pazarında birinci ülkesi Türkiye iken 1999-2000 yıllarında birinci Rusya ikinci ise Türkiye olmuştur. 2000 yılının ticari ilişkilerine bakıldığında ise Azerbaycan'ın Türkiye ile ithalatı %11 ihracatı ise %6 oranını ile karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰³

Türkiye ve Azerbaycan arasında kurulan yakın ilişkinin en önemli sonucu enerji alanında alınmıştır. Bölgede yaşanan bölgesel rekabet aktörlerine rağmen kurulan BTC hattı, iki ülkenin çıkarları doğrultusunda oluşturduğu bir iş birliği olmuştur. İkili ilişkilerde artan ticaret hacmi ve ekonomik ortaklıklar ilişkileri geliştirmekteyken bunun yanında askeri ve kültürel alanlarda yapılan iş birlikleri ise toplumsal bağları kuvvetlendirmektedir.⁴⁰⁴ Azerbaycan'ın siyasi-ekonomik istikrar ve gücü Türkiye için önemli olmuştur. Bu nedenle destekte bulunmakta ve bu durumun kendi yararına da olduğunu bilmek-

⁴⁰⁰ Svante E. Cornell, *Small Nations And Great Powers A Study Of Ethnopolitical Conflict In The Caucasus*, (UK: RoutledgeCurzon, 2001), 282-283.

⁴⁰¹ Çelikkaya, "Türkiye ve Kafkasya",

⁴⁰² Veliyev, *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı Tarihi ve Güncel Boyutlar*, 134.

⁴⁰³ E. H. Mikail - Yurdagül Atun – Ata Atun, "Turkey-Azerbaijan Economical and Political Relations" *Open Journal of Political Science* 9, (June 2019), 515.

⁴⁰⁴ Kasım "Türkiye'nin Kafkasya Politikası: Fırsatlar ve Güvenlik Problemleri", 64.

tedir. Ancak zaten bölgenin en önemli ülkesi olan Azerbaycan'ın birden güçlenmesi bölgesel rekabetteki aktörlerin dikkatini daha fazla çekmesine ve mücadelede risklerle karşılaşmasına neden olmaktadır.⁴⁰⁵

Enerji alanında kurulan iş birliğinin iki ülke içinde değeri ortadaydı bu bağlamda devam ettirilen ve 2012 yılında hayata geçirilen TANAP projesi Azerbaycan-Türkiye stratejik ortaklığını sağlamlaştırmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın Şahdeniz-2 sahasındaki doğalgazının Avrupa'ya taşınmasında TAP VE TANAP boru hatlarının kullanılması için 17 Aralık 2013'te yatırım anlaşmaları imzalanmıştır. Sonrasında ise aynı yıl içerisinde Azerbaycan, Türkiye'nin TANAP boru hattındaki payının artırılması için talep oluşturmuş ve bu talep üzerine projedeki pay oranı %20'den %30'a çıkarılmıştır.⁴⁰⁶ 2013 yılında üçüncü kez Cumhurbaşkanı seçilen Aliyev, ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmiş ve burada mevkidaşı olan Abdullah Gül ile görüşmüştür. Bu görüşme sonrası düzenlenen basın toplantısında "Türkiye ne kadar güçlü olursa Azerbaycan da o kadar güçlü olacaktır" ifadelerini kullanmıştır.⁴⁰⁷ Bu gelişmeler ışığında Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ekonomik bağıllıkta açıkça görülmektedir. Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının büyük oranını Türkiye'ye göndermesi ve Türkiye'nin yapılacak olan enerji transit geçişi için altyapısına önemli ölçüde yatırımlarda bulunması ekonomik ilişkilerdeki bağlantıyı ortaya koymaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), TANAP boru hattında %58 oranında hisseye sahip, Türk boru hat operatörü olan BOTAŞ ise %30'una sahiptir. SOCAR' dan kaynaklı olarak Azerbaycan Türkiye'deki en büyük yatırımcı konuma gelmekte ve bu da Türkiye'nin enerji merkezi olma idealinde önemli bir yer tutmaktadır. 2014 yılına bakıldığında Azerbaycan-Türkiye ikilisinin ticaret cirosu yaklaşık 1,79 milyar dolardır.⁴⁰⁸

Türkiye ve Azerbaycan arasında kurulan gelişmiş ilişkiler 2015 yılında da varlığını sürdürmüş ve hem ilişkiler açısından hem de Azerbaycan'ın uluslararası pozisyonunu etkileyen ve nüfuzunun arttığını kanıtlar nitelikte olan bir gelişme olmuştur. Türkiye'nin

⁴⁰⁵ Gökmen Kılıçoğlu, "2002'li Yıllarda Türkiye'nin Kafkasya Politikası" içinde Türk Dış Politikası (2000'li Yıllar) mlf. Serkan Kekevi, Ömer Kurtbağ (Ankara: Berikan Yayınevi, 2020), 350.

⁴⁰⁶ Emre Erşen, "Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası", içinde mlf. Burhanettin Duran - Kemal İnât - Ali Balcı, (İstanbul: SETA Yayınları, 2014), 307-308.

⁴⁰⁷ Rıza Özel, "Yaşasın can Azerbaycan", *Hürriyet* (13 Kasım 2013).

⁴⁰⁸ Andrew C. Kuchins - Jeffrey Mankoff - Oliver Backes, *Azerbaijan's Foreign Economic and Security Policy*, (CSIS, 2016), 15.

Antalya kentinde gerçekleşen G-20 Liderler Zirvesine İlham Aliyev davet edilmiş ve burada Aliyev özel ilgi ve saygı görmüştür.⁴⁰⁹ Bu doğrultuda 2015 yılında Bakü’de iş dünyasına seslenen Davutoğlu, Türkiye ve Azerbaycan’ın bölgede oluşacak her türlü gelişmede ilişkilerin geleceğine yönelik ortak hareketi arzuladığını vurguladığı konuşmasında,

Biz Pekin, Bakü, Boğaziçi, Brüksel, bütün bu Asya koridorunda hem enerji hem ulaşım hatlarının, Türkiye ile Azerbaycan’ın omurgasını teşkil ettiği bir ekseninde gelişmesini arzuluyoruz. Ulaşım hatlarının geliştiği her yerde de aynen İpek Yolu gibi geçmişte, ticaret hatları da gelişir. İstiyoruz ki bütün bu coğrafya, bizim gönül coğrafyamızı da barındırdığı için bu coğrafya üzerinde akan ticaret, bu coğrafya üzerinde akan petrol ya da doğalgaz bu coğrafya üzerinde seyreden hızlı trenler, lojistik hatlar, havaalanları Türkiye ile Azerbaycan’ın merkezini oluşturduğu bir omurga etrafında şekillensin.⁴¹⁰

Türkiye ve Azerbaycan’ın ortak stratejik çıkarlarının olması ilişkilerin ekonomi, ticaret, güvenlik, enerji ve lojistik gibi birçok alanda istikrarlı olarak ilerlemesini ve Türkiye-Azerbaycan arasında kurulan bu “özel bağ” ilişkisini kolaylaştırmaktadır.⁴¹¹ 11 Ekim 2019 tarihinde iki devlet arasında “Türkiye ile Azerbaycan Arasında Basitleştirilmiş Gümrük Hattına İlişkin Mutabakat Zaptı” imzalanmıştır. Bu protokol ile hem ticaret ilişkileri kolaylaştırılmak istenmiş hem de ileride imzalanması öngörülen Tercihli Ticaret Anlaşması için zemin hazırlanmıştır.⁴¹²

2020 yılına gelindiğinde ise Azerbaycan’ın bağımsızlığından itibaren hem dış hem de iç siyasette en önemli meselesini oluşturan Dağlık Karabağ sorunu yeniden canlanmış ve Ermenistan 1994 ateşkesini birçok kez olduğu gibi yine bozmuştur. Ancak bu sefer Azerbaycan’ın sert tepkisi ile karşılaşmış ve bu saldırı bir savaşa dönüşmüştür.

⁴⁰⁹ Uluslararası Politika Akademisi (UPA), “2015 Yılında Azerbaycan: Gelişme Hattının Yeni Başarıları”, 10 Ocak 2025 tarihinde erişildi, <https://politikaakademisi.org/2016/02/10/2015-yilinda-azerbaycan-gelisime-hattinin-yeni-basari-lari/>

⁴¹⁰ Haberler, “Davutoğlu: "Dünyada Hiç Bir Ülke, Türkiye'nin Azerbaycan'a Azerbaycan'ın da Türkiye'ye Güvendiği..." 10 Ocak 2025 tarihinde erişildi, <https://www.haberler.com/guncel/davutoglu-dunyada-hic-bir-ulke-turkiye-nin-azerbaycan-a-azerbaycan-in-da-turkiye-ye-guveni-di-7937220-haberi/?ysclid=m780qfnuhs613690217>

⁴¹¹ Bilgehan Öztürk, “Türkiye’nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2019”, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2019*, mlf. Burhanettin Duran - Kemal İnâat – Mustafa Caner, (İstanbul: SETA Yayınları, 2020), 289.

⁴¹² Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, “Bakan Pekcan: "Azerbaycan ile Tercihli Ticaret Anlaşması imzalamayı öngörüyoruz", 10 Ocak 2025 tarihinde erişildi. <https://ticaret.gov.tr/haberler/bakan-pekcana-azerbaycan-ile-tercihli-ticaret-anlasmasi-imzalamayi-ongoruyoruz>

Yıllarca çözümsüz bir mesele olarak kalan Dağlık Karabağ meselesinde bir barış sağlanamamıştır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) arabuluculuk faaliyetleri başlatmış ancak başarılı olamamıştır. 1994 yılında bir ateşkes imzalanmış bu tarihten itibaren, bölge adeta yeni bir savaşa hazır halde beklemekteydi. 27 Eylül 2020 tarihinde ise Dağlık Karabağ'da Ermenistan'ın İkinci Karabağ Savaşı bölümünde detaylandıracağımız "Tovuz" bölgesine saldırması ile 44 günlük İkinci Karabağ Savaşı başlamıştır. Bu savaşta Azerbaycan stratejik müttefiki olan Türkiye'nin açık desteği ile savaşa girmiş ve zaferle ayrılmıştır. Stratejik öneme sahip olan Şuşa'nın Azerbaycan tarafından ele geçirilmesinin ardından Ermenistan yenilgiyi kabul etmiş ve 10 Kasım 2020'de savaş sona ermiştir.⁴¹³

Azerbaycan için önem arz eden bu meselenin Türkiye'nin savaş öncesinde, sırasında ve sonrasında verdiği önemli askeri, siyasi ve istihbarat destekleri olmuştur. Türkiye, savaş öncesinde Azerbaycan askerlerine eğitim vermiş ve bazı iddialara göre de savaşta Suriyeli paralı askerleri konuşlandırmıştır. Bunun dışında zaten İHA ve SİHA desteği sağlamış ve sonrasında da barış anlaşmalarında aktif rol oynamaya devam etmiştir. Türkiye'nin oynadığı rol ve desteği ile savaşın Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanması Azerbaycan-Türkiye arasında kurulan askeri ve diplomatik iş birliklerini derinleştirmiştir.⁴¹⁴

2020 yılı Türkiye ve Azerbaycan için ortak stratejik iş birliklerinin bir sonucu niteliğinde olan bir yıl olmuştur. Dağlık Karabağ bölgesinde yaşanan çatışmalar sonrasında 1994'te varılan ateşkes anlaşması Ermenistan tarafından defalarca bozulmuş ve Azerbaycan'a saldırılarda bulunmuştur. Rusya'nın desteğine ve Azerbaycan'ın yeterli karşılığı veremeyeceğine güvenen Ermenistan iki konuda da yanılmış ve savaşın kaderini belirleyen Türkiye desteğini hesaba katmayarak yenilgiye uğramıştır.

Türkiye'nin savaştaki bu rolü Azerbaycan ile olan ilişkiler kadar Güney Kafkasya'daki politikalarını da etkilemiştir. Savaşın her aşamasında bulunan Türkiye sonrasında da Azerbaycan ile 2021 yılında Şuşa Beyannamesi imzalamış ve savaş sonrası olu-

⁴¹³ Hülya Kınık - Sinem Çelik, "The Role of Turkish Drones in Azerbaijan's Increasing Military Effectiveness", *Insight Turkey* 23/4 (Fall 2021), 171.

⁴¹⁴ Seth G. Jones, Jake Harrington, Christopher K. Reld and Matthew Strohmeyer, *Nagorno-Karabakh War*, (CSIS, 2022), 11.

şan yeni jeopolitik denklemde önemli bir nüfuz elde etmiştir. Şuşa Beyannamesi ile Türkiye, hem Azerbaycan ile olan dostluk ve müttefiklik ilişkilerini pekiştirmiş hem de bölgesel iş birliklerini artırarak Türk dünyası ile entegrasyonun önünü açmıştır.⁴¹⁵ Ayrıca Beyannamenin ayrıntıları incelendiğinde Mustafa Kemal Atatürk'ün "Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, kederi kederimizdir." Sözüne ve Haydar Aliyev'in sözü olan "Tek millet, iki devlet" sözüne yer verilmiştir. Ayrıca Beyanname Nahçıvan Özerk Bölgesine vurgu yaparken iki devletin stratejik önemde olan başta Türk Devletler Teşkilatı (TDT) ve uluslararası ve bölgesel diğer örgütlerde birbirlerini destekleyeceklerini taahhüt etmişlerdir. Öte yandan Beyannameyi ikili ilişkiler ve bölge devletleri açısından ayrı bir öneme getiren nokta ise "Zengezur Koridorundan" bahsedilmesi olmuştur. Bu koridor ile Nahçıvan ve Kars demir yolu ile bağlanacak ve iki ülke üçüncül bir devlete ihtiyaç duymadan lojistik bir hat kurulacaktır.⁴¹⁶

Dışişleri bakanı Fidan, ele aldığı makalesinde "Türkiye Yüzyılında" Türkiye'nin vizyonunu anlatmış ve Şuşa Deklarasyonu'nun rehberliğinde Azerbaycan ile kurulan ilişkileri derinleştirdiğini ifade etmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki barışta Türkiye'nin oynadığı rol ile uzun zaman çatışmalara sahne olan Güney Kafkasya bölgesinde barış ve istikrarın sağlanması için büyük bir adımdır. Türkiye, bölgedeki şartlarda oluşturulacak altyapı ve bağlantı projeleriyle yeniden inşa edilmesinde hem iradeye hem de kapasiteye sahiptir. Bu noktada Türk şirketlerinin küresel anlamdaki önemli konumu, sağlanacak sağlam altyapı sistemlerinin bölgeyi dünyaya bağlayacak ve bölge için enerji, turizm, güvenlik, enerji ve yeni yatırımlar gibi birçok alanda istihdam alanı oluşturacaktır. Bunun için en önemli noktalardan biri ise Zengezur Koridoru'nun açılması ve işleve geçmesidir.⁴¹⁷

İki devlet arasında ziyaretler ve TEKNOFEST gibi önemli birçok farklı platformlarda gerçekleşen görüşmeler sıklıkla devam etmiş ve ilişkiler sıcaklığını korumuştur. Özellikle İkinci Karabağ Savaşı sonrası artan yakın ilişkilerde askeri iş birlikleri önem

⁴¹⁵ Mehmet Çağatay Güler, "Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2021", *Türk Dış Politikası Yıllığı 2021*, mlf. Burhanettin Duran - Kemal İnâat - Mustafa Caner, (İstanbul: SETA Yayınları, 2022), 270-271.

⁴¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında, "Şuşa Beyannamesi" 13 Ocak 2025 tarihinde erişildi. <https://tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azərbaycan-SuşaBeyannamesi.pdf>

⁴¹⁷ Hakan Fidan, "Foreign Policy at the Turn of the 'Century of Türkiye", *Insight Turkey* 25/3 (Summer 2023), 18.

kazanmış ve sürekli olarak artmıştır. 2022 yılında da birçok ortak askeri tatbikat gerçekleştirilmiştir. 22-26 Mayıs arasında Kars'ta "Haydar Aliyev-2022" askeri tatbikatı yapılmış,⁴¹⁸ Tahran-Bakü arasında artan gerginlik sonrası planlanan bu tatbikat ile İran'a ve bölgeye yönelik bir müttefiklik mesajı vermek adına Aralık ayında ise, bölgesel nitelikte olan Azerbaycan'ın İran sınırında gerçekleşen "Kardeş Yumruğu" tatbikatı gerçekleşmiş ve üçüncü devlet tehditlerine karşı Azerbaycan-Türkiye birliğine vurgu yapılmıştır.⁴¹⁹ Bu ortak tatbikatlar devamlılığını sürdürmüş ve 2023 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılında ve Haydar Aliyev'in de 100. Doğum yılı nedeni ile Türkiye'de "Haydar Aliyev 2023 Tatbikatı" ve Azerbaycan'da ise "Mustafa Kemal Atatürk 2023 Tatbikatı" gerçekleştirilmiştir.⁴²⁰ Askeri tatbikatların devam ettiği ikili ülke ilişkilerinde ticari ilişkilerde devam etmekte ve üst düzey ziyaretler gerçekleşmektedir. Ticaret Bakanı Ömer Bolat'ın 21 Aralık 2023 yılında gerçekleşen Azerbaycan-Türkiye Yatırım Formu için gittiği Bakü'de iki ülke arasındaki karşılıklı ticaretin sürekli ve istikrarlı bir yapıya sahip olduğunu söyleyerek, "Birlikte başaramayacağımız hiçbir şey yoktur. El ele vererek, ortak çalışmalar yaparak Türkiye ve Azerbaycan bölgede çok güçlü bir ittifakı temsil ediyor." Açıklamasında bulunmuştur.⁴²¹

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki iyi ilişkiler sağlam stratejik iş birliklerine ve bölgesel ortak çıkarlara dayalı olarak devamlılık ve istikrarlılık çerçevesinde ilerlemektedir. İki devletin kurduğu siyasi, ekonomik, kültürel ve ticari birliktelik bölgesel olarak kurulan örgütlerdeki ortak hareketlerle daha fazla pekişmekte ve ilerlemektedir. Bu bağlamda Fidan'ın 18 Ocak 2025'te Bakü'de Azerbaycan dışişleri bakanı Ceyhun Bayramova ile yaptığı ortak basın toplantısında Şuşa Beyannamesi ile müttefiklik seviyesine çıkan ilişkilere vurgu yapmış ve Erdoğan'ın hedef olarak belirlediği 15 milyar Dolar ti-

⁴¹⁸ TRT Haber, "Türkiye ile Azerbaycan'dan Ortak Tatbikat: Haydar Aliyev-2022", (Erişim 14 Ocak 2025)

⁴¹⁹ TRT Haber, "Azerbaycan Savunma Bakanı: "Kardeş Yumruğu'nun Barış ve Güvenlikte Rolü Büyük", (Erişim 14 Ocak 2025).

⁴²⁰ Sarp Özer, "Türkiye ve Azerbaycan'dan 100. Yıla Özel Ortak Tatbikat", *Anadolu Ajansı*, (20 Ekim 2023).

⁴²¹ Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, "Ticaret Bakanı Bolat, Türkiye ve Azerbaycan Bölgede Çok Güçlü Bir İttifakı Temsil Ediyor", 15 Ocak 2025 tarihinde erişildi. <https://ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-bakani-bolat-turkiye-ve-azerbaycan-bolgede-cok-guclu-bir-ittifaki-temsil-ediyor>

caret hacminin tamamlanmasına az kaldığını belirtmiştir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki çeşitli alanlarda yapılan iş birliklerine değinerek açıklamasını “Güçlü Azerbaycan, güçlü Türkiye’dir.” sözü ile bitirmiştir.⁴²²

3.1.3. Soğuk Savaş Sonrası Bölgedeki Enerji Politikaları ve Türkiye’nin Rolü

Dünya’nın en büyük iç denizi olan Hazar’ın kuzeybatısında Rusya, kuzeydoğusunda Kazakistan, Güney’inde İran, güneybatısında Azerbaycan ve güneydoğusunda Türkmenistan bulunmaktadır. Yüzyıllar boyunca farklı kültür ve halkları bir araya getiren Hazarın, zengin balık stoku ve ticaret ağı bulunmakta ve tüm bunların yanında Hazar, sahip olduğu geniş petrol ve gaz yatakları ile tanınmaktaydı.⁴²³ Hazar’ın ünlenmesine neden olan bu zengin yer altı kaynakları aynı zamanda bölgeyi hedef haline de getirmiştir. SSCB sonrası devletlerin temel hedefi, artan enerji ihtiyacının giderilmesinin yanında enerjinin kontrolünü ele alarak bölgede aktif rol oynamak olmuştur. Rusya, SSCB’nin mirasçısı olarak bölgedeki etkinliğini geri kazanarak eski Sovyet ülkelerindeki nüfuzunu sürdürmeyi amaçlarken, Hazar çevresini “arka bahçe” olarak görmekte ve enerjiyi bir dış politika aracı olarak kullanmak istemektedir. Geçmişten gelen bağları ve yıllarca süren hakimiyetinin olması nedeni ile rekabette avantajlı bir durumda da görülmektedir. Ancak bölgeyle kültürel- etnik- dini bağlara sahip olan Türkiye ve İran’da bu rekabete elindeki kartlarla dahil olmaktadır. ABD ve AB ise enerjiye ulaşarak Rusya’nın tekeli kırma hedeflerken öte yandan hegemon güç olma özelliğini kazanan ABD de küresel gücü elinde tutmak adına bu bölgede kendine ait firmalar ile kendisine rakip olan Rusya ve gelişmekte olan ekonomisi ile paralel artan enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla Hazar’a yönelmekte olan Çin’i engellemeye çalışmakta ve bölgenin aktif gücü haline gelmeyi hedeflemektedir. Bu faktörler bölgedeki güç yarışını farklı ve kendine has bir noktaya taşıyarak, bölgenin bir mücadele alanına dönüşmesine neden olmaktadır.⁴²⁴

⁴²² Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan’ın Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov ile Ortak Basın Toplantısı, 18 Ocak 2025”, 15 Ocak 2025 tarihinde erişildi. <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-azerbaycan-disisleri-bakani-ceyhun-bayramov-ile-ortak-basin-toplantisi--18-ocak-2025.tr.mfa>

⁴²³ Shirin Akiner, “Caspian intersections: contextual introduction” içinde *The Caspian Politics, energy and security* mlf. Shirin Akiner (London: RoutledgeCurzon, 2004), 2-3.

⁴²⁴ Burak Çalışkan, *Hazar Denizi Raporu Enerji Havzasında Mücadele*, 1. Ve Leyla Melike Koçgündüz, “Hazar Bölgesi Enerji Politikaları”, 499.

Küreselleşmenin tüm alanları etkisi altına almasıyla artık rekabetler ve uluslararası sistemde kurulan oyunlarda küresel boyutlarda kurulmaya başlanmış ve bu yeni düzendeki küresel oyunun konusu enerji olmuştur. Bu oyundaki ilk hedef enerji alanlarının hâkimi olmak ikincisi ise enerjinin ulaşımındaki güzergâhlarının kontrolüne sahip olmak olmuştur.⁴²⁵ Bu doğrultuda enerjinin üretim merkezlerinden olan ve Soğuk Savaş sonrası güç rekabeti alanına dönüşen Hazar ve geniş anlamda Kafkasya-Orta Asya bölgesinde oluşan rekabet ortamına ikinci “Büyük Oyun” adı verildi. Bu ad, 19. Yüzyılda bölgede rekabete giren Britanya ve Rus çarlığının mücadelesine verilmiş ve bölgede yeniden oluşan güç yarışı uluslararası sisteme büyük oyunu hatırlatmıştır. Ancak tekrarlayan “Büyük Oyun” ilkinden farklı olarak ikili bir mücadelenin ötesinde küresel ve bölgesel anlamdaki birçok gücün rol aldığı karmaşık bir yapı sunmaktaydı. Bu rekabetin oyuncularını ise, ABD, Rusya, Türkiye, İran ve Çin’den oluşmakta ayrıca bölgede bağımsızlığını ele alan yeni devletlerde bağımsızlıklarını sağlamlaştırmak ve uluslararası sistemde güçlenmek adına bu oyunda yer almaktaydılar.⁴²⁶ Bu yeni oyun, ekonomik çıkarlar, boru hatları, alternatif enerji kaynakları, oluşan yeni pazarlar ve yeni kurulmuş bölge devletlerine yapılan yatırımların etrafında şekillenmiştir.⁴²⁷ Bölgede kurulan enerji oyununun önemini ve gidişatını belirleyen ise bölgede oluşan dinamikler, küresel güçlerin artan ilgisi, çok uluslu enerji firmaları ve kurulan denklemde Türkiye’nin sahip olduğu roller olmuştur.⁴²⁸

Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası sistem içerisinde oluşturulan enerji oyunu, tek kutuplu uluslararası sistemden çok kutuplu uluslararası sisteme doğru ilerlerken karmaşanın ve istikrarsızlığın arttığı dünyada devletlerin güvenliklerini korumak amacıyla güç kazanmak ve uluslararası konumlarını belirlemek adına giriştikleri kapasite artırma yarışıdır. Yeni kurulan düzende devletlerin güç kapasitelerini artırıp, kendilerini uluslararası sistemdeki büyük güç olarak kanıtlayacakları ve uluslararası sisteme egemen olacakları yeni alan enerji olarak ortaya çıkmıştır. Enerjiye egemen olanlar veya enerjinin taşınmasındaki güzergâhlarda kilit rol oynayanlar bu rekabettin kazananları olacaktır.

⁴²⁵ Mustafa İlbaş, *Enerji-Politik Dünya ve Türkiye*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2014), 17.

⁴²⁶ Daniel Yergin, *Enerjinin Geleceği*, (İstanbul: Optimist, 2014), 56.

⁴²⁷ Şuhnaz Yılmaz, “ABD’nin Kafkasya politikaları” içinde *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III*, mlf. Mustafa Aydın (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012), 34.

⁴²⁸ Bilgin, “Orta Asya Ve Kafkasya’da Enerji Stratejileri: Rekabet, İşbirliği Ve Bölgesel Sorunlar”, 186.

Enerji üzerinde oluşacak güç, devletlerin uluslararası pozisyonunu belirlerken aynı zamanda önemli bir ekonomik çıkarla birlikte devletlerin kendileri geliştirme ve kapasitelerinin artırmaları için de önemli bir alan oluşturmaktadır.

Neorealizm'in gözünden Kafkasya'da kurulan oyunu değerlendirirsek anarşinin hâkim olduğu uluslararası sistemde oyun aktörleri benzer karakterdedirler. Rekabet içerisinde benzer karakterde olan bu devletleri birbirinden ayıracak olan tek şey devletlerin sahip olduğu ve onlara güç katacak olan, coğrafi konum, askeri-ekonomik-teknolojik güç ve ekonomik kaynaklardır. Bu nedenle devletler Soğuk Savaş sonrası dönemde kapasitelerini artırmak ve güç sahibi olmak için bu mücadele oyununda rol alarak uluslararası sisteme yön verecek olan güç olmak istemektedirler. Çünkü ana aktörler büyük güçlerdir. Uluslararası sistem ancak onların arasında oluşacak bir güç dengesinin değişimi ile değişebilir.

Kafkasya ve Hazar, sahip olduğu enerji kaynakları ile devletlerin ilgi odağı olmuş ve bir mücadele alanına dönüşmüştür. Ancak Hazar'ın yer altı zenginliklerinin kontrolünü ele geçirmek kadar var olan bu enerji kaynaklarının taşınması ve ulaşımın güvenliğinin sağlanması da bölgede başka bir rekabet alanı doğurmuştur. Bölgede kurulan yeni devletler ile kültürel ve etnik bağları mevcut olan Türkiye, kendisini öncelikle yeni oluşan bu Türk devletlerinin bağımsızlıklarının tam destekçisi olarak görmekte ve bu bağlamda yeni devletlerin sosyo-ekonomik devamlılıklarında da hak sahibi olduğunu düşünmektedir. Tüm bunların yanı sıra pragmatist bir anlayış benimseyen Türkiye, hem enerji tedarikinde çeşitlilik sağlayacak hem de bölgesel rolünü ve gücünü artırarak, Rusya ve İran'ın bölgedeki nüfuzunun önüne geçilebilecekti.⁴²⁹

Türkiye, Avrasya'da değişen jeopolitik durumun ortaya çıkardığı yeni fırsatları anlamıştır. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte doğal kaynaklar açısından zengin olan yeni Türk devletlerinin ortaya çıkması Türkiye için yeni bir fırsat yaratmış ve ekonomik ilişkiler kuracağı ilk devlet ise Azerbaycan olmuştur.⁴³⁰ Türkiye için Kafkasya ve Orta Asya bölgelerine yönelik oluşturulacak enerji stratejilerinde ki kilit role sahip olan Azerbaycan, bağımsızlığını yeni kazanmış ve Rusya'nın etkisinden kurtulmak, ekonomik ve siyasi

⁴²⁹ Sayarı, "Turkish Foreign Policy", 173. ve Akiner, "Caspian intersections: contextual introduction", 198.

⁴³⁰ Rovshan Ibrahimov, "Turkish-Azerbaijani Energy Relations: Significant Leverage in the Implementation of the Foreign Policy Interests of Both Countries", *Insight Turkey* 17/2 (Spring, 2015), 84.

olarak güçlenmek arzusu ile hareket etmiştir. Çok boyutlu bir dış politika benimseyen Azerbaycan'ın Türkiye ile kurulacak yakın siyasi ve ekonomik ilişkilerinde ki amaçlarından biride Batıyla yakın ilişkiler kurma ve enerji ticaretini başlatma noktasında bir köprü olması olmuştur. Öte yandan, 1990'lı yıllarda Türkiye için Azerbaycan ise Hazar'a kıyısı olan diğer petrol ve gaz üreticilerine ulaşımındaki önemli bir koridordur. Bu dönemde Azerbaycan ve Gürcistan ile ilişkilerini geliştirmeyi önceleyen Türkiye, gündeme gelen BTC boru hattı projesinin gerçekleşmesine odaklanmış ve hedefini, Türkiye'nin bölgedeki enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara taşıyan bir "enerji koridoru" haline gelmesi olarak belirlemiştir.⁴³¹

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye, daha önce enerji üzerine belirlediği dış politikalarını değiştirmiştir. Türkiye'nin yeni öncelikleri, ülkenin bölgede bir lider ülke ve enerjinin merkezi haline gelmek olmuştur. Daha önce belirlenen transit ülke olma arzusu Türkiye'nin bölgesel liderlik hedefinin bir parçasını oluşturmuştur.⁴³² 2000'li yıllardan 2010'a kadar geline süreçte Azerbaycan, Türkiye için hem transit hem de tedarik konularında oluşturulacak her türlü politikanın merkezindeki ülke olmuştur. BTC'nin hayata geçmesi ile iki ülkede hem kendi açılarından büyük kazanımlar elde etmiş hem de bölgesel olarak özgüven kazanmışlardır.⁴³³

ABD destekli Türkiye, belirlediği hedefler doğrultusunda oluşturduğu dış politikasındaki enerjinin kendi topraklarından geçerek dünya pazarlarına açılmasını sağlayacak olan proje ile bölgedeki önemli aktör haline gelirken, Avrupa'nın petrol ve doğalgaz aktarımındaki güvenliğini sağlayarak enerjinin kavşağı olmayı, ayrıca enerjideki tekeli kırarak çeşitliliği sağlamadaki kilit ülke olmayı amaçlamaktadır. Bu amaçlar içerisinde olan Türkiye için "Doğu-Batı Enerji Koridoru" bir çıkış yolu olmuş ve bu kapsamda Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlıklarını ve ekonomilerini güçlendirecek olan ve Türkiye'nin köprü görevi göreceği bu alternatif güzergâh, Rusya'yı devre dışı bırakarak Hazarın Akdeniz'e bağlanmasını hedeflemektedir. Bu proje doğrultusunda atılan en önemli adım, 2006 yılında faaliyete geçmiş olan BTC boru hattı olmuştur.⁴³⁴

⁴³¹ Şaban Kardaş, *The Turkey-Azerbaijan Energy Partnership in the Context of the Southern Corridor*, (Istituto Affari Internazionali, 2014), 3.

⁴³² İbrahimov, "Turkish-Azerbaijani Energy Relations: Significant Leverage in the Implementation of the Foreign Policy Interests of Both Countries", 88.

⁴³³ Kardaş, *The Turkey-Azerbaijan Energy Partnership in the Context of the Southern Corridor*, 4.

⁴³⁴ Aras, "Turkish Policy toward Central Asia", 4.

Bunun dışında Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan BTE doğal gaz boru hattı ve Nabucco projesinin planlanması da Türkiye'nin özelde Azerbaycan ile genel anlamda ise Kafkasya bölgesinde artan iş birliğini ve Türkiye'nin rolünü pekiştirmiştir. Nabucco, Türkmenistan ve Kazakistan'ın doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'nın iç devletlerine kadar uzanan 3 bin 300 km'lik bir boru hattı projesini içermektedir. Ancak gelişen ilişkiler sonrası Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğal gaz taşıyacak Trans Anadolu Projesi (TANAP) ve Trans Adriyatik Projeleri (TAP)'nin geliştirilmesi ile devre dışı bırakılmıştır.⁴³⁵ Türkiye'nin enerji üzerine geliştirdiği stratejiler için 2015 yılında başlayıp 2018 yılında tamamlanan TANAP projesi, Türkiye'nin bölgede enerji merkezi olması hedefine katkıda bulunmuştur.⁴³⁶

Türkiye'nin Hazar'ın enerjisindeki aktif rol alma üzerine izlediği politikasında BTC ve BTE önemli iki girişimin temsilcileri olmuştur. Türkiye bu girişimler ile kapasitesini artırarak bölgede aktif ve kritik bir rol üstlenirken ayrıca uluslararası sistemdeki rolünü de üst seviyeye çıkarmış ve bunların yanında ekonomik bir çıkar da sağlamıştır. Neorealizm, devletler için siyasi ve coğrafi gücün yanında ekonomik güce de vurgu yapmakta ve uluslararası sistemdeki konumunun belirlenmesinde ekonomik çıkarların öneminden bahsetmektedir. Bu noktada Türkiye ve Azerbaycan kurulan ekonomik ilişkiler çerçevesinde inşa edilen boru hatları ile bölgesel güç haline gelirken ekonomik konumlarını da sağlamlaştırmışlardır. Özellikle bağımsızlık sonrası yaşadığı güvenlik endişeleri nedeni ile donanımlı bir askeri orduya ihtiyacı olan Azerbaycan için zengin doğal kaynaklarından elde edeceği ekonomik güç eşittir askeri güç anlamına gelmiştir. Neorealistler'e göre temel amaç olan güvenliğin sağlanması için gerekli olan askeri güç, bir devletin hakimiyetinde bulunan maddi güçle ölçülmektedir. Bu nedenle devletler ekonomik çıkarlarının peşinde koşmalıdır. Bağımsızlık sonrası neorealist perspektiften küçük güç olarak nitelendirilen Azerbaycan'ın bir an önce ekonomik kalkınma ve uluslararası sistemde etkin güç olma politikaları izlemesi bunun için de elindeki zengin enerji kaynaklarını güvenli bir şekilde Batı'ya ulaştırması gerekmektedir.

⁴³⁵ Ünal Tüysüz, "Güney Kafkasya ile İlişkilerde İmkân ve Sınırlar" içinde *Kuruluşundan Bugüne AK Parti* mlf. Kemal İnat, Ali Aslan ve Burhanettin Duran (Ankara: SETA, 2018), 417-18.

⁴³⁶ İbrahimov, "Turkish-Azerbaijani Energy Relations: Significant Leverage in the Implementation of the Foreign Policy Interests of Both Countries", 92.

Hazar'ı Orta Asya'ya açılan bir kapı olarak değerlendiren ve buradaki temel politikanın Rusya'ya karşı iş birliklerinin kurulması olarak hedefleyen Türkiye bu dönemde Hazar, Kafkasya ve Orta Asya'ya karşı üç ana hedef ile yaklaşmıştır. Bunlar; Kuzey Kafkas cumhuriyetlerinin SSCB içerisindeki konumlarını sağlamlaştırarak cumhuriyetler üzerinden Hazar-Karadeniz arası bağ kurmak, ideolojik gerginliklerin yaşandığı İran ile ekonomik iş birlikleri kurarak Rusya'nın bölgedeki etkinliğinin önüne geçmek ve bölge devletleri arasındaki iş birliğini teşvik ederek istikrar ve güvenliği sağlamak olmuştur. Türkiye, Hazar bölgesinde doğrudan bir kontrol ve etkinlik kazanamayacağını farkındaydı ve bu nedenle bölgeye yönelik oluşturduğu politikalarında en kritik noktayı enerjinin taşınmasında merkezi ülke haline gelmek olarak oluşturmuştur.⁴³⁷ Bu noktada Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik avantaj, zaten Avrasya olarak adlandırılan (Genel kabul olarak, Atlantik sınırından itibaren Çin'e kadar uzanan bölge) coğrafyanın kalbinde yer alması ve bölge içerisinde Türkiye'nin görmezden gelinmesinin mümkün olmamasıdır.⁴³⁸ Avrasya'da yer alan aktörler, Hazar'ın küresel enerji jeopolitiğinde yer almasıyla birlikte üretecekleri politikalarda zorlanmaya başlamışlardır. Türkiye ise yeni uluslararası sisteme entegre olma ve bölgeye yönelik acemi olma konusunda zorluklar yaşasa da bölgenin yükselen aktörü profilini çizmeyi başarmıştır. Bu noktada yeni bir dış politika alanı oluşturan ve izleyeceği rolü çizen Türk politika yapıcıları, bu yeni alanı bir fırsat olarak görmekte ve bölge ülkeleriyle kurulacak iyi ilişkiler ve "sıfır sorun" anlayışı çerçevesinde bölgesel istikrar ve güvenliği temin etmek amacıyla uluslararası aktörler ve kurumlarla ilişki içerisinde olmaya çalışmışlardır.⁴³⁹

Türkiye'nin bölgeye yönelik oluşturduğu politikaların uygulamaya geçmesi ve daha sağlam adımların atılması, Azerbaycan'ın Rusya'dan bağımsızlaşarak enerjisini Batı'ya ulaştırmak istemesi ve bu doğrultuda önce petrol sonra ise doğalgaz alanlarında, ABD'nin de desteği ile çok uluslu enerji şirketleri ile anlaşmalar yapması ve ABD'nin bu ulaşımı Türkiye üzerinden yapılmasını sağlaması ile başlamıştır.⁴⁴⁰ ABD'nin artan enerji ihtiyaçları doğrultusunda Hazar'ın zengin enerji kaynaklarına ulaşılması öncelikli çıkarını oluşturmuştur. Öte yandan bu kaynakların dünya pazarlarına ve Batı'ya aktarımında

⁴³⁷ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik Türkiye'nin*, 181-182.

⁴³⁸ Bülent Olcay, "Avrasya'da Hazar Denklemi" içinde *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, mlf. İdris Bal (İstanbul: ALFA Basım, 2001), 373-74.

⁴³⁹ Aras, Fidan "Turkey and Eurasia: Frontiers of a new geographic imagination", 200.

⁴⁴⁰ Bilgin, "Orta Asya Ve Kafkasya'da Enerji Stratejileri: Rekabet, İşbirliği Ve Bölgesel Sorunlar", 187.

oluşturulacak proje ve güzergâhlarda bölgenin önemli aktörleri olan Rusya ve İran'ın enerji alanından by-pass edilmesini göz önünde bulundurmıştır.⁴⁴¹ Bu noktada ABD, zaten SSCB sonrası oluşan boşluğu doldurması için de desteklediği doğal müttefiki olan Türkiye'nin dahil olduğu projelerin tam destekçisi olmuş ve Türkiye'nin bölgede güçlenmesini istemiştir.⁴⁴²

Kafkasya'da SSCB sonrası oluşan güç boşluğu ve enerji rekabeti sürerken BTC, dengelerin belirlenmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Öncelikle BTC'nin planlanması ile Türkiye-Rusya arasındaki bölgede etkin rol kazanma rekabeti depreşmiş ve Rusya, kendisini mirasçısı olarak gördüğü bölgede Batının etkisini engelleyemeyeceğini fark etmiş ve en azından oyun dışı kalmamak adına petrolü taşımak yönünde karşı ataklar gerçekleştirmiştir.⁴⁴³ Öte yandan İran, zaten Azerbaycan'ın petrol ihraç etmesine ve Batı'yı bölgeye çekmesine her zaman karşı çıkmaktaydı. Bir de bu durum, İran üzerinden geçmesi ve oradan Türkiye'ye ulaşması planlanan güzergâh yerine İran'ın saf dışı bıraktığı BTC'nin yapılması ile İran'ın Azeri petrolü üzerindeki kontrol ve politikalarının engellenmesi ile İran'ın tetiklenmesine ve tehdit algısının daha da artmasına neden olmuştur.⁴⁴⁴

Önceki bölümlerde bahsettiğimiz tehdit algılarına ek olarak İran'ın enerji alanında Orta Asya'nın dünyaya açılacağı kapı olma politikaları da boşa çıkarılmış ve bölgesindeki enerji oyununun dışında bırakılmak istenmiştir. İran, jeopolitik avantajına güvenerek sadece Azerbaycan'ın değil Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerjilerinin taşınmasında da oluşturulacak boru hatlarıyla da ilgilemekteydi. Ancak kurulan bu enerji oyununda avantajlı bir konum tek başına belirleyici bir faktör görevi görmüyor ve enerjinin güzergahı öncelikle ABD ve Rusya'nın politik görüşleri ile belirleniyordu. ABD, Rusya ve İran'ın boru hatlarının güzergahları konusunda görüş ayrılığı mevcut ve İslam devriminden bu yana karşı saflarda yer alan ABD-İran bu rekabet alanında da uyuşmazlık içindedir. Bu

⁴⁴¹ Ömer Kurtbağ, "Soğuk Savaş'ın Sonundan Günümüze ABD'nin Türkistan Politikası", *Türk Dünyası Araştırmaları* 129, / 255 (Kasım-Aralık 2021): 382.

⁴⁴² Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül'ün Etkileri", *Uluslararası İlişkiler* 1/3 (Güz 2004): 131.

⁴⁴³ Hayriye Kahveci, "Enerji Politikaları ve Uluslararası Rekabet" içinde *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III*, mlf. Mustafa Aydın (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012), 278.

⁴⁴⁴ Cornell, "Iran And The Caucasus," 58.

doğrultuda ABD, İran'ın savunduğu ve yararına olacak güzergâh ve projeleri engellemektedir.⁴⁴⁵

Türkiye, enerji politikalarını ve stratejilerini ülkesinin hem iç hem de dış siyasetinin derinlerine işlemiştir. Türkiye, enerjiyi iç siyasette 2023 hedefleri arasındaki önem arz eden bir noktaya koyarken dış politikada ise enerji diplomasisini siyasi hedefler ile birlikte yürütmektedir. Bu hedefler, Türkiye'nin mevcut coğrafi konumunu ve enerji zenginliği olan komşuları ile olan ulaşım imkanını kullanarak ulaştığı bölgesel bir güç statüsünü daha fazla güçlendirmek, enerji tedarikinde çeşitliliği artırmak ve güçlendirerek enerji güvenliğini artırmaktır.

Türkiye'nin bölgedeki ve Azerbaycan enerjisi üzerindeki rolü BTC, BTK gibi projeler ile sınırlı kalmamış ve İkinci Karabağ Savaşının Azerbaycan ve Türkiye lehine sonuçlanması ile Ermenistan engelini kırarak doğrudan bağlantı kurmayı başaran Azerbaycan ve Türkiye, 2025 yılında Igdir-Nahçıvan doğalgaz hattı projesini hayata geçirmişlerdir. Projeyi Türkiye-Azerbaycan arasındaki kader birliğinin nişanesi olarak değerlendiren Aliyev, Türkiye'nin yardımları ile özgür olan Nahçıvan'da önemli bir hattın temelini attıklarını vurgulamıştır.⁴⁴⁶

Enerjinin ulaşımı üzerinde oluşan çıkar farklılıkları, bir tarafın kazancının diğer tarafın kaybı olarak şekillenmesine neden olmuştur. Neorealizm, devletlerin uluslararası sistem içerisinde kendi kazandıkları kadar karşıdakilerin kaybettiklerine de odaklandığını bu nedenle de anarşi sistemindeki rekabette Türkiye'nin ön plana çıkarak kazandığı rol ve güç, İran tarafından kaybedilmiş bölgesel rol ve güç olarak görülmektedir. Hazar merkezli kurulan güç mücadelesinin kilit noktası boru hatları olmuştur. Güzergahların topraklarından geçmesi ile rekabette güç kazanan Türkiye, İran karşısında sahip olduğu kapasiteyi artırmıştır.

⁴⁴⁵ Murat Yılmaz (ed.), *İran'ın Orta Asya Politikaları* (Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2011), 49.

⁴⁴⁶ "İgdir-Nahçıvan Doğalgaz Hattı Açıldı: Bu Proje Kader Birliğimizin Nişanesi", *Yeni Şafak*, 5 Mart 2025 tarihinde erişildi.

3.2. İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI

3.2.1. İkinci Karabağ Savaşına Giden Yol

Karabağ olarak adlandırılan bölge, eski Dağlık Karabağ Özerk Olbastı'sı (bölge) ve Azerbaycan'ın çevresinde bulunan yedi ilçenin tamamını kapsamaktadır.⁴⁴⁷ Bölge coğrafi olarak Azerbaycan'ın Kür ve Aras ırmakları ile Ermenistan'ın Sevan Gölü (Azerbaycan dilinde, Gökçe Gölü olarak adlandırılır.) arasındaki dağlık bölge ve bu dağlık bölge içerisindeki ovalardan oluşmaktadır. Bölgenin bir çatışma alanına dönüşü 1980'lerin sonuna gelindiğinde Sovyet Ermenistan tarafından bölgenin Sovyet Azerbaycan'dan Sovyet Ermenistan'a devrini istemesi ile baş göstermiştir. Bölge, Azerbaycan, Ermenistan ve İran'ın kesişimin de yer almakta ve bu devletlere yönelik hakimiyet oluşturma imkânı sunarak jeostratejik olarak önem arz etmektedir.⁴⁴⁸

Kanayan bir yara haline dönüşen Dağlık Karabağ sorununun temelleri, SSCB'nin Çarlık Rusya'dan itibaren Kafkasya genelinde temel politikası haline getirdiği “böl ve yönet” sistemini bölgeye uygulaması ile atılmıştır. Bu doğrultuda 1825-1829 yılları arasında toplam 152.000 Ermeni'nin bölgeye yerleştirilmesi ile Türk nüfusunu sindirmek dahası azınlık haline getirmek üzere faaliyetler gerçekleştirmiştir. Bölgeye iskân edilen Ermeniler, nüfus yoğunluklarına ve Sovyet desteğini alacaklarına olan inançları ile 19.yy'ın sonu ve 20.yy'nın başlarına gelindiğinde Doğu Anadolu ve Kafkasya bölgesini içeren “Büyük Ermenistan” ideali adını verdikleri bir hedef doğrultusunda örgütlenmeye gitmiş ve Ermeni-Azerbaycanlı Türkler arasındaki etnik çatışmaların fitilini yakmışlardır. 20.yüzyılın ortasına gelindiğinde ise Türkiye sınırlarından daha çok Kafkasya bölgesine doğru yönelmiş ve 2020 yılına kadar sürecektir olan Dağlık Karabağ meselesini başlatmışlardır.⁴⁴⁹

Soğuk Savaşın bitimine doğru ilerlerken on binlerce Ermeni, 1988 tarihinde Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinde ki (DKÖB) Ermeni nüfusunun fazla olduğu bölgenin o

⁴⁴⁷ Eski Karabağ Özerk Bölgesi ile Karabağ Bölgesi aynı anlamı taşımamaktadır. Karabağ Bölgesi 18000 km² lik bir alanı kapsamakta, Eski Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi ise bu 18000 km² alanın içerisindeki 4.392 km²'yi kapsamaktadır. Demet Ş. Acar, Murat Çermek, “Kafkasya'nın Kronikleşen Çatışma Alanı: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi” *Karadeniz Araştırmaları*, 8 (Kış 2005), 123.

⁴⁴⁸ Araz Arslanlı, *Karabağ Sorunu Ve Türkiye Ermenistan İlişkileri* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2015), 13.

⁴⁴⁹ Acar, Çermek, “Kafkasya'nın Kronikleşen Çatışma Alanı: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi”, 124.

dönemki Ermenistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyet'ine bağlanması talebini desteklemesi adına Sovyet yönetimine karşı Erivan'da gösteriler düzenlemiştir. Sovyet yönetimi bu talebi reddederek bölgede çıkan ufak çaplı çatışmaları bastırmıştır. Ancak 1991 yılına gelindiğinde SSCB'nin resmen çöküşü sonrası Azerbaycan topraklarından Rus askerlerinin çekilmesiyle Ermeni birlikleri, 1992-93 tarihlerinde Dağlık Karabağ'ın sınırında olan yedi ilçeyi işgal etmiş ve Azerbaycanlıların topraklarını terk etmelerine neden olmuştur.⁴⁵⁰

Waltz'ın ön gördüğü gibi soğuk savaş sonrası dönemde iki kutupluluğun sona ermesi ile istikrarlı uluslararası sistem yapısı bozulmuş, Soğuk Savaş dönemi boyunca SSCB'nin iç sorunu olarak değerlendirilen ve rafa kaldırılmış olan bölgesel sorunların tümü patlak vermiştir. Bunlardan bazıları zamana yayılarken bazıları ise Dağlık Karabağ sorunu gibi zaten Sovyetlerin çökmesine yakın tarihte başlayan iç uyuşmazlıklar ve çatlaklar SSCB'nin yıkılmasıyla da hiç zaman kaybetmeden büyük bir bölgesel çatışma halini almıştır.

SSCB sonrasında Dağlık Karabağ, bölgenin iki bağımsız devleti arasında yaşanan bir çatışma haline gelmiş ve bu nedenle de bölgesellik kazanmıştır. 1991 sonunda Azerbaycan, Ermenistan'ın saldırılarına karşı gönüllülerden oluşan bir birlik ve milis güçler ile hem eski DKÖB coğrafyasından hem de Ermenistan tarafı ile çatışmaya girmiştir. Çatışmalar devam ederken Ermenistan güçleri bölgenin tek havalimanının bulunduğu Hocalıya girmiş ve içerisinde çocukların da bulunduğu 613 kişiyi katletmiş ve çok sayıda insanı da esir almıştır. Bu acı olaylardan sonra Karabağ sorunu uluslararası bir nitelik kazanmış ve 1992'de AGİK tarafından yapılan toplantıya Türkiye'nin de bulunduğu on bir ülke katılmıştır. Sorunun çözümü için 1992'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) (1994 itibarıyla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı- AGİT-) tarafından oluşturulan "Minsk Grubu" arabuluculuk faaliyetleri yürütmeye çalışmış ve bu girişimler BM tarafından da desteklenmiştir. Ancak Ermenistan'ın saldırgan ve uyuşmaz tavrı nedeniyle hiçbir sonuç elde edilememiş ve işgale devam eden Ermenistan, Şuşa, Laçın ve Hocalıyı ele geçirmiştir.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ Elizabeth Fuller, "Azerbaijan's Foreign Policy and the Nagorno-Karabakh Conflict", *Istituto Affari Internazionali*, (April 2013): 2.

⁴⁵¹ Araz Aslanlı "Birinci Karabağ Savaşı'nın Nedenleri ve Sonuçları," içinde *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, mlf. Muhittin Ataman ve Ferhat Pirinççi (İstanbul: SETA Kitapları, 2021), 127-28.

Birinci Karabağ, Soğuk Savaşı sonrası yaşanan en kanlı çatışma olmuş ve bir milyon kişi yerinden edilmiştir. Çatışma sonrasında yeni bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın topraklarının %20'si işgale uğramış ve çok sayıda can kaybı yaşanmıştır.⁴⁵² RF, Kazakistan, İran, ABD ve Fransa'nın arabuluculukları ile Nisan 1994'te ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Ancak bu ateşkes defalarca ihlale uğramasına rağmen yürürlükte kalmış ve AGİT şemsiyesi altında birçok görüşme toplantı gerçekleştirilmiştir. Ancak sorunun çözümü gerçekleşmemiş ve uzun yıllar süren uzlaşmazlık, olayı daha büyük bir çatışmaya doğru sürüklemiş ve Dağlık Karabağ sorunu iki ülkenin de dış politikasının önceliğini oluşturmuştur.⁴⁵³ Ateşkes sonrası yaşanan ufak çaplı çatışmaların içerisinde, en büyüğü 2016 tarihinde yaşanan "Dört Gün Savaşı" olmuştur. Bu savaş sırasında Ermenistan'ın elinde olan ve stratejik önem arz eden üç tepeyi geri almıştır. Azerbaycan bu savaştaki başarısı ile tüm dünyaya ve Ermenistan'a askeri gücünü geliştirdiğini göstermiştir⁴⁵⁴

Yeniden oluşan uluslararası sisteme ve kurmaya çalıştığı yeni devletine gözünü çatışma ve işgal ile açan Azerbaycan'ın yeni politikalarında önceliği bu sorunun çözümü olmuştur. Bunun nedenleri ise, öncelikle Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tehlike altında olması nedeni ile güvenlik tehdidi yaşamasıdır. Bir devletin öncelikli amacını "hayatta kalmak" olarak nitelendiren Waltz, güvenliğin temel amaç olduğunu savunmakta ve Azerbaycan da her şeyden önce güvenliğini sağlamak için çabalamaktadır. Çünkü güvenlik tehdidi yaşayan bir devletin diğer alanlarda yaşadığı sorunlar her zaman için ikincil önemde olacaktır. Devlet öncelikle algıladığı güvenlik tehdidini yok etmek için uğraşacaktır. Bunu yaparken de hem askeri güç olarak ileride olan hem de Ermenistan ile yakın bağı nedeni ile dengeleyici bir pozisyonda bulunabilecek olan Rusya'nın iş birliğini hedeflemiştir. Diğer bir neden ise, güvenlik sorununu çözerek bir an önce uluslararası konumunu belirlemek ve uluslararası sistemde önemli bir güç haline gelmesinde kullanacağı zengin enerji kaynaklarını dünya pazarlarına açabilmektir. Azerbaycan, elindeki bu enerji

⁴⁵² Kemer Kasım, "The Nagorno Karabakh conflict: Regional implications and the peace process", *Caucasus International* 2/1 (Spring 2012), 94.

⁴⁵³ Acar ve Çermek, "Kafkasya'nın Kronikleşen Çatışma Alanı: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi", 127.

⁴⁵⁴ Fatih ERARSLAN ve Fatma Nur ÖZDEMİR, "Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı," *Türk Dünyası Araştırmaları* 129/255 (Kasım-Aralık 2021), 325.

kartı ile ekonomik ve stratejik güç elde ederken ayrıca Karabağ sorununun çözümü için de büyük güçlerin desteğini alabilecektir.⁴⁵⁵

Hem Türkiye hem de İran bu çatışmalarda aktif rol üstlenmeye çalışmıştır. Ancak buradaki aktif rol çatışmalara dahil olmak anlamında değildir. Türkiye, bu süreçte mescelenin uluslararası alanlara taşınmasını sağlayarak AGİT'in dahil olmasını sağlamış ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün uluslararası kurumlar tarafından desteklenmesine aracı olmuştur. İran ise Azerbaycan-Ermenistan arasında arabuluculuk rolünü üstlenmiş hatta 1992 Ateşkesi Tahran'da imzalanmıştır. İran'ın bu etkin rolü Türkiye'yi rahatsız etmiş ve Türkiye, Azerbaycan'a yönelik politikasını artırmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Azerbaycan'ın yanında olduğunu netleştirerek Ermenistan'ın askerilerini çekmesi ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı göstermesini talep etmiştir. Bu durum Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuş ve Türkiye Ermenistan Sınırını kapatmıştır.⁴⁵⁶

3.2.2. İkinci Karabağ Savaşı

İkinci Karabağ savaşı, ayrıntılarını yukarıda anlattığımız üzere birinci Karabağ Savaşı (1992-1994) sonrası imzalan ateşkesin Ermenistan tarafından dikkate alınmaması ve Azerbaycan'ın uluslararası toplum ve kuruluşlardan umduğu çözümü bulamamasının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Çok sayıda kayıp veren ve işgale uğrayan Azerbaycan, toprak bütünlüğünü yeniden sağlamak arzusunu içten içe taşımaktaydı.⁴⁵⁷ 2010-2020 tarihleri baz alındığında zaten Ermenistan'ın provokatif girişimleri ve bölge huzursuzluğuna yönelik hareketliliği dikkat çekmekteydi. Aslında Ermenistan'ın bu girişimleri Karabağ meselesini canlandırmaktan daha çok Ermenilerin düşmanlarının kim olduğunu hatırlaması ve iç politikayı yönlendirmek istemesidir. 12 Temmuz 2020 yılına geldiğinde ise Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Tovuz bölgesine saldırıda bulunmuş ve 11 Azerbaycan askerini şehit etmiştir. Ancak burada değinilmesi gereken bir konuda Ermenistan'ın saldırıda bulunduğu Tovuz bölgesinin tesadüfen seçilmemiş olmasıdır. Bu bölge Karabağ ile ilgisi olmayan ancak Bakü-Supsa boru hattının tam üzerinde bulunmasının

⁴⁵⁵ Fuller, "Azerbaijan's Foreign Policy and the Nagorno-Karabakh Conflict", 3.

⁴⁵⁶ Oktay ve Cerrah, *Uluslararası Politikada*, 134-35.

⁴⁵⁷ M. Hakan Yavuz, "Turkish Foreign Policy And The Karabakh Conflict," içinde *The Nagorno-Karabakh Conflict Historical and Political Perspectives* mlf. M. Hakan Yavuz, Michael M. Gunter, (London: Routledge, 2023), 276.

yanı sıra BTC petrol, Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu ve TANAP'ın ise bağlantı noktasında bulunmasıdır. Ermenistan, bu saldırı ile yıllardır rahatsızlık duyduğu Azerbaycan'ın Türkiye aracılığı ile Avrupa'ya enerji aktarmasına balta vurmak istemiştir. Ermenistan, yıllardır yerleşmiş algılarından biri olan “saldır- toprak kazan-ateşkes ilan et” anlayışını devam ettirmiş ve yine bu mantıkla Azerbaycan'a saldırmıştır. Ermenistan bu saldırıya girişirken başta Rusya'nın ve diğer devletlerin desteğini alacağını ve kolaylıkla bu işten sıyrılacağını ummuş ve Azerbaycan'ın vereceği karşılığın yetersiz olacağını sanmış ancak sonuç umduğu gibi olmamıştır.⁴⁵⁸

Bu saldırı sonrası Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Azerbaycan'ın cevap hakkının olduğunu ve bundan sonraki süreçte Ermenistan'ın hiçbir saldırı girişiminin karşılıksız kalmayacağını söylemiştir. 24 Eylül tarihinde BM Genel Kuruluna katılmış ve uluslararası kuruluşlardan yeniden bir çözüm bulmalarını istemiştir. Ancak Soğuk Savaş sonrasında olduğu gibi yine geçerli bir çözüm uygulanamamıştır. 27 Eylül tarihine gelindiğinde ise Azerbaycan için bardağın taşıdığı son damla olmuş,⁴⁵⁹ saldırı sonrası açıklamada bulunan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan'ın çirkin bir siyaset yürüttüğünü ve işgalci bir devlet olarak bölgedeki tehlikenin merkezini oluşturduğunu ifade etmiştir. Azerbaycan'ın kendi öz topraklarını savunduğunu ve Ermenistan'ın bu topraklarda işinin olmadığını söylemiştir. Azerbaycan topraklarına karşı işgalci politikalar yürüten Ermenistan'ın işgallerinin son bulacağını da altını çizmiştir.⁴⁶⁰ İşgal bölgesini genişletme arzusu ile Azerbaycan'a tekrar saldıran Ermenistan, Azerbaycan'ın modernize edilmiş ve güçlendirilmiş olan yeni ordusu ile karşılaşmış ve 44 gün sürecek olan İkinci Karabağ Savaşı başlamıştır. Minsk Grubunun işlevsiz oluşu Ermenistan'ın irredantizm politikaları bu savaşı kaçınılmaz kılmıştır. 27 Eylül'de başlayarak 10 Kasım tarihinde Azerbaycan'ın üstün başarısı ile sonuçlanan savaş, Azerbaycan'ın ordusu ile kazandığı ilk zafer olmuştur.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ Ömer Lütfi Taşcıoğlu, “İkinci Karabağ Savaşı Ve Sonuçları”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/2 (Aralık 2023), 548-549.

⁴⁵⁹ Araz Aslanlı, “Karabağ Sorununda Ateşkesin Kısa Tarihi,” *SETA*, 300 (Kasım 2020), 4.

⁴⁶⁰ CNN Türk, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'den Son Dakika Açıklaması!” 09.12.2024 Tarihinde Erişilmiştir. <https://www.cnnturk.com/dunya/son-dakika-azerbaycan-cumhurbaskani-alievden-son-da-kika-aciklamasi-1570367>

⁴⁶¹ ERARSLAN ve ÖZDEMİR, “Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı,” 325-326.

3.2.3. İkinci Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Tutumu

Türkiye'nin bu savaştaki görüşü ve duruşu açık ve net olarak hem Cumhurbaşkanı hem de dışişleri bakanlığınca açıklanmıştır. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü geri kazanmasını haklı bulan ve Ermenistan tarafından girişilen saldırıların karşılığının verilmesini hem askeri hem de siyasi olarak desteklemiştir. 12 Temmuz Tovuz saldırısı sonrası basın toplantısında konuşan Erdoğan, "Bu saldırı Ermenistan'ın çapını aşan bir hadise" açıklamasında bulunmuştur.⁴⁶² Dışişleri bakanlığı ise yaptığı açıklamada Ermenistan, saldırgan milliyetçiliğini devam ettirmek ayrıca Yukarı Karabağ ve çevresinde gerçekleştirdiği işgal ve soykırımı uluslararası topluma unutturmaya çalıştığını belirtmiştir. Ermenistan'ın bu tür tutumlarla bölgedeki barış ve istikrarı bozduğunu söyleyerek Türkiye'nin tüm imkanları ile Azerbaycan'ın yanında olduğunu açıklamıştır.⁴⁶³

Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşına girmesinde ve başarılı olmasındaki en önemli etken Azerbaycan'ın yıllarca önem verdiği ve geliştirdiği askeri kapasitesi olmuştur. Enerji'den elde ettiği gelirin büyük oranını harcadığı askeri alan 2020 tarihine gelindiğinde Azerbaycan'ın Ermenistan karşındaki konumunu tamamen değiştirmiştir.⁴⁶⁴ Azerbaycan, orduyu modernize etme amacı gütmüş ve Türkiye bu doğrultuda Azerbaycan'a tam destek sağlayarak yeni silahlar ihraç etmiştir. Buradaki desteğin temel amacı da Azerbaycan'ın Ermenistan karşısındaki askeri zayıflığını toparlamak ve Sovyet tarzı bir kuvvetten NATO tarzı bir kuvvete dönüştürmektir. Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik askeri iyileştirme desteği uzun yıllar devam etmiş ve İkinci Karabağ Savaşı öncesi dönemlerde Türkiye, Azerbaycan askerlerine profesyonel eğitimler vermiş ve çok sayıda ortak tatbikat gerçekleştirmiştir.⁴⁶⁵

Türkiye, Kafkasya'ya yönelik politikalarında en önemli aktör olan Azerbaycan'ı bu savaşa askeri eğitim ve donanım olarak yıllar öncesinden hazırlamış ve Azerbaycan'ın

⁴⁶² Anadolu Ajansı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan "Bu saldırı Ermenistan'ın çapını aşan bir hadise", 9 Aralık 2024 tarihinde erişildi, <https://www.aa.com.tr/tr/vg/video-galeri/cumhurbaskani-erdogan-bu-saldiri-ermenistanin-capini-asan-bir-hadise/179#>

⁴⁶³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "No: 149, 12 Temmuz 2020, Azerbaycan'a Yönelik Ermeni Saldırısı Hk.," 9 Aralık 2024 tarihinde erişildi, https://www.mfa.gov.tr/no_-149_-azerbaycan-a-yonelik-ermenis-saldirisi-hk.tr.mfa

⁴⁶⁴ Ferhat Pirinççi ve Mehmet Çağatay Güler, "Azerbaycan'ın Stratejik Sabrının Sonu Ve Karabağ'da Yeni Denklem," içinde *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, mlf. Muhittin Ataman ve Ferhat Pirinççi (İstanbul: SETA Kitapları, 2021), 210.

⁴⁶⁵ Edward J. Erickson, "How Do We Explain Victory? The Karabakh Campaign of 2020" içinde *The Nagorno-Karabakh Conflict Historical and Political Perspectives* mlf. M. Hakan Yavuz, Michael M. Gunter, (London: Routledge, 2023), 225.

toprak bütünlüğünü sağlamasını ve bölgede güçlü bir devlet rolü çizmesini istemiştir. Ekonomik ve askeri gücü sağlam bir Azerbaycan'ın bu savaştan zaferle ayrılması onun uluslararası pozisyonunu belirleyecek ve Türkiye'nin Kafkasya'da her daim iş birliğine hazır olan güçlü bir stratejik ortağı olacaktır. Unutulmaması gereken bir diğer önemli konu ise Türkiye'nin Azerbaycan'ın enerjisine olan ihtiyacı ve topraklarından geçen boru hatları ile kazandığı enerji kavşağı olma özelliğinin getirisi olan stratejik rolüdür.

2010 yılında Türkiye-Azerbaycan arasında imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması gereğince iki taraftan birine karşı oluşacak saldırı durumunda tam destek sağlanacaktır. Türkiye anlaşmanın ve Azerbaycan ile kurulan “bir millet iki devlet” bağı doğrultusunda Azerbaycan'a tam destek sağlamıştır. Savaş öncesi sağladığı askeri desteğin yanında Türkiye savaş esnasında da yerli İHA ve SİHA'larını Azerbaycan'ın kullanımına sunmuş ve zaten Rusya'dan da beklediği desteği alamayan Ermenistan, üstün bir güç ile karşı karşıya kalmıştır.⁴⁶⁶ 2018'de Rusya'nın beklemediği şekilde Ermenistan'da hükümet değişikliği olmuş ve Batı yanlısı olarak bilinen Paşinyan'ın iktidara gelmesi ile Moskova-Erivan ilişkilerinde soğukluk oluşmuş ve Erivan Batı yanlısı duruş sergilemiştir. Öte yandan Türkiye- Rusya ise hava savunma sistemi ve enerji projeleri aracılığı ile ilişkilerde yakınlaşma ve bölgesel sorunlarda çözüm odaklı tutum sergilemişlerdir. Bu etkenler Rusya'nın Ermenistan'ı siyasi olarak yaşanan sorunlar sonrası yalnız bırakmasına ve pasif bir politika benimsemesine neden olmuştur.⁴⁶⁷

Karabağ sorununun çözümünü işgalin tamamen sona ermesi olarak gören Türkiye bu doğrultuda kesin bir ateşkesin sağlanmasını her fırsatta dile getirmiştir. Rusya ile temas halinde olan Türkiye, bu yakınlaşan ilişkiyi Karabağ için ateşkesin sağlanmasında da kullanmak istemiştir. Bu doğrultuda Erdoğan, Putin ile yaptığı görüşmede AGİT Minsk Grubunun işlevsiz olduğunu ve çözüm için birlikte hareket etmeyi önermiştir. 9 Kasım'da Şuşa'nın Azerbaycan tarafından ele geçirildiği gece ateşkes ilan edilmiş, 10 Kasım 2020'de ise imzalanmıştır. Türkiye ateşkesin sağlanması ile köşeye çekilmemiş ve hem Azerbaycan'ın güvenliği hem de bölgedeki gücünü artırmak adına ateşkes sonrası

⁴⁶⁶ Hülya Kınık, “Karabağ Savaşı ile Yeniden Dirilen Azerbaycan: 2020,” içinde *Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler* mlf. Özgür Tüfekçi (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2021), 67-68.

⁴⁶⁷ Orhan Gaffarlı, “Russia's Role In The Karabakh Conflict,” içinde *The Nagorno-Karabakh Conflict Historical and Political Perspectives* mlf. M. Hakan Yavuz, Michael M. Gunter, (London: Routledge, 2023), 360.

süreçte Türk askerinin gözlemci ve kontrolcü olarak buradaki faaliyetlerde aktif olmasını sağlamıştır.⁴⁶⁸ Bu durumu Savunma Bakanı Akar “Türkiye işin dibinde. Hem masada hem sahadayız” şeklinde özetlemiştir.⁴⁶⁹

3.2.4. İkinci Karabağ Savaşında İran’ın Tutumu

Karabağ’ın kaderini belirleyen İkinci Karabağ Savaşında Ermenistan ve Azerbaycan’ın ortak komşusu olan İran’ın birinci Karabağ meselesinde her koşulda konumunu “tarafsızlık” ve “arabuluculuk” olarak tanımlaması nedeniyle bu sefer güçlenmiş ve Ermenistan’a karşı koyabilecek bir Azerbaycan’ın dahil olduğu savaşta nasıl bir tutum sergileyeceği merak konusu olmuştur.⁴⁷⁰ İran savaş başladıktan sonra iki taraf için de açık bir destek veya görüş açıklamasında bulunmamıştır. Konuyla ilgili ilk görüş 7 Ekim tarihinde Ruhani’den gelmiş ancak Ruhani savaşı bölgesel güvenlik ve terörist grupların ortaya çıkması bazında ele almıştır.⁴⁷¹ İran bu savaşı kendi güvenliği açısından değerlendiriyor ve çatışmaların İran topraklarına sıçramasından endişe ediyordu. Bu endişeleri yaşayan İran, askeri gücünü göstererek göz dağı vermek istemiş ve sınır güvenliği ziyaretleri gerçekleştirmiş 24-25 Ekim tarihlerinde ise İran Ordusu Kara Kuvvetleri, 164. Hızlı Saldırı Tugayı ve İHA’ları ile ülkenin kuzeybatısında düzenlediği askeri eğitim ile gövde gösteri yapmıştır.⁴⁷²

Daha sonrasında 3 Kasım tarihinde ise ilk net görüşünü belirtilmiş ve dini lider Hamaney tarafından, Azerbaycan’ın 30 yıldır işgal edilmiş olan topraklarını geri almasının hakkı olduğunu söylemiştir. Ancak bu açıklama yapıldığında Azerbaycan zaten Ermenistan karşısındaki üstünlüğünü göstermiştir.⁴⁷³ İran’ın Azerbaycan’a yönelik hiçbir desteği söz konusu olmamış ancak yine de İlham Aliyev İran’a yönelik olumsuz bir tavır sergilememiştir. Ancak destekten kaçındığı Azerbaycan’ın üstün gelerek çıktığı savaş

⁴⁶⁸ Bora Bayraktar, “Türkiye’nin Karabağ Politikası,” içinde *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, mlf. Muhittin Ataman ve Ferhat Pirinççi (İstanbul: SETA Kitapları, 2021), 346-47.

⁴⁶⁹ Sarp Özer, “Milli Savunma Bakanı Akar: Türkiye Karabağ’daki Anlaşmada Hem Masada Hem Sahadadır”, *Anadolu Ajansı*, (09 Aralık 2020).

⁴⁷⁰ Mustafa Caner, “İran’ın Karabağ Siyaseti: Sebepleri, Sonuçları ve Geleceği,” içinde *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, mlf. Muhittin Ataman ve Ferhat Pirinççi (İstanbul: SETA Kitapları, 2021), 350.

⁴⁷¹ Mesiagha Mahammadi and Vasif Huseynov, “Iran’s Policies Toward the Karabakh Conflict,” içinde *The Nagorno-Karabakh Conflict Historical and Political Perspectives* mlf. M. Hakan Yavuz, Michael M. Gunter, (London: Routledge, 2023), 393.

⁴⁷² Mahammadi and Huseynov, “Iran’s Policies Toward the Karabakh Conflict,” 395.

⁴⁷³ Yalçın Sarıkaya, “İran’ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 7/1 (2021), 94.

sonrasında 9 Kasım'da yapılan ateşkes, İran tarafından memnuniyetle karşılanmamış hatta Zengezur-Zengilan bağlantısının açılmasına yönelik olan maddeden fazlasıyla rahatsız olmuş ve maddenin uygulanmasının önüne geçilmesi için Rusya'dan destek istemiştir. İran'ın bu tutumları bölgede yaşanan önemli bir savaş ve peşinden gelen uzlaşıda saf dışı kalmasına ve bölgesel gelişmelerde pasif bir rol sergilemesine neden olmuştur.⁴⁷⁴

İran her ne kadar tavrının “tarafsızlık” olduğunu belirtse de bu politika Ermenistan'a fayda sağlamaktadır. İran'ın temel endişesi Azerbaycan'ın güçlü ülke modeli çizmesi ve zafer naraları atmasının ülkesindeki yoğun Türk nüfusunu kışkırtması ve milliyetçik bilincinin uyanmasıdır. Bu tedirginlik İran'da ki bazı ileri gelenlerin İran'ın Ermenistan'ı bu savaşta desteklemesini savunmaya itmiştir. Bu bağlamda, İran'ın özelden genele vurulduğunda Karabağ-Azerbaycan-Güney Kafkasya'ya yönelik politikalarını belirleyen ana aktör ülkedeki Türk nüfusedir.⁴⁷⁵ Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanan savaş ile değişen bölgesel dengelerde Türkiye'nin aktif rol oynaması ve İran'ın oyun dışı kalması İran'ı bölgede zayıflatırken aynı zamanda Türkiye karşıtı algısını da perçinlemiştir. Bu durum 10 Aralık tarihinde düzenlenen Zafer yürüyüşünde konuşma yapan Erdoğan'ın okuduğu bir şiir, İran'ın rahatsızlığını daha da artırmıştır. Erdoğan Laçın şehrine atıfta bulunarak, “*Araz'ı Ayırdılar, kum ile doyurdular, men senden ayrılmazdım, zor ile ayırdılar! Ay Laçın Can Laçın, Men Sene Gurban Laçın*” dizelerini okumuştur. Ancak İran tarafı bu şiir ile Erdoğan'ın Güney Azerbaycan meselesini gündeme getirmek istediğini düşünerek tedirgin olmuş, dahası Tahran'daki Türk büyükelçisi Bakanlığa çağırılmış ve büyükelçi tarafından İran toprak bütünlüğünün sorgulanmadığı yönünde açıklama yapılmıştır.⁴⁷⁶

İran'ın Güney Kafkasya'da yaşanacak bir jeopolitik değişimden ve bu yaşanan değişimde Türkiye'nin önlenemez bir bölgesel oyuncu rolünü almasından endişeleri vardı. İran'ın yaşadığı tedirginlik, İranlı Siyasetçi Abdullah Ramazanzadeh'in Erdoğan'ın İran'ı farklı bir bölgesel çatışmanın içerisine çekeceğini iddia ederek İran'ı dikkatli olmaya çağırmasında görmekteyiz. Ayrıca İran'ın bir diğer korkusu da Türkiye'nin desteği ile kazanılan bu savaştan sonra Türkiye'yi arkasına alan Azerbaycan'ın bölgede yeni dengeler kurmaya çalışacağı olmuştur. Bu doğrultuda Komutan Muhammed Pakpur ise,

⁴⁷⁴ Sarıkaya, “İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü”, 95.

⁴⁷⁵ Caner, “İran'ın Karabağ Siyaseti: Sebepleri, Sonuçları ve Geleceği,” 354.

⁴⁷⁶ Sarıkaya, “İran'ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü”, 96.

İran'ın devletlerin toprak bütünlüğüne değer verdiğini ve “bölgesel sınır jeopolitiğinde yaşanacak her türlü değişikliğin İran'ın kırmızı çizgisi olacağını” açıklamıştır.⁴⁷⁷

İran ve Ermenistan'ın Türkiye'nin Azerbaycan ile kurduğu stratejik ortaklıktan duyduğu endişe ve rahatsızlığa önceki bölümlerde değindik. Ancak İkinci Karabağ Savaşı sonrasında 15 Haziran 2021 tarihinde Erdoğan ve Aliyev'in imzaladığı “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Bayanamesi”, Zengezur Koridorundan ilk kez bahsedilen uluslararası belge olmuştur. Bu belge ile açılması öngörülen Zengezur koridoru ile⁴⁷⁸ Türkiye'nin Türk dünyası ile doğrudan bağlantısı kurulacak olması nedeniyle “Turan koridoru” olarak da adlandırılmaktadır. Bu da koridorun sunduğu jeopolitik ve jeostratejik önemin yanı sıra, Türkiye'nin bölgede kuracağı hakimiyet ve öncüllük nedeni ile İran, Ermenistan ve Gürcistan tarafından istenmeyen ve şüpheyile yaklaşılacak bir durum olmuştur. İran ve Ermenistan'ı ortak çıkarda buluşturan bu konu İran'ın Azerbaycan karşısında Ermenistan'ı desteklemesinde bir başka faktörü oluşturmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin bölgede oluşturduğu tehdit algısı tedicen artmaktadır.⁴⁷⁹ Bu tehdit durumunu başından engellemek isteyen İran, Azerbaycan'a alternatif bir koridor önerisinde dahi bulunmuştur. Aras Koridoru adı verilen güzergâh ile Azerbaycan Türkiye'ye yine bağlanacak ancak İran topraklarından geçeceği için oyun dışı kalmayacak ve denetimi elinde tutarak Türkiye Azerbaycan ilişkilerindeki kontrolü sağlayacaktır.⁴⁸⁰

Türkiye savaşta izlediği politikalar ile bölgede kangrene dönüşmüş ve çözümünün sağlanamadığı bir bölgesel çatışmanın sona erdirilmesinde büyük bir pay elde etmiştir. Böylece Birinci Karabağ Savaşından itibaren oluşan, Rusya'nın isteği ve desteği olmadan

⁴⁷⁷ Mahammadi and Huseynov, “Iran's Policies Toward the Karabakh Conflict,” 395.

⁴⁷⁸ 1861 yılında ilk kez ayrı bir kaza olarak kurulmuş olan Zengezur bölgesi, Çarlık Rusya'sı döneminde Türklerin yoğunlukta olduğu ancak iskân politikası ile oluşan etnik kargaşa gerginliklere neden olmuştur. Bolşevik devrimi sonrası Rusların bölgeden uzaklaşmak zorunda kalması ve bu dönemde Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlık ilan etmesi ile bölgede daha büyük bir karmaşa yaşanmıştır. Nahçıvan ve Zengezur'da oluşan boşluğu fırsat bilen Ermenistan bu bölgelerde hak iddia etmiş ve çıkan çatışmalarda Türkler, varlığını güçlendirmiştir. Ancak ilerleyen dönemde Kızıl Ordunun işgal ettiği Zengezur, Sovyet idaresi tarafından ikiye ayrılmış ve Batı kısmı Ermenistan'a bırakılırken Doğusu Azerbaycan'da kalmıştır. Bu durum Azerbaycan'ın Nahçıvan ve Türkiye ile olan kara bağlantısını ve aynı zamanda Anadolu'nun Türk dünyası ile olan bağı koparmıştır. bkz. Hakan Dumlu, Güngör Şahin, “Zengezur Koridoru ve Alternatif Çözümler: Türkiye İçin Riskler, Tehditler ve Fırsatlar”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 13/2 (2024), 176.

⁴⁷⁹ Abdulvahap Akıncı, Samiye Gül Kaba, “Kafkasya'nın Jeopolitik Önemi: Dağlık Karabağ ve Zengezur Koridoru Örneği” *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)* 9, /1, (2023): 102.

⁴⁸⁰ Dumlu, Şahin, “Zengezur Koridoru ve Alternatif Çözümler: Türkiye İçin Riskler, Tehditler ve Fırsatlar”, 181.

Karabağ sorununun çözülmesi imkânsızdır, anlayışı kırılmış ve Türkiye bölgedeki sorunun çözümündeki güçlü aktör imajını kazanmıştır. Türkiye-Azerbaycan iş birliği ile kazanılan savaş, iki ülke arası siyasi, ekonomik ve askeri alanlardaki artan birlikteliklerin ve Türkiye'nin Türk dünyası ile kuracağı daha sağlam ilişkilerin kapısını açmıştır.⁴⁸¹ Türkiye'nin bölgeye yönelik artmakta olan siyasi hamleleri sadece İran tarafından rahatsızlıkla karşılanmıyor, Ermenistan'da artan Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinden ve bu stratejik ortaklığın getirisi olarak Türkiye'nin bölgesel aktifliğinin her geçen gün genişlemesinden oldukça endişeliydi. Ermenistan'ın İkinci Karabağ Savaşını başlatması bu doğrultuda okunursa hem savaşın nedeni hem de daha önce değindiğimiz nedenlerden ötürü stratejik önemdeki Tovuz bölgesinin hedef alınması anlaşılabilir. Böylece en başta Türkiye'nin aracılığıyla ulaşımı sağlanan enerji hatlarına zarar vermeyi amaçlarken hem de Türkiye'yi savaşa çekerek gücünü kırmayı hedeflemiştir.⁴⁸² Ermenistan ile ortak tehdit algısında birleşen İran'ın bir taraftan Azerbaycan'a yönelik günler sonra yaptığı "Karabağ Azerbaycan'ın toprağıdır." açıklaması öte taraftan ise Ermenistan'a silah yardımıyla bulunduğu görüntülerin ortaya çıkması, Ermenistan'a yönelik açıkça veya el atından yaptığı destekler, İran'ın İkinci Karabağ Savaşında Azerbaycan'a karşı samimiyezsiz bir politika izlediğini göstermiştir.⁴⁸³

Türkiye, artan askeri kabiliyetlerine güvenerek, bölgede çözülemeyen bir sorunun çözümünün merkezinde yer almıştır. Böylece hem ülkesinin güç kapasitesini gösterme fırsatı bulmuş hem de kendisi için birçok alanda ulusal çıkar sağlayacak olan Azerbaycan'ın da kapasitesini artırarak kendisine bölgede güçlü bir stratejik ortak oluşturmuştur. Waltz, uluslararası sistemdeki devletlerin sayısının bir öneminin olmadığını uluslararası sisteme etki edenlerin sadece büyük güçler olduğunu bu yüzden dikkate alınması gerektiğini onlar olduğunu söylemektedir. Bu anlayışı bölgesel dengelere vurduğumuzda Türkiye'nin bu girişimlerini anlamlandırabiliriz. Türkiye, artırdığı güç kapasitesi ile desteklediği Azerbaycan'ı bölgede aktif hale getirirken kendisini ise bölgesel olayların gidişatını şekillendirebilen bir oyun kurucu rolüne sokmuştur. Bu başarı Türkiye'nin bölgede es geçilemeyecek bir noktada olduğunun somut bir örneğini oluşturmuştur.

⁴⁸¹ Erarslan ve Özdemir, "Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı," 329-330.

⁴⁸² Ali Asker ve Zeynep Gizem Özpınar, "Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 10, /1 (2021): 89.

⁴⁸³ Asker ve Özpınar, "Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi", 95.

İran, II. Karabağ Savaşı sonrası Türkiye'nin giderek artan rolünden ve jeopolitik değişimlerden duyduğu rahatsızlığa karşı kendi gücünü göstermek istemiştir. Bu doğrultuda İran, Azerbaycan sınırında "Hayber Fatihleri" adlı askeri tatbikat gerçekleştirerek bölgedeki gelişmelere tepkisini göstermek istemiştir. İran'ın gerçekleştirdiği bu tatbikat Türkiye'nin ilişkilerdeki gerginlik artırıcı rolünün bir göstergesi olmuştur.⁴⁸⁴

Tarih göz önüne alındığında uluslararası sistemde yaşanacak değişimlerin, uluslararası sistemin egemen gücünü ortaya çıkaracak olan hegemonya savaşları ile belirlendiğini öne sürülmektedir. Bu düşüncenin en önemli göstergesi ise Dünya'da yaşanan iki büyük savaş sonrası oluşan iki liderli Soğuk Savaş dönemidir. Alexis de Tocqueville ise Rus'un askeri gücü ve ABD'nin ekonomik gücünün uluslararası sistemdeki dengeleri belirlediğini söylemektedir. Uluslararası sistem bu yargıları destekler nitelikte olsa da bir istisnai durum olarak ABD'nin Soğuk Savaş'tan tek süper güç olarak ortaya çıkması ile uluslararası sistem, yeni bir Dünya düzenine kucak açmıştır. Kafkasya'da küreselleşme ve ayrışma süreçleri aynı anda yaşanırken, Soğuk Savaş'ın bitimi ile çatışmaların ve bilinmezliklerin ortaya çıkması bölgesel aktörler için bir etki alanı yaratmıştır. On yıl içerisinde kendisini yeniden etkin bir güç olarak gösteren Rusya ve hegemonya gücü olan ABD bölgesel güçler arasında oluşan yeni iş birlikleri ile beraber bölge de yeni oluşan bir dengenin alanı olmuştur.⁴⁸⁵ Bu doğrultuda, farklı başlıklar altında değerlendirmelerimizi yaparken bölge üzerinde diğer ülkelerin amaç ve etkisine değinilmiştir. Ancak Soğuk Savaş sonrasında nüfuzunu tekrar oluşturmak isteyen Rusya ve küresel bir güç olarak çıkarlarla dolu olduğu bu bölgede de etki alanı oluşturmak isteyen ABD'yi ayrıca ele almayı doğru buluyorum.

3.5. TÜRKİYE'NİN BÖLGEDE VE AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE ETKİSİ

Soğuk Savaş sonrasında değişen uluslararası sistemin yapısı ve dengeler, Türkiye'nin stratejik önemdeki tampon bölge özelliğini kaybetmesine neden olmuş ve Türkiye'yi yeni arayışlara itmiştir. Kaybolan komünist tehdidi sonrası sahip olduğu jeostratejik ve jeopolitik özelliklerini tekrar avantaja dönüştürebileceği bir arayış içerisinde olan

⁴⁸⁴ Çağatay Balcı, "İran'ın Güvenlik Doktrinindeki Değişim ve İran- Azerbaycan Gerilimi", (İRAM), (Erişim 17 Mart 2025).

⁴⁸⁵ Yılmaz, "ABD'nin Kafkasya politikaları", 147-48.

Türkiye, Batı için yeniden önemli bir ülke haline gelmek amacıyla yeni bir dış politika oluşturmak zorunda kalmış ve aradığı fırsatı ise 1991 yılında SSCB'nin çökmesi ile ilgi odağı haline gelen Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde bulmuştur.⁴⁸⁶ Osmanlı imparatorluğundan itibaren Türkiye için tehdit oluşturan SSCB'nin son bulması ile Türkiye hem bölgede kendisine yeni bir hareket alanı bulmuş hem de ilk kez kuzeydeki büyük komşusuyla olan kara sınırından kurtulmuştur. Oluşan bu yeni şartların tüm faydalarını değerlendirmek isteyen Türkiye, etnik bağlarının avantajıyla birlikte ortaya çıkan yeni Türk devletlerinin bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve istikrarlarını desteklemenin en doğru dış politika tercihi olduğuna karar vermiştir. Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin bölgesel anlayışında var olan bölgenin istikrarı sağlarsa Türkiye'de istikrarlı olur görüşü de oluşturulan Türk dış politikasını etkilemekteydi.⁴⁸⁷

Soğuk Savaş ile son bulan SSCB hakimiyeti, Güney Kafkasya bölgesinin bir güç yarışı içerisinde kalmasına neden olmuştur. Bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları ve jeostratejik önem hem küresel hem de bölgesel güçlerin bölgede ortaya çıkan yeni devletlerin kontrolünü sağlama üzerine giriştikleri bir rekabet ortaya çıkarmıştır. Bölgede rekabetin giderek artması, Avrasya'nın üç gücü olarak anılan Rusya, Türkiye ve İran'ın Güney Kafkasya devletlerine yönelik oluşturdıkları dış politika davranışlarının bir sonucudur. Yani bölgede oluşturulan yeni dünya düzeni Avrasya'nın güçlerinin izledikleri davranışlar ve bölgeye yönelik politikalarında gözlemlenmektedir.⁴⁸⁸

Bölgede yeni kurulan devletlerin zengin yeraltı kaynaklarına sahip olmaları nedeni ile bölgeye ilgi duyan tek küresel güç ABD olmamıştır. Rusya ve Çin'in de bölgeye yönelik politikalar üretiyor olması bölgenin ve dolayısıyla Türkiye'nin ABD için önemini artmasına neden olmuştur. Türkiye bulunduğu coğrafi konum ile avantaj sağlarken ayrıca bölge ülkeleri ile ortak dil, din, etnik ve kültürel bağlara sahip olması da bölgeye yönelik oluşturulacak hedeflerdeki araçları oluşturmuştur. Ayrıca, bölgede tıpkı Türkiye gibi ortak bağlar ile ilerleyen ve İslam devrimini dış politikası olarak belirleyen İran'ın Türkiye'nin karşısındaki rakip oyuncu olarak ortaya çıkması Batı için bölgedeki güvenlik endişesi oluşturan başat aktörlerden biri olmuştur. Bu güvenlik endişesi ise bölgeye yö-

⁴⁸⁶ Necati İyikan, "Türk Dış Politikasında Orta Asya Ve Güney Kafkasya'nın Yeri", *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010* mlf. Necati İyikan (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2011), 50.

⁴⁸⁷ Aydın, "Turkey's Caucasus Policies", 179.

⁴⁸⁸ Avdaliani, *New World Order and Small Regions The Case of South Caucasus*, 73.

nelik Batı'nın elindeki en önemli oyuncu olan Türkiye'nin ve Türk dış Politikasının önemini artırmaktadır.⁴⁸⁹ Bu bağlamda Türkiye'ye roller biçen ABD, Soğuk Savaş dönemi rolünü başarılı bulmuş olmalı ki sonrasında da Kafkasya politikaları için Türkiye'ye yeni bir rol belirlemiştir. Bu yeni rol ise Türkiye'nin sahip olduğu Laik, Modern, Batıcı ve Batı'nın açık desteğini alan bir devlet olarak örnek olabilecek bir “merkezi alternatif” olmasıydı. Türkiye'nin arzu ettiği konum ise bölgesel bir güç olmanın yanı sıra çevresini saran Balkanlar, Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya'yı birbirine bağlayan kilit bir ülke olmaktır. Bunun sağlanması ise Türkiye'nin rolünü ne derece kabul ettirebileceğine bağlıyken Bölgenin Türkiye'yi kabul etmesi ise onun kendini tanımladığı ve bölgenin Türkiye'yi nasıl gördüğü ile doğru orantılı olmuştur. Batıyı ülkeleri için ekonomik bir fırsat olarak gören bölge ülkeleri için Türkiye'nin çekiciliğinin en önemli nedeni Batı ile olan ilişkileriydi, bu durumda yaşanacak bir olumsuzluk rolün başarısız olmasına neden olabilirdi.⁴⁹⁰

Bölgenin artan önemi sonrası 1996 yılına gelindiğinde ABD, Kafkasya'ya yönelik olan ilgisini açıkça hissettirmiş hatta bölgeye yönelik “hayatı çıkarlarını” açıklamaya başlamıştır. ABD'nin izlediği bu net politika Kafkasya'daki bölge dengelerinin stratejik bir hâl almasını sağlamıştır. Bu yeni stratejik denge, bölgenin mirasçısı olan Rusya'nın eski nüfuzunu doğrudan veya dolaylı olarak geri kazanmasını engellemek ve bölgede yeniden bir Rus egemenliğinin önüne geçmek üzerine olmuştur. Bu anlayış ve bölgenin bu dönemdeki şartları bölgede Rusya-İran-Ermenistan ve ABD-Türkiye-Azerbaycan taraflarından oluşan ittifakların kurulmasına ve bölge denkleminin böyle şekil almasına neden olmuştur.⁴⁹¹ Türkiye'de dış politikasında yeniliklere gitmiş ve 2000'li yıllardan itibaren çok yönlü bir profil ile bölgede nüfuzunu artırmak üzerine ilerleyen Türkiye, farklı birçok bölgede olduğu gibi Güney Kafkasya'ya yönelik de “çevremiz düşmanlarla dolu” ve komşu devletlere karşı “uzak ve sorunlu anlayışından”, sınır komşusu olsun olmasın bölge devletleri ile siyasi ekonomik ilişkilerin kurulduğu, ortak hareketlerin olduğu ve çevre bölgelerdeki istikrar Türkiye'nin de istikrarı için önemlidir. Anlayışına geçmiştir.

⁴⁸⁹ İyikan, “Türk Dış Politikasında Orta Asya Ve Güney Kafkasya'nın Yeri”, 50.

⁴⁹⁰ Mustafa Aydın, “Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus”, *Turkish Studies* 5/2 (June 2004), 6.

⁴⁹¹ Sönmezoglu, Son On Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015, 334.

Bu bakış açısını dış politikasının temeline alan Türkiye'nin Kafkasya'ya yönelimi ve bölge etkisini iki başlıkta inceleyebiliriz. İlk olarak; Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla artan milliyetçilik duyguları ve yeni devletler bölgede çatışma ve anlaşmazlıkların (Dağlık Karabağ, Güney Osetya ve Abhazya) yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye bölgede mevcut olan bu süreçlerin tamamında bölgede yeni kurulmuş olan devletlerin bağımsızlıklarına ve toprak bütünlüklerinin korunmasına yönelik desteğini sürdürmüştür. İkinci olarak; Türkiye'nin Kafkasya'daki tavrı ve politikalarının uluslararası örgütlere ve Batı'ya yönelik bir ortaklık çerçevesinde olmasıdır. Bu durum Türkiye'nin davranışlarını sınırlandırmakta ve proaktif bir dış politika izlemesini engellemektedir. Bir noktada bu durum Türkiye'nin bölgedeki rolünü ve politikasını besleyen bir unsur olmuştur.⁴⁹²

Yeniden şekillenen dünyada kendisine bir yol arayışına giren Türkiye'nin temel argümanları, sınırlar içerisinde yaşayan vatandaşların refah ve huzurunu temin etmek, Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya'dan oluşan komşu bölgelere yönelik destekleyici ve koruyucu anlayış çerçevesinde yaklaşmak ve bu devletlerle sosyal, ekonomik ve siyasal ilişkileri geliştirerek ittifak içerisinde olmak olmuştur.⁴⁹³ Türk dış politikasının geçirdiği dönüm noktaları ele alındığında ise karşımıza ilk önce 1991 sonrası değişen dünya düzeni çıkarken ikinci olarak ise 2002 yılında AK Parti döneminin başlaması çıkmaktadır. Bu iki önemli nokta, Türkiye'yi Avrasya bölgesine yönelik izlenecek politikalara yönlendirmiş ve bağımsızlığını kazanan küçük devletler ile iyi ilişkiler kurulması sonucuna varılmıştır. AK Parti yönetimindeki Türkiye, bölgeye yöneldiğinde dengelerin hassasiyetinin farkındaydı ve etnik birlikteliği geri planda tutarak önceliğinin ekonomik ve ticari çıkarlar olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda da Orta Asya devletlerinden ziyade Güney Kafkasya ülkelerine ve Hazar bölgesine odaklanmıştır.⁴⁹⁴

Türkiye'nin Kafkasya bölgesine yönelik oluşturduğu dış politika ele alınırken aslında AK Parti öncesi ve sonrası olarak ele almak doğrudur. AK Parti öncesi dönemde Türk dış politikası Kemalist ilkeler olarak adlandırılan temel altı ilke etrafında şekillenmekteydi. Bu ilkeler, Türkiye'yi batılılaşma ve modernleşme kavramlarının odağında

⁴⁹²Mitat Çelikpala, "Turkey as a Regional Power and the Caucasus", *Insight Turkey*, 9/2 (2007), 26.

⁴⁹³Ersin Kalaycıoğlu, "Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası", *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* mlf. Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Kitabevi, 2014), 6. Basım/119.

⁴⁹⁴Ünal Çeviköz, *Turkey In a Reconnecting Eurasia Foreign Economic ve Security Interests* (Washington: Center for Strategic and International Studies (CSIS), 2016), 1.

bölgesel gelişmelerden ve sorunlardan uzak bir dış politika benimsemeye yönlendirmiştir. İkinci dönem olan 2002 AK Parti sonrası dönemde ise Türkiye, uzun yıllar boyunca alıştığı dış politika temellerinde önemli değişikliklere gitmiş ve bu yeni dönem neo – Osmanlıcılık olarak adlandırılmıştır. Değişen Türk dış politikasında dengeye ve çeşitliğe vurgu yapılmış ve tekdüzelikten uzaklaşmak istenilmiştir. Yeni dış politikada en fazla dikkat çeken yenilik ise komşu devletlerle olan kopuk ilişkilerin yeniden inşa edilmesine verilen önem olmuştur. Bu bağlamda Türkiye, bölgede yaşanan olay ve sorunlara karşı sınırlarımızı etkilemediği sürece ilgisiz kalınması anlayışının terk ederek bölgede aktif bir rol üstlenme fikrini dış politikasında vurgulamıştır. Yeniliklerin yaşandığı Türk dış politikasındaki yeni kavramlar ise Pan-Türkizm ve Avrasyacılık olmuş ve bu kavramların öncülüğünde Türkçe konuşan ortak paydalarda buluştuğumuz devletler ile iş birliklerine gitmek amaçlanmış ve değişen bu bakış Türkiye’nin bölgeyle kurduğu ilişkileri değiştirdiği kadar bölge dinamiklerinin de etkilenmesine ve Türkiye’nin de dengelere dahil edilebilecek önemli bir ülke olduğunu göstermiştir.⁴⁹⁵

1991 sonrası SSCB tehdidinin bölgeden ve Türkiye üzerinden kalkması Türkiye’nin bölgesel anlamda yeni fırsatlar bulmasına ve politika girişimlerinde bulunmasına imkân sağlamıştır. Türkiye’nin Soğuk Savaş’ın bitimine kadar bölgedeki SSCB hakimiyeti nedeni ile uzak kaldığı Orta Asya cumhuriyetleri artık Türkiye’nin siyasi, kültürel ve ekonomik olarak ilişkiler kuracağı ve dış politikasında yeni açılım oluşturacağı bir alan haline gelmiştir. Türkiye 1923 sonrası belirlediği tek yönlü “Batıcılık” anlayışını değiştirerek Osmanlıcı “çok yönlü” bir dış politika yaklaşımına geçmiştir.⁴⁹⁶ AK Parti dönemi izlenilen dış politikaya, önce sözlü ardından uygulamalı olarak yön veren Davutoğlu’nun geliştirdiği bu çok yönlü dış politika anlayışı ile Türkiye’nin komşuları ile iyi ilişkiler içerisinde olması ve bölgesel olarak önemli bir aktör haline gelmesi hedeflenmiştir. Jeopolitik ve jeokültürel olarak önemli bir konuma sahip olan Türkiye, doğu-batı ve kuzey-güney gibi birçok bölge ile doğrudan bağlantılıdır. Davutoğlu’na göre, Türkiye sahip olduğu nitelikler ile tek bir ülkeye odaklı bir dış politika izlememeli, aynı zamanda bir ülke ile kurulan ilişki diğerine karşı alternatif olarak görülmemelidir. Bu bakış açıları ile kurulan ilişkilerin dış politikada faydalı olmayacağını düşünen Davutoğlu için “Çok boyutlu

⁴⁹⁵ Masoumeh Rad Goudarzi - Abdollah Baei Lashaki - Samereh Fasihi Moghaddam Lakani, “Turkish Foreign Policy in South Caucasus and Its Impact in Iran-Azerbaijan Relationship”, *Journal of Politics and Law*, 8/1, (February 2015), 124.

⁴⁹⁶ Balcı, Türkiye, Rusya ve İran Arasındaki İkili-Bölgesel Güvenlik İlişkileri, 97.

dış politika ilkesi” ile Türkiye, daha fazla seçeneğe sahip olan bölgesel bir güç olma fırsatını yakalayacaktır.⁴⁹⁷

Değişen bu dış politika anlayışı ile Türkiye dönemin konjonktürüne uygun bir politika belirlemiş ve bulunduğu coğrafi konumunu bir avantaja dönüştürme şansı elde etmiştir. Tek bir yöne odaklı ilerleyen algının kırılmasıyla Türkiye dış politikasının merkezine koyduğu güvenlik ve kimlik kavramlarının yerini çok kulvarlı bir anlayışa bırakmış ve böylece bulunduğu bölgede çıkarlarını koruyabilen ve söz sahibi olan bir ülke profili çizebilmiştir.

AK Parti sonrası bölgeye yönelik oluşturulan politikalarda genel çerçeve bozulmamış ancak uluslararası sistemin yapısında yaşanan değişimlere uygun olarak yeni politikalar oluşturulmuştur. Hükümetin çizdiği İslami profil ve yeni Osmanlıcılık anlayışı nedeni ile bölgesel politikalarına yönelik şüpheyle yaklaşılmış olsa da AK Parti, bölgeye olan ilgisinde ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve ticaretin artırılmasına vurgu yapmış ve özellikle boru hattı projelerini önemsemiştir. Bu bağlamda Türkiye’nin bölgeye yönelik öncelikli hedefini enerji oluşturmıştır. Türkiye zengin enerjiye sahip olan bölgeden hem enerji ihtiyacını karşılamak ve tekelleşen enerjiye alternatif oluşturmak istiyor hem de kendisi gibi enerjiye ihtiyaç duyan ve Rusya’nın tekelinden kurtulmak isteyen Batı’ya ulaştırılacak enerjide aktif rol almak istiyordu.⁴⁹⁸

Gelişmekte olan bir ülke olarak büyüyen bir ekonomiye sahip olan Türkiye, kendi ekonomisini besleyecek enerjiye sahip değildir. Enerji potansiyelindeki yetersizlik, Türkiye’yi ithal petrol ve doğalgaza bağımlı hale getirmekte ve enerjiyi Türk dış politikasının önemli başlıklarından biri olarak sunmaktadır. Dış politikada önemli bir yere sahip olan ve devletler için hayati önemdeki enerjiye duyulan ihtiyaç, zengin yeraltı kaynaklarına sahip olan Kafkasya bölgesini Türkiye için vazgeçilmez bir konuma getirmektedir. Türkiye’nin enerjiye bu kadar önem vermesi ulusal ihtiyaçtan ötede ekonomik olarak kendine yetemeyen bir devletin bölgesel veya küresel anlamda çıkarlarını koruyabilecek bir güce

⁴⁹⁷ Ahmet Davutoğlu, *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*, 1. Basım, (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 206.

⁴⁹⁸ Mustafa Aydın, “Kafkaslarda Türk Dış ve Güvenlik Politikalarının Değişen Dinamikleri”, *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III*, mlf. Mustafa Aydın (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012), 209-210.

sahip olamayacağını bilmesindendir. Özellikle Türkiye için bölgesinde jeopolitik rakipleri olarak tanımlanan Rusya ve İran'a göre enerji kaynaklarına sahip olma noktasında dezavantajlı bir noktada bulunmakta ve jeopolitik rekabet gücü sınırlanmaktadır. Bu noktada alternatif bir enerji kaynağı aramak zorunda kalan Türkiye, Rusya ve İran'ın egemenliği olmadan Hazar enerjisinden faydalanmayı çözüm olarak görmüştür.⁴⁹⁹

Türkiye'nin Kafkasya bölgesinde kurulan enerji rekabetinde rakipleri olan Rusya ve İran ile kıyaslandığında enerji kaynaklarına sahip olma konusunda dezavantajlı olması ve bu nedenle de ekonomik olarak geri planda kalması Türkiye'nin enerji politikaları üzerinden önemli politikalar üretmeye mecbur bırakmaktadır. Çünkü neorealizmin de öngördüğü gibi devletler için güvenliğin aracı olan güç öncelikle ekonomik güç ile sağlanmalıdır. Ekonomik gücün öneminin farkında olan Türkiye'de sahip olamadığı enerji kaynaklarının transferinde rol almak ve bu sayede hem ekonomik kazanç elde etmek hem de kilit bir noktada yer alarak bölgesel gücünü de artırmak istemektedir.

Türkiye'nin Kafkasya bölgesindeki çıkarları ve izleyeceği politikalarda en önem arz eden devlet Azerbaycan olmuştur. Azerbaycan, kurulan etnik ve kültürel yakınlık, ortak tarihi miras ile Türkiye için Hazar'ın zengin kaynaklarına ulaşmak ve bölgede nüfuz artırabilmek için bir araç haline gelmiştir.⁵⁰⁰ Ayrıca Azerbaycan, Kafkasya bölgesinde ekonomik ve ticari anlamda en istikrarlı ve kendisini hızla geliştiren ülke olmuş ve elindeki enerji fırsatını doğru değerlendirerek sadece bölgesinde değil küresel anlamda da kendisini göstererek uluslararası pozisyonunu belirlemiştir. Sahip olduğu birçok özellik ile Kafkasya bölgesindeki önemini kanıtlayan Azerbaycan ile Türkiye ile uzun vadeli samimi ve ortak çıkarların egemen olduğu bir ilişki kurmuştur. Kurulan bu ikili ilişki, karşılıklı olarak çizilen dış politika hedeflerinin ortak noktalarda ve çıkarlarda buluşması ve bölgesel olarak kurulacak iş birliklerinin iki devletinde ekonomik ve askeri gücünü artırırken devletlerin bölgesel ve küresel anlamda oluşturacakları güç gösterimine de katkıda bulunmuştur. Türkiye için Azerbaycan'ın Güney Kafkasya bölgesindeki değişmez önemi sabit olmakla birlikte son yıllarda Türkiye'nin bölgenin tamamına yönelik jeopolitik hedeflerini genişlettiği görülmüştür.⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Jannatkhon Eyvazov, "Central Eurasia Through The Prism Of Turkey's Security Interests", *Central Asia And The Caucasus Journal Of Social And Political Studies* 11/3 (2010), 84.

⁵⁰⁰ Çelikpala, "Turkey as a Regional Power and the Caucasus", 26.

⁵⁰¹ Ondřej Ditrych, *Türkiye In The South Caucasus* (EUISS, 2024), 14.

Türkiye'nin bölge enerjisine olan ilgisinde diğer bir önemli başlık ise bölge enerjisinin transferinin kendi toprakları üzerinden geçmesi ve dünya pazarlarına Türkiye üzerinden ulaşmasıdır. Böylece Türkiye, Batı'nın desteklediği "Doğu-Batı Enerji Koridoru'nu" gerçekleştirmiş ve bu koridorun önemli bir aktörü olmayı başarmış olacaktır. Bu proje ile Rusya by-pass edilecek ve Hazar'ın enerjisi Türkiye üzerinden Akdeniz'e bağlanacaktır. Azerbaycan ve Gürcistan'ı Rusya'dan bağımsızlaştırarak Hazar'ın enerjisi üzerindeki hakimiyetini de sınırlandıracaktır. ABD tarafından hayata geçmesi için tam destek almış olan projenin ilk uygulaması BTC boru hattı olmuş ayrıca Nabucco ve Trans-Adriyatik boru hattı gibi çalışmalarda yapılmıştır.⁵⁰²

Türkiye bulunduğu coğrafi konum ile enerji kaynaklarına yakın, doğu-batı, kuzey-güney rotasında enerji güzergahı oluşturabilme, enerji kaynaklarına yönelik politikaları destekleme veya engelleyebilme, ülkesinin sahip olduğu fiziksel özellikler ile hem küresel hem de bölgesel olarak jeostratejik önemde yer alan bir ülkedir. Bu avantajlar ile Türkiye hem enerjinin merkezi olmayı hem de enerjinin Batı'ya transferinde kilit bir rol almayı öncelikli hedef olarak belirlemiştir.⁵⁰³ Tüm bu etkenler ile Türkiye potansiyel bir transit devlet konumuna gelmektedir. Azerbaycan'ın Batı'ya ulaştırmak istediği enerji için Türkiye, Ceyhan limanı ve boğazları ile uygun bir ülke profilinde yer almaktadır. Bu doğrultuda hayata geçirilen BTC boru hattı Türkiye için sadece ekonomik bir getiri sağlamamakta ayrıca Türkiye'nin bölgede kazanacağı önemli rolünün temel taşı olmaktadır.⁵⁰⁴ Karşılıklı bir yarar içerisinde ilerleyen bu iş birliği her iki ülke içinde çok önemlidir. Ayrıca bu durum sadece Azerbaycan'dan sağlanan tedarik ve Türkiye'nin ulaşım sağlaması ile sınırlı değildir. İki ülke bu sayede ekonomik ilişkilerde oluşturdukları sinerji ile diğer alanlarda yaşanacak kalkınmalar içinde etki oluşturmuştur. Dinamik ve gelecek vadetmekte olan bu ikili ilişkiler, enerji sektöründe yapılacak daha fazla iş birliğinde karşılıklı ve sürekli fayda durumu öngörmektedir.

Enerji, Türkiye ve Azerbaycan arasında önemli bir iş birliği alanı oluşturmuş ancak Türkiye'nin bölge üzerinde oluşturduğu bu etki, Azerbaycan'ın İran ile ilişkilerini

⁵⁰² Aras, "Turkish Policy toward Central Asia" 4.

⁵⁰³ Muazzez Harunoğulları, "Enerji Dağıtım Merkezi Perspektifinden Türkiye'nin Enerji Jeopolitiği", *Mukaddime* 11/1 (2020), 186.

⁵⁰⁴ Emmanuel Karagiannis, *Energy And Security in The Caucasus*, 1. Basım, (USA: by RoutledgeCurzon, 2002), 136.

olumsuz etkilemiştir. Soğuk Savaşın son bulmasından itibaren bölgede artan Türkiye etkisinden rahatsız olan İran, stratejik konumu ile bölge üzerinde etki oluşturmak istediği enerji alanında Türkiye'nin kendisinden rol çalmasını kaygıyla karşılamıştır. Enerji, artan önemi ile birlikte değişen uluslararası sistem sonrası bölgenin dikkat çeken ve hem bölgesel hem de küresel devletleri rekabete sürükleyen bir unsur haline gelmiştir. Oluşan bu konjonktürde aktif rol almak ve Azerbaycan başta olmak üzere bölgedeki nüfuzunu artırmak isteyen İran, Türkiye'nin Azerbaycan ile kurduğu enerjinin transferi iş birliklerinden oldukça rahatsız olmuştur. Türkiye, enerji güzergahlarına hâkim olmuş ve enerjinin ulaşımında kilit bir önem kazanarak bölgenin enerji güvenliği içinde önem arz eden bir ülke olmuştur. Bu gelişmeler Azerbaycan-İran ilişkilerinde çatışma alanı olan Hazar'ın enerjisinin paylaşımı meselesi dışında enerji alanında yeni bir anlaşmazlık ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'nin boru hattı güzergahlarında aldığı rol, ABD desteği kadar Azerbaycan-Türkiye arasındaki dostluk ilişkileri ile kurulan stratejik ortaklıklarında bir sonucudur. Türkiye'nin Azerbaycan'a olan önemli desteklerinden biride askeri alanda yapılmıştır. Enerjiye yönelik bu iş birliği, güvenlikten ekonomiye, sosyo-kültürel alanlara kadar birçok alana yayılmıştır. Birinci Karabağ Savaşı'nı deneyimleyen Azerbaycan için, dış politikasında askeri güçlenme öncelik haline gelmiştir. Enerji ile sağlanan ekonominin bu alana yönlendirilmesini ve ardından ise Azerbaycan'ın SSCB hakimiyetinden kalan askeri kültürünü değiştirerek NATO tarzı bir modernizasyona gitmesini öngörmüştür.⁵⁰⁵ Türkiye'nin bölgede bir aktör olarak ortaya çıkışı ve Azerbaycan ile kurulan ortak iş birlikleri Azerbaycan kadar Güney Kafkasya bölgesini de etkilemiş ve bölgenin jeopolitiğinin yeniden şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu duruma en önemli örnek, bölgede yaşanan İkinci Karabağ Savaşının gidişatı ve kazananın doğrudan Türkiye'nin etkisi ile belirlenmiş olmasıdır. Birinci Karabağ Savaşı sonrası desteğini sürdüren Türkiye, bu doğrultuda yaptığı anlaşmalar, askeri tatbikatlar ve eğitimler ile Azerbaycan'ın Savaşta gösterdiği başarıya ortak olmuştur.⁵⁰⁶ Bu bağlamda Türkiye, birçok düşünür tarafından İkinci Karabağ Savaşının gizli kazananı olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye'nin Azerbaycan ile dostluk temelli kurduğu stratejik ortaklık bölgedeki rakip devletlerin izledikleri politikaları olumsuz etkilemekte ve bunların başında da İran

⁵⁰⁵Jeffrey Mankoff, Prisoner of the Caucasus? Toward a U.S. Strategy for the South Caucasus, (CSIS, December 2024), 21.

⁵⁰⁶ Mankoff, Prisoner of the Caucasus? Toward a U.S. Strategy for the South Caucasus, 15.

ve Rusya gelmektedir. Özellikle İran enerji güzergahı için stratejik konum ve mali olarak en avantajlı noktada bulunmasına rağmen uluslararası sistemde değişen dengeler sonrası jeopolitik avantajını değerlendirememiştir. 1979 İslam devrimi sonrası en büyük düşmanı olarak tanımladığı ve kendisine ambargolar uygulayan ABD'nin bölgesindeki enerji üzerinde kurduğu hakimiyetten zaten rahatsız olan İran hem bu durumu engelleyememiş hem de Batı'ya transfer edilen enerji için oluşturulan güzergâhta saf dışı bırakılmıştır. İslam ihracı politikasından vazgeçmediğine inanan ABD, İran'ın enerji üzerinde kazanacağı böyle bir rolün tehlikeli olabileceğine inanmaktaydı. Bu nedenle İran'ı hem bölgede hem de enerji alanında kazanabileceği bu kadar baskın bir fırsattan mahrum bırakmıştır. Bunun yerine ABD'nin ve NATO'nun daimî müttefiki olan Azerbaycan ile yakın ilişkileri bulunan ve gelecekte sorun çıkması için bir neden olmayan potansiyel bir ülke profilindeki Türkiye'yi seçmiştir.⁵⁰⁷ İran, enerji başta olmak üzere bölge gelişmelerinden dışlanmış ve yerine Azerbaycan'ın yakın ilişkiler içerisinde olduğu Türkiye tercih edilmiştir. Tarihsel olarak rekabet içerisinde olduğu Türkiye ile giderek derinleşen bir jeopolitik rekabete giren İran, Türkiye'nin artan etkisinden Azerbaycan'ı sorumlu tutmaktadır. Bu doğrultuda, Azerbaycan'a yönelik sert tutum sergilemekte ve ilişkiyi gerginliğe sürüklemektedir.

İran'ın Türkiye'den duyduğu rahatsızlık sadece enerjide çıkarlarını engellemesi değildi. Aslında İran'ın temeldeki asıl meselesi Türkiye'nin bölgedeki aktifliğinin ve Azerbaycan'a verdiği desteğin Azerbaycan'ı daha güçlü bir devlet haline getirmesi ve bu durumun İran sınırları içerisinde yaşayan Azerbaycan Türkleri için kışkırtıcı bir unsur olmasından duyduğu endişe olmuştur. İran Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarını ve Azerbaycan ile kurduğu ilişkilerin İran'ın toprak bütünlüğünü sarsmak ve buradaki Türklerin milliyetçi duygularını harekete geçirmek için yapıldığına inanmaktadır. Elçibey döneminde tetiklenen bu milliyetçilik ve Turancılık meselesi Haydar Aliyev döneminin başlaması ile sakinleşmiş gibi görünse de İran'ın tedirginliği sürmektedir. Türkiye ve İran arasında oluşan bölgesel rekabetin bir başka noktası da burada ortaya çıkmıştır. İki ülke Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk-Müslüman devletlerin kalplerinin ve zihinlerinin etkilenmesi ve yönlendirilmesi noktasında da mücadele ettikleri yönünde görüşler ortaya çıkmıştır. Aslına bakılırsa 1991 sonrası kendisini beklenenden kısa bir sürede toparlayan

⁵⁰⁷ Karagiannis, *Energy And Security in The Caucasus*, 184-185.

Rusya, bölgede oluşan boşluğu doldurmuş ve Türk ve Müslüman olan bu devletlerde etkisini yeniden kurmayı başarmıştır. Ancak Rusya'nın bölgedeki gerçeğinin farkında olan İran için bu anlamda kendisine rakip olarak gördüğü devlet yine Türkiye olmuştur. Ancak iki devletin de bölge devletleri üzerinde oluşturacakları egemenliğin etnik ya da dini özellikler ile değil ekonomik güç ile olacağını kısa sürede anlamışlardır.⁵⁰⁸

İran'ın bölgedeki öncelikli rakibi olarak gördüğü Türkiye'nin büyük şeytan ABD desteği ile bölgeye yönelmesi ve Azerbaycan'la kurulan ilişkiler sonrası imzalanan anlaşmalara dayanarak Azerbaycan ordusunun NATO'ya entegrasyonu için eğitimlere başlamış ve NATO tarzı bir ordu için çalışılmıştır. NATO'nun Türkiye aracılığı ile İran'ın güvenlik çemberine nüfuz etmesi, Azerbaycan-İran ilişkilerinde Türkiye'yi dikkate alınması gereken bir faktör olarak ortaya çıkarmıştır. Tarihsel bir geçmişi olan Türkiye-İran rekabeti Türkiye'nin NATO üyesi olması ve Batının müttefiki profili ile hareket etmesi nedeni ile devam etmekte ve İran tarafından tehlikeli devlet olarak algılanmasına neden olmaktadır. Türkiye'nin Güney Kafkasya bölgesindeki varlığı, İran için hem güvenlik hem de ekonomik olarak çıkarlarını engellemekte ve tehdit oluşturmaktadır.⁵⁰⁹ İran, jeopolitik bir rekabet içerisinde olduğu Türkiye'yi zaten bir güvenlik tehdidi olarak algılamak ve ayrıca bölgede İran'ı her alanda saf dışı bırakan ABD'nin Türkiye aracılığı ile İran'ın yanı başında NATO tarzı bir ordu kurması ve geliştirmesi İran için tehdit algısını artıran ve Azerbaycan'a yönelik bakışını sertleştiren bir unsur olmuştur.

İki ülkenin açık bir rekabet içerisinde olduğu kabul edilmektedir. Tahran için Ankara, ABD'nin müttefiki ve sınırları içerisinde yaşayan Azerbaycan Türkleri için bir destekçi konumundaydı. Türkiye, bu dönemde ülkesinde yer alan İslamcı terör örgütlerinin İran ile bağlantılı olduğunu iddia etmiş ve bu durum ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Özellikle Türkiye için en önemli ulusal güvenlik sorunu olan PKK'nın İran tarafından desteklendiği ve bağlantılarının bulunduğuna yönelik örneklerin ortaya çıkması İran'ın, aslında

⁵⁰⁸ Mustafa Aydın, "Between Euphoria and Realpolitik: Turkish Policy toward Central Asia and the Caucasus", *Turkey's Foreign Policy In The 21st Century*, mlf. Tareq Y. Ismael - Mustafa Aydın, (London: Routledge, 2003), 205-206. Sönmezoğlu, *Son On Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 183.

⁵⁰⁹ Yılmaz, *Uluslararası Sistem Bağlamında Azerbaycan- İran İlişkileri*, 363-364.

kendi ülkesinde de var olan Kürt azınlıklardan dolayı bir Kürt devleti kurulmasını istemediği ve dolayısıyla rahatsız olduğu PKK'yı Türkiye'ye karşı bir silah olarak görmekte ve bu nedenle PKK'ya destek sağlamaktadır.⁵¹⁰ PKK'nın 1998 sonrasında ana karargâhının bir kısmı için İran devletinin sınırları içerisinde kalan Kandil Dağlarını seçmesi İran-PKK arası ilişkileri daha da geliştirmiştir. Dahası bazı PKK'lı komutanların İran yetkilileri ile görüştüğüne yönelik haberlerde yapılmıştır. İran'ın PKK ile bu yakınlığının altında yatan neden Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin Orta Asya-Kafkasya bölgesine yönelik açılımları ve bölgeyle ilişkiler kurması olmuş ve yine bu dönemlerde İsrail ile askeri-istihbarat ilişkilerinin geliştirilmesi olmuştur.⁵¹¹ PKK'yı Türkiye karşı bir kart olarak gören İran, Türkiye'nin iç huzursuzluklarla uğraşmasını ve bölgeye yönelik politikalarına odaklanmasını engellemek istemektedir. Yani İran, bölge faaliyetlerinden rahatsız olduğu ve bir tehlike olarak algıladığı Türkiye'yi PKK örgütü ile oyalamak ve iç işlerindeki sorunlarla yıpratarak dış politikasını etkilemek istemektedir.⁵¹²

Türkiye'nin Güney Kafkasya'da oluşturduğu etki alanı ve Azerbaycan ile kurulan dostluk temelli stratejik müttefikliğin İran'da yarattığı tehdit algısı, 2020 yılında gerçekleşen 44 günlük Karabağ Savaşı'nın sonucunda daha net hissedilmiş ve bölgenin jeopolitiğine doğrudan etki etmiştir. Savaş sonrası Türkiye, bölgedeki rolünü ve misyonunu yeniden gözden geçirmiş ve 2020 sonrası proaktif bir dış politika benimseyen ve daha aktif bir rol oynayan bir Türkiye profili çizilmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında güvenilir hiçbir uluslararası kuruluşun bir sonuç elde edememesi sonucu çözümsüz bir sorun haline gelen Dağlık Karabağ sorununun çözümü noktasında ateşkes ve barış anlaşmalarında aktif bir rol oynayan Türkiye, bölgede Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki dengeleyici unsur olmuştur.⁵¹³

Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşındaki katkısı genel anlamda iki temel başlıkta toplanmaktadır. Bunlar ise sağlanan insansız hava araçları ve askeri danışmanlık destek-

⁵¹⁰ Sönmezoğlu, Son On Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015, 182.

⁵¹¹ İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), "İran ve PKK Sorunu", Erişim 3 Şubat 2025.

⁵¹² Kürt Sorunu veya PKK meselesi, Türkiye ve İran arasında uzun yıllar süren ve hem iş birliği hem de gerilimlere neden olan bir konu olmuştur. Tezde Türkiye ve İran ilişkileri ele alınmadığı için bu meseleye yer verilmemiştir.

⁵¹³ Ayça Ergun, Changing Geopolitics of the South Caucasus after the Second Karabakh War Prospect for Regional Cooperation and/or Rivalry, (CMI, 2023),

leridir. Ancak Haldun Yalçinkaya ise, bu unsurlardan daha etkili bir faktöre dikkat çekmektedir. Yalçinkaya'ya göre aslına bakıldığında Türkiye, Azerbaycan'ın savunma sanayisine önemli desteklerde bulunsa da Rusya, İsrail, Ukrayna ve Belarus Türkiye'den daha ön sıralarda yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin bu savaşta asıl rolünün gözden kaçırıldığını iddia etmektedir. SSCB'nin son bulması sonrası bağımsız olan Azerbaycan ya Kızıl Ordu'ya dayandırılmış bir ordu ya da NATO standartlarına uygun bir ordu inşa etmeliydi. Azerbaycan, Türkiye desteğini hesap ederek Batı'yı seçmiş ve bu noktada Türkiye-Azerbaycan ilişkileri aynı zamanda NATO ile de yakın ilişkilerin, askeri yardım ve yeni ordu kurma sürecinin başlamasının temeli olmuştur. 1992'de Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan askeri eğitim iş birliği anlaşması çerçevesinde Türkiye kurulacak Azerbaycan ordusu için eğitim ve öğretilere başlamıştır. Sonrasında 2010 yılında imzalanan Stratejik Ortaklık ve Destek Anlaşması ise yaklaşık 18 yıllık askeri ordu inşa etme sürecinin zirvesinin yakalandığı ve artık ortak kara, hava ve deniz tatbikatlarının başlayacağı bir noktayı ifade etmiştir. Bu noktada Yalçinkaya Türkiye'nin asıl rolünü, uzun yıllara dayanan eğitim, öğretim ve uygulamalar ile sıfırdan zirveye kadar koordine edilerek kurulmuş bir ordu inşa edebilme yeteneğine dayandırmaktadır.⁵¹⁴

Bu faktör etkisini ise Carl Von Clausewitz'in *Savaş Üzerine*⁵¹⁵ adlı kitabında ele aldığı savaşlarda ortaya çıkan “sürtüşme” ve “savaş sisi” başlıklarına dayandırmaktadır. Burada değinilen asıl mevzu savaşlarda teknolojik ve askeri donanımı daha iyi olan orduların, iyi eğitilmiş ve komuta edilmiş ordular karşısında yenilgiye uğrayacakları görüşüdür. Yani Clausewitz için savaşların asıl yönlendirici unsuru hangi ordunun daha iyi eğitildiği ve koordine edilmesinde hangisinin daha başarılı olduğudur. Bu nedenle ki Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşındaki asıl etkisi Azerbaycan'ın kuruluşundan itibaren oluşturulan ordusunun iyi eğitilmiş ve hazırlanmış olmasıdır.⁵¹⁶

Bu noktada Türkiye, II. Karabağ savaşının sonucundaki yönlendirici unsur olmasını sadece savaş esnasındaki desteği ile değil Azerbaycan'ın kuruluşundan itibaren üstlendiği NATO tarzı bir ordu kurma görevi ve iyi eğitilmiş Türk askerlerinin yetiştirdiği

⁵¹⁴ German Marshall Fund of the United States (GMF), Haldun Yalçinkaya, “Türkiye Üzerine İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Gözden Kaçan Rolü”, (Erişim 5 Şubat 2025).

⁵¹⁵ Carl Von Clausewitz, *On War*, (United States: Princeton University Press, 1989).

⁵¹⁶ (GMF), Haldun Yalçinkaya, “Türkiye Üzerine İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Gözden Kaçan Rolü”.

Azerbaycan askerleri ile sağlamıştır. Diğer tüm devletler gibi Azerbaycan’da amacı olan güvenliğini güç aracı ile kazanmayı temel dış politikası olarak belirlemiş ve hem askeri hem de ekonomik gücünü kazanırken Türkiye ile önemli stratejik iş birliği içerisinde olmuştur. Türkiye’nin kapasitesi doğrultusunda Azerbaycan merkezli geliştirdiği bu etki alanı Türkiye’nin bölgedeki en önemli rakibi olan İran için rahatsız edici bir gelişme olmuştur. Türkiye’nin II. Karabağ Savaşında gösterdiği aktif rolünün Azerbaycan-İran ilişkilerine olan yansıması, İran’ın savaş sonrasında kendi gücünü göstermek ve bölgedeki varlığını korumak adına giriştiği tatbikatlarda da görülmüştür.

İran’ın sınırdaki bu hareketliliği, Azerbaycan’ın hem Türkiye ile olan yakınlaşmasına hem de İsrail ile olan askeri iş birliğine yönelik bir mesaj olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca İran’ın Azerbaycan’ın Türkiye ve Batı ile olan yakınlığından duyduğu kaygı, başta dini lider olmak üzere devlet liderlerinin sert açıklama ve tutumlarına yansımıştır. Görüldüğü üzere İran ve Azerbaycan devletlerinin gergin seviyede ilerleyen ilişkisi yaşanan II. Karabağ Savaşı esnasında ve sonrasında Türkiye’nin aktif rolü sonrası tansiyonunu giderek artırmıştır. İran’ın bu kaygılarının en temelinde ise Azerbaycan ve İran arasındaki çatışma alanları içerisinde merkeze aldığımız “Güney Azerbaycan” meselesi vardır. Türkiye’nin artmakta olan etkisi ve Azerbaycan ile birlikte gösterdikleri güçlü ilişkiler İran sınırında yaşayan Türk nüfusunun etkilenmesi ve milliyetçi duygularının harekete geçmesinden duyduğu korkudan kaynaklanmaktadır.⁵¹⁷

Azerbaycan ve İran arasındaki en önemli çatışma alanı olan “Güney Azerbaycan” II. Karabağ sonrası İran için yeniden gündeme gelmiş ve tedirginlik yaratmıştır. Bunun nedeni ise Türkiye artık sadece Azerbaycan ile iyi ilişkiler kuran bir ülke değildir. Türkiye, Güney Kafkasya ve Azerbaycan ile kurulan ilişkiler ile birlikte Hazar Havzası ve Orta Asya bölgesine yönelik artan ilgiden de motivasyon sağlamaktadır. Azerbaycan ve Türkiye’nin geliştirmekte olduğu “Orta Koridor” kurulan ittifakın ayak sesleri olarak bölgeyi aşarak Orta Asya için yeni güvenlik ortaklıklarının habercisi oluyordu. Tüm bu gelişmeler ile daha emin adımlar atan Azerbaycan ve Türkiye, TDT⁵¹⁸ aracılığıyla

⁵¹⁷ INDEPENDENT, “İran-Azerbaycan arasında askeri tatbikat gerginliği”, (Erişim 16 Mart 2025).

⁵¹⁸ 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Türk Devletleri ile Türkiye arasında kurulan bir teşkilattir. Bu teşkilat yeni kurulan Türk devletlerine ziyarette bulunan Süleyman Demirel’in “Türk Dili Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirveleri” adlı toplantıları düzenlemesi ile başlamıştır. 1992 yılında Ankara’da gerçekleşen ilk zirvenin ardından birçok zirve düzenlenmiş ve devletler arasında Türkiye’nin önderliğinde iş birlikleri kurulmuştur. Ayrıca 1993 yılında Ankara’da Türk dünyasının kurumsallaşma

Rusya'nın Ukrayna kaynaklı olan dikkat dağınıklığını fırsat görmüş ve iş birliği çerçevesinde Orta Asya devletleri için küresel pazarlar ile bağlantı sağlayacak yeni yollar ve stratejik özerklik fırsatlarını artırma hedefleri oluşturmuşlardır.⁵¹⁹

II. Karabağ Savaşı sonrası imzalanan Şuşa Deklarasyonu, Türkiye ve Azerbaycan için birçok önemli yeniliklere ve artan birlikteliklere kapı olmuştur. Bunlardan birisi de TDT'nin daha sağlam bir yapıya dönüştürülmesi için bir dönüm noktası olmasıdır. Her şeyden önemlisi deklarasyon ile TDT, uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirmiş ve bölgesel çatışmalarda ve güvenlik alanındaki yaklaşımlarında daha etkin hale getirilmiştir. İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Azerbaycan ve Türkiye'nin Orta Asya Türk devletleri arasındaki etkileşimler hem devletlerin ikili ilişkilerinde hem de TDT bünyesinde gelişmiştir. Bu noktada devletlerin TDT çerçevesindeki iş birliğine önem vermesi ise, Soğuk Savaş sonrasında devletlerin, küresel güçlerin egemenliğindeki uluslararası sistem düzeninde kendilerini bağımsız hissetmeleri olmuştur. Ayrıca bölgenin hassasiyeti ve ilgi alanı olmasının getirisi olarak artan güvenlik tehditleri devletleri güvenlik artırıcı önlemler almaya itmiştir. Azerbaycan'da tam da bu mantıkla Türkiye ile ikili iş birliği dışında TDT çerçevesinde de askeri ortaklıklar gerçekleştirmiştir.⁵²⁰

İkinci Karabağ Savaşı sonrası tartışmasız olarak önemi ve işlevselliği artan TDT, savaş sırasında da Türkiye öncülüğünde Azerbaycan'a destek vermiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik olan her alandaki desteği bölgedeki Türk halkları için bir dayanışma örneği olmuş Türk devletleri arasındaki birlikteliği pekiştirmekle birlikte Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'daki etkisini artırmıştır.⁵²¹ Bu doğrultuda İkinci Karabağ sonrasında örgüt artan etki alnını ve misyonunu daha iyi yansıtmak amacıyla 2021 yılında

çabalarının ilk somut adımı olan "Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı" (TÜRKSOY) kurulmuştur. Sonrasında Türk devletlerinin iş birliğini devam ettirecek ve artıracak nitelikte farklı alanlarda birçok kurum oluşturulmuştur. Türk devletlerinin birliği adına atılan adımlar sonrasında 3 Ekim 2009 tarihinde imzalanan Nahçıvan Anlaşması'nın 2010 tarihinde yürürlüğe girmesi ile "Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Konseyi" yani "Türk Konseyi" kurulmuştur. 12 Kasım 2021'de İstanbul'da düzenlenen Türk Konseyinin sekizinci zirvesinde ise adı "Türk Devletler Teşkilatı" olarak değiştirilmiştir. Fırat Yıldız, "The Political Vision Of The Organization Of Turkic States: An Analysis Of The Turkic World Vision 2040", *Eurasian Research Journal* 5/2 (May 2023), 63-64. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.turkicstates.org/tr> <https://www.turkicstates.org/tr/organizasyon-tarihcesi>

⁵¹⁹ Mankoff, Prisoner of the Caucasus? Toward a U.S. Strategy for the South Caucasus, 16.

⁵²⁰ Farid Şafiyev, "Azerbaijan and the Rise of Turkic Unity: The Journey of the Organization of Turkic States", *Insight Turkey* 25/4 (Fall 2023), 14-15.

⁵²¹ Muhammet Koçak, "Potential of Organization of Turkic States in the International System: Promises and Vulnerabilities" *Insight Turkey* 25/4 (Fall 2023), 129-130.

Türk Konseyi olan adı, Türk Devletler Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. Türkiye'nin Güney Kafkasya'da artan etkisini bölgesel çıkarlarından öte sınırlarında yaşayan Türk nüfus için bir tehdit olarak gören İran, Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik artan ilişkisini açık bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirmektedir. Bu durum Azerbaycan-İran arasında var olan anlaşmazlık alanını tetiklemektedir. İran, Azerbaycan'ın Türkiye ile olan iş birliğini kendisine karşı kurulmuş bir ittifak olarak görmekte ve bu ittifakın amacının ülkesindeki Türkleri kışkırtarak iç güvenlik sorunu yaratmak olduğunu düşünmektedir.

Bu doğrultuda Azerbaycan, İran'ın denklemin dışında kaldığının ve bu durumdan duyduğu rahatsızlığın farkındaydı. Bu gelişmelerin Azerbaycan-İran ilişkilerindeki gerginliği tırmandırmasını istemeyen Azerbaycan, oluşacak bölgesel bir sorunda dış müdahaleye gerek kalmadan bölge devletlerinin iş birliği ile çözüme ulaşmayı amaçlayan 3+3 formülünü önermiştir. Bu formül, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan artı Rusya, Türkiye ve İran'ı kapsamaktadır. Bu formül önerisi ile Azerbaycan, İran'ı yumuşatmak ve II. Karabağ Savaşı zaferinin İran'a karşı kullanılmayacağını göstermek istemiştir. Türkiye'nin bu zaferdeki önemli paya sahip olmasının İran'ı saldırganlaştıracığından çekinen Azerbaycan, İran'ı denklemin ve sürecin içine dahil etmek istemiştir. İran her ne kadar ABD ve Türkiye etkisi ile bölgede geri planda kalmış olsa da bu durum İran'ın nüfusunu, güçlü ordusunu ve gelişmiş silahlarının varlığının yok sayılması anlamına gelmemelidir.⁵²²

44 günlük savaşın, Türkiye'nin önemli rolü ve Azerbaycan'ın askeri başarısı ile sonuçlanması savaş sonrasında bölgede yeniden oluşacak denklemde Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'ın teşkilatlanmasını kolaylaştırmış ve dolayısıyla TDT'nin önünü açmıştır. Bu zafer, Türk devletlerinin güç kapasitelerinin farkına varmasına, ittifak kurmanın etkisini görmesine ve motivasyon sağlamasına olanak tanımıştır. Bu noktada Zengezur Koridoru hayati bir önem taşımakta ve Orta- Asya-Kafkasya-Türkiye hattının kurulmasıyla Çin'den Avrupa'ya ulaşan en önemli güzergâh olma özelliği taşımaktadır.⁵²³ İkinci Karabağ sonrası bölgede artan iş birliği motivasyonu ile 2022 yılında Özbekistan'da düzenlenen 8. Zirvede hem isim değişikliğine gidilmiş hem de Türk dünyasının gelecek 20 yıllık hedefini belirleyen “Türk Dünyası Vizyonu-2040”

⁵²² TARSAM, “Gelişen Azerbaycan-Türkiye İlişkileri Karşısında İran'ın Düşmanlığı” 10 Nisan 2025 tarihinde erişildi, <https://www.tarihistan.org/gelisen-azerbaycan-turkiye-iliskileri-karsisinda-iran-in-dusmanligi/21458/>

⁵²³ Ali Gök “Türk Devletleri Teşkilatı ve Dağlık Karabağ Zaferinin Yarattığı Fırsatlar”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi TDT Özel Sayısı* (Ağustos 2022), 136-137.

onaylanmıştır. Bu belge Türk devletleri için en kapsamlı stratejik yaklaşımı sunmuş siyasi, güvenlik, ekonomik, sektörel iş birliği, toplumsal iş birliği, diğer devletlerle kurulacak ilişkiler gibi çeşitli alanlardan oluşan çok boyutlu ve gelecek öngörmesi ile Türk dünyası ve bölge açısından önem arz eden ve dikkat çeken bir gelişme olmuştur.⁵²⁴

Sovyetlerin dağılması sonrasında İran için artan pantürkizm korkusundan bahsetmiştik. Ancak İkinci Karabağ Savaşında Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanması sonrası gelişmeler bu korkusunun yeniden canlanmasına ve artmasına neden olmuştur. İran Türkiye'nin pantürkist bir tavır sergilediğini iddia etmekte ve İkinci Karabağ Savaşında Azerbaycan'a olan desteğini de bu noktada değerlendirmektedir. Savaş sonrası artan Türk-Azeri etkisi ve Zengezur Koridorunun açılması mevzusu İran'ın var olan pantürkizm endişesini tetiklemiştir.⁵²⁵ İran'ın Güney Azerbaycan bölgesine yönelik yaşadığı bu endişeler İkinci Karabağ Savaşı sonrası daha net hale gelmiştir. İran için Güney Azerbaycan faktörü sadece etnik ve kültürel bir sorun değil aynı zamanda bölgesel anlamda da hem güvenlik hem de jeopolitik denklemlerin bir parçasıdır. Aynı şekilde Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik iş birlikleri de bölgesel dengeleri etkileyen önemli bir unsur olmuş ve ikili devlet ilişkilerinin güçlenen bağları İran'ın Güney Azerbaycan endişesini belirginleştirirken bölgenin denklemlerini de şekillendirmiştir.⁵²⁶

İran için Türkiye'nin oluşturduğu bu Pantürkizm tehdidi Azerbaycan'ın bağımsızlığından itibaren oluşmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrasında sürekli olarak Güney Kafkasya'daki konumunu güçlendirmesi ve Türkiye ile Orta Asya devletleri arasındaki "köprü" rolünü üstlenmesi Türkiye'nin politikalarının Güney Kafkasya'dan öteye geçişini kolaylaştırmıştır. Türk Konseyi'nin Türk Devletler Teşkilatına dönüşümü, Türkiye'nin savaşta gösterdiği destek sonrası gerçekleşmiştir. Bu değişim, Orta Asya ile bağının kurumsal bir çerçevede sürdürmek amacı doğrultusunda olmuştur. İran için bu gelişmeler Azerbaycan'ın bağımsızlığından beri oluşan algının giderek artmasına neden olurken ayrıca Türkiye'nin bölgede artan ekonomik, askeri ve ticari ilişkilerinin İran'ın kuzey sınırlarında kurulacak bir "Türk kuşağının" oluşması endişesini de yaratmıştır. Bu

⁵²⁴ 68. Ayırtılı bilgi için bkz. <https://turkicstates.org/u/d/haberler/turkic-world-vision-2040-2396-97.pdf>

⁵²⁵ Sinkaya, "Azerbaijan-Iran Relations under the Shadow of Pan-Turkist Challenges", 15.

⁵²⁶ Hamid Şehanegi, "Uluslararası Diplomatik İlişkiler Akademik Araştırmalar ve Eğitim Derneği", (23 Kasım 2024).

algı ile oluşan İran dış politikası ise Türkiye-Azerbaycan ittifakı karşısında Ermenistan ile iş birliğine gitmektedir.⁵²⁷

İran için bir korku senaryosu haline dönüşen, “Turan koridoru” meselesine bazı kesimlerin bakışı şöyledir. Türkiye’nin TDT’nin gelişmesine verdiği önemin asıl nedeni açılacak koridor ile Orta Asya ülkelerine doğrudan ulaşmak ve İran’ı by-pass ederek Turan birliği ülküsünün önünü açmaktır. Bu nedenle Zengezur Koridoruna Turan Koridoru benzetmesi yapılmaktadır. İran’a göre Türkiye’nin Türk dünyasında artmakta olan etkisi İran’ın kuzeyindeki Azerbaycanlı Türklerin, İran ve Fars kültürü ile olan bağıını zayıflatacaktır. Türkiye’yi bölgede güçlendiren Azerbaycan’ın İkinci Karabağ Savaşı’nda gösterdiği başarı ve sonrasında attığı adımlarla bölgesel gücünü artırması ile Azerbaycan, Güney Azerbaycan Türkleri için çekim merkezi olma endişesi yaratmaktadır.⁵²⁸ Bu koridor ile Türkiye, bölgesel ticaretteki önemini artırırken İran’ın ise Azerbaycan üzerindeki siyasi ve ekonomik olarak oluşturduğu etkiyi azaltacaktır. Bu nedenle Zengezur Koridoru ile Türkiye’nin bölgedeki sahip olduğu rol pekişirken İran-Azerbaycan ilişkilerine balta vurulacak ve ilişkilerdeki azalma çatışma alanlarının artışına neden olacaktır.

Sonuç olarak; İki süper güçten biri olan SSCB’nin yıkılması ile kendi alanı olarak tanımladığı Kafkasya-Orta Asya bölgesi, sahip olduğu zenginlikler, jeopolitik ve jeoekonomik önemi ile oluşturulan yeni uluslararası sistemde hem bölgesel hem de küresel güçler için uluslararası sistemdeki pozisyonlarını belirleme ve güç arayışına girme yolundaki rekabet alanı olmuştur. Bu doğrultuda, coğrafi konumları dolayısıyla değişen uluslararası sistemden en fazla etkilenen üç komşu devlet olan Azerbaycan, İran ve Türkiye uluslararası sistemin anarşik doğasının şekillendirdiği dış politikaları doğrultusunda ilişkiler kurmakta ve yürütmektedirler. Güvenlik ve güç kavramlarını temel alan neorealizm, devletlerin bu kavramları dış politikada kurdukları devlet ilişkilerinin ilk sırasına koyduğunu söylemektedir. Azerbaycan ve İran’da karşılıklı güvenlik endişesi yaşamakta ve bölgesel çıkarları çakışmakta ve bu durum ikili ilişkileri çatışmaya sürüklemektedir.

⁵²⁷ Aghazada, “Azerbaijani-Iranian Relations After the Second Karabakh War: Features and Trends”, 722.

⁵²⁸ Fehim Taştekin, “İran ve Azerbaycan Arasında Gerilim Neden arttı?”, *BBC News Türkçe*, (11 Nisan 2023).

Azerbaycan ve Türkiye ise tarihsel, kültürel ve stratejik bağlarının getirisini ekonomi, enerji, askeri, yatırımlar gibi birçok alanda iş birliğine çevirmektedirler. İki kutupluluk sonrası değişen uluslararası sistem yapısının etkilediği dış politika anlayışları Azerbaycan ve Türkiye devletlerini ikili ilişkilerle birlikte bölgesel rekabette ve küresel gelişmelerde stratejik ortaklığa yönlendirmiştir. Bu durum ise Azerbaycan için önem arz eden ancak yine değişen uluslararası sistemle birlikte güvenlik tehdidi ve gergin ilişkilerin yaşandığı İran ilişkilerinde çatışma alanlarını artıran ve gerginliği tırmandıran bir unsur olmuştur. Azerbaycan'ın iki komşusu ile kurduğu bu zıt ilişkiler, çatışma temelli olan Azerbaycan-İran ilişkilerinin Türkiye'nin Azerbaycan ve bölgeyle olan ilişkisinden doğrudan etkilenmesine ve çatışma alanlarının artmasına neden olmaktadır. İlişkilerde gerilimi artırıcı bir etki oluşturan Türkiye faktörü, sadece Azerbaycan ile kurduğu dostluk ve stratejik iş birlikleri ile değil, bölgesel gelişmelerde aktif rol oynayarak bölgenin önemli ve vazgeçilmez bir ülkesi konumuna gelmesi sonrası bölgesel bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, İran'ın tarihsel olarak rakip gördüğü Türkiye faktöründen duyduğu rahatsızlığı artırmıştır. Bu rahatsızlık, İran'ın Türkiye'nin bölgedeki iş birlikçisi olan Azerbaycan'a karşı sert bir politika izlemesini beraberinde getirmektedir.

Azerbaycan devletinin neorealizmin önerdiği üzere sahip olduğu enerji kaynaklarını kullanması, Azerbaycan'ı ekonomik ve askeri alanda güçlendirirken ayrıca uluslararası pozisyonunu belirleyerek bağımsızlığını sağlamlaştırmıştır. Azerbaycan'ın geldiği bu konum İran için bir tehdit algısı yaratırken Azerbaycan'ın bir de Batı yanlısı politikasının bir aracı olan Türkiye ile dostluk temelli stratejik ortaklık kurması ve bölgede Türkiye faktörünü artırıcı etkide bulunması bu tehdit durumunu artırmıştır. İki kutuplu uluslararası sistem yapısının son bulması ile değişen dengede jeopolitik ve jeostratejik avantajını iyi değerlendiren Türkiye, Azerbaycan ile kurduğu müttefiklik aracılığı ile bölgede aktif bir devlet haline gelmiştir. Türkiye'nin istikrarlı bir şekilde artan bölgesel etkisi birçok alana yayılmış ve artık bölge dengelerini etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır. Bu gelişmeler sonrasında yaşanan İkinci Karabağ Savaşı Türkiye'nin yıllarca bölgeye ve Azerbaycan'a yönelik yaptığı birikimlerin bir meyvesi olmuş ve Türkiye bu savaşın gidişatının yönlendiricisi olarak kabul edilmiştir. Bu başarı ile bölgedeki rakiplerini endişeye sürükleyen Türkiye'nin Kafkasya politikasının bir parçası olan Orta Asya'ya açılmak ve Türk devletleri ile birlik kurma arzusunu, İkinci Karabağ Savaşında artan et-

kisi sonrası TDT'ye yönelik ilginin ve çalışmaların artırılması ile görmekteyiz. Türkiye'nin bölgede giriştiği bu gelişmeler İran tarafından bölgede artan Türk etkisi ve sınır güvenliğine yönelik tehdit oluşturabilecek bir olumsuzluk olarak algılanmaktadır. Bu durum, Azerbaycan-İran arasında var olan "Güney Azerbaycan" çatışma alanını tekrar gündeme getirmiştir. Dahası bu sefer daha somut gelişmelerin meydana gelmesi İran'da yaşayan Türklerin bu gelişmelerden etkilenmesi ihtimalini artırmaktadır.

SONUÇ

19. yüzyılda Rus Çarlığı ve İngiliz İmparatorluğu arasında Avrasya bölgesinde yaşanan hâkimiyet rekabeti, “Büyük Oyun” olarak anılmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise bölgede enerji kaynakları temelinde oluşturulan boru hatları, ekonomik çıkarlar ve bölge ülkeleri üzerinde aktif bir güç olma yarışı, “Yeni Büyük Oyun” olarak adlandırılmıştır. Ancak bu yeni dönemdeki rekabet, öncekinin aksine birçok bölgesel ve küresel oyuncuyu kapsamakta ve rekabet alanı giderek çeşitlenmektedir.

1991 sonrası değişen güç kapasiteleri ve bölgede oluşan boşluk, Soğuk Savaştan bir hegemon güç olarak çıkan ABD’nin bölgeye yönelik politikalar geliştirmesine neden olmuştur. Bunun yanında, güçlenerek eski nüfuzunu kazanmayı hedefleyen Rusya ve bölgede aktif rol almak isteyen Türkiye ile İran, bölgedeki rekabetin ana aktörleri haline gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin değişen yapısı, bozulan güç dağılımını yeniden inşa etme arayışını beraberinde getirmiş ve devletlerin güç kapasitelerini artırma ihtiyacını doğurmuştur. Artan enerji ihtiyacı ile birlikte Orta Asya-Kafkasya bölgesi, sahip olduğu zengin enerji kaynaklarıyla devletlerin güç kazanma yarışının doğal merkezi haline gelmiştir. Bu durum bölgenin sahip olduğu kaynaklar ve ilişkiler ile dikkat çeken bir alan olmasına ve değişen uluslararası sistemin etkilerinin analizi için uygun bir ortam oluşturmasına neden olmuştur.

Soğuk Savaş dönemine hâkim olan iki kutuplu uluslararası sistem yapısının son bulması ile değişen uluslararası sistemin etkisi altında yeniden belirlenen bölge denkleminde kurulan Azerbaycan devleti, bölge siyaseti için önem arz eden bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde yaşanan değişim sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan Azerbaycan’ın İran ile ilişkisi İran’ın SSCB’den tamamen umudunu kesmesi sonrasında başlamış ve ikili ilişkiler güç dağılımının bölgedeki yansıması ile şekillenmiştir. İki kutuplu sistemin son bulması ile yeniden şekillenen uluslararası sistemin yön verdiği Azerbaycan-İran dış politikası, iki devletin de bölgede güç kazanma, güç kapasitesi artırma ve uluslararası pozisyon belirleme üzerine oluşturdukları dış politika hedefleri ve ulusal çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir.

Tarihi, kültürel ve dini ortaklıklar zemininde inşa edilmeye çalışılan ilişkiler, kültürel, dini ve ekonomik unsurlar temelinde ilerletilmeye çalışılmıştır. Ancak devletlerin

uluslararası sistemin etkisi ile şekillenen dış politikalarının birçok konuda farklı beklentiler ve çıkarlar üzerine oluşturulması, ikili ilişkilerin yoğunlukla çatışma temelinde ilerlemesine neden olmuştur. Hazar'ın statüsü, Azerbaycan'ın Batı yönelimi, enerji aktarımında İran'ın saf dışı bırakılması ve İran'ın Azerbaycan'da yürüttüğü dini provokasyonlar, bu çatışmayı oluşturan temel konular olmuştur.

Bu doğrultuda Azerbaycan-İran ilişkileri sadece kendi ikili dinamiklerinden değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel düzeydeki güç dağılımından da etkilenmektedir. Bu noktada Türkiye'nin, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Kafkasya bölgesine yönelik aktif dış politika izlemesi ve Azerbaycan ile geliştirdiği stratejik ortaklıklar, Azerbaycan-İran ilişkileri üzerinde belirleyici bir unsur hâline gelmiştir. Azerbaycan-İran devletlerinin çatışma alanları ile dolu olan bu gergin ilişkilerinde Azerbaycan ile dostluk temelli stratejik bir ilişki geliştiren ve aynı zamanda bölgede etkisi giderek artmakta olan Türkiye, göz ardı edilemeyecek bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve kültürel angajmanları, İran tarafından bir tehdit olarak algılanmakta; bu da bölgedeki güç dengesi ve güvenlik ikilemini daha da derinleştirmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası oluşan komünist SSCB tehdidi karşısında ileri karakol görevini üstlenen Türkiye, bu görev ile aslında sıcak savaştan uzak, iki kutuplu sistem içerisindeki konumunun avantajını kullanmakta ve mevcut durumundan da memnun sayılmaktaydı. Ancak Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle ortadan kalkan SSCB tehdidi, Türkiye'nin ABD için önemini yitirmesine neden olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin kaybettiği uluslararası pozisyonunu yeniden kazanması için yeni politikalar üretmesini de zorunlu kılmıştır. Türkiye, coğrafi konumunun önemini yeniden ortaya çıkaracak yeni bir yol arayışına girmiş ve bunu SSCB sonrasında ABD'nin yeni ilgi alanı olan Avrasya bölgesinde bulmuştur. Orta Asya-Kafkasya bölgesi, ABD için SSCB'nin çöküşüne kadar ulaşmadığı bir bölge olarak kalmıştır. ABD, bölgeye ancak Soğuk Savaş sonrasında erişebilmiş ve bölgenin jeostratejik ve jeopolitik özelliklerine ulaşabilmesinde ise sahip olduğu coğrafi konumu ve ortak bağları ile Türkiye, ABD'nin bölge devletleri ile ilişki kurabileceği bir köprü olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası yeniden biçimlenen ve devletlerin dış politikalarını doğrudan şekillendiren uluslararası sistemin yapısı, bölgesel ve küresel tüm devletlerin yeni dış politikalar belirlemesini mecbur kılmıştır. Türkiye, değişen güç dağılımında oluşan yeni uluslararası sistemde kendisine yer bulmak ve ulusal çıkarlarını korumak için gözlerin çevrildiği bölgeye yönelik, 50 yıllık yabancılığına rağmen politikalar üretmeye ve nüfuz etmeye çalışmıştır. Soğuk Savaş döneminde “tampon bölge” rolü biçilen Türkiye’ye Soğuk Savaş sonrası ABD’nin verdiği yeni rol ise “Türkiye modeli” olmuştur. Rusya kendisini toparlayana kadar bölgeye nüfuz edebilecek en güçlü devlet ise İran’dır. Bu durum, bölgeye nüfuz etmek isteyen Türkiye ve bölgenin güçlü devleti olan İran’ı doğal bir rakip haline getirmiştir. İslam Devrimi sonrası dış politikasında “İslam’ın ihracı” anlayışını benimseyen İran, ortak bağlarını kullanarak radikal İslam’ı bölgeye yaymak amacı gütmüştür. ABD ise radikal İslam karşısında Orta Asya-Kafkasya ülkelerine rol model olarak laik ve demokratik olan Türkiye’yi sunmuştur. Ancak kısa sürede güçlenen Rusya, bölgede SSCB’den kalan boşluğu mirasçısı olarak doldurmayı başarmış ve Türkiye modeli bu noktada başarısız olmuştur.

Değişen uluslararası sistem içerisinde bölgeye yönelen Türkiye için, ortak bağları ve jeopolitik kazanımları ile en önemli devlet tartışması Azerbaycan olmuştur. Türkiye için Azerbaycan’ı önemli kılan nedenler; sahip olduğumuz etnik ve kültürel bağlar, coğrafi yakınlık, Hazar’ın verimli kaynaklarına sahip olmasıyla enerjiye ulaşım sağlayabilmemiz ve enerjinin taşınmasında alacağımız aktif rol ile bölgenin diğer ülkeleriyle kurulacak ilişkilerde Azerbaycan’ın oynadığı kritik rol olmuştur. Ayrıca Azerbaycan’ın Rus yanlısı olan Mutallibov sonrası yönetime gelen Elçibey döneminde ABD ve Batı yanlısı bir profil çizmesi ve dış politikasını bu düzlemde oluşturması, ilişkilerin iş birliği zemininde ilerlemesinde ilk adımı olmuştur. Daha sonrasında başlayan baba Aliyev ve oğul Aliyev dönemleri anlaşmazlık ve çatışma alanlarından uzak ikili ve bölgesel iş birliklerinin hâkim olduğu dönemler olmuştur. Azerbaycan’ın yüzünü Batı’ya dönmesindeki ilk durağı, bölgede Batı müttefiki olan Türkiye olmuştur. Bu noktada Azerbaycan nasıl ki Türkiye’nin Orta Asya’ya açılan kapısıysa Türkiye de Azerbaycan için Batı’ya açılan kapı olarak görülmüştür.

Uluslararası sistemde yaşanan değişim ile birlikte şekillenen devlet dış politikaları, Azerbaycan, İran ve Türkiye arasındaki ilişkileri doğrudan etkilemiştir. Bu dönüşüm,

Azerbaycan-İran ilişkilerini gergin bir zemine oturturken, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini ortak çıkarlar doğrultusunda iş birliğine yönlendirmiştir. Azerbaycan'ın bu iki devlet ile geliştirdiği farklı nitelikteki ilişkiler, bölgesel politikalar ve ortak hedefler ışığında birbiriyle bağlantılı ve karşılıklı etkileşim içinde olan bir üçlü sisteme evrilmiştir. Azerbaycan'ın Türkiye ile kurduğu yakın ilişkiler, Azerbaycan'ın İran ile olan gergin ilişkisinin daha fazla tetiklenmesine neden olmuştur. İran ve Türkiye devletlerinin Azerbaycan ile kurduğu bu farklı yapıya sahip tutumları, Azerbaycan-İran ilişkilerinde Türkiye'nin bir etki alanı oluşturmasına neden olmuştur. Bu durumu destekleyici birden fazla pratik mevcuttur.

İran, Bağımsızlığından itibaren Azerbaycan ile kurduğu ilişkilerde Azerbaycan'a yönelik fars kültürü ve Şii eksenli bir etki kurma üzerine politika izlemiş ve bu iki etken üzerinden Azerbaycan'ı kendisine yakınlaştırmak istemiştir. Ancak İran'ın bu yaklaşımı, arzuladığının aksine Azerbaycan'ı kendisine yaklaştıran değil, uzaklaştıran bir unsur haline dönmüştür. İran'ın Azerbaycan'a Şii mezhebi ve Fars kültürü üzerinden etki alanı oluşturmak istemesi ile gerçekleştirdiği illegal girişimler, Azerbaycan tarafından ulusal güvenliğine yönelik doğrudan bir tehdit olarak algılanmış ve bu durum, din faktörünün iki devlet arasında güvenlik eksenli bir çatışma alanının oluşmasına neden olmuştur. İran'ın bu tutumu karşısında Türkiye ise Azerbaycan'a yönelik ekonomik ve askeri gücünü artırma, ortak ticari ilişkiler geliştirerek stratejik iş birliğine yönelme tavrı sergilemiştir. Bu durum Azerbaycan'ın Şiilik karşısında Türk olgusuna daha yakın hissetmesine ve sonuç olarak "İki Millet Bir Devlet" sloganının gelişmesine neden olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan ile birçok alanda kurduğu iş birlikleri ve Azerbaycan'a yönelik baskıdan uzak politikası, Azerbaycan'ı İran'dan uzaklaştırırken Türkiye'ye yakınlaştırmıştır.

Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası sistem içerisinde bağımsızlığını kazanan yeni Türk devletleri ve artan milliyetçi duygular, İran için endişeleri artıran bir etken olmuştur. İran, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ve sahip olduğu enerji ile güç kapasitesini artırarak bölgede bağımsız ve güçlü bir ülke olarak ortaya çıkmasının toprakları içerisinde yaşayan Azerbaycan Türklerini, milliyetçi ayaklanmalara yönlendirecek bir etken olmasından endişe etmektedir. Bu durum, doğrudan İran için sınırları içerisinde oluşacak bir çatışma ve toprak bütünlüğüne tehdit algısı oluşturmuş ve anarşinin hâkim ol-

duğu sistemde güvenlik kavramı İran için Azerbaycan’a yönelik yürütülecek dış politika-
nın en temel maddesi haline gelmiştir. İran, Azerbaycan’ın güçlenmesini ve bölgede ba-
ğımsızlaşmasını tedirginlik ile karşılarırken Azerbaycan’ın artan gücünün arkasında Tür-
kiye desteğinin olması İran için tehdidi arttırıcı bir etken olmaktadır. Türkiye, Azerbay-
can ve İran ilişkilerine doğrudan bir etkide bulunmamakta, ancak Azerbaycan’ı enerji
ticareti ve askeri güç artırımı gibi birçok alanda destekleyerek İran’a karşı güçlü ve ba-
ğımsız politikalar üreten bir ülke olmasını sağlamaktadır.

Tam da bu noktada, Azerbaycan ve Türkiye’nin kültürel, ekonomik, askeri ve
stratejik birçok alanda oluşturduğu iş birliği, İran için tehlike olarak algılanmıştır. Bu ya-
kınlaşma, İran’ın ülkedeki Türklerin milliyetçi duygularının tetiklenmesi konusundaki
endişelerini artırmıştır. Değişen uluslararası sistem sonrasında bölgeye yönelen Türkiye,
İran’ın Azerbaycan ile çatışma zeminde ilerleyen ilişkisinde, çatışma ve gerginliği artıran
bir unsur olmuştur. Bu bağlamda, Azerbaycan ve İran ilişkisinde var olan güvenlik tehdidi
algısında en önemli yere sahip olan konu “Güney Azerbaycan” olmuştur. Bağımsızlığı-
ndan itibaren sürekli enerji kaynaklarını akılcıca kullanarak ekonomik ve askeri gücünü
kazanan ve sürekli artıran Azerbaycan, İran için ülkesinde var olan Türk nüfusunu tetik-
leyici bir unsur olmuştur. Bu var olan tehdit algısı, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin ge-
lişmesi ve Türkiye’nin bölgede artan rolü ile oluşan Türk devletleri ittifakı anlayışı ile
artmıştır.

İki kutupluluğun sona ermesiyle ortaya çıkan yeni sistemin belirsizliği ve bölgeye
artan ilgi, bölgede aktör sayısını artırmıştır. Bölgenin bir mücadele alanına dönüşmesi ve
özellikle enerji alanında oluşan rekabet ortamı, bölgesel denklemlerle birlikte devletlerin
ilişkilerini de etkilemiştir. Enerji kaynakları, hem sahip olan devletler için ekonomik ve
stratejik bir güç aracı hem de bölgedeki diğer devletler için enerji kaynaklarının transfe-
rinde devletlerinin bulunduğu stratejik konumu ile enerjinin taşınmasında kilit bir rol ka-
zanma fırsatı oluşturmaktadır. Enerjinin iki farklı nitelikte gelişen rekabet alanları ise
devletlerin bu arzular üzerinden oluşturdukları dış politikalarını etkilemekte ve ikili dev-
let ilişkilerinde iş birliği veya çatışma başlıklarını oluşturmaktadır.

Azerbaycan ve İran için Hazar’ın Kaynakları bir çatışma alanı olarak ortaya çık-
mış ve bu alan üzerinden bir anlaşmazlık yaşamışlardır. Başta Hazar’ın kaynaklarının

paylaştırılması ve Hazar'ın statüsü olmak üzere Azerbaycan'ın sahip olduğu verimli enerji kaynaklarını Batı'ya taşımak istemesi, bu doğrultuda Türkiye ile geliştirdiği yakın ticari ilişkiler ve Batı'nın etkisi ve baskısı ile enerjinin ulaşımı için gerekli olan boru hattı güzergahının Türkiye'den geçmesi başlıca anlaşmazlık konularını oluşturmuştur. İran'ın bölgenin köklü ve güçlü bir devleti olarak enerji kaynakları üzerinde etki alanı oluşturma ve bulunduğu önemli coğrafi konumuna rağmen transit ülke olma konularında saf dışı bırakılmaktadır. İran, bölge için önem arz eden bu alanda dışarıda bırakılması İran'ın bölge politikalarını olumsuz etkilerken özellikle Azerbaycan'a yönelik ise tutumunu sertleştirmesine neden olmaktadır. İran, yaşadığı bu engellemeler ile Azerbaycan ile olan ilişkisini gergin bir noktaya taşıırken, Türkiye'nin enerji boru hatları ile enerji ulaşımındaki kilit ülke olması ve bu gelişmelerin Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki iş birliklerini artırması ile Türkiye'nin Azerbaycan ve bölge üzerinde artan etkisi İran'ı rahatsız eden ve Azerbaycan ilişkilerindeki gerginliği artıran bir faktör olmuştur.

Azerbaycan ve İran ilişkileri bölgenin bir rekabet alanına dönüşmesi ile küresel güç etkilerinden de etkilenmekte ve bu durum doğrudan Türkiye'nin bölgeye nüfuzunda ve ilişkilerde bir faktör haline dönüşmesine etki etmektedir. Azerbaycan, Hazar'ın en verimli kaynaklarına sahip olmasının yanında bu enerjiyi bir ekonomik araç olarak kullanmak istemesi ve bu doğrultuda Batı ile iyi ilişkiler kurmaya yönelmesi iki kutuplu uluslararası sistem sürecinde etki alanı dışında kalan bir bölge olan Güney Kafkasya'yı ABD için erişime açmıştır. Bu durum bölge devletleri için önemli bir gelişme olmuş ve özellikle bölge ile uzun yıllara dayanan tarihi ve kültürel bağlara sahip olan İran için bölge politikalarını etkileyen bir unsur olmuştur. Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını bir araç haline dönüştürmesi, 1991 yılında bağımsızlığını kazanması sonrasında topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi ve I. Karabağ Savaşında askeri-ekonomik gücünün olması nedeniyle gerekli tepkiyi verememesinin bir sonucu olmuştur. Bu doğrultuda işgal karşısında topraklarını koruyamayan Azerbaycan'ın dış politikasında belirlediği ilk hedef, ekonomisini güçlendirmek ve bu ekonomiyi büyük oranda askeri alana yönlendirmek olmuştur. Güvenlik amacı doğrultusunda kullanılan güç, Azerbaycan için güvenliğini sağlamak ve bağımsızlığını pekiştirmek amacı için enerjinin araç olarak kullanması olarak ortaya çıkmıştır.

Güzergahın Türkiye üzerinden belirlenmesi, Türkiye'yi Azerbaycan-ABD ilişkilerindeki kilit bir ülke konumuna getirmiştir. ABD müttefiki olan Türkiye, zaten Azerbaycan'a bağımsızlığından itibaren destek olmuş, I. Karabağ savaşını uluslararası kuruluşlara duyurmuş ve bağımsızlığı sağlamlaştırmasını istemiştir. Türkiye ve Azerbaycan arasında kurulan bu iyi ilişkilere, ortak çıkar noktalarında kavuşulan bir ticari ilişkide eklenmiştir. Azerbaycan ve Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni uluslararası sistemde kurmuş olduğu stratejik iş birliği, Türkiye'nin artan bölgesel role sahip olmasını sağlamıştır. Ancak İran ise, 1979 yılında gerçekleştirdiği İslam devrimi sonrasında belirlediği dış politika ile kendisine farklı bir yol çizmiş ve bu süreçte Batı'yı "büyük şeytan" olarak tanımlayan İran'ın bu tarihten sonra en büyük düşmanı ABD olmuştur. ABD'nin Soğuk Savaş'tan tek süper güç olarak çıkması ve Azerbaycan'ın yeni uluslararası sistemde ABD ile yakın ilişkiler kurması ABD'nin bölgeye nüfuz etmesini sağlamış ve bu durum İran için bir güvenlik tehdidi oluşturmuştur. ABD'nin varlığını endişe ile karşılayan İran, bu varlığın Azerbaycan üzerinden olduğunun farkında olarak Azerbaycan'ı bölgeye Batının nüfuz etmesini sağlamak ile suçlamaktadır. Ayrıca İran için yine bu etki ABD'nin bölge müttefiki olan Türkiye aracılığı ile olmakta ve Azerbaycan'ın Türkiye ile olan iş birliği bölgenin bu denkleme girmesine neden olmaktadır.

Bu doğrultuda enerji oyunu üzerinden bölgede kurulan dengede, hegemon güçler olan ABD, Rusya ve İran, bölgede enerji üzerindeki nüfuzu artırma ve enerjinin taşınmasındaki kontrolü ele alma konusunda büyük bir rekabet içerisinde. Özellikle ABD, bölgede bu güçlerin etkisini sınırlandırmak ve engellemek üzerine geliştirilecek projelerde bu ülkeleri kasıtlı olarak by-pass etmek istemiştir. Bu doğrultuda Azerbaycan'ın enerjisini Batı'ya taşımak istemesiyle, ABD'nin öncülüğünde BTC boru hattı oluşturulmuştur. ABD'nin buradaki amacı, hem Rusya ve İran'ı bölgede saf dışı bırakmak ve bölgede pasif bir duruma düşürmek hem de Türkiye'yi bölgede aktif bir güç ve enerjide kavşak nokta haline getirmek olmuştur. Bu nedenle Rusya ve İran, BTC boru hattının yapımını engellemek için çaba göstermiş, hatta kendi topraklarından geçecek alternatif güzergâhlar önermişlerdir. Ancak ABD, İran'ın önerdiği ulaşım yolunun BTC boru hattıyla kıyaslandığında maliyet olarak daha düşük ve avantajlı olmasına rağmen, İran'ı bölgede pasif duruma düşürme politikasından vazgeçmemiş ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerindeki ittifak sonucunda BTC boru hattı açılmıştır.

Bölge gelişmeleri 1991’de itibaren ele alındığında Azerbaycan-İran ilişkileri, dönem dönem diplomatik girişimler gerçekleştirilmeye çalışılsa da başta iki ülke arasında var olan güvenlik tehdidi ve dış politikada çatışan hedefler olmak üzere uluslararası sistem etkisiyle bölgede yaşanan gelişmelerden de etkilenmektedir. Bölgesel dengelerden etkilenmesi ile gerginliğin mevcut olduğu hatta dönem dönem artışların yaşandığı bir ikili ilişki karşımıza çıkmaktadır. Bu düzeyde ilerleyen ilişkide, ilişkiyi olumsuz etkileyen ve çatışma alanlarının tetiklenmesine neden olan bir faktör olarak Türkiye karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, sadece Azerbaycan ile kurduğu iş birlikleri veya dostluk ilişkileri ile değil, bölgesel dengelerde aldığı kritik önemdeki roller ile kendisini bölgenin önemli ve vazgeçilmez bir ülke haline getirmesi İran’ı endişeye sürüklenmesine neden olmaktadır. Türkiye’nin Azerbaycan ile kurduğu yakın ilişkiler ve bu durumun İran tarafından endişeyle karşılanması ve İran dış politikasını bu doğrultuda belirleyerek Azerbaycan-İran ilişkilerini olumsuz etkilediği açıkça görülmektedir. Türkiye’nin Azerbaycan ve Güney Kafkasya üzerindeki artan etkisi İran’ın bölgesel güç mücadelesindeki pozisyonunu sorgulamasına neden olmuştur.

Ancak bu ikili ilişkilerin İran’ın tutumunu ve bölge dengelerini nasıl şekillendirdiğinin somut örneği, II. Karabağ Savaşı olmuştur. Türkiye’nin bölge için önem arz eden bu savaştaki rolü ve Azerbaycan’a yönelik her alandaki desteği ise İran’ın var olan güvenlik tehdidini daha da tetiklemiştir. Birinci Karabağ Savaşı’nda güç kapasitesinin yetersiz olması nedeniyle sadece uluslararası kuruluşların ilgisini bölgeye çekmeye çalışan Türkiye, İkinci Karabağ Savaşı döneminde artırdığı kapasitesiyle Azerbaycan’a hem sahada hem de masada tam destek sağlamıştır. Türkiye’nin bu savaştaki rolü sadece savaş esnasında gösterdiği askeri ve diplomatik destekle sınırlı kalmamıştır. Türkiye, Azerbaycan’ın bağımsızlığından itibaren ordusunun geliştirilmesi ve iyileştirilmesi noktasında aktif role sahipken 2010’da imzalanan stratejik iş birliği anlaşması sonrasında gerçekleşen Kara, Hava ve Deniz tatbikatları ile bu sürece hız kazandırılmıştır. Yine Savaş öncesi olduğu savaş sonrasında da Türkiye, anlaşmalar ve alınacak kararlarda her daim masada olmuş ve bölge denklemi için önem arz eden bu gelişme sonrası yönlendirici bir faktör olarak görev yapmıştır.

Savaşın Türkiye'nin önemli destekleriyle kazanılması, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgeye yönelik oluşturduğu politikaların zirvesini temsil etmiştir. Birinci Karabağ Savaşı'nda üstü kapalı Ermenistan desteği ve göstermelik arabuluculuk niyeti gösteren İran, İkinci Karabağ Savaşı'nda açıkça dengeler belirginleşene kadar tarafını belli etmemiş, ancak tutumu ile Ermenistan lehine davranmıştır. İkinci Karabağ Savaşı sürecinde, Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği açık destek ve bunun İran'ın dış politikasına yansımaları, Türkiye'nin etki kapasitesinin açık bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca İran'ın bu süreçte Türkiye'ye karşı yürüttüğü sert söylem ve sınır hareketliliği gibi tepkiler, etkiyi dolaylı biçimde göstermektedir. Bu güncel ve bölge dengeleri için önemli olan gelişme, İran'ın Türkiye-Azerbaycan ittifakının gücünü görmesine yol açmıştır. Ayrıca bu durum İran'ın tehdit algısını daha da pekiştirmiştir. İran, İslam devleti olmasına rağmen, Hristiyan Ermenistan karşısında Müslüman Azerbaycan'ın yanında yer almamış; aksine tutumu ile Ermenistan'a destek sağlamıştır.

II. Karabağ Savaşı, çalışmanın hipotezi olan "Azerbaycan-İran ilişkilerinin şekillenmesinde Türkiye'nin etkisi vardır" savını desteklemekte ve kritik önem sunan bir örnek oluşturmaktadır. Türkiye'nin artan askeri gücü ve teknolojiyle yön verdiği bu savaş, İran'ın dış politikasını şekillendirmiştir. Türkiye, Azerbaycan-İran ilişkilerinin biçimlenmesindeki önemli rolünün yanında, Azerbaycan ile kurduğu stratejik iş birliğiyle bölgedeki dengeleri ve dinamikleri de etkilemektedir. Türkiye'nin desteğiyle bölgede önemli bir konum elde eden Azerbaycan, İran'ın hem Azerbaycan'a hem de bölgeye yönelik politikalarını belirlemesinde etkili olmuştur. Türkiye'nin İkinci Karabağ Savaşı sonrasında TDT'ye olan ilgisini artırmış ve teşkilatın daha kapsamlı ve kurumsal bir yapıya dönüştürülmesine öncülük etmiştir. Bu durum, Azerbaycan ile dostluk ve kardeşlik temelindeki stratejik ortaklığın, ikili ilişkilerin ötesine geçerek bölgesel birliktelikler içinde resmileştiğini göstermektedir. Ayrıca, bu gelişmeler Türkiye'nin, Azerbaycan'ın Orta Asya için bir kapı olduğu tezini doğrulamaktadır. Türk devletleri ile ortak alfabe birliğini gerçekleştiren Türkiye, askeri ve teknolojik gücüyle bölgede istikrarlı bir şekilde ilerlemekte ve Kafkasya'nın ilerisine geçerek Orta Asya devletleriyle ilişkilerini geliştirerek bölgedeki aktif rolünü giderek artırmıştır.

TDT'nin geliştirilmesi ve bu kurum üzerinden Türk devletlerinin bir araya gelerek II. Karabağ Savaşına karşı oluşturdukları ortak tavırlar, İran'ın Azerbaycan ile ilişkilerinde merkeze aldığımız çatışma alanı olan "Güney Azerbaycan" meselesinin İran için yeniden bir güvenlik endişesi olarak gündeme gelmesine neden olmuştur. Azerbaycan ve Güney Kafkasya üzerinde artan Türkiye etkisi ilerleyerek diğer Türk devletleri ile kurulan iş birliklerine dönüşmüştür. Bu durum İran tarafından sınırlarında yaşayan Türklerin, Türk kimliklerini öne çıkarabilecek ve "Pantürkizm" duygusuna kapılmalarına neden olabilecek bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abilov, Shamkhal. *Hazar'ın Hukuki Statüsü*. Hazar strateji Enstitüsü (Hasen). 2013. https://www.academia.edu/4871809/Hazar%C4%B1n_Hukuki_Stat%C3%BCs%C3%BC
- Acar, Demet Ş. - Çermek, Murat. “Kafkasya’nın Kronikleşen Çatışma Alanı: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi” *Karadeniz Araştırmaları* 8 (Kış 2005), 114-136. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/106202>
- Aghazada, Mirmehdi M. “Azerbaijani-Iranian Relations After the Second Karabakh War: Features and Trends”. *Vestnik RUDN. International Relations* 23/4 (Aralık 2023). 719-733. https://www.researchgate.net/publication/377450225_Azerbaijani-Iranian_Relations_After_the_Second_Karabakh_War_Features_and_Trends
- Akbay, Berna- Şahin Sevil, *Soğuk Savaş Sonrası Nato: Dönüşüm, Genişleme Ve Balkanlar* (Ankara: Orion Kitabevi, 2022).
- Akdevelioğlu, Atay. “İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası”, *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*. mlf. Mustafa Aydın. 149-187. Ankara: Nobel Yayın, 1. Basım. 2005.
- Akıncı, Abdulvahap - Kaba, Samiye Gül. “Kafkasya’nın Jeopolitik Önemi: Dağlık Karabağ ve Zengezur Koridoru Örneği”. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*. 9/1, (2023), 88-106. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/78673/1291721>
- Akiner, Shirin. “Caspian intersections: contextual introduction”. *The Caspian Politics, energy and security*. mlf. Shirin Akiner. London: RoutledgeCurzon, 2004.
- Aksoy, Eyüp. “Realizm,”. *Uluslararası İlişkiler Teorileri* mlf. Ramazan Gözen. 159-186. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Alizada, Nazrin - Erol, Mehmet Seyfettin. “İran’ın Güney Azerbaycan Eksenli Azerbaycan Stratejisi” *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* 5/1 (May 2021), 347-379. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1554637>
- Al-Sadoon, Watheq. “Reisi’nin Ve Abdullahiyan’ın Vefatından Sonra İran’ın Irak Politikası Değişecek Mi?”. *ORSAM*, Bakış 249.1-12. (Ankara, 2024), https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/reisinin-ve-abdullahiyanin-vefatindan-sonra-iranin-irak-politikasi-degisecek-mi.pdf

- Anadolu Ajansı, “Cumhurbaşkanı Erdoğan “Bu saldırı Ermenistan’ın çapını aşan bir hadise”, 9 Aralık 2024 tarihinde erişildi, <https://www.aa.com.tr/tr/vg/video-galeri/cumhurbaskani-erdogan-bu-saldiri-ermenistanin-capini-asan-bir-hadise/179#>
- Aras, Bülent - Akpınar, Pınar. “The Relations between Turkey and the Caucasus”, *Perceptions*. XVI/3 (Autumn 2011), 53-68. <https://dergipark.org.tr/en/pub/perception/issue/48986/625025>
- Aras, Bülent - Fidan, Hakan “Turkey and Eurasia: Frontiers of a new geographic imagination”, *New Perspectives on Turkey*. 40. (March 2009), 195-217. <https://www.cambridge.org/core/journals/new-perspectives-on-turkey/article/abs/turkey-and-eurasia-frontiers-of-a-new-geographic-imagination/4F58D583DD0AF7D6974ECDFE9BEE6FF8>
- Aras, Bülent. “Turkish Policy toward Central Asia”. *SETA Policy Brief*. 12. April 2008. <https://www.setav.org/en/domestic-policy/turkish-policy-toward-central-asia>
- Aras, Bülent. *Avrupa Birliği Ve Hazar Bölgesi Jeopolitik Araştırma Raporu*. Tasam Rapor. 2005. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/4153/avrupa_birligi_ve_hazar_bolgesi_jeopolitik_arastirma_raporu
- Arı, Tayyar – Pirinççi, Ferhat. “ABD’nin Kafkasya Politikasında Rusya İle Ortaklık Ve Rekabet Paradoksunun Olası Gelişmelerini Anlamak”. *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*, mlf. 295-325. Tayyar Arı. Bursa: MKM Yayıncılık, 1. Basım, 2010.
- Arı, Tayyar. *Irak, İran ve ABD Önleyici savaş, Petrol ve Hegemonya*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Baskı, 2004.
- Arı, Tayyar. *Irak, İran, ABD ve Petrol*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. Bursa: MKM Yayıncılık, 7. Basım, 2011.
- Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: Alfa Akademi, 11. Basım, 2017.
- Arslanlı, Araz. *Karabağ Sorunu Ve Türkiye Ermenistan İlişkileri*. Ankara: Berikan Yayınevi, 1. Basım, 2015.
- Ashley, Richard K. “The Poverty Of Neorealism”. *Cambridge University Press*. 38/2 (Spring 1984), 225-286. https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/833C3806BE4A3147CA23D8840D15583C/S0020818300026709a.pdf/poverty_of_neorealism.pdf
- Ashot Manucharyan. *Russia's Policy in the Southern Caucasus*. Konrad Adenauer Stiftung, 2007. <http://www.jstor.com/stable/resrep10013>

- Asker, Ali - Özpınar, Zeynep Gizem. “Azerbaycan’ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*. 10/1 (2021), 83-106. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuavid/issue/61114/907556>
- Aslanlı, Araz. “Birinci Karabağ Savaşı’nın Nedenleri ve Sonuçları”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. mlf. 117-139. Muhittin Ataman - Ferhat Pirinççi. İstanbul: SETA Kitapları, 1. Basım, 2021.
- Aslanlı, Araz. “Karabağ Sorununda Ateşkesin Kısa Tarihi,” *SETA*, S. 300 (Kasım 2020), 1-5. <https://www.setav.org/assets/uploads/2020/11/P300.pdf>
- Aslanlı, Araz. *Azerbaycan Dış Politikasında Ekonomi-Güvenlik İlişkisi* Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Eğitim Entitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Avdaliani, Emil. *New World Order and Small Regions The Case of South Caucasus*. 1. Basım. Singapur: Palgrave Macmillan, 2022.
- Aydın, Aydın. “Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya’da Rusya, ABD ve Çin,”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. 6/13 (2015), 1-11. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vizyoner/issue/23038/246290>
- Aydın, Mustafa. “Geopolitics Of Central Asia And The Caucasus; Continuity And Change Since The End Of The Cold War”, *The Turkish Yearbook Of International Relations*. 32/1 (Mayıs 2001), 167-216. https://www.researchgate.net/publication/274337450_Geopolitics_of_Central_Asia_and_the_caucasus_continuity_and_change_since_the_end_of_the_Cold_War/link/556d930a08aeab7772234a76/download?tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19
- Aydın, Mustafa. “Turkey’s Caucasus Policies”, *UNISCI Discussion Papers*, 23 (Mayıs 2010), 177-192. https://www.academia.edu/2692204/Turkey_s_Caucasus_Policies
- Aydın, Mustafa. “Türkiye’nin Orta Asya-Kafkaslar Politikası”. *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*. mlf. Mustafa Aydın. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2012.
- Aydın, Mustafa. “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi* 1/1 (Bahar 2004), 33-60. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/39238/462090>
- Azerbaijan, “Azerbaijan- NATO”, (10 Ocak 2025). <https://azerbaijan.az/en>.

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, “Azərbaycan-İran Münasibətləri,” 15 Eylül 2024 tarihinde erişildi, [a1.pdf \(preslib.az\)](#)
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası. Azərbaycan-İran Münasibətləri.
- Baharçişek, Abdulkadir. “Soğuk Savaşın Anlamı ve Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri”, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*. mlf. İdris Bal. İstanbul: ALFA Basım, 1. Basım, 2001.
- Balcı, Ali. “Realizm,”. *Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konuları*. mlf. Şaban Kardaş-Ali Balcı. 119-146. İstanbul: Küre Yayınları, 14. Basım, 2022.
- Balcı, Aziz. Türkiye, Rusya ve İran Arasındaki İkili-Bölgesel Güvenlik İlişkileri. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2021
- Bayır, Özgür Erler. “Uluslararası İlişkilerde Neorealist Ekolden Neoklasik Ekole,”. *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*. mlf. Sibel Turan- Nergiz Özkural Köroğlu. 45-65. Bursa: Dora Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Bayraktar, Bora. “Türkiye’nin Karabağ Politikası,”. *Çıkmazdan Çözüm Karabağ Sorunu*, mlf. 325-347. Muhittin Ataman - Ferhat Pirinççi. İstanbul: SETA Kitapları, 1. Basım, 2021.
- Bayram Sinkaya, *Azerbaijan-Iran Relations after the Second Karabakh War*, The Arab Center for Research and Policy Studies (May 2024), 4-9. <https://www.jstor.org/stable/res-rep59833.3?seq=6>
- Bilgin, Mert. “Orta Asya Ve Kafkasya’da Enerji Stratejileri: Rekabet, İşbirliği Ve Bölgesel Sorunlar” *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*. mlf. Tayyar Arı. 157-193. Bursa: MKM Yayıncılık, 1. Basım, 2010.
- Boz, Hakan. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-İran İlişkilerinde İşbirliği ve Çatışma Alanları (1991- 2013), Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Bozkuş, Yıldız Deveci, “NATO’nun Genişleme Politikası, Kafkasya ve Türkiye ile İlişkiler”, *Journal of Balkan and Black Sea Studies* 6/10 (June 2023), 61-89. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2884882>
- Brzezinski, Zbigniew. Büyük Satranç Tahtası Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostatejik Gereklilikleri, çev. Yelda Türedi. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1. Basım, 2005.
- Burchill, Scott ve diğerleri, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, çev. Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan. İstanbul: Küre Yayınları, 1. Basım, 2012.

- Caner, Mustafa. “İran’ın Karabağ Siyaseti: Sebepleri, Sonuçları ve Geleceği,”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. mlf. 349-363. Muhittin Ataman - Ferhat Pirinççi. İstanbul: SETA Kitapları, 1. Basım, 2021.
- Carr, Edward Hallett. *The Twenty Year Crisis 1919-1939: An Introduction to the study Of International Relations*. London: Macmillan & Co. Ltd, 2. Basım, 1946.
- Clausewitz, Carl Von. *On War*. United States: Princeton University Press, 1989.
- CNN Türk, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’den Son Dakika Açıklaması!” 09.12.2024 tarihinde erişildi. <https://www.cnntrk.com/dunya/son-dakika-azerbaycan-cumhurbaskani-aliyevden-son-dakika-aciklamasi-1570367>
- Cornell, Svante E. “Iran And The Caucasus,” *Middle East Policy* V/4(January 1998), 51-67. https://www.academia.edu/54053975/Iran_and_the_Caucasus
- Cornell, Svante E. *Small Nations And Great Powers A Study Of Ethnopolitical Conflict In The Caucasus*. UK: RoutledgeCurzon, 2001.
- Cornell, Svante E. *The Politicization of Islam in Azerbaijan*, SILK ROAD PAPER. (October 2006), https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2006_10_SRP_Cornell_Islam-Azerbaijan.pdf
- Coşar, Hümeysra. “İran’ın Bölgesel Güç Paradigması Açısından Bekâ Sorunu”. *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*. mlf. Soyalp Tamçelik. 101-131. Ankara: Gazi Kitabevi, 1. Basım, 2014.
- Çalışkan, Burak. *Hazar Denizi Raporu Enerji Havzasında Mücadele*. İNSAMER, 2020. <https://www.insamer.com/tr/hazar-denizi-raporu-enerji-havzasinda-mucadele-3156.html>
- Çelikpala, Mitat. “Turkey as a Regional Power and the Caucasus”. *Insight Turkey* 9/2 (2007), 25–30.
- Çelikpala, Mitat. “Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş”. *Uluslararası İlişkiler* 7/25 (Bahar 2010), 93-126. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/39272/462474>
- Çelikpala, Mithat. “İlham Aliyev’in Dış Politikası”. *Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*. mlf. Çağrı Erhan Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1. Basım, 2013.
- Çeviköz, Ünal. *Turkey In a Reconnecting Eurasia Foreign Economic ve Security Interests*. (Washington: Center for Strategic and International Studies (CSIS),2016.

- Çıtak, Emre “Uluslararası İlişkilerde Gerçekçilik,”. *Uluslararası İlişkiler Teorileri Temel Kavramlar*. mlf. Mehmet Şahin - Osman Şen. 29-65. Ankara: Kripto Basım Yayım, 1. Baskı, 2014.
- Çıtak, Emre. “İran İslam Cumhuriyeti’nin Dış Politika Aracı Olarak Enerji Politikası,”. *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*. mlf. Soyalp Tamçelik. 155-189. Ankara: Gazi Kitabevi, 1. Basım, 2014.
- Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik Türkiye’nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları, 1. Basım, 2001.
- Davutoğlu, Ahmet. *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*. İstanbul: Küre Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Dıtrych, Ondřej. *Türkiye In The South Caucasus*. EUISS, 2024. https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep59784.5.pdf?refreqid=fastly-default%3A92a3b5b370770950c4cf32cd038561a4&ab_segments=0%2Fbasic_search_gsv2%2Fcontrol&initiator=&acceptTC=1
- Donnelly, Jack. *Realism and International Relations*. New York: Cambridge University Press, 2002.
- Doster, Barış “Bir Bölgesel Güç Olarak İran’ın Ortadoğu Politikası,”. *Ortadoğu Analiz* 4/44 (Ağustos 2012), 44-51. https://www.academia.edu/44868698/Bir_B%C3%B6lgesel_G%C3%BC%C3%A7_Olarak_%C4%B0ran_%C4%B1n_Ortado%C4%9Fu_Politikas%C4%B1
- Dumlu, Hakan - Şahin, Güngör. “Zengezur Koridoru ve Alternatif Çözümler: Türkiye İçin Riskler, Tehditler ve Fırsatlar”. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*. 13/2 (2024), 169-194. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuavid/issue/87843/1488591>
- Dunne, Tim – Kurk, Milja – Smith, Steve. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. çev. Musa Ceylan Ankara: Felix Kitap, 1. Basım, 2021.
- Ekinci, Seray. “Küresel / Bölgesel Güçlerin Orta Asya Ve Güney Kafkasya Siyaseti”. *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, mlf. 490-552. Necati İyikan. İstanbul: Hipperlink, 2011.
- Eralp, Atila. *Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 5. Basım, 2003.

- Erarslan, Fatih – Özdemir, Fatma Nur. “Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı,”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 129/255 (Kasım-Aralık 2021), 255-315. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tda>
- Ergun, Ayça. “Azerbaycan’da Sovyet Sonrası Dönemde Değişim ve dönüşüm,”. *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III*. mlf. Mustafa Aydın. 7-38. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2012.
- Ergun, Ayça. *Changing Geopolitics of the South Caucasus after the Second Karabakh War Prospect for Regional Cooperation and/or Rivalry*. CMI, 2023. https://www.researchgate.net/publication/373806778_Changing_Geopolitics_of_the_South_Caucasus_after_the_Second_Karabakh_War_Prospect_for_Regional_Cooperation_andor_Rivalry
- Erhan, Çağrı. “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül’ün Etkileri”, *Uluslararası İlişkiler* 1/3 (Güz 2004), 123-149. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/39240/462122>
- Erickson, Edward J. “How Do We Explain Victory? The Karabakh Campaign of 2020”. *The Nagorno-Karabakh Conflict Historical and Political Perspectives*. mlf. 223-245. M. Hakan Yavuz, Michael M. Gunter, London: Routledge, 1. Basım, 2023.
- Erol, Mehmet Seyfettin. “İran’ın Orta Asya Politikası” içinde *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*, mlf. 439-473. Tayyar Arı. Bursa: MKM Yayıncılık, 1. Basım, 2010.
- Erşen, Emre. “Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası”. mlf. Burhanettin Duran - Kemal İnât - Ali Balcı. 303-323. İstanbul: SETA Yayınları, 2014.
- Fidan, Hakan. “Foreign Policy at the Turn of the ‘Century of Türkiye’”. *Insight Turkey* 25/3 Summer 2023. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48744757>
- Fix, Liana. *Georgia Knocking on Europe’s Door Russia, Georgia, and the EU Association Agreement*. (DGAP 2014). https://dgap.org/system/files/article_pdfs/2014_kompakt_10_georgia_knocking_on_europes_door_liana_fix.pdf
- Forde, Steven. “International Realism And The Science Of Politics: Thucydides, Machiavelli and Neorealism”. *International Studies Quaterly* 39/2 (June 1995), 141-160. <https://ir101.co.uk/wp-content/uploads/2018/11/Forde-International-Realism-and-the-Science-of-Politics-Thucydides-Machiavelli-and-Neorealism.pdf>
- Fuller, Elizabeth. “Azerbaijan’s Foreign Policy and the Nagorno-Karabakh Conflict”. *Istituto Affari Internazionali*. (April 2013), 1-12. <https://www.jstor.org/stable/res-rep09668?seq=12>

- Gaffarlı, Orhan. "Russia's Role In The Karabakh Conflict,". *The Nagorno-Karabakh Conflict Historical and Political Perspectives*. mlf. 341-366. M. Hakan Yavuz - Michael M. Gunter, London: Routledge, 1. Basım, 2023.
- Genç, Duygu. "ABD'nin Güney Kafkasya Politikasının Kavramsal Temelleri". *Uluslararası Politika Akademisi*. (5 Ekim 2013). <https://politikaakademisi.org/2013/10/05/abdnin-guney-kafkasya-politikasinin-kavramsal-temelleri/>
- German Marshall Fund of the United States (GMF). Haldun Yalçınkaya. "Türkiye Üzerine İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Gözden Kaçan Rolü". Erişim 5 Şubat 2025. <https://www.gmfus.org/download/article/18950>
- Gilpin, Robert G. "The Richness Of The Tradition Of Political Realism". *International Organization* 38/2 (Spring 1984), 287-304. <https://rochelleterman.com/ir/sites/default/files/Gilpin%201984.pdf>
- Goudarzi, Masoumeh Rad – Lashaki, Abdollah Baei – Lakani, Samereh Fasihi Moghaddam. "Turkish Foreign Policy in South Caucasus and Its Impact in Iran-Azerbaijan Relationship". *Journal of Politics and Law*. 8/1. 122-129. February 2015.
- Gök, Ali. "Türk Devletleri Teşkilatı ve Dağlık Karabağ Zaferinin Yarattığı Fırsatlar". *Güvenlik Stratejileri Dergisi TDT Özel Sayısı Ağustos 2022*. 109-145. <https://dergipark.org.tr/en/pub/guvenlikstrjtj/issue/72404/1093710>
- Griffiths, Martin – Roach, Steven C. Salamon, Scott. *Fifty Key Thinkers in International Relations*. çev. Cesran. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2. Basım, 2011.
- Güler, Mehmet Çağatay. "Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2021". *Türk Dış Politikası Yıllığı 2021*. mlf. Burhanettin Duran - Kemal İnât – Mustafa Caner. İstanbul: SETA Yayınları, 2022.
- Gündoğan, Ünal. "1979 İran İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi,". *Ortadoğu Analiz* 3/30, (Haziran 2011), 67-73. https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/7unal.pdf
- Güneş, Ergin. "Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya'nın Yakın Dönem Kafkasya Ve Orta Asya Politikası". *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* 13/27, (September 2013). 176-203. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/372811>
- Gürbüz, M.Vedat. *Kafkasya'da Siyaset Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler*. Ankara: Kadim Yayınları, 2012.

- Haberler, “Davutoğlu: "Dünyada Hiç Bir Ülke, Türkiye'nin Azerbaycan'a Azerbaycan'ın da Türkiye'ye Güvendiği..."” 10 Ocak 2025 tarihinde erişildi, <https://www.haberler.com/guncel/davutoglu-dunyada-hic-bir-ulke-turkiye-nin-7937220-haberi/?ysc-lid=m780qfnuhs613690217>
- Hamid Şehanegi, “Uluslararası Diplomatik İlişkiler Akademik Araştırmalar ve Eğitim Derneği”, (23 Kasım 2024). <https://udiad.org/turkiye-azerbaycan-iliskileri-ve-iranin-sorunlari/>
- Harunoğulları, Muazzez. “Enerji Dağıtım Merkezi Perspektifinden Türkiye’nin Enerji Jeopolitiği”, *Mukaddime* 11/1 (2020), 177-211.
- Hasanov Ali M. Hazar-Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya’nın Jeoekonomik Karakteristiği ve Azerbaycan’ın Yeni Petrol Politikası. çev. Azad Ağaoğlu - Fuad Şammedov. II. Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1. Basım, 2016.
- Hasanov, Ali M. *Güney Kafkasya, Hazar-Karadeniz Havzaları Ve Azerbaycan’ın Jeopolitiği*. çev. Azad Ağaoğlu ve Fuad Şammedov. I. Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1. Basım, 2016.
- Hass, Richard N. “The Age Of Nonpolarity: What Will Follow U.S Dominance. *Foreing Affairs* 87/3 (May- Jun 2008), 44-56. <https://www.jstor.org/stable/20032650>
- Həsənov, Əli “Müasir Beynəlxalq Münasibətlər Və Azərbaycanın Xarici Siyasəti”. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası. Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı, 2005.
- Həsənov, Əli. Azərbaycan Respublikasının Milli İnkişaf və Təhlükəsizlik Siyasətinin Əsasları. Bakı: “Zerdabi LTB” MMC, 2016.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*, çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Basım, 2013.
- Ibrahimov, Rovshan. “Turkish-Azerbaijani Energy Relations: Significant Leverage in the Implementation of the Foreign Policy Interests of Both Countries”. *Insight Turkey* 17/2 (Spring, 2015), 83-100. <https://www.insightturkey.com/articles/turkish-azerbaijani-energy-relations-significant-leverage-in-the-implementation-of-the-foreign-policy-interests-of-both-countries>
- INDEPENDENT, “İran-Azerbaycan arasında askeri tatbikat gerginliği”, Erişim 16 Mart 2025. <https://www.indyturk.com/node/419956/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/i%C3%87ran-azerbaycan-aras%C4%B1nda-askeri-tatbikat-gerginli%C4%9Fi>
- İlbaş, Mustafa. *Enerji-Politik Dünya ve Türkiye*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2014.

- İRAME, İran Araştırmaları Başkanlığı. “İran-Azerbaycan Ekonomik ilişkileri”. Erişim 5 Şubat 2025. https://www.academia.edu/44049437/%C4%B0ran_Azerbaycan_Ekonomik_%C4%B0li%C5%9Fkileri
- İRAME, İran Araştırmaları Başkanlığı. “Mesud Pezeşkiyan’ın Dış Politika Söylemleri”. Erişim 5 Ocak 2025. <https://www.iramcenter.org/mesud-pezeskiyanin-dis-politika-soylemleri-2511>
- İRAME, İran Araştırmaları Başkanlığı. “Reisi’nin Ölümü ve Sonrasında Yaşananlar”. Erişim Tarihi: 05.02.2025. <https://iramcenter.org/reisinin-olumu-ve-sonrasinda-yasananlar-2490>
- İRAME, İran Araştırmaları Başkanlığı. “İran ve PKK Sorunu”, Erişim 3 Şubat 2017. <https://iramcenter.org/iran-ve-pkk-sorunu-1366>
- İsmayılov, Elnur. Güney Kafkasya’da Silahlanma Yarışı, Bilgesam Analiz, 2015. https://www.academia.edu/10189185/G%C3%BCney_Kafkasya_da_Silahlanma_Yar%C4%B1%C5%9F%C4%B1
- İşyar, Ömer Göksel. “Azerbaycan ve Dış Politikası”. *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*, mlf. Tayyar Arı. 67-105. Bursa: MKM Yayıncılık, 1. Basım, 2010.
- İyikan, Necati. “Türk Dış Politikasında Orta Asya Ve Güney Kafkasya’nın Yeri”. *Orta Asya Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*. mlf. Necati İyikan. 37-85. İstanbul: Hyperlink Yayınları, 2011.
- Jackson, Robert - Sorensen, George *Introduction to International Relations*. United Kingdom: Oxford University Press, 5. Basım, 2013.
- Jafarov, Nazim - Aslanlı, Araz. “Russia’s Policy During the 44-Day Karabakh War”. *Insight Turkey* 23/4 (Fall 2021). 213-230. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48673743>
- Kahraman, Firdes Şeyda – Merdan, Ali Samir. “Hazar Denizi’nin hukuki statüsü” *KAÜİİBFD* 11/21 Nisan 2020. 434-468. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1180603>
- Kahveci, Hayriye. “Enerji Politikaları ve Uluslararası Rekabet” *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III*, mlf. 259-292. Mustafa Aydın. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2012.
- Kalaycıoğlu, Ersin. “Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası”. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. mlf. Faruk Sönmezoğlu. 6. Basım/101-135. İstanbul: Der Kitabevi, 2014.
- Kalkan, Yeldar Barış. *Uluslararası İlişkiler Disiplininde Realist Paradigma*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.

- Karabulut, Bilal. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ankara: Barış Kitabevi, 1. Basım, 2022.
- Karagiannis, Emmanuel. *Energy And Security in The Caucasus*. 1. Basım. USA: by RoutledgeCurzon, 2002.
- Karagöl, Erdal Tanas - Mehmet Kızılkaya - Salihe Kaya “Statü Sorunu İkileminde Hazar’da Enerji Denklemi”. *Seta*. 155, (Nisan 2016), 1-32. <https://www.setav.org/assets/uploads/2016/05/hazarda-enerji-denklemi-pdf.pdf>
- Kardaş, Şaban. The Turkey-Azerbaijan Energy Partnership in the Context of the Southern Corridor. Istituto Affari Internazionali, 2014. <http://www.jstor.com/stable/resrep09832>
- Kasım, Kamer. “ABD’nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleşme Denklemi,”. *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası*. mlf. M. Turgut Demirtepe. 119-137. Ankara: USAK Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Kasım, Kamer. “İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri”. *Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, mlf. Çağrı Erhan Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1. Basım, 2013.
- Kasım, Kamer. “The Nagorno Karabakh conflict: Regional implications and the peace process”, *Caucasus International* 2/1 (Spring 2012), 93-110. https://www.academia.edu/35841050/Kamer_Kasim_The_Nagorno_Karabakh_conflict_Regional_implications_and_the_peace_process
- Kasım, Kamer. “Türkiye’nin Kafkasya Politikası: Fırsatlar ve Güvenlik Problemleri”. *Türk Dış Politikası Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri*. mlf. 61-77. Sedat Laçiner - Hacali Necefoğlu - Hasan Selim Özertem. Ankara: USAK, 1. Basım, 2009.
- Kauzlarich, Richard. “US Policy toward the South Caucasus Reform, Prosperity, Democracy,”. *The New Geopolitics of the South Caucasus* mlf. 101-127. Shireen T. Hunter. London: Lexington Books, 1. Basım, 2017.
- Kılıçoğlu, Gökmen. “2002’li Yıllarda Türkiye’nin Kafkasya Politikası”. *Türk Dış Politikası (2000’li Yıllar)*. mlf. Serkan Kekevi, Ömer Kurtbağ. Ankara: Berikan Yayınevi, 2. Baskı, 2020.
- Kınık, Hülya - Çelik, Sinem. “The Role of Turkish Drones in Azerbaijan’s Increasing Military Effectiveness”. *Insight Turkey* 23/4 Fall 2021. https://www.jstor.org/stable/pdf/48673741.pdf?refreqid=fastly-default%3A1c704a44956d2bbc5a5380444f9d4e01&ab_segments=&initiator=&acceptTC=1

- Kınık, Hülya. “Karabağ Savaşı ile Yeniden Dirilen Azerbaycan: 2020,”. *Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler* mlf. 78-108. Özgür Tüfekçi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Kissinger, Henry. *Diplomasi*. çev. İbrahim H. Kurt Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2000.
- Koca, Meryem. “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD ve Rusya’nın Güney Kafkasya Politikaları,”. *Anadolu Strateji Dergisi*.1/1 (2019), 15-36. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/anasmad/issue/50429/654184>
- Koçak, Muhammet. “Potential of Organization of Turkic States in the International System: Promises and Vulnerabilities”. *Insight Turkey* 25/4 (Fall 2023), 115-138. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48754797>
- Koçgündüz, Leyla Melike. “Hazar Bölgesi Enerji Politikaları”. *Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri Ve Konuları*. mlf. Kemal İnat - Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman Cilt I/487-507. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 4. Basım, 2016.
- Kriter, “Mesud Pezeşkiyan’ın Muhtemel Dış Politika Yaklaşımı”. Erişim 5 Ocak 2025. <https://kriterdergi.com/dis-politika/mesud-pezeskiyanin-muhtemel-dis-politika-yaklasi>
- Kuchins, Andrew C. – Mankoff, Jeffrey - Backes, Oliver. *Azerbaijan’s Foreign Economic and Security Policy*. CSIS, 2016. <https://www.jstor.org/stable/resrep23346.6?seq=2>
- Kurtbağ, Ömer. “Soğuk Savaş’ın Sonundan Günümüze ABD’nin Türkistan Politikası,”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 129/255 (Kasım-Aralık 2021), 255-379. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tda/issue/67799/1010824>
- Machiavelli, Niccolo. *Prens*. çev. Nazım Güvenç. İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2. Basım, 1994.
- Mahammadi, Mesiagha - Huseynov, Vasif “Iran’s Policies Toward the Karabakh Conflict,”. *The Nagorno-Karabakh Conflict Historical and Political Perspectives*. mlf. 381-402. M. Hakan Yavuz, Michael M. Gunter. London: Routledge, 1. Basım, 2023.
- Mankoff, Jeffrey. *Prisoner of the Caucasus? Toward a U.S. Strategy for the South Caucasus*. CSIS. December 2024. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/2024-12/241217_Mankoff_Prisoner_Caucasus_1.pdf?VersionId=C22Bp40S6AqAW8aS-sle29k9nU39rHzej
- Mankoff, Jeffrey. *The New Geopolitics of the South Caucasus* (CSIS 2024). <https://www.jstor.org/stable/resrep65617.6>

- Mearsheimer, John J. *The Tragedy Of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company, 2001.
- Mearsheimer, John J. “Yapısal Realizm,”. mlf. Tım Dunne, Mılja Kurkı ve Steve Smith. *International Realions Theories Discipline and Diversity*. United Kingdom: Oxford University Press, 3. Basım, 2013.
- MEHR Haber Ajansı, “Pezeşkiyan: Azerbaycan'la ilişkilerimizi geliştirmek istiyoruz”. Erişim 6 Ocak 2025. <https://tr.mehrnews.com/news/1924038/Peze%C5%9Fkiyan-Azerbaycan-la-ili%C5%9Fkilerimizi-geli%C5%9Ftirmek-istiyoruz>.
- Mikail, E. H., Atun, Y., & Atun, A. “Turkey-Azerbaijan Economical and Political Relations”. *Open Journal of Political Science*, 9 (2019), 512-524. <https://doi.org/10.4236/ojps.2019.93029>
- Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations The Struggle For Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf, 1. Basım, 1948.
- Mustafa, Aydın. “Kafkaslarda Türk Dış ve Güvenlik Politikalarının Değişen Dinamikleri” içinde *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III*, mlf. 203-229. Mustafa Aydın. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.
- Nassibli, Nasib L. “Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects”. (November 30, 1999). [Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects | The Belfer Center for Science and International Affairs](https://www.belfercenter.org/publications/azerbaijan-iran-relations-challenges-and-prospects).
- Neciyev, Elçin – Gasımlı, Teymur. “Azerbaycan-İran İlişkileri (1991-2018)”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8/4 (2020), 1267-1273. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1249713>
- Oktay, Hasan - Cerrah, Ufuk. *Uluslararası Politikada Kafkasya*. Ankara: Hitabevi, 1. Basım, 2018.
- Okur, Mehmet Akif . “Amerikan Dış Politikası ve Orta Asya: Dünya Düzeni Değişirken İlişkilerin Geleceği Üzerine Düşünceler,”. *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*. mlf. 247-267. M. Savaş Kafkasyalı. Ankara-Türkistan, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 1. Basım, 2012.
- Olca, Bülent. “Avrasya'da Hazar Denklemi”. *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*. mlf. 373-381. İdris Bal. İstanbul: ALFA Basım, 1. Basım, 2001.

- Onat, Hasan. “İran İslam Devrimi ve Şiilik”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* VI/2 (Güz 2013), 223-256. <http://ktpmakale.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?nav-dil=tr&midno=66193125&Dergivalkod=0177&YayinTarihi=2013&Cilt=VI&Sayi=2>
- Oran, Baskın. “1980-2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. mlf. Baskın Oran. Cilt II/203-211. İstanbul: İletişim Yayınları, 12 Basım, 2010.
- Oran, Baskın. “Türkiye'nin Balkan Ve Kafkas Politikası”, (Institut de Relations Internationales et Strategiques, Paris, Kasım 29 1994), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36457>.
- Öğütçü, Mehmet. “Hazar Enerji Kaynakları: Jeopolitik Dengeler, Yatırım Gereksinimi ve Hukuki Uyuşmazlıklar”. *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*. mlf. Mustafa Aydın. 276-313. Ankara: Nobel Yayın, 2005.
- Özel, Rıza. “Yaşasın can Azerbaycan”, *Hürriyet* (13 Kasım 2013). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yasasin-can-azerbaycan-25105581>
- Özer, Sarp. “Milli Savunma Bakanı Akar: Türkiye Karabağ'daki Anlaşmada Hem Masada Hem Sahadadır”, *Anadolu Ajansı* (09 Aralık 2020), <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/milli-savunma-bakani-akar-turkiye-karabagdaki-anlasmada-hem-masada-hem-sahada-dir/2041911>
- Özer, Sarp. “Türkiye ve Azerbaycan'dan 100. Yıla Özel Ortak Tatbikat”. *Anadolu Ajansı*. (20 Ekim 2023). <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ve-azerbaycandan-100-yila-ozel-ortak-tatbikatlari/3026904>
- Öztürk, Bilgehan. “Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2019”. *Türk Dış Politikası Yıllığı 2019*. mlf. Burhanettin Duran - Kemal İnat – Mustafa Caner. İstanbul: SETA Yayınları, 2020.
- Pirinççi, Ferhat - Güler, Mehmet Çağatay. “Azerbaycan'ın Stratejik Sabrının Sonu Ve Karabağ'da Yeni Denklem,”. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*. mlf. 205-227. Muhittin Ataman - Ferhat Pirinççi. İstanbul: SETA Kitapları, 1. Basım, 2021.
- Pirinççi, Ferhat “Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63/1 (Ocak 2008), 207-235. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3081/42681>

- Pirinççi, Ferhat. “Amerikan Dış Politikasında Dinamizm ve Başkanlar: Retorik ve Uygulama,”. *Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası Teori Ve Pratik*. mlf. Cenap Çakmak, Cengiz Dinç ve Ahmet Öztürk. 79-115. Ankara: Nobel Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Quliyev, Samir. “Hazar’ın Hukuki Statüsü Ve Güvenliği Konusunda Azerbaycan’ın Tutumu”. Conference: Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin anadan olmasının 87-ci ildönümünə həsr olunmuş “Hüquq elminin müasir problemləri” II beynəlxalq konfransı. Bakı Dövlət Universiteti-Qafqaz Universiteti. Bakı 8. Nisan 2010. https://www.researchgate.net/publication/365450799_HAZARIN_HUKUKI_STATUSU_VE_GUVENLIGI_KONUSUNDA_AZERBAIJANIN_TUTUMU_1_AZERBAIJAN%27S_ATTITUDE_IN_THE_LEGAL_STATUS_AND_SECURITY_OF_THE_CASPIAN
- Ramazani, Ruhollah K. “Iran’s Foreign Policy: Contending Orientations,”. *The Middle East Journal* 43/2 (Spring 1989), 202-217. <https://www.jstor.org/stable/4327919?seq=16>
- Rasmussen, Katrine Barnekow. *The Foreign Policy of Iran: Ideology and pragmatism in the Islamic Republic*, DIIS, 2009. <https://www.jstor.org/stable/resrep13162?seq=1>
- Rehimov, Ruslav. “Aliyev Ve Reisi, Azerbaycan-İran Sınırında Kız Kalesi Ve Hudaferin Barajlarının Açılışını Yaptı”, *Anadolu Ajansı* (20 05 2024). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aliyev-ve-reisi-azerbaycan-iran-sinirinda-kiz-kalesi-ve-hudaferin-barajlarinin-acilisini-yapti/3223674>
- Rumer, Eugene – Sokolsky, Richard - Stronski, Paul. *U.S. Policy Toward The South Caucasus Take Three* (Carnegie Endowment for International Peace 2017). <http://www.jstor.com/stable/resrep13079>
- Sabri Sayarı, “Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism”. *Journal of International Affairs*. 54/1 (Güz 2000), 169-182. https://www.jstor.org/stable/24357694?searchText=sabri+sayar%C4%B1&searchUri=%2Faction%2FdoBasicSearch%3FQuery%3Dsabri%2Bsayar%25C4%25B1%26so%3Drel&ab_segments=0%2Fbasic_search_gsv%2Fcontrol&refreqid=fastly-default%3Af1e5dca25a83e3e30e59ed300dbe7496
- Sadık, Ramin “Azerbaycan Tarihi I”. *Azerbaycan* mlf. Tuğba Eray Biber. 43-70. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 1. Basım. 2022.
- Samuel J. Brannen. *The Turkey, Russia, Iran Nexus*. CSIS, 2013. https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/131112_Brannen_TurkeyRussiaIranNexus_Web.pdf

- Sanyürek, Mehmet Bora. “Devrim sonrası İran Dış Politikası”, *The Journal Of Academic Social Science*. 6/86 (Aralık 2018). 198-218. https://asosjournal.com/?mod=tammetin&makaleurl=1075819580_14536%20Mehmet%20Bora%20SANY%C3%9CCEK.pdf&key=36278
- Sapmaz, Ahmet. “İran’ın Azerbaycan’a Yönelik Dış Politikası: İkinci Karabağ Savaşı’nın Belirleyiciliği”. *SDE Akademi* 2/4 (OCAK 2022). 12-43. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2117251>
- Sariahmetoğlu, Nesrin. “Hazar’ın Stratejik Önemi Ve Bölgesel Güvenlik Tehditleri” *Hazar’dan Karadeniz’e Stratejik Bakış* mlf. 7-61. Okan Yeşilot. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 1. Basım, 2014.
- Sarıkaya, Yalçın. “Dış Politika ve Türkiye-İran İlişkileri,”. *İran Toplum, Devlet ve Siyaset* mlf. Burak Tangör. Ankara: TODAİE Yayın, 1. Basım, 2016.
- Sarıkaya, Yalçın. “İran’ın İkinci Karabağ Savaşı Tutumu: Takke Düştü Kel Göründü”. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 7/1 (2021), 1-84, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/guiibd/issue/60358/872423>
- Sarıkaya, Yalçın. Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür. TASAV, 2012. https://www.tasav.org/media/k2/attachments/dpa_rapor_2_gecmisten_gunumuze_Iran_sarikaya_son.pdf
- Sergey Markedonov. “Russian Policy toward the South Caucasus Security, Unity, and Diversity”. *The New Geopolitics of the South Caucasus* mlf. Shireen T. Hunter. London: Lexington Books, 2017.
- Shaffer, Brenda *Borders and Brethren Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity*. Cambridge: MIT Press, 1. Basım, 2002.
- Shaffer, Brenda. “Foreign Policies of the States of the Caucasus: Evolution in the Post-Soviet Period,”. *Uluslararası İlişkiler* 7/26 (Summer 2010), 52-65. https://www.academia.edu/1563603/Foreign_Policies_of_the_States_of_the_Caucasus_Evolution_in_the_Post_Soviet_Period
- Shaffer, Brenda. *Iran is Than Persia, Ethnic Politics in Iran*. Berlin: De Gruyter, 2023.
- Shafiyev, Farid. “Azerbaijan and the Rise of Turkic Unity: The Journey of the Organization of Turkic States”. *Insight Turkey* 25/4 (Fall 2023), 13-24. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48754790>

- Sinan Oğan, “Yeni Küresel Oyun ve Hazar’ın Statüsü”. *Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (Asam)*. [YENİ KÜRESEL OYUN VE HAZAR'IN STATÜSÜ \(altayli.net\)](https://altayli.net)
- Singer, J. David. “International Conflict: three Levels Of analysis” *World Politics*. 12/3 (April 1960), 453-461. <https://www.jstor.org/stable/2009401>
- Sinkaya Bayram, “Yeni Ruhani Hükümetinin Dış politikası,”. *Ortadoğu Analiz* 9/82 (Eylül-Ekim 2017). 24-27. https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/7_bayramsinkaya_82.pdf
- Sinkaya, Bayram. “Azerbaijan-Iran Relations under the Shadow of Pan-Turkist Challenges”. *The Arab Center for Research and Policy Studies* (May 2024), 1-16. https://www.academia.edu/121971711/Azerbaijan_Iran_Relations_under_the_Shadow_of_Pan_Turkist_Challenges
- Sinkaya, Bayram. “Devrimden Günümüze İran Dış Politikasının Dönüşümü,”. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi* 247/5-6 (Nisan ve Mayıs 2005), 26-36. https://www.academia.edu/228586/Devrim-den_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_%C4%B0ran_D%C4%B1%C5%9F_Politika%C4%B1n%C4%B1n_D%C3%B6n%C5%9F%C3%BCm%C3%BC
- Sinkaya, Bayram. “İran’ın Kafkasya Politikası”. *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III*, mlf. Mustafa Aydın. 229-256. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2012.
- Souleimanov, Emil - Ditrych, Ondrej “Iran And Azerbaijan: A Contested Neighborhood.”. *Middle East Policy*. XIV/ 2 (Summer 2007), 101-116. https://www.academia.edu/7998659/Iran_and_Azerbaijan_A_Contested_Neighborhood
- Sönmezoğlu, Faruk. *Son On Yıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015* İstanbul: Der Kitabevi, 2016.
- Sönmezoğlu, Faruk. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* İstanbul: Der Kitabevi, 6. Basım, 2014.
- T.C Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü. *İran Ülke Profili*. T.C Ticaret Bakanlığı, 2024.
- TARSAM. “Gelişen Azerbaycan-Türkiye İlişkileri Karşısında İran’ın Düşmanlığı”. 10 Nisan 2025 tarihinde erişildi, <https://www.tarihistan.org/gelisen-azerbaycan-turkiye-iliskileri-karsisinda-iran-in-dusmanligi/21458/>

- Taş, Gün. “İran’ın İçindeki Zayıf Kaleler- Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan”, *Akademik Perspektif*, (31 Temmuz 2013), 1-17. https://www.academia.edu/25998439/%C4%B0ran_%C4%B1n_%C4%B0%C3%A7in-deki_Zay%C4%B1f_Kaleler_Etnik_Sorunlar_I_G%C3%BCney_Azerbaycan
- Taşcıoğlu, Ömer Lütfi. “İkinci Karabağ Savaşı Ve Sonuçları,”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 25/2 (Aralık 2023), 543-566. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trakyasobed/issue/81648/1185429>
- Taştekin, Fehim. “İran ve Azerbaycan Arasında Gerilim Neden arttı?”, *BBC News Türkçe*, (11 Nisan 2023). <https://www.bbc.com/turkce/articles/c51kzkg4j48o>
- TRT Haber, “Azerbaycan Savunma Bakanı: “Kardeş Yumruğu’nun Barış ve Güvenlikte Rolü Büyük”. 14 Ocak 2025. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/azerbaycan-savunma-bakani-kardes-yumrugunun-baris-ve-guvenlikte-rolu-buyuk-729842.html>
- TRT Haber, “Türkiye ile Azerbaycan’dan Ortak Tatbikat: Haydar Aliyev-2022”. Erişim 22 Mayıs 2022. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/azerbaycan-savunma-bakani-kardes-yumrugunun-baris-ve-guvenlikte-rolu-buyuk-729842.html>
- Tuğtan, Mehmet Ali. “Güç, Anarşi ve Realizm,”. *Küresel siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*. mlf. Evren Balta. 111-128. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Tuncel, Turgut Kerem. *Güney Kafkasya’da 2-5 Nisan 2016’da Yaşanan 4 Gün Savaşı* (Avrasya İncelemeleri Merkezi 2016). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/638586>
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. “Dışişleri Bakanı Sayın Hakan Fidan’ın Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov ile Ortak Basın Toplantısı, 18 Ocak 2025”. 15 Ocak 2025 tarihinde erişildi. <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-hakan-fidan-in-azerbaycan-disisleri-bakani-ceyhun-bayramov-ile-ortak-basin-toplantisi--18-ocak-2025.tr.mfa>
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. “No: 149, 12 Temmuz 2020, Azerbaycan’a Yönelik Ermeni Saldırısı Hk.,” 9 Aralık 2024 tarihinde erişildi. <https://www.mfa.gov.tr/no-149-azerbaycan-a-yonelik-ermeni-saldirisi-hk.tr.mfa>
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttelik İlişkileri Hakkında, “Şuşa Beyannamesi” 13 Ocak 2025 tarihinde erişildi. <https://tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf>

- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. “Ticaret Bakanı Bolat, ‘Türkiye ve Azerbaycan Bölgede Çok Güçlü Bir İttifakı Temsil Ediyor’”. 15 Ocak 2025 tarihinde erişildi. <https://ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-bakani-bolat-turkiye-ve-azerbaycan-bolgede-cok-guclu-bir-ittifaki-temsil-ediyor>
- TÜRKSAM, “Karabağ Zaferi Sonrası Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Türkiye” Erişim 16 Mart 2025. <https://www.turksam.org/detay-karabag-zaferi-sonrasi-guney-kafkasya-da-azerbaycan-ve-turkiye>
- Tüysüz, Ünal. “Güney Kafkasya ile İlişkilerde İmkân ve Sınırlar”. *Kuruluşundan Bugüne AK Part.i* mlf. 403-427. Kemal İnat, Ali Aslan ve Burhanettin Duran. Ankara: SETA, 3. Basım, 2018.
- Tv Musavat, “Bakü Deklarasyonu’nun Metni Viral Oldu”. Erişim 15 Şubat 2025. https://musavat.com/news/baki-beyannamesinin-metni-yayildi_369185.html
- Uluslararası Politika Akademisi (UPA), “2015 Yılında Azerbaycan: Gelişme Hattının Yeni Başarıları”, 10 Ocak 2025 tarihinde erişildi, <https://politikaakademisi.org/2016/02/10/2015-yilinda-azerbaycan-gelisme-hattinin-yeni-basarilari/>
- Veliyev, Cavid - Erhan, Çağrı “Azerbaycan İç Siyasetinde Dış Müdahale Olgusu”. *Kafkasya’nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, mlf. Çağrı Erhan Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2013.
- Veliyev, Cavid. *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı Tarihi ve Güncel Boyutlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1. Basım, 2020.
- Waltz, Kenneth “Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı”. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi* 5/17 (Bahar 2008), 3-44. https://www.academia.edu/1490680/Uluslararası_Politika_Akademisi_Değişen_Yapısı
- Waltz, Kenneth N. “Realist Thought And Neorealist Theory”, *Journal Of International Affairs* 44/1 (Spring/Summer 1990). 21-37. https://www.academia.edu/5865058/Realist_Thought_and_Neorealist_Theory_by_Kenneth_N_Waltz
- Waltz, Kenneth N. “The Origins Of War İn Neorealist Theory”. *Journal Of Interdisciplinary History* 18/4 (Spring, 1988), 615-628. <https://users.metu.edu.tr/utuba/Waltz.pdf>
- Waltz, Kenneth N. *Man, the State and War A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press, 2001.
- Waltz, Kenneth N. *Theory Of International Politics*. United States Of America: Addison- Wesley, 1. Basım, 1979.

- Waltz, Kenneth N. *Uluslararası Politika Teorisi*. çev. Osman S. Binatlı. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2. Basım, 2021.
- Waltz, Kenneth. "Structural Realism After The Cold War", *International Security*. 25/1 (Summer 2000), 5-41. https://www.columbia.edu/itc/sipa/U6800/readings-sm/Waltz_Structural%20Realism.pdf
- Yaldız, Fırat. "The Political Vision Of The Organization Of Turkic States: An Analysis Of The Turkic World Vision 2040". *Eurasian Research Journal* 5/2 May 2023. 61-79. <https://dergipark.org.tr/en/pub/erj/issue/77450/1303619>
- Yalvaç Faruk, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi". *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi* 8/29 (Bahar 2011), 71-99. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/39277/462531>
- Yavuz, Hamza "İran'ın Etnik Kompozisyonu ve Siyasal Güç Açısından Etkileri". *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri* mlf. 81-101. Soyalp Tamçelik. Ankara: Gazi Kitabevi, 1. Basım, 2014.
- Yavuz, M. Hakan. "Turkish Foreign Policy And The Karabakh Conflict,". *The Nagorno-Karabakh Conflict Historical and Political Perspectives* mlf. 275-303. M. Hakan Yavuz - Michael M. Gunter. London: Routledge, 1. Basım, 2023.
- Yegin, Abdullah "Devrimim 35. Yılında İran Dış Politikası", *Seta Perspektif*, 32/1 (Şubat 2014), 1-4. <https://www.setav.org/perspektif/devrimin-35-yilinda-iran-dis-politikasi>
- Yeni Şafak, "İğdir-Nahçıvan Doğalgaz Hattı Açıldı: Bu Proje Kader Birliğimizin Nişanesi". Erişim 5 Mart 2025. <https://www.yenisafak.com/gundem/igdir-nahcivan-dogalgaz-hatti-acildi-bu-proje-kader-birligimizin-nisanesi-4681528>
- Yılmaz, Erkan. *Uluslararası Sistem Bağlamında Azerbaycan- İran İlişkileri*. Ankara: Sonçağ Akademi, 1. Basım, 2022.
- Yılmaz, Murat (ed.). "İran'ın Orta Asya Politikaları." Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 1. Basım, 2011.
- Yılmaz, Murat. (ed.). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikaları*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 1. Basım, 2011.
- Yılmaz, Reha. *Azerbaycan Dış Politikası ve Türkiye Çankırı*: Çavsam, 1. Basım, 2012.
- Yılmaz, Şuhnaz "ABD'nin Kafkasya politikaları" içinde *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi III*, mlf. Mustafa Aydın. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, 2012.

Zengezur Koridoru Ne Zaman Açılacak? Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İran'a Tepki". *Yeni Şafak*. 14 Haziran 2023. <https://www.yenisafak.com/gundem/zengezur-koridoru-ne-zaman-acilacak-cumhurbaskani-erdogandan-irana-tepki-4538385>

ÖZGEÇMİŞ

